

L $\frac{33}{1111}$

G. A. KOZLOVS

NAUDAS UN TĀS APGROZĪBAS TEORIJA

KAPITALISMS

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA

L $\frac{33}{1111}$

dule
L
33

Prof. G. A. KOZLOVS

NAUDAS UN TĀS APGROZĪBAS TEORIJA

(KAPITALISMS)

4830

БИБЛИОТЕКА
№ 53691

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA
RĪGA 1949

L-31

Г. А. КОЗЛОВ
ТЕОРИЯ ДЕНЕГ
И ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ
(КАПИТАЛИЗМ)

На латышском языке

030 905 7034

Vija 17. PSR
VAL ПУТЕКА
~~76-48.861~~

PRIEKSVārds

Šī grāmata radusies no speciala politiskās ekonomijas kursa, ko autors daudzus gadus lasījis Maskavas Valsts universitatē un citās augstākās mācības iestādēs.

Dažas šās grāmatas iedaļas jau dažādā laikā publicētas. Sagatavojot šo izdevumu, autors ievērojami papildināja un atjaunoja šo teksta daļu.

Aplūkojot virkni specialu naudas un tās apgrozības teorijas problēmu, autors centās tajā pašā laikā atrast tādu iztīrījuma veidu, kas grāmatu padarītu saprotamu tām plašajām aprindām, kuras interesējas par ekonomiskiem jautājumiem.

Šā darba otrā daļa tiks veltīta naudas un tās apgrozības teorijai socialistiskās saimniecības apstākļos.

1946. g. oktobrī

Autors

IEVADS

Naudas un tās apgrozības problēmai pasaules buržuaziskā literatūrā veltīts ievērojami vairāk grāmatu nekā jebkuriem citiem ekonomiskās zinātnes jautājumiem. Tas nav nejauši. Naudas apgrozības stāvoklim ir svarīga loma kā vienam no faktoriem, kas noteic kapitalisma apstākļos darba ļaužu ekspluatācijas pakāpi un pēc tam arī virsvērtības dalīšanu starp kapitalistu grupām (valsts iekšienē un starp valstīm). Bet nav tikai tas vien. Lieta tāda, ka visas kapitalistiskās saimniecības attiecības virspusē pieņem naudas attiecību formu, kuras maskē šķiru nevienlīdzību. Apgrozības sfērā strādnieks un kapitalists formāli uzstājas kā vienlīdzīgi preču īpašnieki: viens kā preces — darba spēka — īpašnieks, otrs kā naudas īpašnieks. «... Seit viss iegūst preces veidu, visur valda pirkšanas un pārdošanas princips» (J. V. Staļins, Raksti, 1. sēj., 298. lpp.). Markss ironiski rakstīja, ka apgrozības sfēra, kur notiek darba spēka pirkšana-pārdošana, ir «cilvēka iedzimto tiesību īsta Edene. Še valda tikai brīvība, vienlīdzība, īpašums un Bentams.» Uz strādnieka un kapitalista formālu vienlīdzību dibināta visa buržuaziskā demokrātijā. Leņins ne vienreiz vien norādīja, ka buržuaziskā demokrātijā ir daļiņa no preču īpašnieku attiecībām.

Aiz trokšņainās preču maiņas sfēras un ārējās vienlīdzības Markss atklāja «ražošanas noslēpumainās dzīles», kur strādnieks rada virsvērtību. Bet te «svešiem ieeja aizliegta». Mūsu laiku buržuaziskā zinātne labprāt atbalsta šo aizliegumu un visādi aizstāv apgrozības sfēras primātu.

Buržuaziskā zinātne piedēvē naudas apgrozības likumiem kundzību pār visiem kapitalistiskās saimniecības likumiem. Tā apgalvo, ka naudas apgrozības parādības ir tās, kas rada vai tieši regulē visas kapitalistiskās konjunkturas svārstības, uzplaukumus un krīzes. Buržuaziskā zinātne uzskata, ka kapitalistiskā sabiedrība tagad spēj «pārvaldīt» naudas apgrozību un ar naudas palīdzību arī radīt «pārvaldāmu saimniecību».

Zinātniskā naudas teorija sagrauj visas šīs iluzijas un tezes, kas izdomātas, lai aizstāvētu kapitalismu. Marksistiski-ļeņiniskā teorija atsegusi naudas mehānisma īsto vietu kapitalistiskās saimniecības likumsakarību stichiskā realizēšanā, tā svarīgo, bet pakļauto nozīmi. Ar marksistiski-ļeņinisko teoriju un padomju saimniecības praksi pierādīts, ka tikai socialistiskā sabiedrībā naudas mehānisms tiešām kalpo sabiedriskās dzīves plānveidīgai organizācijai. Visa kapitalistiskās ekonomikas attīstības gaita, tāpat kā socialistiskās celtniecības sekmes, ir marksistiski-ļeņiniskās teorijas pareizības neapgāzams pierādījums.

Zinātniskā naudas teorija ir marksistiski-ļeņiniskās politiskās ekonomijas daļa. Šās naudas teorijas pamatiezīmes, kas to atšķir no pseidozinātnes, ir šādās tezes.

Naudas rašanās, kā arī tās tālākā attīstība, ir *preces*, preču ražošanas, *pretrunu attīstības produkts*. Tādējādi nauda izteic noteiktas sabiedriskās ražošanas attiecības. Naudas attīstības teorija, ko izstrādājis Markss, nostādīja naudas problēmu uz zinātniska pamata.

Naudai ir noteikta *šķiriska nozīme*. Valdot privatīpašumam, nauda ir buržuāzijas instruments. Marksa tezi par naudas šķirisko lomu attīstīja Ļeņins un Staļins.

Stichiskas preču ražošanas apstākļos nauda sevī ietver daudz pretrunu, tajā ietverta *križu* (starp citu, arī naudas apgrozības križu) *iespēja*. Kapitalisma apstākļos *nav iespējama tautsaimniecības plānošana*, un tātad nauda nevar būt tās ierocis. Naudas apgrozības stabilitāte kapitalisma apstākļos vienmēr ir relatīva, *kapitalisma pretrunu paasināšanās nenovēršami grauj arī kapitalistisko valūtu relatīvo stabilitāti*. Ļeņiniski-staļiniskā teorija par kapitalisma vispārējo krīzi izskaidro cēloņus, kas grauj valūtu stabilitāti visvarenākās kapitalistiskās valstīs, un valūtas križu ietekmi uz dažādu šķiru stāvokli.

Naudai kā politiskās ekonomijas kategorijai ir *vēsturisks raksturs*. Ļeņins un Staļins, attīstot marksistisko naudas teoriju, izstrādāja jautājumu par naudu tādā saimniecībā, kurā notiek pāreja uz socialismu.

Biedrs Staļins izstrādāja naudas un tās apgrozības teoriju socialisma apstākļos, pierādīja *padomju naudas principālu atšķirību no kapitalistiskās naudas*, naudas nepieciešamību līdz pat komunisma pirmās fāzes pabeigšanai un tās svarīgo lomu komunistiskās sabiedrības celšanā.

I NODAĻA
NAUDAS IZCELŠANĀS UN BŪTĪBA

NEPIECIESAMĪBA LIETOT VESTURISKO PRINCIPU
NAUDAS PĒTĪŠANĀ

Markss grāmatā «Kritiskas piezīmes par politisko ekonomiju»,¹ stājoties pie naudas teorijas iztirzāšanas, norāda, ka tās galvenās grūtības var atrisināt tikai tajā gadījumā, ja tiks parādīta naudas attīstība, t. i., Markss mums ieteic šē lietot to pašu vēsturisko principu, kas vispār ir vienīgi pareizais princips politiskās ekonomijas problēmu pētīšanā.

Markss norāda, ka, analizējot naudu kā gatavu, vēsturiski jau izveidojušos formu, tās būtību saprast nav iespējams. «Kapitalā» Markss šajā sakarībā atzīmē:

«Mums šē jāizpēti jautājums, kuru buržuaziskā politiskā ekonomija pat nav mēģinājusi uzstādīt, — proti, jāparāda šās naudas formas rašanās, t. i., jāizseko, kā attīstījusies tā vērtības izpausme, kāda ir preču vērtību attiecība, no tās vienkāršākās, neuzkrītošākās formas līdz pat apžilbinošai naudas formai. Līdz ar to izzudīs arī naudas mīklainība.»²

Nauda radās senos laikos. Dažādi vēsturiski pieminekļi rāda, ka nauda funkcionējusi jau pirms 4—6 tūkst. gadiem. Mezopotamijā pirms 4—6 tūkst. gadiem preču pirkšanu un pārdošanu izdarīja pret sudrabu. Apmēram pirms 4 tūkst. gadiem Asirijā notika zelta apzīmogošana, t. i., parādījās sākotnējās monētu formas. Ir zināms, ka jau pirms 2600—2700 gadiem senajā Grieķijā bija kaltas monetas.

Tātad nauda parādījusies ļoti sen, bet arī tā pati bija iepriek-

¹ «Zur Kritik der politischen Ökonomie». — Red.

² К. Маркс, Капитал, I сēj., 1935. г. изд., 12. lpp.

šējās vēsturiskās attīstības produkts, preču maiņas attīstības produkts. Pirms naudas parādīšanās bija tikai naturalā maiņa, kad precī mainīja tieši pret citu precī.

Pierādījums, ka tāda stadija maiņas vēsturē pastāvējusi, ir tas, ka šī naturalās preču maiņas forma saglabājusies pie atpalikušām tautām gandrīz līdz pēdējam laikam. Tā, piemēram, Zibera «Pirmatnējās kulturas aprakstos» (351. lpp.) mēs lasām, ka Ziemeļamerikas indiaņi vēl pagājušā gadsimtā veduši dzīvu tirdzniecību tiešas maiņas formā, mainot precī pret precī.

Cits autors, kas pētījis pirmatnējās kulturas problēmas — Teilors — savā darbā «Pirmatnējā kultūra» norāda (158. lpp.), ka samērā nesen pie austrāliešiem notikusi tirdzniecība preču maiņas ceļā. Austrālieši simtiem jūdžu nesa dioritu akmens cirvju pagatavošanai, lai apmainītu to pret sarkano okeru miesas krāsošanai.

Tādējādi, pirms parādījās nauda, bez šaubām, bija naturalā preču maiņa. Nauda bija šās preču maiņas attīstības rezultāts. Lai izprastu naudas izcelšanos, mums secīgi jāizanalizē maiņas attīstība, sākot ar tās visagrāko pakāpi, kad tā tikko vēl parādījās, līdz pat tās attīstītākai naudas formai. Visa šā procesa vispārinājumu devis Markss «Kapitāla» I sējumā iedaļā par vērtības formu attīstību. Te aiz iztirzājuma abstraktā rakstura jāsaskata milzīgais vēsturiskais materiāls.

Pakāpeniska sabiedriskās darba dalīšanas rašanās starp kopienām noveda pie ražošanas sakaru attīstības starp tām un preču maiņas rašanās. Līdz ar to rodas un attīstās vērtības likuma darbība.

VIENKĀRSĀ VĒRTĪBAS FORMA

Maiņai tās attīstības visagrākajā pakāpē ir gadījuma raksturs.

Viena matu sprādze = akmens cirvim,
šķēps = vistai,
kaplis = kazai,
sauja riekstu = tabakas lapai.

Še atsevišķu darba produktu vērtība nejauši tiek izteikta kaut kādā citā precē. Šo vērtības formu sauc par vienkāršo vai gadījuma formu. Tā ir viselementārākā vērtības forma. Tātad par vienkāršo, gadījuma formu mēs saucam to vērtības formu, kas vēsturiski atbilst gadījuma maiņai kā pirmajai pakāpei maiņas attīstībā: precī maina tieši pret citu precī. Šodien matu sprādzi

maina pret akmens cirvi, rīt — vistu pret šķēpu utt. Preces vērtība izpaužas citā gadījuma precē. Tā ir vissākotnējākā stadija maiņas attīstībā. Kā norāda Markss, šie darba produkti pārvēršas precēs tikai izņēmuma un gadījuma maiņas aktos. Aplūkosim šo vērtības vienkāršo jeb gadījuma formu. Matu sprādzes īpašnieks maina to pret akmens cirvi. Akmens cirvis noder maiņā kā sava veida «apliecinājuma» līdzeklis, ka matu sprādzes pagatavošanai patērēts vispārcilvēciskais darbs. Ja sprādzes īpašnieks saņems par to akmens cirvi, tas nozīmē, ka akmens cirvis «apliecina» darba patēriņu sprādzes pagatavošanai, izteic sprādzes vērtību. Tātad šīm divām precēm šajā vienlīdzībā ir nevienlīdzīgs stāvoklis. Viena izteic savu vērtību, bet otra noder pirmās preces vērtības izteikšanai. Vienai (matu sprādzei) ir aktīva loma: tās īpašnieks cenšas apmainīt to pret akmens cirvi. Akmens cirvim ir pasīva loma: tas noder sprādzes vērtības izteikšanai. Šie mums ir vienlīdzība ar diviem poliem. Preci, kurai ir aktīva loma, mēs saucam par preci, kas atrodas vērtības relatīvā formā. Prece, kas noder pirmās preces vērtības izteikšanai, atrodas vērtības ekvivalentā formā, tā ir ekvivalents.

Aplūkosim sīkāk relatīvo un ekvivalento formu. Ja vienu matu sprādzi apmainītu pret otru tādu pašu matu sprādzi, t. i. pret tādu tādu lietošanas vērtību, tad preču ražotājiem tas nekā nedotu. Lietas būtība tāda, ka par sprādzi dod citu preci, šajā gadījumā akmens cirvi, t. i. preci, kuras pagatavošanai arī patērēts abstraktais darbs, bet citā konkrētā formā.

Sprādze izteic savu vērtību ar citu lietošanas vērtību, ar preci, kam ir ekvivalenta loma. Izrādās, ka lietošanas vērtība — cirvis, būdams ekvivalents, liecina, ka matu sprādze ir vērtība, cirvis izteic sprādzes vērtību. Tā ir ekvivalenta pirmā īpatnība: lietošanas vērtība kļūst par vērtības izteiksmes formu.

Tālāk. Akmens cirvja pagatavošanai patērēts tā cilvēka noteiktais, konkrētais darbs, kurš pagatavo cirvi; sprādzes pagatavošanai — tā cilvēka darbs, kurš pagatavo sprādzi. Bet sprādze tajā pašā laikā ir vispārcilvēciskā darba produkts. Šis apstāklis izpaužas ar to, ka par sprādzi dod citu sabiedriskā darba produktu — cirvi. Tieši sprādzes maiņa pret cirvi nodibina faktu, ka sprādzes pagatavošanai patērēts zināms daudzums vispārcilvēciskā, abstraktā darba. Izrādās, ka konkrētais darbs, kas patērēts akmens cirvja pagatavošanai, noder kā abstraktā darba izteiksme. Tā cilvēka darbs, kurš pagatavojis cirvi, apliecina, ka matu sprādzes pagatavošanai patērēts abstraktais darbs. Ekvī-

valenta otrā īpatnība tātad ir tā, ka konkrētais darbs kļūst par abstraktā darba izteiksmes formu. Akmeņkalis pagatavojis cirvi, aiznesis to tirgū, atdevis par matu sprādzi. Bet ar to akmeņkaļa privātais darbs apstiprinājies, ka matu sprādzes pagatavošanai patērēts zināms daudzums sabiedriskā darba. Tātad ekvivalenta trešā īpatnība ir tā, ka privātais darbs šē parādās tieši kā sabiedriskais darbs. Cirvis ir privatā darba produkts, bet par cik tas izteic, apliecina sabiedriskā darba patēriņu sprādzes pagatavošanai, tas parādās kā tieša sabiedriskā darba produkts.

Tātad jau šī vērtības vienkāršā jeb gadījuma forma mums ir ļoti interesanta parādība. Cirvis līdz šim mums bija lieta, kas apmierina noteiktu cilvēka vajadzību. Bet izrādās, ka cirvis šajā gadījumā izpilda vēl arī īpašu sabiedrisku funkciju — ekvivalenta funkciju, tas apliecina, ka matu sprādzes pagatavošanai patērēts sabiedriskais darbs, un pats parādās tieši kā sabiedriskā darba produkts. Izrādās, ka cirvim, kas nokļuvis ekvivalenta lomā, ir īpaša sociāla loma, ir īpaša sociāla nozīme.

Protams, jāatceras, ka gadījuma maiņas apstākļos visām preces pretrunām ir vēl dīgļa raksturs, par cik šē vēl ne tikai nav preču ražošanas, bet nav pat regulāras maiņas.

PRECES PRETRUNAS UN VĒRTĪBAS FORMAS

Dažreiz, analizējot vērtības formas, maldīgi uzsver lietas kvantitatīvo pusi. Vispirms norāda, piemēram, uz to, ka ekvivalents noder, lai noskaidrotu tā darba daudzumu, kas patērēts matu sprādzes pagatavošanai. Protams, cirvja apmaiņa pret matu sprādzi noskaidroja arī matu sprādzes pagatavošanai patērētā sabiedriskā darba daudzumu (tomēr preču kvantitatīvās attiecības maiņas pirmajā stadijā, protams, nejaušas). Bet kāpēc tieši maiņā pret cirvi noskaidrojas matu sprādzes pagatavošanai patērētā darba daudzums? Šē vispirms svarīga lietas kvalitatīvā puse: tas, ka vienas preces (cirvja) lietošanas vērtība kļuva par otras preces (matu sprādzes) vērtības izteiksmes līdzekli, tas, ka konkrētais darbs kļuvis par abstraktā darba izteiksmes līdzekli, ka privātais darbs parādās kā sabiedriskais darbs. Tieši tas, ka preces vērtību var izteikt tikai ar citas preces lietošanas vērtību, arī noteic iespēju dotās preces ražošanai patērētā darba daudzumu izteikt ar noteiktu citas preces daudzumu.

Šī nepieciešamība izteikt vērtību pastarpināti izskaidrojama ar preču ražošanas pretrunām.

Preču ražošanas visdziļākā pretruna ir pretruna starp privāto un sabiedrisko darbu. Preču saimniecībā sakarā ar sabiedrisko darba dalīšanu darbam ir sabiedriska raksturs, bet sakarā ar privatīpašumu darbs ir privāta lieta. No vienas puses darbs jau ir sabiedriska, visi preču ražotāji strādā viens priekš otra, bet tajā pašā laikā darbs ir privāta lieta, ciktāl tas pamatots uz privatīpašumu. Šī privātā un sabiedriskā darba pretruna ir pati dziļākā preču saimniecības pretruna. Tas arī ir šās pretrunas rezultāts, ka darbu nevar izteikt tieši kā sabiedrisku darbu. Tas nav dots tieši kā sabiedriska darbs. Katra ražotāja darba kā sabiedriskā darba zināma daudzuma patēriņu nevar tieši konstatēt. Darba sabiedriskais raksturs parādās tikai preču maiņā, šē noskaidrojas ražošanas sakari, kas pastāv starp ražotājiem darba dalīšanas rezultātā. Tāpēc arī preces vērtību kā sabiedriskā darba patēriņa rezultātu var izteikt tikai ar citas preces lietošanas vērtību, t. i., pielīdzinot vienu preci otrai. Bet no tā izriet, ka privātā un sabiedriskā darba pretrunai nenovēršami jāizpaužas lietošanas vērtības un vērtības pretrunā. Preču saimniecības pretrunas arī izpaužas tādējādi, ka preču ražotāji, nezinādami sabiedrības vajadzības, nereti ražo ne to, kas sabiedrībai vajadzīgs, un viņu ražotās lietošanas vērtības izrādās liekas un darba produkts līdz ar to ir zaudējis kā lietošanas vērtību, tā arī vērtību.

Tāpat jau vērtības vienkāršā formā atrodas (sākotnējā, dīgla stāvoklī) tās pretrunas, kas turpmāk ar privatīpašuma attīstību un preču ražošanas rašanos noved pie tā, ka daļa ražotāju izput, bet daļa, kas visvairāk piemērojušies tirgum, kļūst bagāta. Tāpat pretruna starp sabiedrisko un privāto darbu preču ražošanas apstākļos rada pretrunu starp lietošanas vērtību un vērtību.

Kapitalistiskās saimniecības apstākļos pretrunas starp ražošanas sabiedrisko raksturu un privāto piesavināšanās formu rada masu maksātspējīga pieprasījuma trūkumu, darba ļaužu nespēju samaksāt preču vērtību; preces vairs nevar pārdot, un līdz ar to tās zaudē arī savu lietošanas vērtību. Tāpat kapitalisms, būdams preču ražošanas attīstības produkts, līdz ar to pastiprina tās pretrunas.

PILNĪGĀ JEB IZVĒRSTĀ VĒRTĪBAS FORMA

Tāpat pagaidām mēs aplūkojam vienkāršo vērtības formu. Bet maiņa neapstājas šajā attīstības pakāpē. Ražošana aug, un dažas preces ne vairs izņēmuma veidā, bet regulāri sāk mainīt pret citām precēm. Piemēram, arvien lielāka ganu saimniecības izplatīšanās noved pie tā, ka lopus (aitas) vairs ne izņēmuma veidā, bet parasti sāk mainīt pret citām precēm. Šajā gadījumā atsevišķas preces, pret kurām maina aitas, nostājas tām pretim ne vairs kā gadījuma ekvivalenti: aitas jau vairāk vai mazāk regulāri pielīdzina labībai, kafijai, cirvjiem, sāļi. Katra no šīm precēm figurē ne vairs kā gadījuma ekvivalents attiecībā pret aitām, bet kā *sevišķs* ekvivalents, t. i. kā viens no daudziem ekvivalentiem, kuriem pielīdzina aitas.

Visa maiņa iegūst šādu veidu:

10 aitas = 4 maisiem labības = 2 mēriem kafijas = 10 kurvjiem sāls = 5 cirvjiem utt.

Maiņa iegūst regulārāku raksturu, notiek sistematiski. Dotās lietas vērtība vairs netiek izteikta kaut kādā vienā gadījuma precē, bet pastāvīgi tiek izteikta daudzās precēs. Te mums jau ir maiņas nākošā attīstības pakāpe, kurai atbilst pilnīgā jeb izvērstā vērtības forma. Tagad katra no precēm pārmaiņus figurē ekvivalenta lomā.

Tā kā zināmu daudzumu lopu jau ar iepriekšēju nodomu audzē maiņas nolūkā, lopi visu laiku parādās tirgū. Tāpat vairāki priekšmeti izveido ar tiem attiecības kā ar precēm. Ir cirvis, ir šķēps, ir rudzi — visas šīs preces jau izrādās spējīgas applicināt lopu kā preces sabiedrisko nepieciešamību. Visas tās figurē kā ekvivalenti.

Tādējādi pilnīgā jeb izvērstā vērtības forma izteic cilvēku savstarpējo ražošanas sakaru tālāko attīstību.

VISPĀRĒJĀ VĒRTĪBAS FORMA

Bet maiņas attīstība arī šajā pakāpē neapstājas. Izvērstā vērtības forma pakāpeniski pārvēršas vispārējā vērtības formā. Viena no precēm, kas sistematiski tikusi mainīta pret citām precēm, pakāpeniski preču apgrozības procesā kļūst par to precī, kurai pielīdzina visas pārējās preces, kļūst par vispārēju ekvivalentu. Ja agrāk 10 aitas = 10 kurvjiem sāls = 2 maisiem kafijas = 3 cirvjiem utt., tad tagad:

$$\left. \begin{array}{l} 10 \text{ kurvjī sāls} \\ 2 \text{ maisi kafijas} \\ 3 \text{ cirvjī} \\ 15 \text{ bultas} \\ \text{utt.} \end{array} \right\} = 10 \text{ aitām.}$$

Kāpēc līdz šim katra prece tika mainīta pret vairākām precēm un tās vērtība tika izteikta vairākās precēs, bet tagad visas preces pielīdzina vairs tikai vienai precei? Citiem vārdiem, kāpēc agrāk maiņa apmierinājās ar to, ka jebkura no precēm varēja būt par ekvivalentu, bet tagad tikai vienai no precēm ir vispārējā ekvivalenta loma? Lieta tāda, ka gadījuma maiņas apstākļos šim pēdējam nebija nopietnas nozīmes priekš ražošanas procesa un tādā arī priekš ražotāju eksistences apstākļiem.

Bet, lūk, radās pirmā lielā sabiedriskā darba dališana. No kopejās masas izdalījās ganu ciltis. Te maiņa kļūst jau regulāra. Maiņa kļūst ražotājam par nopietnu uzdevumu. No tā, vai viņš savu preci apmainīs vai neapmainīs, jau zināmā mērā atkarīga ražošanas turpmākā gaita un tādā arī ražotāja eksistences apstākļi.

Tādējādi tas, ka darbs attīstās kā abstrakts darbs, ka attīstās maiņa un ka no maiņas arvien vairāk sāk kļūt atkarīgs preču ražotāja liktenis, — viss tas noved pie tā, ka rodas nepieciešamība pēc tādas preces, pret kuru var dabūt jebkuru citu preci. Patiešām, iedomāsimies, ka preces — sāls — īpašnieks grib dabūt pret to vērsi vai kazu. Bet otram preču ražotājam, kuram vajadzīga sāls, nav ne vērsa, ne kazas — viņam ir tikai aita. Izrādās, ir daudz preču ražotāju, kas ar mieru atdot par sāli savas preces. Tādā ir daudz lietošanas vērtību paveidu, kas gatavi izteikt sāls vērtību. Bet nav tās lietošanas vērtības, kas vienīgi var apmierināt sāls pārdevēju. Un prece — sāls — paliek nepārdota, zaudē tās pārdevējam savu nozīmi kā vērtība. Maiņā rodas ievērojamas grūtības. Maiņas grūtību pieaugums ir sabiedriskās darba dališanas attīstības rezultāts, jo līdz ar šo attīstību aug preču daudzums. Arvien lielākas darba produktu masas pārvēršanās precēs izteic nopietnas kvalitatīvas pārvirzes ražošanā, maiņa kļūst arvien nepieciešamāka dzīves vajadzība. Tādā lietas būtība galu galā nav maiņas grūtībās, bet sabiedriskā darba pretrunu pieaugumā, preču ražošanas un maiņas attīstībā. Šajos apstākļos nejausie ekvivalenti vai sevišķie ekvivalenti (izverstā vērtības formā katrs ekvivalents jau ir «sevišķs», bet nevis nejaus) vairs nevar apmierināt. Arvien lielāks

daudzums preču alkst pēc tā, lai tiktu atzīts, ka tās ir sabiedriskā darba produkti. Tagad vajadzīgs, lai parādītos prece, kurai var pielīdzināt, par kuru var dabūt jebkuru citu preci. Tāda prece arī stichiski izdalās maiņas procesā.

Ja lopus pielīdzināja visām precēm, jo tos visvairāk ražoja kā preci, bet visas pārējās preces apliecināja to ražošanai patērētā darba sabiedrisko raksturu, tad tagad attiecības citas: visas preces pielīdzina lopiem (vispārējā vērtības forma). Lopi ir ekvivalents visām precēm. Visas preces izteic savu vērtību tikai lopos. Par lopiem var dabūt jebkuru citu preci. Lopi kļūst par *vispārēju ekvivalentu*. Lopi kļūst it kā par tiešu sabiedriskā darba iemiesojumu, jo izteic, apliecina jebkuras citas preces ražošanai patērētā darba sabiedrisko raksturu.

Tādējādi regulārās maiņas attīstība pirmās lielās sabiedriskās darba dalīšanas rezultātā noved pie tā, ka no visām precēm stichiski izdalās viena prece, kurā tiek izteikta visu pārējo preču vērtība, pret kuru maina visas preces, — vispārējs ekvivalents. Tagad visu preču vērtību izteic tikai vienā precē — vispārējā ekvivalentā.

Vispārējā ekvivalenta rašanās ir sabiedriskās darba dalīšanas stichiskās attīstības rezultāts, ražošanas sakaru pieauguma un līdz ar to sabiedriskā un privatā darba pretrunu, lietošanas vērtības un vērtības pretrunu pieauguma rezultāts.

Lopi ir viena no pirmajām un izplatītākām precēm, kuri izpildījuši vispārējā ekvivalenta lomu. Tomēr tas, kāda prece izpildījuši šo lomu, bija atkarīgs, kā mēs tālāk redzēsim, no ražošanas apstākļiem. Tāpēc par vispārēju ekvivalentu izvirzījušās dažādas preces.

VĒRTĪBAS NAUDAS FORMA

Pēc vispārējās vērtības formas nākošā ir vērtības naudas forma. Atšķirība starp tām ir šāda. Precei, kas izvirzījās kā vispārējais ekvivalents, šī loma vēl nebija pastāvīga: pēc kāda laika šo lomu varēja izpildīt arī cita prece. Kaimiņu cilti tādu vispārējā ekvivalenta lomu var izpildīt trešā prece utt. Bet, kad maiņa lauž vietojos ietvarus, kad tā kļūst plašāka, tad šāda vispārējā ekvivalenta dažādība un zināma nepastāvība kļūst par šķērslī maiņas attīstībai, ražošanas sakaru attīstībai. Tad vispārējā ekvivalenta loma saaug ar noteiktu lietošanas vērtību: ne vien vairs vietējā, šaurā tirgus mērogā, bet arī plašākā maiņā vispārējā ekvivalenta loma piesaistās kaut kādai vienai precei, kas tādējādi kļūst par naudu. Tātad vērtības naudas forma —

nauda — nav nekas cits kā vispārējais ekvivalents, kas jau saudzis ar noteiktu lietošanas vērtību. Nauda ir prece, kas pastāvīgi izpilda vispārējā ekvivalenta lomu.

Kādas preces tad sāk izpildīt naudas lomu?

«Naudas forma saaug, — rakstīja Markss, — vai nu ar svarīgākiem priekšmetiem, kurus saņem no ārienes un kuri tiešām reprezentē dabiski attīstošos maiņas vērtības izteiksmes formu iezemiešu produktiem. Vai arī — ar patēriņa priekšmetu, kas ir iezemiešu pārdodamās mantas galvenais elements, kāds, piemēram, ir lopi.»¹

Dažus produktus sāk visvairāk ražot kā preces. Un šie darba produkti, ko ražo galvenokārt kā preces, kas pastāvīgi atrodas maiņā, kļūst tāpēc par vissvarīgākiem maiņas priekšmetiem, tie sāk figurēt kā nauda.

Daži buržuaziskie ekonomisti domā, ka par naudu kļūst visvairāk pieprasītais priekšmets. Tas nav pareizi. Ne tam te nozīme, ka to visvairāk pieprasa. To visvairāk pieprasa tieši tāpēc, ka to visvairāk ražo kā preci.

NAUDAS MATERIALA VĒSTURE

Naudas lomu izpildījušas dažādas preces, bet pakāpeniski tā piesaistījās tādām precēm, kas pēc savām dabiskām īpašībām sevišķi noderīgas šās sabiedriskās funkcijas pildīšanai.

Naudas materiala vēsture mums izskaidros, kāpēc naudas loma piesaistījās zeltam. Naudas materiala un līdz ar to naudas tālākās attīstības vēsture apstiprinās, ka naudas īpatnības nav saistītas ne ar dabiskām, ne ar kaut kādām pārdabiskām zelta īpašībām (kas īstenībā, protams, nepastāv), bet ir ekonomisko attiecību attīstības rezultāts, preču saimniecības pretrunu attīstības rezultāts.

Preču saimniecības pirmajās attīstības pakāpēs, kā es jau sacīju, visizplatītākā nauda bija lopi. Par to liecina daudzi literatūras pieminekļi. Homera poemās (apmēram pirms 2700—2800 gadiem) par naudas vienību skaitīja vienu lopu, pie kam to daudzos gadījumos jau pielīdzināja zelta vienībai — talantam.

Daudzos senos avotos, kas iztirzā tiesību normas, atrodam tās pašas tā laikmeta pēdas, kad lopi bija nauda. Dažādu tautu valodās var atrast tā laikmeta pēdas, kad nauda bija lopi. Pie-

¹ К. Маркс, Капитал, I сēj., 1935. г. изд., 45. лпп.

mēram, latīņu valodā «pecus» — lopi, «pecunia» (daudzskaitlī) — nauda; *senkrieviski valodā* «скот» — dzīvnieks, tajā pašā laikā «скотница» ir valsts kase, bagātību krājums, «скотник» — kasieris.

Viss tas rāda, cik dziļas pēdas cilvēku sabiedrībā atstājis laikmets, kurā par naudas materiālu bija lopi. Tajā pašā laikā tas ir pierādījums, cik izplatīts bijis šis naudas veids.

Bet ne visur naudas materiāls bija lopi. Lopi kļuva par naudas materiālu visvairāk pie ganu ciltīm. Ciltīs, kas dzīvoja jūru piekrastēs un bija specializējušās zvejniecībā, naudas lomā visai izplatīti bija gliemežvāki.

Visai izplatīts naudas materiāls bija gliemežvāki «kauri» (Indijas okeana piekraste — Afrika, daļēji Amerika). Pat Dienvidkrievijas kurganos atrasti kauri gliemežvāki, kas acīm redzot tikuši še ievesti.

XVIII gs. beigās daudzās vietās Afrikā vēl pastāvēja diezgan izplatīta kauri tirdzniecība. Kauri ir mazas, spīdīgas gliemežnīcas, baltas un rožainas, pogas lielumā; tās savēra auklā, un tādā veidā tās nodereja par naudu. Dažreiz gliemežnīcas uzšūva uz ādas jostas veidā (Amerikā). To sauca par «vampumu»; šādi vampumi apgrozījās kā nauda. Pēc Amerikas iekarošanas jaunie kolonisti, pirms ieveda dolaru, ilgi lietoja vampumus kā naudu. Pēc tam izdeva likumu, kas noteica vampumu apgrozību; vienu vampumu pielīdzināja 40 dolariem.

Stāsta pat tādas faktus, ka eiropieši mēģinājuši vampumus viltot. Bet vampumi bijuši tik smalki izstrādāti, gliemežnīcas tik spīdīgi noslīpētas, ka «naudas viltotājiem» nav izdevies piekrāpt vietējos iedzīvotājus, kas ātri atklājuši viltojumus.

Ciltīs, kas apdzīvoja okeanu un jūru piekrastes, kā nauda apgrozījās arī zivis. Kalnainās un mežainās vietās naudas lomu izpildīja dzīvnieku ādas un zvērādas. Zvērādas naudas lomā bija ļoti izplatītas Krievijā, kā arī pie Skandināvijas tautām, pie kirgīziem un Aļaskā. Dažas tautas (Amerikā) kā naudu lietojušas kakao pupiņas, sabērtas maisiņos.

Katras cilvēku sabiedrības dzīves apstākļi noteica, kāda no precēm bija par naudas materiālu.

Visi iepriekš minētie naudas veidi radās pirmās lielās sabiedriskās darba dalīšanas rezultātā. Cilvēku sabiedrības nākošā attīstības pakāpe bija otrā lielā sabiedriskā darba dalīšana.

«Bagātība ātri pieauga, bet kā atsevišķu personu bagātība; aušanā, metālu apstrādāšanā un citos amatos, kas arvien vairāk un vairāk atdalījās viens no otra, arvien vairāk un vairāk pie-

auga izstrādājumu dažādība un to izgatavošanas māksla; līdzās labībai, pākšaugiem un dārzājiem zemkopība tagad ražoja eļļu un vīnu, kuru darīšanu bija iemācījušies. Tik daudzveidīgu darbību viens un tas pats cilvēks vairs nevarēja veikt; notika *otra liela darba dalīšana*: amatniecība atdalījās no zemkopības.»¹

Sī amatniecības atdalīšanās no zemkopības, — saka Engelss, — tālāk noved pie tā, ka «dārgmetali sāk kļūt par dominējošo un vispārējo preci — naudu», tie vēl nefigurē monētu formā, bet apgrozās pēc svara. Amatniecības atdalīšanās no zemkopības noveda pie tā, ka naudas lomā sāka funkcionēt pārsvarā metali. Bet blakus tam naudas lomā izvirzījās arī citas preces, piemēram, audumi. Šās parādības pēdas atklātas daudzās zemēs, piemēram, Afrikā (pie kam līdz pat XIX gs.). Centralā Afrikā naudas lomā izvirzījās cirvji, kas arī bija amatniecības zināmas attīstības rezultāts. Zvejošanas āķi bija nauda Ceilonas salā.

Tai pašai cilvēku sabiedrības attīstības stadijai jāpieskaita tās parādības, kad pats cilvēks funkcionēja kā nauda. Engelss saka, ka verdzība, kas iepriekšējā attīstības pakāpē tikko bija radusies un bija nejauša, kļūst par visas sabiedriskās sistēmas sastāvdaļu pēc otrās sabiedriskās darba dalīšanas. Tas, iespējams, arī noveda pie tā, ka vergi kļūst par naudu, tos lieto kā naudu.

Bet tomēr visvairāk izplatās metala nauda. Ir zināms, ka dzelzs nauda bijusi izplatīta senajā Spartā. Afrikā dzelzs nauda pastāvējusi dzelzs gredzenu un dažādas kaltas naudas veidā. Ķīnā un senajā Romā kā nauda bija izplatīts varš.

Metali pēc savām dabiskām īpašībām — vienveidības, dalāmības, uzglabāšanās spējas — visvairāk piemēroti naudas funkciju pildīšanai. Pilnīgi acīm redzama dzelzs naudas priekšrocība salīdzinājumā ar «govju naudu» vai zvērādām. Amatniecības attīstība veicina metala ieguves attīstību un metala naudas izplatīšanos.

Pāreja no viena metala uz otru ir ražošanas spēku attīstības, sabiedrības bagātības pieauguma rezultāts. Zelts bija viens no tiem metaliem, kuri agrāk par citiem kļuvuši pazīstami cilvēkam, bet parasti zelts vēlāk par citiem metaliem kļuva par naudu.

¹ F. Engelss, Ģimenes, privatīpašuma un valsts izcelšanās, Rīgā, 1946. g., 146. lpp.

ZELTS UN SUDRABS KĀ NAUDAS MATERIALS

Jautājums par dārgmetalu īpašībām tieši attiecas uz mūsu tematu: «dārgmetalu izpētīšana... nebūt neatrodas ārpus politiskās ekonomijas sfēras... tāpat kā krāsu un marmora fiziskās īpašības neatrodas ārpus glezniecības un skulptūras sfēras.»¹

Zelts kļuva cilvēkiem pazīstams agrāk par citiem metaliem sakarā ar apstākļiem, kādos tas sastopams dabā. Dzelzs, alva, svins parasti pastāv nevis tīrā veidā, bet saistīti ar citiem minerāliem, bet zelts bieži sastopams tīrradņa veidā, kā arī zeltu saturošu smilšu veidā, kuras skalo. Varš arī bieži sastopams tīrā veidā. Zelts un varš bija cilvēcei visagrāk pazīstamie metali. Zeltu agrāk par citiem metaliem atklāja kā metalu. Bet, jo vairāk pieauga cilvēku darba ražīgums, jo vairāk attīstījās zinātne un tehnika, arvien vairāk izplatījās arī citu metalu ieguve.

Lai zelts kļūtu par naudu, sabiedrībai vajadzēja kļūt pietiekami bagātai, jo zelta ieguvei jāpatērē ļoti daudz darba. Lūk, kāpēc sabiedrība tikai pakāpeniski pārgāja uz zeltu kā naudu. Visu savu dabisko īpašību ziņā zelts visvairāk piemērots šās naudas sabiedriskās lomas pildīšanai: zelta kušanas temperatūra 1063°. Tam ir ļoti liels īpatnējais svars: zelta īpatnējais svars — 19,3, platina — 21,4 (platins retāks metāls par zeltu), sudraba — 10,5, vara — 8,9, dzelzs — 7,8, akmeņogļu — 1,2. Tīrs zelts ir vienveidīgs. Lai no kurienes arī būtu zelts — no Dienvidāfrikas vai Amerikas — tam ir vienas un tās pašas īpašības. Tas viegli dalāms, labi uzglabājas, ērts pārvadāšanai, neoksidējas. Šis zelta dabiskās īpašības bija par cēloni tam, ka zelts izrādījās par vispiemērotāko precī naudas lomas pildīšanai.

Sudraba īpatnējais svars, kā mēs redzējām, gandrīz divkārt zemāks par zelta īpatnējo svaru. Kušanas temperatūra 960,5°. Sudrabs sastopams kā tīrradņa veidā, tā arī savienojumos ar citiem metaliem.

Abi dārgmetāli izceļas ar spilgtu krāsu, āreju krāšņumu.

Zeltu sāka iegūt jau sen pirms sudraba, jo sudrabu vienmēr visvairāk ieguva raktuvēs, bet zeltu, domājams, vispirms atrada upju smiltīs un grantī. Zeltu skaloja ar visvienkāršākiem paņēmieniem zelta smilšu laukos jau ļoti senos laikos.

Jau ilgi pirms ieročus sāka izgatavot no dzelzs, tos gatavoja no zelta. Ar izrakumiem Skandināvijā un Danijā pierādīts, ka pat Vakareirōpā, kur zelts dabā reti sastopams, mājturības

¹ Архив Маркса и Энгельса, IV сēj., 123. лрр.

priekšmetus un ieročus sākumā gatavoja no zelta un tikai to atsevišķas daļas — no dzelzs.

Tādējādi tas, ka rikus un ieročus gatavoja no zelta, bija nevis sabiedrības bagātības, bet tās nabadzības rezultāts, celās no neprašanas iegūt citus metālus. Kad zelts pirmo reizi kļuva par naudu, grūti konstatēt. Pēc dažiem datiem jau pirms 4½ tūkstoš gadu zelts kā nauda apgrozījies Ķīnā, vairāk nekā pirms 3 tūkst. gadiem — pie fenīķiešiem. Bet pēc tam, kad maiņa paplašinājās un cilvēki iemācījās iegūt un apstrādāt citus metālus, bet zelta atradņu, kur to ieguva vienkāršiem paņēmieniem, nepietika, zeltu izspieda dzelzs, varš, sudrabs. Zelts arī pildīja naudas lomu, bet zelta nauda nebija visizplatītākais naudas veids. Cilvēki iemācījās atrast arī citus metālus, kas cilvēku skatienam bija vairāk apslēpti nekā zelts, un samērā lēti tos iegūt, bet zelta tā retuma dēļ nepietika apgrozības vajadzību apmierināšanai. Jaunu atradņu meklēšanai, zelta iegūšanai tagad jau vajadzēja patērēt vairāk darba nekā citu metālu meklēšanai. Zelts kļuš par pašu dārgāko metālu, apgrozībā tā izrādās maz. Nedalīti valdīt kā nauda zelts sāk ievērojami vēlāk, tikai XIX gadsimtā, kad cilvēku sabiedrības bagātība bija ievērojami pieaugusi, kad cilvēce bija ieguvusi jaunas zelta iegūšanas atradnes un kad, pamatojoties uz mašīnizētās ražošanas pieaugumu, bija radies pasaules tirgus.¹

NAUDAS MATERIĀLA VĒSTURE KRIEVIJĀ

Vissenākā nauda Krievijā bija lopi. Pierādījumi tam atrodami daudzos senatnes rakstiskos pieminekļos (piemēram, „Русская Правда“)

Līdztekus lopiem samērā ar tirdzniecības attīstību pakāpeniski parādās metāla nauda. Krievijas Krievzeme no IX līdz XI gs. jau pazina metāla apgrozību. Parādās zelta un sudraba monetas.

XI gadsimtā jau reti sastopami, bet XII gadsimtā pilnīgi izzūd tādi naudas nosaukumi, kas nozīmē lopus. Tomēr metāls kā nauda vēl neieguva uzvaru. Metālu ieguve bija vāji attīstīta (pie tam arī bagātīgu metālu atradņu vissenākās Krievijas valsts teritorijā nebija). Visizplatītākais naudas veids pēc lopiem kļuš zvērādas. No tā arī radušies naudas nosaukumi, kas pārgājuši

¹ Interesanti atzīmēt, ka no 1493. līdz 1800. g. tika iegūtas pavisam 335 tonnas tīra zelta, bet no 1801. līdz 1850. g. — 1185 tūnņas. Tātad jau XIX gs. pirmajos 50 gados tika iegūts trīs reizes vairāk zelta nekā trijos iepriekšējos gadsimtos.

arī uz metala monetu — kuna (cauna), belka, vekša (vāvere), nogata (kājas), mordki (purni), uški (ausis), poluški (pusauss) utt.

Grivnu sauca «grivna kun». Zvērādu naudu samērā ar tirdzniecības paplašināšanos izspieda sudraba (un daļēji zelta) nauda.

Kā izpētījis I. I. Kaufmans savā darbā «Sudraba rublis Krievijā no tā rašanās līdz XIX gs. beigām», jau XII gadsimtā vārdu sudrabs arvien vairāk lieto naudas nozīmē. Virkne dokumentu liecina par šā procesa attīstību XIII gadsimtā, un beidzot XIV gadsimtā naudas nosaukšana par kunām sāk atvirzīties pēdējā vietā. Sudraba nauda iegūst plašu apgrozību. Vārdu «nauda» (деньги) sāka lietot ne agrāk par XIV—XV gs.

V. Kļučevskis («Krievijas rublis XVI—XVIII gs. attiecībā pret pašreizējo») min šādus Pleskavas chronista datus: 1467. gadā zobņica (mērs) rudzu maksāja 18 ģeņgu, auzu 8 ģeņgas, puds sāls 3 ģeņgas (minētais raksts, 1884. g. izdev., 18. lpp.).

Ar XV gs. apgrozībā parādās arī vara nauda («pulas»). Sudraba raktuvju atklāšana XV gs. Cīlmas (Pečoras pieteka) upes krastos ļāva daļu naudas jau kalt no Krievzemē iegūtā metala.

Pētera I laikā sāka kalt zelta monetas. Bet zelta nauda vēl neieņēma valdošo stāvokli. Zelta loma naudas apgrozībā paliecinās XIX gs. otrā pusē, Krievijai pārejot uz kapitalistisko ražošanas veidu. Ar 1897. g. reformu Krievijā ievada zelta valutu.

NAUDAS BŪTĪBA

No visa iztīrītā skaidrs, ka nauda nav zelta kaut kāda īpaša dabiska īpašība, ka zeltā tikai materializētas noteiktas sabiedriskās attiecības. Nauda ir ar zelta čaulu apsegta sabiedriska attiecība. Tikai vērtības formu attīstības procesa analīze ļauj noskaidrot naudas būtību. Jau vienkāršajā vērtības formā, kā saka Markss, ietverts naudas formas noslēpums. Tiešām, ja mēs sapratīsim atšķirību starp relatīvo un ekvivalento vērtības formu, vienkāršās vērtības formas pretrunas, mums kļūs saprotama naudas būtība. Jau vērtības vienkāršajā formā ekvivalenta īpatnība ir tā, ka lietošanas vērtība noder vērtības izteiksmei un privātais darbs parādās kā sabiedrisks darbs. Bet preču maiņas attīstība noved pie tā, ka gadījuma ekvivalents attīstās vispārējā ekvivalentā. Izanalizēt naudas attīstību — tas ir uzdevums, ko uzstādīja un atrisināja tikai Markss. Politiskā ekonomija pirms Marksa analizēja naudu kā gatavu formu un tāpēc nevarēja iz-

prast tās būtību. Vērtības formu analizē Markss vispārināja milzīgu vēsturisku materialu par maiņas vēsturi. Loģiskais sakars atbilst attīstības vēsturiskai gaitai.

Par šo «Kapitāla» iedaļu Ļeņins saka:

«Marksa galvenais uzdevums pie tam ir izpētīt vērtības naudas formas *izcelšanos*, izpētīt maiņas paplašināšanās *vēsturisko procesu*, sākot ar tās atsevišķiem, nejausiem aktiem («vienkāršā, atsevišķā vai nejausā vērtības forma»:vienas preces doto vairumu maina pret otras preces doto vairumu) līdz pat vērtības vispārējai formai, kad daudz dažādu preču maina pret vienu un to pašu noteiktu preci, un līdz vērtības naudas formai, kad šī noteiktā prece, vispārējais ekvivalents ir zelts.»¹

Viss sacītais rāda, ka naudas rašanās ir preču saimniecības attīstības un tās pretrunu pieauguma rezultāts. Uz noteiktas sabiedrības attīstības pakāpes, rodoties pirmajai lielajai sabiedriskajai darba dalīšanai, maiņa kļūst par regulāru parādību, par dzīves nepieciešamību ražotājiem. Preču daudzuma un dažādības pieaugums noved pie tā, ka kļūst arvien komplicētāks un vairāk apgrūtināts stichiskais process, kurā sabiedrība privāta darba produktus atzīst par sabiedriskā darba produktiem.

Pretruna starp lietošanas vērtību un vērtību tiktāl attīstās, ka preču vērtības izteikšanai atsevišķie ekvivalenti kļūst pilnīgi nepietiekami. Rodas vajadzība pēc *vispārēja ekvivalenta*.

Pakāpeniski vispārēja ekvivalenta loma cieši piesaistās kādai vienai noteiktai precei, sakarā ar ko šī prece pārvēršas naudā, iegūst īpašu sabiedrisku funkciju.

Tātad naudu radījušas augošās privātā un sabiedriskā darba pretrunas, augošā tirgus vara, augošā stichijas vara pār preču ražotājiem. Naudas attīstība pauž preču saimniecības stichijas pieaugumu.

Ļeņins rakstīja, ka «... nauda ir preču saimniecības organizētā sabiedriskā darba produkts...»²

Ar vispārējā ekvivalenta rašanos visa preču pasaule saskaldās it kā divās daļās, nauda un preces polarizējas dažādos polos: no vienas puses, nauda ir vispārējais ekvivalents, kuru maina pret visām precēm un kas līdz ar to apliecina, ka tā ir sabiedriskā darba produkts (t. i., tā pati figurē kā sabiedriskā darba tiešs iemiesojums); no otras puses, visas preces ir tieši privātā darba produkti. Tāpēc tikai maiņā pret vispārējo ekvivalentu var at-

¹ В. И. Ленин, Соч., 3. изд., XVIII сēj., 16.—17. лпп.

² В. И. Ленин, Работы, I сēj., 442. лпп.

klāt, ka preces ir sabiedriskā darba produkti. Preču ražotāju darba stichiskā, sabiedriskā uzskaitē notiek ar naudas palīdzību.

Tātad nauda vienkāršās preču un kapitalistiskās saimniecības apstākļos ir sabiedriskā darba stichiskās uzskaites līdzeklis, bet pati stichiskā uzskaitē notiek caur tirdzniecību, caur tirgu.

Galvenā grūtība, kā norāda Markss, ir nevis tā, lai saprastu, ka nauda ir prece, bet tā, lai noskaidrotu, kā un kāpēc prece kļūst par naudu. Neprazdama to noskaidrot, buržuaziskā politiskā ekonomija naudas rašanos izskaidro ar īpašu vienošanos, ko cilvēki apzinīgi noslēguši, noliedz nepieciešamību precei funkcionēt naudas lomā, pārvērš naudu vienkārši zīmē, noteiktu attiecību simbolā. Tikai naudas attīstības vēsturiskā analīze parāda, ka naudas rašanās nav cilvēku savstarpējas norunas rezultāts, bet stichisks process, preču saimniecības stichiskas attīstības produkts; ka zelts var izpildīt naudas lomu tieši tāpēc, ka tas ir prece, kam ir vērtība, bet ne simbols; citādi ar to nevarētu mērit citu preču vērtību, tas nevarētu būt par vispārēju ekvivalentu. Nauda ir viena no ekvivalenta vēsturiskām formām, ekvivalenta augstākā forma, preču attiecību ilgstošas attīstības produkts.

NAUDAS RAŠANĀS UN PREČU SAIMNIECĪBAS PRETRUNU ATTĪSTĪBA

Naudas rašanās nebūt nerada kaut kādas «harmoniskas attiecības», kā to attēlo buržuaziskie ekonomisti. Nauda atrisina tiešās maiņas pretrunas. Bet, atrisinot šīs pretrunas, nauda ar to rada apstākļus preču saimniecības pretrunu tālākai saasināšanai un attīstībai.

«Nauda, — norādīja Markss, — var novērst grūtības, kādas ir maiņas tirdzniecībā, vienīgi piešķirot tai vispārēju universālu raksturu.»¹

Preču maiņas pretrunu pieaugums vispirms izpaužas tā, ka preču pasaule it kā saskaldās divās daļās: no vienas puses preces, no otras — nauda. Maiņa tagad atkarīga no tā, vai precī var pārvērst naudā. Maiņa sadalās divos neatkarīgos aktos: preces pārvēršana naudā un naudas pārvēršana precē. No tā izriet zināmas nesaskaņas iespēja starp preces un naudas kustību.

Tālāk maiņas sadalīšanās divos aktos dod iespēju maiņā

¹ Архив Маркса и Энгельса, IV сеj., 73. lpp.

iespiesties tirgonim. Rodas maiņa maiņas deļ. Vienkāršā maiņas tirdzniecībā arī var izveidoties tirgoņi, bet šeit viņiem ir visai neievērojama loma, jo tikai produktu pārpalikumi šē kļūst par precēm.

Ar naudas rašanos arvien vairāk attīstās tirdzniecība nevis lietošanas vērtību iegūšanas nolūkā, bet nolūkā iegūt naudu. Maiņas akta sadalīšanās divos vienā no otra neatkarīgos aktos telpā un laikā rada attiecīgas iespējas ražošanas sakaru paplašināšanai un tirgotāju kapitāla attīstībai.

Tālāk: naudas rašanās nozīmē stichisko sabiedrisko attiecību varas pieaugumu pār cilvēkiem. Šī stichijas vara iemiesojas naudas varā. Naudas rašanās pastiprina preču ražotāju diferenciaciju un grauj naturalo saimniecību. Nauda tajā pašā laikā iegūst patstāvīgu eksistenci arī ārpus preču apgrozības: parādās naudas rente, naudas nodokļi, personiskās kļaušas (kas raksturīgas naturalai, feodalai saimniecībai) pārvēršas naudas kļaušās. Pieaug vajadzība pēc naudas, bet nauda koncentrējas bagātnieku rokās.

Nauda bagātnieku rokās kļūst par nabadzīgo ļaužu eksploatacijas līdzekli. Markss un Engels norādīja uz šo naudas šķērisko lomu. Bet sevišķi šis jautājums izstrādāts Ļeņina darbos, kurš attīstīja Marksa un Engelsa atzinumus par naudas lomu kapitalistisko attiecību izcelšanās procesā. Iepriekš minēts, ka Ļeņins definē naudu kā darba stichiskas uzskaites līdzekli aiz preču ražotāju muguras, ar tirgus svārstību palīdzību. Ļeņins parādīja, ka šis tirgus svārstības rada un pastiprina nevienlīdzību preču ražotāju starpā, «izputinot vienus un dodot citiem rokā naudu — sabiedriskā darba produktu».¹

Nauda kļūst par ieroci stichijas varai pār preču ražotājiem, par ieroci vienu izputināšanai un citu bagātības pavairošanai. Kam ir nauda, tam ir tiesība uz eksploataciju. No tā rodas tirgotāja, uzpircēja, budža vara.

Bagātnieki cenšas saimniekot tā, lai ražotu tirgum, iegūtu vairāk naudas. Bet nabadzīgais, kura trūcīgā saimniecība nedod tam iespēju pārtikt, spiests galu galā, lai iegūtu naudu, pārdot vienīgo preci, kas ir viņa rīcībā, — darba spēku — bagātniekam. Nabadzīgais arvien vairāk nokļūst budža varā. Nauda viņa budžetā sāk spēlēt arvien lielāku lomu, kaut arī viņš kļūst arvien nābagāks un nābagāks. Viņš pērk vairāk nekā agrāk, bet dzīvo sliktāk. Nauda pie viņa neturas, bet naudas ienākumi un izde-

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 4. izd., 1. sēj., 365. lpp.

vumi iegūst viņa saimniecībā arvien lielāku nozīmi. No otras puses, arī bagātniekiem naudas ienākumi un izdevumi aug. Bet pēdējiem nauda uzkrājas, tās īpašnieki kļūst arvien bagātāki.

Ļeņins savā pazīstamajā darbā «Kapitalisma attīstība Krievijā», analizējot zemnieku budžetus, parāda, ka budžeta naudas puses daļa vislielākā ir nabadzīgiem un bagātākiem zemniekiem un vismazākā — vidējiem zemniekiem. Par to liecina zemstu statistiskie dati, ko Ļeņins izmantojis. Tā, piemēram, vairāku Voronežas guberņas apriņķu dati attēlo šādu ainu. Tajā laikā, kad turīgākās zemnieku daļas naudas ienākumi bija 59,2% un nabadzīgo daļas naudas ienākumi — 54,6% no visiem ienākumiem, vidējo zemnieku grupās tie svārstījās no 40,8 līdz 45,7%. Sprotams, absolūtais ienākuma lielums krasi atšķirās zemākā un augstākā grupā (118,10 rbļ. un 1766,79 rbļ.).¹

Nabadzīgo un turīgo budžeta naudas puses augstā daļa atspoguļo tieši pretējas parādības. Kā vieni, tā otri dzīvo no preču pārdošanas. Bet nabadzīgais pārdod savu darba spēku, turīgais — produktus, kas ražoti (ekspluatējot nabadzīgos) pārdošanai.

No tā izriet krasa atšķirība arī izdevumos: ja nabadzīgais nožēlojamus grašus, kas iegūti, pārdodot savu preci — darba spēku, izdod visvairāk personīgam patēriņam, tad bagātais savus lielos ienākumus izdod galvenokārt savas saimniecības paplašināšanai, tajā pašā laikā nodrošinot savu personīgo patēriņu nesalīdzināmi augstākā līmenī nekā nabadzīgais. Par cik naudu izmanto kā ekspluatācijas ieroci, tā kļūst par kapitālu.

NAUDA UN KAPITĀLS

Kapitalisma apstākļos nauda kalpo par vispārīgāko kapitāla formu, ir kapitalistiskās ekspluatācijas līdzeklis. Kapitāls vienmēr realizējas naudas formā, jo nauda ir īpaša prece, vispārēja prece, par kuru var iegūt jebkuru citu preci.

Bet nedrīkst sajaukt naudu ar kapitālu. Ne vienmēr nauda figurējusi (un figurē) kā kapitāls, kaut gan vēsturiski naudas attiecību attīstība, kas atspoguļo preču ražošanas attīstību, bijusi kapitāla rašanās priekšnoteikums.

Vēsturiski kapitāls vispirms figurē naudas formā, bet, lai naudas pārvēršanās kapitālā kļūtu par visas ekonomikas valdošo,

¹ В. И. Ленин, Соч., 4 изд., 3. сēj., 122.—124. лрр.

raksturīgo iezīmi, tam nepieciešama ne vien naudas attiecību plaša attīstība — visu personisko kļaušu pārvēršana naudas kļaušās, — bet arī nepieciešams, lai dzimtbūšanas un cunftu darbs pārvērstos tīrā algotā darbā. Tā, piemēram, Anglijā dzimtbūšanas attiecības izzuda XIV gadsimtā, bet kapitalisma periods sākās tikai XVI gs. vidū.

Priekšnoteikumi, lai vienkāršā preču saimniecība pārvērstos kapitalistiskā saimniecībā, ir naudas uzkrāšanās vienu rokās un ražošanas līdzekļu ekspropriācija no citiem. Šie priekšnoteikumi rodas kapitāla pirmatnējās uzkrāšanās procesā.

Naudas vara pārvēršas kapitāla varā.

Kapitalisma apstākļos arī nauda ne vienmēr ir kapitāls. Nauda ir kapitāls tikai tad, kad tā kalpo ekspluatācijai. Nauda, piemēram, nav kapitāls strādnieka rokās. Sveša darba spēka ekspluatācija prasa noteiktu daudzumu naudas, zināmu minimumu, zemāk par kuru nauda nevar būt par kapitālu. Naudas kā kapitāla izmantošana prezumē naudas koncentrāciju.

II NODAĻA

NAUDAS FUNKCIJAS

Naudas attīstība, ko rada preču saimniecības pretrunu pieaugums, izpaužas dažādo naudas funkciju attīstībā. Markss, analizējot naudas funkcijas, vispārina milzīgu vēsturisku materiālu par pašas naudas attīstību, par preču ražošanas attīstību.

Ļeņins rakstīja par Marksa naudas funkciju analīzi:

«Markss ārkārtīgi sīki analizē dažādas naudas funkcijas, pie kam arī te (kā vispār «Kapitāla» pirmajās nodaļās) sevišķi svarīgi atzīmēt, ka abstraktā un dažreiz šķietami tīri deduktīvā iztīrījuma forma patiesībā dod maiņas un preču ražošanas attīstības vēstures milzīgu faktisko materiālu.»¹

Petījot naudas funkcijas, mums jāatceras, ka dažādo naudas funkciju attīstības pakāpe atspoguļo pašas preču ražošanas dažādas vēsturiskas pakāpes.

VĒRTĪBAS MĒRS

Pirmā naudas funkcija vienkāršā preču saimniecībā un kapitalistiskā saimniecībā ir vērtības mērs. Šīs funkcijas būtība ir tā, ka visu preču vērtību izteic zeltā, t. i., zelts šē figurē kā sabiedriskā darba tiešs iemiesojums.

Ciktāl visas preces izteic kā viena nosaukuma lielumus, rodas iespēja arī kvantitatīvi salīdzināt atsevišķas preces savā starpā. Tiešām, ja kviešus, svārkus, audeklus maina pret zeltu, tad tas nozīmē, ka to vērtība ir samērojama.

Tomēr nevis nauda padara preces par samērojamām. Būtība ir tā, ka visas preces, to skaitā arī zelts, ir sabiedriskā darba

¹ В. И. Ленин, Соч., 3. изд., XVIII сēj., 17. лpp.

produkti un kā sabiedriskā darba produkti tās ir samērojamas. No tā izriet to samērojamība arī attiecībā uz naudu. Preci pielīdzina zeltam, tās vērtību mēri ar zeltu ne tāpēc, ka zeltam būtu kādas sevišķas īpašības, bet tāpēc, ka ir preces, ir zelta ražošanai patērēts sabiedriskais darbs.

Zelts izpilda sava vērtības mēra lomu tikai ideāli. Tas nozīmē, ka nemaz nav vajadzīgs skaidrs zelts, lai izteiktu preces vērtību zeltā. Vērtības mēra funkciju nauda var izpildīt kā domās priekšstatīta, kā ideāla nauda.

Tomēr nauda var ideāli izteikt visu citu preču vērtību tāpēc, ka tās ražošanai patērēts darbs. Domās priekšstatītais samērs starp naudu un citām precēm atspoguļo īsto, reālo vērtības attiecību starp tām, attiecību, kas objektīvi pastāv reālā īstenībā.

Mēs jau zinām, ka zeltā izteikta preču vērtība ir preces cena. Tātad preces cena nozīmē preces ekvivalenci kaut kādai zelta masai (t. i., preces vērtība ekvivalenta kāda zelta gabala vērtībai).

CENU MĒROGS

Preci domās pielīdzina kaut kādam vienādas vērtības zelta gabalam. Bet, tā kā zelta masu mēri ar tā svaru, tad par zelta mēra vienību pieņem noteiktu svara daudzumu zelta. Tātad zelta gabals, kam pielīdzina precī, reprezentē zināmu daudzumu naudas vienību. Tāpēc preču vērtību izteic (ideāli) ar noteiktu naudas vienību skaitu.

Pieņemsim, ka kādas mašīnas vērtība līdzinās 100 gramu zelta vērtībai. Ja naudas vienība līdzinās 2 gramiem zelta, tad mašīna līdzināsies 50 naudas vienībām. Vārdu sakot, zelta svara vienība tiek pieņemta par naudas vienību. Tādu naudas preces svara vienību, kas pieņemta par naudas vienību, sauc par cenu mērogu. Visas cenas izteiktas šajā vienībā. Mēs sakām: mašīna maksā tik un tik dolaru, izteicam tās vērtību dolaros. Bet dolars pats par sevi nav nekas cits kā noteikts svara daudzums zelta. Dolars pašreiz līdzinās 0,888 gramiem zelta.

Nedrīkst sajaukt vērtības mēru ar cenu mērogu. Cenu mērogs noder tikai zelta masas mērīšanai. Tā ir vienība, ar kuru izmēri jebkuru zelta gabalu. Vērtības mēra funkcija realizējas ar cenu mēroga starpniecību. Bet tās ir dažādas lietas, un to loma dažāda. Tiešām, pieņemsim, ka 2 grami zelta līdzinās 10 stundām darba. Ja mašīna maksā 100 gramu zelta, tad tas nozīmē, ka tā līdzinās 500 stundām darba. Pieņemsim, ka notikusi zelta vērt-

tības maiņa. 100 gramu zelta nenozīmē vairs 500, bet 250 stundu darba. Tad izrādīsies, ka mēs par mašinu dosim nevis 50 naudas vienību, bet 100, jo mainījusies zelta vērtība, bet mašinas vērtība nav mainījusies. Tātad par mašinu dod divkārtotu, salīdzinot ar iepriekšējo, zelta svāra daudzumu.

Bet, ja mēs ņemsim tikai cenu mērogu, tad, lai kā mainītos zelta vērtība, 100 gramu zelta vienmēr būs 50 reižu vairāk par 2 grāmiem. Tātad, kad pārmainās zelta vērtība, tad par precī dod citu zelta daudzumu. Bet cenu mērogs pie tam var arī nemainīties. Pārmaiņa ir tikai tā, ka preces vērtību izteic citā naudas vienību daudzumā.

Ja cenu mērogs pārmainās, tad bez kādas preču un zelta vērtības pārmaiņas notiks cenu svārstības. Naudas vienību — cenu mērogu — noteic valsts.

Naudas (cenu mēroga) nosaukumi vēsturiski bija saistīti ar svāra vienības nosaukumiem un ar metāla īsto svāra daudzumu. Tā, piemēram, sterliņu mārciņa kādreiz tiešām bija mārciņa sudraba (sterliņš nozīmē: īstu, tīru, bez piejaukuma). Krievu grivna līdz XV gs. bija svāra mērs un cenu mērogs. Tāpat arī franču livra. Bet tad naudas nosaukumi atdalās no svāra vienībām. Tas notiek aiz šādiem cēloņiem. Attīstoties sabiedrības bagātībai, mazāk dārgos metālus izspiež dārgākie (tā, piemēram, sterliņu zelta mārciņa bija tikai $\frac{1}{15}$ sudraba mārciņas). Tālāk monētu falsifikācija, ko izdara valsts vara, arī bija par cēloni tam, ka pazeminājās metāla saturs naudas vienībā. Citos gadījumos nozīme bija ārzemju naudas ievēšanai (piemēram, senajā Romā). Sakarā ar visu to kļūva par paradumu ar likumu noteikt īpašu naudas vienību, kas atdalīta no svāra.

NAUDAS VIENĪBA KRIEVIJĀ

Krievijā, tāpat kā citās zemēs, naudas vienība sākumā sakrita ar svāra mēru. Ir grivna, ir rublis sākumā bija par svāra mēriem. XIV gs. sākumā vislielākā naudas vienība ir grivna. Rublis rodas kā grivnas daļa (рублевая гривенка), kas XIV gs. un XV gs. pirmajā pusē ir svāra mērs un naudas vienība.

Tālāk notika naudas sistēmu patstāvīga evolūcija Novgorodā un Maskavā. Novgorodas un Maskavas rubļiem bija dažāds svārs.

V. Kļučevskis par to raksta: «Toreizējie rubļi — Novgorodas un Maskavas — bija aprēķinu naudas vienības dažādā lielumā: pēc sudraba daudzuma Novgorodas ģeņa bija divreiz lielāka

par Maskavas ģengu, bet Novgorodas rublis vairāk nekā 2 reizes lielāks par Maskavas rubli: pirmajā skaitījās 216 Novgorodas vai 432 Maskavas ģengas, bet otrā 200 Maskavas vai 100 Novgorodas ģengas. Sākot ar 1536. g. ukazu, kas nedaudz pazemināja Novgorodas naudas jeb novgorodoku svaru, pavēlot izgatavot tās no pustumārciņas sudraba 300 gabalu agrāko 260 vietā, novgorodokas pēc jaunā «apzīmējuma» jeb zīmogojuma, kas uz tām parādījās (lielkņazs uz zirga ar šķēpu rokā), sāka vēl saukt par «šķēpa naudu» („деньги копейные“) jeb *kapeikām*, bet svara ziņā divreiz mazākai Maskavas ģengai palika nosaukums *moskovoikas* vai *nauda* (деньги) tiešā nozīmē.»¹

Jāņa III laikā Novgorodas un Maskavas naudas tika apvienotas, kā rezultatā Maskavas rublis sāka līdzināties 200 maza svara naudām, bet Novgorodas rublis — 100 liela svara naudām. No tā arī sācies rubļa dalījums 100 vienībās. Bet paša svara ziņā ar rubli sāka norisināties ievērojamas pārgrozības.

Sākumā tas, domājams, svēra 48 zolotņikus. Pētera laikā tīra sudraba rubli vairs bija tikai apmēram 5 zolotņiki (kad tā svars bija $6\frac{2}{3}$ zolotņika), bet Katrinas II laikā — 4 zolotņiki un 21 doļa tīra sudraba. Rubļa saturam nebija nekā kopēja ar sākotnējo rubļa svara vienību. Vēl mazāk kopēja ar rubļa svaru varēja būt zelta rublim, ko pakāpeniski ievēda apgrozībā.

PREČU CENU PĀRMAIŅAS

No tā, kas teikts par vērtības mērauklu, var izdarīt šādu secinājumu. Preču cenas, sakrītot pieprasījumam un piedāvājumam, atkarīgas no diviem apstākļiem: 1) preču vērtības un 2) zelta vērtības. Ņemsim šādu piemēru: mašīna maksā, pieņemsim, 100 dolaru. Šā samēra pārmaiņa var būt atkarīga no diviem cēloņiem: vai nu no cēloņiem, kas attiecas uz precī, vai no cēloņiem, kas attiecas uz naudu. Pieņemsim, ka pārmainījies darba patēriņš mašīnu ražošanai, darba ražīgums pieaudzis, mašīna kļuvusi lētāka. Tad tās vērtība līdzināsies nevis 100, bet, teiksim, 50 dolariem. Se pārmainījusies mašīnas vērtība. Vai arī var notikt, ka pārmainās zelta vērtība tāpēc, ka pārmainījies darba ražīgums zelta ieguves rūpniecībā. Bet, ja zelts kļuvis lētāks, ja tas maksā, pieņemsim, divreiz mazāk, tad par to pašu mašīnu jāmaksā nevis 100, bet 200 dolaru.

¹ В. К. Ключевский, Русский рубль XVI—XVIII вв. в его отношении к нынешнему. 1884. г. изд., 26. lpp.

Var gadīties arī tā, ka vienlaicīgi notiek kā zelta, tā arī citu preču vērtības pārmainīšanās. Par cik cena ir vērtības izpausme naudā, pašai naudai cenas nav. Nepareizi uzskatīt, piemēram, par zelta cenu naudas vienības nosaukumu. Ja mēs teiksim, ka 0,8 g zelta maksā 1 dolaru, tad mēs ar to neko nepateiksim, jo dolars jau arī ir 0,8 grami zelta. Kā vērtības mērs nauda funkcionē ideāli. Tātad to var lietot kā aprēķina naudu, t. i. kā naudu aprēķiniem, preču vērtības, parādu attiecību apmēru un mantas novērtēšanai bez pašas naudas. Piemēram, var novērtēt naudā veselās valsts bagātību. Tam nav vajadzīga pati nauda.

VIENOTA VĒRTĪBAS MĒRA NEPIECIEŠAMĪBA KAPITALISMA APSTĀKĻOS

Vērtības mēra funkcija vēsturiski attīstās līdz ar vērtības likuma attīstību. Jo vairāk attīstīta vērtības likuma darbība, jo vairāk attīstīta arī vērtības mēra funkcija. Vispilgtāk šī funkcija izpaužas tad, kad vērtības likums kļūst par visas ekonomikas kustības likumu kapitalisma apstākļos.

Vergturu sabiedrībā tirgus ļoti ierobežots, valsts iekšienē nav tirgus brīvības, bet starptautiskai tirdzniecībai jau ir rosīgs raksturs. Romas imperijas iekšienē kā vērtības mērs izvirzījās varš, sudrabs, bet pēc tam arī zelts. Bet visumā saimniecībai bija vēl naturals raksturs, un naudas loma bija ļoti ierobežota.

Feodalisma apstākļos arī bija pārsvarā naturalā saimniecība. Preču apgrozības attīstība noritēja ļoti chaotiskos tirgu apstākļos (feodālie šķēršļi un visādi ierobežojumi) un naudas apgrozības chaosā (milzīgs daudzums naudas sistemu, monētu bojāšana). Atbilstoši tam arī naudas kā vērtības mēra loma nebija pietiekami attīstīta. Par vērtības mēru izvirzījās zelts un sudrabs. Šī ar likumu noteiktā vērtības mēra divatnība traucēja preču apgrozību, radīja ievērojamas preču cenu svārstības un te viena, te otra naudas veida nozušanu abu metālu relatīvās vērtības svārstīšanās ietekmē. Kapitalisma apstākļos preču ražošanas dominēšana nozīmēja arī vērtības mēra funkcijas vispilnīgāko attīstību. Ciktāl funkcijas divatnība (divas mērauklas — zelts un sudrabs) ir pretrunā pašai funkcijai, kas prasa vispārēju vērtības mēru, kapitalismu raksturo vispārēja pakāpeniska pāreja uz zeltu kā vienīgo vērtības mēru (zelta monometālisms).

VĒRTĪBAS MĒRS UN PREČU SAIMNIECĪBAS PRETRUNU ATTĪSTĪBA

Naudai izpildot vērtības mēra funkciju, nebūt nenorisinās kāds apzināts mērīšanas process, kas līdzīgs, piemēram, ķermeņu garuma, svara vai tilpuma mērīšanai. Preču ražošanas un maiņas procesā cenas veidojas stichiski. Šis stichiskais cenu veidošanās process arī vienlaicīgi ir tas process, kur nauda funkcionē kā vērtības mērs.

Nekāda cita vērtības mērīšanas forma stichiski organizētā preču saimniecībā nepastāv.

Naudas kā vērtības mēra funkcija nozīmē tālāku preču saimniecības pretrunu attīstību.

Šī funkcija izraisa cenas rašanos. Cenas atšķirība no vērtības nav nomināla. Pirmkārt, rodas iespēja cenai novirzīties no vērtības, otrkārt, cenu var iegūt arī lietas, kurām nav vērtības (piemēram, zeme). Patī cenas novirzīšanās no vērtības ir ļoti svarīgs moments vērtības likuma darbības izpausmē. Rodas iespēja, ka notiek cenas vispārējas novirzīšanās no vērtības.

Preču maiņa ne pēc vērtības iespējama arī pirms naudas rašanās, bet šī novirzīšanās neiegūst vispārēju raksturu. Pieņemsim, ka zābaku ražotājs vienkāršas maiņas procesā tirgū izdarīs maiņu ar galdnieku — galda ražotāju. Iespējams, ka tas notiks tā, ka galdu pārdos ne pēc tā vērtības. Bet ko tas skars? Tas skars tieši doto preču ražotāju. Bet, mainot ar naudas palīdzību, cenas novirzīšanās no dotās preces vērtības tūlīt skars visas šā veida preces. Lielu daļu galdu tirgū pārdos par cenām, kas ir zem to vērtības. Tātad cenu novirzīšanās no vērtības tādos apstākļos, kad jau ir nauda, arvien vairāk iegūst vispārēju raksturu.

Se ir tālākais preču saimniecības pretrunu pieaugums. Cenu novirzīšanās no vērtības ir par cēloni tam, ka preču ražotāju masa izput, bet iedzīvojas pie tam turīgākā preču ražotāju virsotne, kuriem arī pazeminātā cena izrādās augstāka par viņu preču individuālo vērtību.

NAUDA KĀ APGROZĪBAS LĪDZEKLIS

Naudas otrā funkcija ir — apgrozības līdzekļa funkcija. Naudas parādīšanās rada svarīgas pārmaiņas preču maiņas procesā. Tagad vairs preces nemaina tieši vienu pret otru, bet visas preces maina ar naudas starpniecību. Tas nozīmē, ka vienkāršās maiņas procesu nomainījis preču apgrozības process. Lai vienas

preces vietā dabūtu otru, šī prece iepriekš jāpārvērš naudā, jāapmaina pret naudu, bet pēc tam jau nauda jāpārvērš vajadzīgā precē. Notiek tas, ko Markss apzīmē par preces metamorfozas procesu, t. i. tās formas nomaiņas procesu: preces formu nomaina naudas forma, naudas formu — preces forma. Ja vienkāršas maiņas procesu schematiski var attēlot kā $P - P$, tad apgrozības process jau izskatās šādi: $P - N - P$, t. i., preci maina pret naudu, pēc tam naudu maina pret preci.

Ja nauda kā vērtības mērs, kā mēs redzējam iepriekš, var funkcionēt ideāli, tad apgrozībā tai katrā ziņā jābūt naturā, lai izpildītu apgrozības līdzekļa funkciju. Ideālai naudai jāklūst par realu naudu. Kad nauda funkcionēja kā vērtības mērs, preču cenas ieguva ideālu izteiksmi. Bet pēc tam iestājas nākošais akts: šīm ideālām cenām jāpārvēršas reālās cenās — precēm jāpārvēršas naudā.

Preces īpašnieks pārvērš savu preci naudā, lai pēc tam naudu no jauna pārvērstu citā precē, citā lietošanas vērtībā. Bet, ja preces īpašnieks pārvērš savu preci naudā, tad tajā pašā laikā kāds cits naudas īpašnieks pārvērš savu naudu precē. Notiek pirkšana-pārdošana. Pārdošana vienlaicīgi ir pirkšana: $P - N$ tajā pašā laikā ir $N - P$.

Sajā aktā — preces pārvēršanā naudā — parādās preču ražotāju atkarība no tirgus varas. Anarchistiskā saimniecībā lietas visgrūtākā puse ir preces pārvēršana naudā, sabiedriskā atzinuma saņemšana, ka patērētais darbs sabiedrībai tiešām vajadzīgs.

Preču apgrozība ne tikai formāli, bet arī pēc būtības atšķiras no tiešās vienkāršās maiņas. Kad notiek vienkāršā preču maiņa, katram preču ražotājam preču pārdošana reizē ir arī citas preces pirkšana. Še tomēr darījums nebeidzas ar preces pārvēršanos naudā. Par preci saņemtā nauda jāpārvērš citā precē.

Tajā pašā laikā pārdotā prece var tūlīt nenonākt tās īstā patērētāja rokās. Pastāvot naudai, preču maiņa aptver ne tikai tās personas, kurām preces tieši vajadzīgas kā lietošanas vērtības, — tā pārsniedz individualās un vietējās maiņas robežas. Tā rada apstākļus plašāku ražošanas sakaru izveidošanai starp preču ražotājiem, kuri atrodas tālu viens no otra un kuri viens ar otru tieši nav saistīti.

Katram konkrētam preču ražotājam preces pārdošana nenozīmē vienlaicīgu citas preces pirkšanu. «Neviens nevar pārdot bez tā, ka kāds cits nenopirktu. Bet nevienam nav tūlīt jāpērk

tikai tāpēc, ka viņš kaut ko pārdevis.»¹ Pirkuma un pārdevuma akti šķirti laikā un telpā. Bet, ja vieni preču ražotāji pārdod un tajā pašā laikā pārtrauc pirkšanu, tad citiem tas nozīmē pārdevumu pārtraukšanu. Iespēja atraut preču pārdevuma aktus no pirkuma ietver preču saimniecības pretrunu tālākās attīstības iespēju: tā ietver krīzes iespēju. Vienkāršā preču saimniecībā tā ir tikai iespēja. Šās iespējas pārvēršanās īstenībā prasa daudz jaunu apstākļu, kuri rodas tikai kapitalistiskā saimniecībā.

Tādējādi ar naudas parādīšanos vienkāršās maiņas process pārvēršas preču apgrozības procesā. Līdz ar to nauda kā starpnieks šajā preču apgrozības procesā iegūst apgrozības līdzekļa funkciju.

Jāpasvīturo, ka primarais ir preču apgrozība. Tieši preču apgrozība izraisa naudas apgrozību. Tieši preču apgrozība izsauc naudas rašanos te vienā, te otrā vietā. Tam ir liela nozīme naudas apgrozības likumsakarību izprašanai.

APGROZĪBAI NEPIECIEŠAMĀS NAUDAS DAUDZUMS

Cik tad naudas nepieciešams preču apgrozības apkalpošanai kapitalistiskā saimniecībā?

Tā kā nauda realizē jau izveidojušās preču cenas, tā kā par naudu realizē preces, tad acīm redzams, ka naudas daudzumam, kas nepieciešams apgrozībai, jāatbilst preču cenu sumai. Bet preču cenu sumai nav vienīgais faktors, kas noteic naudas daudzumu. Lieta tāda, ka katra moneta noteiktā laika sprīdī — dienā, nedēļā, mēnesī — var pāriet no rokas rokā vairāk reižu. Tāpēc tā var realizēt ne tikai vienas preces, bet daudzu preču cenas. Moneta var apgrozīties vairākas reizes. Tātad jo ātrāk nauda apgrozās, jo attiecīgi mazāka būs apgrozībai nepieciešamā naudas summa.

Tādējādi preču cenu summa, dalīta ar apgrozības ātrumu, t. i., ar tā paša nosaukuma naudas vienību apgrozību skaitu, arī būs naudas daudzums, kas nepieciešams apgrozībai.

Ja palūkosimies šajā formulā, tad viegli saskatīt, ka naudas daudzums, kas nepieciešams apgrozībai, atkarīgs no trim faktoriem: 1) preču daudzuma, 2) to cenu kustības un 3) naudas apgrozības ātruma.

¹ К. Маркс, Капитал, I сēj., 1935. г. изд., 64. лпп.

Pilnvērtīgas apgrozības apstākļos naudas apgrozības ātrums atkarīgs no faktoriem, kas atrodas ārpus pašas apgrozības, kādi, teiksim, ir preču maiņas apstākļi starp pilsētu un laukiem, transporta apstākļi un visi citi faktori, kas noteic preču kustības un naudas plūsmas intensitāti.

Jāpiezīmē, ka še ir runa par naudas daudzumu, kas nepieciešams apgrozībai pilnvērtīgas metala naudas apgrozības apstākļos. No iepriekš sacītā saprotams, ka nevis cenas ir atkarīgas no naudas daudzuma, bet naudas daudzums atkarīgs no cenu sumas un naudas apgrozības ātruma: pirms nauda iestājas apgrozībā, prece jau stichiski izmērijusi savu vērtību naudā. Preces ieiet apgrozībā ar noteiktu cenu, bet zelts — ar noteiktu vērtību.

Buržuaziskie ekonomisti, kuri pieder pie tā saucamās «kvantitatīvās skolas», attēlo lietu tā, it kā naudas apgrozības procesā kaudze naudas tiek apmainīta pret kaudzi preču un atkarībā no tā, kā ir vairāk — naudas vai preces, — notiek cenu pārmaiņas. Tāds priekšstats pašā pamatā maldīgs. Primarais ir preču apgrozība. Nauda seko precēm, nauda realizē jau izveidojušās preču cenas, bet nauda ir zelts, t. i. prece, kurai ir arī sava pašas vērtība. Tāpēc apgrozībā nevar atrasties jebkurš naudas daudzums. Apgrozībā ieiet tikai tāds (pilnvērtīgas) naudas daudzums, kas patiešām nepieciešams apgrozībai (kvantitatīvās teorijas izversta kritika tiks sniegta turpmāk).

MONETA

Nauda savā apgrozības līdzekļa funkcijā parādās sākumā stieņu veidā, bet vēlāk tā iegūst monetu formu. Monetas rašanās saistīta ar trešo lielo sabiedrisko darba dalīšanu — ar tirgoņu šķiras izcelšanos. Tirgoņu šķiras rašanās nozīmēja, ka ražošanas spēki ir jau ievērojami pieauguši, ka tirdzniecība pāraugusi vietējo tirgu ietvarus. Šādas paplašinājušās tirdzniecības apstākļos preču maiņa pret metala stieņiem ir neērta, tā rada daudzas grūtības. Lai izvairītos no šīm neērtībām, daži visbagātākie un pazīstamākie tirgoņi uzspieda stieņiem savas zīmes, apliecinādami metala daudzumu un tā provi. Pateicoties tam, zeltu nevajadzēja katru reizi svērt un noteikt tā provi.

Kamēr maiņa notika samērā šaurā mērogā, atsevišķu tirgoņu zīmes vēl noderēja par apliecinājumu. Bet tā kā tirdzniecība ievērojami paplašinājās, atsevišķa tirgoņa zīme uz metala stieņa

vairs nevarēja apmierināt maiņas prasības. Radās nepieciešamība pēc autoritatīvāka metala proves un svara apliecinājuma. Tāds autoritatīvs orgāns bija valsts.

Valsts sāk uzspiest savu zīmogu uz metala stieņiem, un reizē ar to šiem stieņiem tiek dota jau noteikta forma.¹ Moneta tātad nav nekas cits kā noteikta svara un proves metala stienis, uz kura valsts apliecinājusi metala saturu un svaru. Sākumā monētu forma atšķīrās no tagad izplatītās. Monetai bija kvadrāta, ovāla, dažreiz iegarena forma (Persijā, piemēram, apgrozībā bija zobenam līdzīgas formas moneta). Vēlāk viscaur nostiprinājās apaļas formas monetas.

Vispār monetas parādījās ļoti sen. Tās bija pazīstamas Ēģiptē, Grieķijā, Persijā daudz gadsimtu pirms mūsu eras sākuma.²

Sava monetas kalšana Krievzemē sākās tikai XIV gs. beigās. Dmitrijs Donskojs sāka kalt krievu ģeņģu. Maskavā un Novgorodā naudas kalšana sākumā bija privāta lieta. Ļaunprātības, kas ar to bija saistītas, 1447. gadā izsauca dumpi. Pēc tam Novgorodā monētu kalšana kļuva par valsts regaliju. XVI gadsimtā arī Maskavā monētu lietu izņēma no privātām rokām, un tā kļuva par valdības monopolu.

Pie tam tiek noteikts precīzs monetas saturs un paraugs. Starp citu no šā laika sāka apgrozīties kapeikas. Uz Novgorodas naudas bija attēlots jātnieks ar šķēpu, no kā tā dabūja nosaukumu «šķēpu nauda» (копейные деньги), bet vēlāk kapeika.

Monetas saturā jābūt noteiktam daudzumam zelta vai sudraba. Ja monetā mazāk sudraba vai zelta, nekā noteikts, tad tā nav pilnvērtīga. Tā kā apgrozībā moneta nodilst un samazinās svarā, nevar izvairīties no nepilnvērtīgas monetas funkcionēšanas.

NAUDAS ZĪMES

Jau šis apstākļi vien (ka apgrozās moneta, kas zaudējusi savu pilnvērtību) rāda, ka nemaz nav nepieciešams, lai apgrozības līdzekļa funkcijas izpildītu pilnvērtīga nauda. Patiesībā nauda,

¹ Kā uz pārejas formu no stāvokļa, kad metalam uzlika savu zīmi tirgoņi, uz valsts naudas kalšanu jānorāda uz privāto kalšanu — kad monētu kalšanu izdarīja atsevišķas privātas darbnīcas.

² Pats vārds «moneta» radies nejauši. Tas cēlies no tā, ka sākumā Romā sāka kalt monetas netālu no tempļa, ko sauca par Monetu. Pats vārds «moneta» nozīmē «brīdinātāja», jo tempļi bija veltīti dievietei Junonai pār tās brīdinājumu, kas it kā paglābis romiešus no sakāves.

izpildot savu apgrozības līdzekļa funkciju, nepārtraukti atrodas apgrozībā. Realizējusi vienas preces cenu, nauda tūlīt pāriet nākošā preču apgrozības punktā, kur tā realizē citas preces cenu. Tātad naudas loma tās apgrozības līdzekļa funkcijā ir *ātri paejoša*.

Sakarā ar to pilnvērtīgu naudu šajā funkcijā vār aizvietot nepilnvērtīga nauda. Nepilnvērtīga moneta šajā gadījumā ir it kā pilnvērtīgas naudas pārstāvis, atvietotājs. Tāda loma vispirms ir maiņas monetai. To kaļ kā nepilnvērtīgu monētu, un tai ir ierobežota maksāšanas spēja.

Valdības plaši izmantoja iespēju aizvietot pilnvērtīgu naudu kā apgrozības līdzekli ar nepilnvērtīgu naudu. Tās sāka monetas bojāt. Sevišķi tas notika XIV—XVII gs., kad monetas vēl gatavoja rokām. Tad monetām nebija precīzas formas un tām bieži bija dažāds svars. Vienāda veida monetām novirzes svārā bija ļoti ievērojamas. Valsts vara to izmantoja aizvien mazāka svara monētu izlaišanai. Tā, piemēram, Anglijā sudraba penijs 1300. gadā svēra 22 granus sudraba, bet 1364. g. tam bija tikai 12 granu. Francijā no vienāda sudraba daudzuma 1309. gadā kala 2 livras, bet 1720. gadā — 98 livras. Monetas svars samazinājās gandrīz 50 reizi. Vācijā 1326. gadā no 234 gramiem sudraba kala 2 markas, bet 1378. gadā — 4 markas un 1506. gadā — 12 marku.

Ar naudas falsifikāciju nodarbojās ne tikai valsts vara, bet arī privātas personas; tās apgrīeza monetas un atgriezumus savāca sev.

Krievijas vēsturē bijuši analogiski fakti. Alekseja Michailoviča laikā izlaista nauda svēra divreiz mazāk par agrāko. Vēlāk cara valdība sudraba monētu vietā sāka izlaist vara monetas, kurām bija vienāds svars ar sudraba monetām, pasludinot vara rubļa nominalo vērtību vienlīdzīgu sudraba rublim. Lielā daudzumā izlaistās vara monetas pilnīgi izspieda sudraba monetas. Cenas strauji kāpa. Tautā sākās nemieri, izcelās tā sauktais «vara dumpis», ko cara valdība apspieda asiņainiem līdzekļiem, bet cara valdībai tomēr vajadzēja piekāpties. Vara naudu atcēla un vēlāk izpirka ar kapeiku (2 ģengas) par rubli.

Visādi valsts varas mēģinājumi samazināt pilnvērtīgās naudas vienības metala saturu, saglabājot tās iepriekšējo nominalo vērtību, nenovēršami cieš krachu. Turgus uz šo pasākumu atbild ar cenu paaugstināšanu, tā pieskaņojot preču cenas samazinātai naudas vienības vērtībai. No otras puses, apgrozības vajadzības robežās līdz ar pilnvērtīgo monētu var funkcionēt sīkā moneta.

Ja nepilnvērtīgu monētu izlaiž tādos daudzumos, kas pārsniedz preču apgrozības vajadzības, tad tā nenovēršami kļūst mazvērtīgāka, tāpēc ka tās vērtība neatbilst tā metala vērtībai, kas pilda vispārējā ekvivalenta lomu un vērtības mēra funkciju.

PAPĪRA NAUDA

Sakarā ar to, ka naudas kā apgrozības līdzekļa funkcija ir ātri paejoša, pilnvērtīgo naudu šajā funkcijā var aizvietot ne vien nepilnvērtīgā sudraba un vara nauda, bet arī papīra naudas zīmes.

Papīra nauda reprezentē nepilnvērtīgās naudas tālāko dabisko attīstību.

Nepilnvērtīgās naudas apgrozības pieredze parādīja cilvēkiem iespēju to aizvietot ar zīmēm, kurām nav iekšējās vērtības. Bet vajadzība pēc tādām zīmēm pārvērtā šo iespēju īstenībā. Sīkāk par papīra naudas apgrozības izcelšanos un likumsakarībām būs runa turpmāk (sk. VI nodaļu). Pagaidām paskaidrosim tikai dažas vispārīgākās tezes, kas raksturo papīra naudu. Papīra nauda kapitalisma apstākļos ir zelta pārstāvis. Papīra naudai nav savas vērtības, bet tā apgrozās tirgū pēc tā zelta vērtības, kuru tā aizvieto kā apgrozības līdzeklis. Tātad arī pastāvot papīra naudas apgrozībai, preču vērtība tiek izteikta zeltā. Papīra nauda ir tikai zelta zīmes, un tā kalpo preču cenu realizācijai.

Kapitalistiskā sabiedrībā papīra naudu laiž apgrozībā valsts vara, kas nosaka tai piespiedu kursu. Bet, protams, ne valsts ir pirmcēlonis, kas padara iespējamu papīra naudas apgrozību. Papīra naudas apgrozība izaug tieši no metala naudas apgrozības. Stihiskie naudas apgrozības likumi rada papīra naudas apgrozības iespēju. Valsts vara tikai izmanto šo iespēju savās interesēs. Tā kā valsts piespiedu vara ir spēkā tikai šās valsts robežās, tad arī papīra nauda ir obligāta apgrozībā šajās pašās robežās.

APGROZĪBAS LĪDZEKLIS UN PREČU SAIMNIECĪBAS PRETRUNU ATTĪSTĪBA

Apgrozības līdzekļu funkcijas attīstība noved pie jaunu naudas formu rašanās (moneta, papīra nauda).

Apgrozības līdzekļa funkcija vislielāko attīstību sasniedz kapitalisma apstākļos. Tā kā kapitalisma apstākļos lielum lielais

darba produktu daudzums pārvēršas precēs, naudas apgrozība ir visvairāk attīstīta. Pie tam vislielākā daļa no apgrozībā esošās naudas ir nauda, ko saņēmuši strādnieki viņu darba spēka samaksai, strādnieku rokās šī nauda visvairāk funkcionē kā apgrozības līdzeklis.

Nauda kā apgrozības līdzeklis apkalpo galvenokārt mazumtirdzniecības sferu. Vairumtirdzniecībā apgrozības līdzekļa funkciju atspiež cita naudas funkcija, par ko būs sacīts vēlāk.

Apgrozības līdzekļa, tāpat kā vērtības mēra funkcijas aplūkošana mums parādīja, kāds pretrunu pieaugums saistīts ar naudas attīstību. Naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijā spilgti izpaužas tirgus stichijas vara pār preču ražotājiem. Iespēja atdalīt pirkšanas un pārdošanas aktus, križu iespēja, iespēja realu naudu aizvietot ar tās zīmēm, dažādu naudas formu attīstība, kas gala rezultātā rada kapitalistiskās saimniecības anarchijas pastiprināšanos — tādi ir naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas attīstības rezultāti.

NAUDA

Mēs aplūkojam naudas kā vērtības mēra un kā apgrozības līdzekļa funkcijas. Ciktāl šīs funkcijas pilda zelts, — zelts ir nauda. Dažās zemēs šīs funkcijas vēl pilda sudrabs — tur sudrabs ir kā nauda. Tikai tā prece, kas pilda abas šīs funkcijas, ir nauda, jo abas šīs funkcijas var pildīt tikai tā prece, kas ir vispārējs ekvivalents.

«Tātad prece vispirms kļūst par naudu kā vērtības mēra un apgrozības līdzekļa vienotība jeb — vērtības mēra un apgrozības līdzekļa vienotība ir nauda.»¹

Tādējādi, ciktāl zelts izvirzās kā vērtības mērs un apgrozības līdzeklis, tas sāk iemiesot sevī bagātību vispār, tas sāk spēlēt visu preču pārstāvja lomu, kaut ko tādu, kas satur jebkuru konkrētās bagātības veidu.

Ne ideāli kā vērtības mērs un ne ātri paejoši kā apgrozības līdzeklis, bet paštāvīgi savā zelta vielā zelts iemieso visus bagātības veidus, kļūst par naudu tiešā nozīmē. Sai zelta īpatnībai kā vispārējās bagātības iemiesojumam piešķir noteiktību vairāku jaunu funkciju attīstība (aiz vērtības mēra un apgrozības līdzekļa funkcijām). Tās ir zelta kā vispārējās bagātības iemiesojuma lomas izpausme un nostiprina zeltam šo

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1938. г. изд., 83. лpp.

īpatnību. Tās ir bagātību uzkrājuma (tezaura), maksāšanas līdzekļa un pasaules naudas funkcijas. Dažas šīs funkcijas var izpildīt tikai zelts, citās var izvirzīties arī zelta atvietotājs (maksāšanas līdzeklis). Bet arī šajā gadījumā galu galā parādās, ka šī funkcija ir zelta kā sabiedriskās bagātības iemiesojuma lomas izteiksme.

NAUDA KĀ BAGĀTĪBU UZKRĀŠANAS (TEZAURACIJAS) LĪDZEKLIS

Ar naudas saimniecības attīstību rodas īpaša naudas funkcija, kas prasa, lai tā būtu nekustīgā stāvoklī.

Tā ir bagātību uzkrāšanas līdzekļa funkcija.

Pats apgrozības process, pārtrūkdams atsevišķos momentos, rada naudas apgrozības pārtraukumus.

Moneta, kas kustību pārtraukusi, vēl nav bagātību uzkrājums. Tā ir monetu rezerve, tā ir nauda, kas paredzēta apgrozībai, bet uz laiku pārtraukusi savu apgrozību. Apreķinot naudas daudzumu, kas nepieciešams apgrozībai, monetu rezervi piešķaita naudai, kas atrodas apgrozībā.

Bet to procesu tālākā attīstība, kas izsauca pārtraukumu monetas kustībā, aizvien ilgstošāka tās apstāšanās naudas rezervju nodrošināšanai stichiski un pakāpeniski noved pie jaunas funkcijas rašanās.

Lieta tāda, ka katram preču ražotājam jānodrošina zināma naudas rezerve, kas viņam dod iespēju pirkt svešas preces neatkarīgi no viņa paša preces pārdošanas un dažādām tirgus nejaušībām.

Tāds rezerves uzkrājums, pats par sevi saprotams, var rasties no tā, ka preču ražotājs, pārdevis savas preces, to vietā nepērk citas preces.

Naudas attiecību attīstība ir par cēloni tam, ka nauda arvien vairāk un vairāk attīstās kā sabiedriskās bagātības pārstāve. Naturalā saimniecībā uzkrāšanai bija produktu uzkrāšanas raksturs. Kad sāka attīstīties preču ražošana un apgrozība, vajadzība pēc naturalās uzkrāšanas samazinājās, jo par naudu arvien var pirkt jebkuru preci.

Naudu var uzglabāt neierobežotā daudzumā, ko nevar teikt attiecībā uz produktiem. Tāpēc, attīstoties preču saimniecībai, uzkrāšana pieņem naudas krāšanas veidu. Preču saimniecības sākotnējā attīstības stadijā naudā pārvēršas tikai produktu pārpalikums. Šajos apstākļos jau tas fakts vien, ka kādam ir nauda,

pats par sevi ir bagātības rādītājs. Naudas uzkrāšana sākumā saistīta ar tās izņemšanu no preču apgrozības. Naudu glabā šķirstos, ierok zemē utt. Valda princips: pēc iespējas vairāk pārdot, pēc iespējas mazāk pirkt.

Nauda aizvien vairāk sāk reprezentēt sabiedrisko bagātību un iemiesot sevī varu pār preču pasauli un pār cilvēkiem. Cilvēki, kam pieder nauda, padara naudas stichisko varu par savu varu. Naudas sabiedriskā vara kļūst par privatpersonas varu. Naudas varas pieaugums stimulē bagātību uzkrāšanu.

Preču saimniecības attīstība rada preču ražotāju diferenciaciju. Vienā sabiedrības polā nošķirojas ļaudis, kas uzkrāj naudu, bet otrā polā izrādās nabadzīgo masa. Naudas vara pārvēršas par bagātnieku varu.

Jau no seniem laikiem bagātību uzkrāšana bija kā atsevišķu personu, tā arī valsts lieta. Grieķijā un Romā bagātību uzkrāšana kā pārpalikumu radīšanas forma jau bija specials politikas uzdevums. Ātra bagātību pārvešana no vienas zemes otrā iekarojumu rezultātā un pēkšņs naudas pieplūdums apgrozībā ir antīkās ekonomikas īpaša iezīme. Viduslaiku beigās dzīšanās pēc bagātībām kļūst par iekarojumu politikas mērķi. Kapitalisma agrajās pakāpēs, kad kapitalistiskā ražošana vēl vāji attīstīta, izplatīta barbariskā uzkrāšanas forma uzkrāšanas dēļ, bagātību savākšana varas un varenības koncentrēšanas dēļ. Jo šie naudas vara jau pārvēršas kapitāla varā. Un tas, kam ir zelta bagātības, jūtas par visas pasaules saimnieku un var valdīt pār lietām, un pār cilvēkiem.

Bagātību uzkrāšanas funkcija visvairāk attīstās kapitalisma apstākļos. Ne tādā nozīmē, ka katrs kapitalists uzkrāj un glabā zeltu, bet tādā — ka naudas eksistence šajā funkcijā ir kapitāla atražošanas nepieciešamā stadija. Sumas, kas atbilst pamatkapitāla nolietojumam līdz tā atjaunošanai, un uzkrājamā virsvērtības daļa nogulsnejas uzkrājamās naudas formā. Naudas uzkrāšana ir kapitalistiskās atražošanas procesa nenovēršams moments.

Kapitalistiskai ekspluatācijai attīstoties, arvien dominējošāku nozīmi iegūst princips: cik iespējams biežāk un vairāk laist ražošanā un apgrozībā naudu, lai tā radītu jaunu naudu. Kapitalisti cenšas katru naudas sumu laist darbā, lai iegūtu peļņu. Tāpēc mūsdienu kapitalisti neslēpj naudu šķirstos, bet glabā to bankās, saņemot par to procentus.

Bankas ir tie rezervuari, kuros koncentrējas nauda, kas kapitalistiem izpilda bagātību uzkrāšanas funkciju.

Tomēr kapitalistisko križu apstākļos, kad preces nevar pārdo-
dot, kad pārtrauc maksājumus par parādu saistībām, kapitalisti
cenšas iegūt vienīgo preci, ko vienmēr var realizēt — zeltu. Dži-
šanās pēc zelta, cenšanās noslēpt pie sevis vairāk zelta atgādina
kapitalistiskās uzkrāšanas pirmos posmus, kad vēl pastāvēja
«barbariskais uzkrāšanas veids — uzkrāšana uzkrāšanas dēļ».
ASV kapitalisti 1929.—1932. g. krīzes laikā, tās visasākā mo-
mentā vien, noglabāja zeltu ne mazāk kā par pus miljarda dolaru.

Visām banku parādu saistībām stāv pretim samērā neliels
centralās bankas zelta krājums. Kapitalistu pretenzijas uz bagā-
tībām izrādās daudzreiz lielākas par īsto bagātību — zelta
krājumu, kas glabājas bankas velvēs. Pašreiz lielākā daļā ka-
pitalistisko zemju valdības zelta krājumu izņēmušas no ban-
kām, lai efektīvāk to izmantotu starptautiskajā imperialistiskā
cīņā.

Pasaules zelta krājumi koncentrēti galvenokārt ASV (līdz
70% no visiem pasaules zelta krājumiem).

Kad mēs runājam par bagātību uzkrāšanas funkciju, mēs iedo-
mājamies ne vien zelta monetas, bet arī zelta stieņus un zelta iz-
strādājumus, jo zelts jebkurā veidā ir bagātību uzkrājuma pastā-
vēšanas forma. Zelta rotaslietas arī pieskaitāmas bagātības uz-
krājumam, tās viegli var pārvērst naudā.

Naudai bagātības uzkrāšanas funkcijā ir liela loma zelta
naudas apgrozības stichiskās regulēšanas procesā kapitalistis-
kajās zemēs. Bagātību uzkrājumi ir rezervuārs, kurp aiziet
liekā zelta nauda, ja apgrozības vajadzība pēc naudas samazi-
nās. Tas vienlaicīgi ir rezervuārs, no kurienes zelts tiek izņemts
un nāk apgrozībā, ja vajadzība pēc naudas palielinās.

Mūsdienu kapitalisma apstākļos pēkšņi kapitalu pārvietojumi
no vienas zemes otrā (aiz spekulatīviem centieniem vai tīri po-
litiskiem cēloņiem) rada pēkšņus zelta bagātību uzkrājumu pār-
vietojumus, kas dezorganizē naudas apgrozību.

NAUDA KĀ MAKSĀŠANAS LĪDZEKLIS

Pāriesim pie naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas. Jau
vienkāršās preču apgrozības apstākļos dažreiz ir nepieciešamība
pirkt un pārdoj uz kredita.

Dažādu preču ražošana saistīta ar dažādiem gada laikiem

(piemēram, medības un zemkopība). Vienām precēm vajadzīgs īsāks, otrām — garāks ražošanas periods. Vieni preču ražotāji savas preces pārdod savā pastāvīgā dzīves vietā, citiem savas preces jāved uz attālu tirgu.

Piemēram, zemnieks, kas ražo labību, nevar uzart lauku, ja nav arkla, bet nopirkt arklu viņš nespēj, kamēr nepārdod savu ražu. Rodas burvju riņķis. Izeju no šā stāvokļa var rast tā, ka arkla pārdevējs samaksu par arklu atliek līdz rudenim, kad zemnieks pārdos labību.

Tātad jau vienkāršās preču apgrozības apstākļos rodas tādi gadījumi, kad jāpārdod ar zināmu maksājuma atlikšanu. Šajā gadījumā nauda figūrē jaunā funkcijā.

Pašā preces pirkšanas-pārdošanas procesā tā funkcionē ideāli, kā vērtības mērs, bet ne kā apgrozības līdzeklis. Preces pāreja no pārdevēja rokām pircēja rokās notiek bez naudas kā apgrozības līdzekļa starpniecības. Nauda iestājas apgrozībā, pienākot maksājuma termiņam, bet vairs ne kā apgrozības līdzeklis, t. i. ne kā nauda, kas tieši stāv pretim precei, bet kā maksāšanas līdzeklis.

Lai nauda varētu funkcionēt kā maksāšanas līdzeklis, vajadzīgs, lai jau būtu attīstījušās visas tās naudas funkcijas, kuras mēs aplūkojam agrāk.

Patiešām, mēs redzam, ka, maksājumu atliekot, naudai ir vērtības mēra loma. Bez pirkuma un pārdevuma aktu (kur nauda funkcionē kā apgrozības līdzeklis) kā sistemātiski atkārtoto aktu attīstības nevar arī izcelties pirkšana un pārdošana ar atliktu maksājumu. Beidzot, kamēr nav attīstījusies bagātību uzkrāšanas līdzekļa funkcija, nevar parādīties maksāšanas līdzekļi, jo maksājuma atlikšana iespējama tikai tad, kad nauda jau pietiekami attīstījusi savu sabiedriskās bagātības pārstāvja funkciju.

Nauda kā maksāšanas līdzeklis var rasties arī ne no preču apgrozības — kreditora un parādnieka attiecībām nav obligāti jāprezumē preces pirkums-pārdevums. Augļošana — visnenākais kapitalistiskās ekspluatācijas veids bez kapitalistiska ražošanas veida — izraisa maksāšanas līdzekļa funkcijas attīstību plašos apmēros jau senajā pasaulē. Se šķiru cīņa brīvo iedzīvotāju vidē norisinās galvenokārt kā cīņa starp parādnieku un kreditoru, parādnieks-plebejs pārvēršas par vergu. Viduslaikos augļošanai nebija maza loma feodaļu varas satricināšanā. Bet, pats par sevi saprotams, visos šajos gadījumos cīņa naudas attiecību formā

atspoguļo tikai visas ekonomiskās īstenības dziļāku antagōnismu.

Tādējādi nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis aizdevu darījumos. Nauda figurē šajā funkcijā arī samaksājot renti, nodokļus utt. Vispār, attīstoties preču ražošanai un naudas apgrozībai, naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija pārsniedz preču apgrozības sfēras ietvarus. Nauda, kā saka Markss, kļūst par *līgumu saistību vispārējo preci*, t. i., nauda sāk funkcionēt *maksājumos vispār*. Kad kapitalists izmaksā strādniekam darba algu, nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis, jo strādnieks avansē kapitalistu ar savu darbu.

Naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijā ietverta pretruna. Tā kā pirkums izdarīts ar maksājuma atlikšanu, tad, lai samaksātu, nepieciešams speciāli šajā nolūkā pārdot preci. Par pārdošanas mērķi kļūst nevis pirkšana, bet parāda samaksa. Pārdevumā, kura mērķis ir maksājums, visspilgtāk parādās, ka pirkuma akts atrauts no pārdevuma akta. Viss tas nozīmē tālāku attīstību križu iespējai, kas ir jau naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijā. Jo vairāk attīstās kapitalistiskā saimniecība, jo lielāku lomu spēē nauda kā maksāšanas līdzeklis.

Kredīta sistēmas attīstība sevišķi palielina šīs naudas funkcijas nozīmi. Pamatojoties uz kredītu, ko viens funkcionējošais kapitalists piešķir otram, pārdodot preci, rodas parādu saistību dokumenti — vekseli. Tie sāk cirkulēt tirdzniecības apgrozībā, pāriet no rokas rokā pirms maksājuma termiņa, līdz ar to vekselis sāk izpildīt naudas lomu. Vekseli kļūst par kredīta naudu. Paplašinoties preču apgrozībai un attīstoties banku operācijām, atsevišķu personu vekselus atvieto bankiera vekselis — banknote, ko izlaiž preču apgrozījuma kredītešanas kārtībā. Banknotei kā bankiera vekselim ir plašāka apgrozības sfēra, salīdzinot ar atsevišķu personu vekseliem. Tādējādi banknote rodas no naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas. Blakus banknotēm rodas arī cits kredīta apgrozības ierocis — čekš. Personām, kuras savus brīvos līdzekļus nogulda bankā, ir tiesība izrakstīt uz banku čekus, t. i. pavēles bankai izsniegt no konta naudu tam, kas minēts čekā (vai uzrādītājam). Tiesība izrakstīt čekus uz banku var tāpat būt kredīta piešķiršanas rezultāts. Banka klientam piešķirto kredītu ieskaita kā noguldījumu (depozītu) klienta kontā. Bankas parādnieks tādējādi kļūst par noguldījuma īpašnieku un izraksta čekus uz banku. Čeki var arī apgrozīties (parasti īsu laiku).

NORĒĶINI BEZ SKAIDRAS NAUDAS UN NORĒĶINU PALATAS

Pateicoties naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijai, ievērojami samazinās vajadzība pēc zelta naudas apgrozībā. Apgrozībā plaši funkcionē banknotes un čeki. Tā, piemēram, pat cariskajā Krievijā, kur kredita sistēma bija vājāk attīstīta nekā citās kapitalistiskās zemēs, naudas apgrozība uz 1914. g. 1. janvāri sastāvēja no kredita biļetēm — banknotēm — par summu 1664,7 milj. rbļ., kamēr zelta un augstās probes sudraba apgrozība bija 616,9 milj. rbļ.

Kredita attīstība sašaurina naudas kā apgrozības līdzekļa lietošanu. Attīstītā kapitalismā nauda kā apgrozības līdzeklis funkcionē visvairāk sīktirdzniecībā, bet lielos tirdznieciskos darījumos tā izvirzās galvenokārt kā maksāšanas līdzeklis. Maksāšanas līdzekļa funkcija arvien vairāk attīstās uz apgrozības līdzekļa funkcijas rēķina.

Naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija nozīmē, ka ir parādi, bet parādi ir par cēloni tam, ka eksistē parādu saistību dokumenti. Bet, kad pastāv parādu saistības un tām zināmā mērā ir savstarpējs raksturs, tad tās var savstarpēji dzēst. Lai realizētu šo savstarpējo dzēšanu, kapitalistiskā saimniecībā pastāv specialas *norēķinu palatas*. Tur noskaidrojas dažādu maksājumu *savstarpējā sakarība* un notiek ieskaites par desmitiem un simtiem miljardu dolaru, franku utt. bez jebkādas skaidras naudas vai ar nesalīdzināmi mazākām naudas sumām, nekā būtu vajadzīgs tad, ja katrs parādnieks būtu spiests segt savas saistības skaidrā naudā. Tā, piemēram, skaidras naudas apgrozība ASV 1928. g. beigās bija apmēram 5 mljrd. dolaru, bet apgrozījumi bez skaidras naudas par 1928. g. Ņujorkā bija 391,7 mljrd. dolaru un ārpus Ņujorkas 231,6 mljrd. dolaru. Norēķini bez skaidras naudas starp banku klientiem pašās bankās sašņiedza 806 mljrd. dolaru.

Bez skaidras naudas veikto norēķinu attīstībai ir milzīga nozīme skaidras naudas ietaupīšanā. Lielum lielā daļa vairumtirdzniecības apgrozījumu un biržas darījumu notiek bez skaidras naudas līdzdalības.

Bet šajā bez skaidras naudas veikto norēķinu attīstībā ietverta liela pretruna, jo tā atrodas pašā maksāšanas līdzekļa funkcijā. Kamēr maksājumus nolīdzina, nauda funkcionē ideāli, kā vērtības mērs, kā aprēķinu nauda. Ja maksājumi nenolīdzinās, t. i., ja nākas izdarīt faktisku maksājumu, tad naudai jāfigūrē kā tādai, kā realai naudai, kā «absolutai precei». Šis ap-

stāklis ar katastrofisku spēku izpaužas krīzēs. Tiklīdz iestājas krīze, savstarpēji norēķini katastrofiski sašaurinās, kapitalisti netic viens otram uz parāda, visi dzenas pēc skaidras naudas. Lūk, šē arī atklājas, ka kapitalistiskās saimniecības īstā nauda ir nevis parādu saistību dokumenti, bet reāla zelta nauda. Seit tad arī atklājas, ka maksāšanas līdzekļa funkcijas pamatā ir zelta nauda.

Ar naudas kā maksāšanas līdzekļa starpniecību izrādās saistīti daudzi kapitalisti. Sakarā ar to nemaksājumi vienā posmā tūliņ skar daudzus kapitalistus caur savstarpēju parādu sistēmu. Tādējādi nauda, funkcionējot kā maksāšanas līdzeklis, pastiprina krīzes un to katastrofisko iedarbību uz ekonomiku.

APGROZĪBAI NEPIECIESAMĀS NAUDAS DAUDZUMA LIKUMA ATTĪSTĪBA

Tā kā apgrozībā nauda figurē ne vien kā apgrozības līdzeklis, bet arī kā maksāšanas līdzeklis, tad acīm redzams, ka apgrozībai vajadzīgās naudas daudzuma formulā jāizdara papildinājums.

Ja dots naudas kā apgrozības līdzekļa apgrozības ātrums un naudas kā maksāšanas līdzekļa apgrozības ātrums, apgrozībā esošās naudas sumas līdzināsies realizēto preču cenu sumai minus uz kredīta pārdoto preču cenu sumu, plus maksājumu sumu, minus maksājumi, kas savstarpēji dzešas. Bez tam jāņem vērā, ka zināma naudas daļa pārmaiņus figurē gan kā apgrozības līdzeklis, gan kā maksāšanas līdzeklis. Tātad jāatņem apgrozījuma sumu, ko atkārtojusi viena un tā pati naudas vienība, bet citā funkcijā. Pieņemsim, piemēram, ka preču cenu sumu 130, uz kredīta pārdots par 30, maksājumu sumu 50, maksājumi, kas savstarpēji dzešas, līdzinās 30. Tad apgrozībai būtu nepieciešams 120 naudas vienību. Bet, tā kā 10 naudas vienības pārmaiņus figurēja gan kā apgrozības līdzeklis (t. i., realizēja preces par 10), bet pēc tam kā maksāšanas līdzeklis (t. i., tika samaksāti parādi par 10), tad jāatņem atkārtotā apgrozījuma sumu 10. Apgrozībai vajadzīgās naudas sumu tāpēc līdzinās 110. Bet cik tad vajag maksāšanas līdzekļu? Vispirms jāpievērš uzmanība šādai atšķirībai starp maksāšanas līdzekļiem un apgrozības līdzekļiem: kad nauda funkcionē kā apgrozības līdzeklis, tad naudas sakars starp pircējiem un pārdevējiem rodas pašā apgrozības momentā, bet kad nauda funkcionē kā mak-

sāšanas līdzeklis, tad tā izteic sakaru, kas pastāvējis, pirms nauda iestājusies apgrozībā. Šis apstāklis rada īpašus specifiskus maksāšanas līdzekļu apgrozības nosacījumus. Par attiecīgu periodu vajadzīgs tāds naudas kā maksāšanas līdzekļa daudzums, cik liela ir to preču cenu suma, kuras radījušas šīs maksājumu saistības, dalīta ar maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrumu. Bet maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums atkarīgs no diviem faktoriem: 1) no kreditoru un parādnieku maksājumu saistišanās, to savstarpējā sakara un 2) no starplaika starp maksājumu termiņiem.

Jo ciešāk saistīti savā starpā maksājumi (piemēram, A maksā B, bet B, saņemot naudu, maksā C utt.), jo naudas apgrozība ir ātrāka, jo mazāk tās vajag. Tātad maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums norāda uz «individuālu daudz dziļāku iesaistišanos apgrozības procesā nekā ātrums, ar kādu apgrozās nauda mone-tas jeb pirkšanas līdzekļa lomā».¹

Otrs faktors — starplaiks starp maksājumu termiņiem. Še domāta maksājumu koncentrācijas pakāpe laika ziņā. Jo vairāk maksājumu vienlaicīgi sakoncentrēts vienā vietā, jo mazāk vajag naudas, jo tad rodas iespēja savstarpēji dzēst ievērojamu maksājumu sumu. Še naudas sumu noteiks nevis maksājumu sumā, bet maksājumu bilances saldo pēc to savstarpējas dzēšanas.

Katras zemes paražas noteic periodiski atkārtotošos maksājumu termiņus. Piemēram, nodokļi, rente, darba alga u. tml. Maksāšanas līdzekļu daudzums, kas nepieciešams periodiskiem maksājumiem, ir pretēji proporcionāls maksājuma termiņu ilgumam. Pieņemsim, piemēram, ka katru nedēļu izmaksā 105 milj. darba algai. Ja šā izmaksājuma termiņš ir viena diena nedēļā, tad vajadzēs 105 milj. Ja šo pašu sumu var izmaksāt 7 dienu laikā, tad naudas vajadzēs ievērojami mazāk. Jo ilgāks periods, kura laikā notiek kādas sumas samaksa, jo mazāk vajag naudas.

Jautājums par katra periodiskā maksājuma termiņa ilgumu, t. i. samaksas termiņa ilgumu, nav jāsaļauc ar citu jautājumu, ar jautājumu par *starplaiku* ilgumu *starp* periodisko maksājumu *termiņiem*. Pieņemsim, ka gadā jāsamaksā 5460 milj. darba algas. Atkarībā no tā, vai samaksa notiks reizi nedēļā vai reizi divās nedēļās, vidēji šim nolūkam vajadzēs vai nu 105, vai 210 milj. Jo biežāki termiņi, jo mazāk vajag naudas. Uz

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 163. lpp.

to norādīja jau Peti. Bet, kā mēs iepriekš redzējām, Markss neapstājās pie šīs tezes, bet uzstādīja jaunu jautājumu par *katra* maksājuma *termiņa ilgumu*. Maksāšanas līdzekļu tātad vajadzēs mazāk katram maksājumam, nekā domāja Peti, ja katrs maksājums nebūs koncentrēts vienas dienas laikā.¹

LIKUMĪGAIS MAKSĀŠANAS LĪDZEKLIS

Buržuaziskā literatūrā maksāšanas līdzekļa funkciju bieži samaina ar citu — likumīgā maksāšanas līdzekļa funkciju. Nevajag sajaukt šīs funkcijas.

Maksāšanas līdzekļa funkcija rodas stichiski no preču apgrozības procesa. Likumīgais maksāšanas līdzeklis — tas ir pavisam kas cits. Tas ir tie naudas un naudas zīmju paveidi, kas pēc likuma jāpieņem preču apgrozībā kā apgrozības līdzekļi vai maksājumu apgrozībā kā maksāšanas līdzekļi. Runa ir par naudu, kas pēc valsts likuma obligāti jāpieņem. Skaidrs, ka šie ir domāta nauda ne tikai tās maksāšanas līdzekļa, bet arī apgrozības līdzekļa funkcijā. Konkrēts piemērs. Cariskajā Krievijā bija likums, pēc kura sīkā sudrabnaudā obligāti jāpieņem maksājumu suma ne vairāk par 3 rbļ. Sīkai sudrabnaudai pēc likuma nebija neierobežotas maksāšanas spējas ne mazā veikalīnā, pērkot preci, ne samaksājot vekseli lieltirgotājam.

Saprotams, valsts kā likumīgo maksāšanas līdzekli izvēlas apgrozībā stichiski radušos naudas veidu. Kas attiecas uz naudas zīmēm, tad valstij, protams, ir vara atzīt vai neatzīt vienu vai otru nepilnvērtīgas naudas, papīra naudas vai banknošu veidu ar pilnu vai nepilnu maksāšanas spēju vai vispār bez maksāšanas spējas. Bet kāda būs šo naudas zīmju reālā maksāšanas spēja, tas vairs nav atkarīgs no valsts.

Maksāšanas līdzekļa funkcijas rašanās nenovēršami izraisa bagātību uzkrāšanas funkcijas attīstību sakarā ar to, ka nepieciešams uzkrāt rezerves maksājumiem.

¹ Kautskis, nevēlēdamies godīgi izprast likumsakarības, ko konstatējis Markss, nolēma iet «vienkāršu» un vieglu ceļu — izskaidrojot viņam (Kautskim) Marksa darbā nesaprotamo — kā Marksa pārrakstīšanos. Tāpēc «Kapitālā» tā saucamā vācu tautas izdevumā Kautskis izlaboja Marksa tezi par to, ka periodiskos maksājumos nepieciešamā maksāšanas līdzekļu suma ir pretēji proporcionāla maksājumu periodu ilgumam. Kautskis ierakstīja «pretēji» vietā «tieši», atrunājot piezīmē, ka šie Marksam acīm redzama pārrakstīšanās kļūda. Tas ir viens no piemēriem, ka revizionisti neko nav sapratuši Marksa darbos un kādu necienību viņi izrāda marksisma pamatlīdzekļu darbiem.

PASAULES NAUDA

Beidzot pēdējā naudas funkcija — tā ir pasaules naudas funkcija. Runa ir par naudas funkcionēšanu ārpus konkrētās valsts robežām, attiecībā starp zemēm.

Še nauda nomet, pēc Marksa izteiciena, savus nacionālos mundierus un figurē nevis savā monētu formā, bet savā naturalā formā — kā prece — zelts, tāpēc pasaules naudas funkciju nevar izpildīt papīra nauda un nepilnvērtīgas monetas, bet vieni zelts vai sudrabs, ko pieņem pēc svara.

Pasaules tirgū kā pasaules nauda funkcionēja ir zelts, ir sudrabs. Tas izskaidrojams ar to, ka dažās zemēs vēl līdz pēdējam laikam pastāvēja sudraba valūta.

Apmēram 25% pasaules iedzīvotāju vēl nesen lietoja sudraba naudu kā pamatvalūtu (Ķīna, Abesīnija, Meksika, Afganistana). 1935. g. naudas un kredīta reforma Ķīnā būtībā nozīmēja atteikšanos no sudraba valūtas, jo tā saistīja ķīniešu papīra valūtu ar sterliņu mārciņu. Var sacīt, ka pašreiz zelts kā pasaules nauda ieņem monopolstāvokli.

Pasaules nauda figurē vispirms kā vispārējs maksāšanas līdzeklis. Norēķini tirā zeltā (vai sudrabā) starp dažādu zemju uzņēmumiem un pilsoņiem nenotiek par katru atsevišķu preču vai kredīta darījumu. Norēķini notiek visvairāk caur bankām un kliringiem parādu saistību (vekseļu, čekū) ieskaites ceļā. Šie norēķini notiek naudas resursu stichiskā kustībā no vienas zemes otrā.

Nepieciešamība pārvadāt tiru zeltu rodas tajā gadījumā, ja kāda maksājuma daļa nesedzas ar savstarpējiem norēķiniem. Sajā gadījumā nauda figurē kā vispārējs maksāšanas līdzeklis.

Kad karš vai kāds cits satricinājums izjauc parastās attiecības starp zemēm un uz parāda neviens neuztic, tad par katru atsevišķu darījumu nākas maksāt skaidrā naudā, pasaules nauda figurē kā vispārējs pirkšanas līdzeklis.

Beidzot ir tādi gadījumi, kad nauda vienkārši pārvietojas no vienas zemes otrā kā vispārējas bagātības iemiesojums. Tā, piemēram, kara laikā kapitalisti pārsūta daļu savu kapitālu zelta krājumu veidā uz citām zemēm. Sajā gadījumā nauda figurē kā vispārējas bagātības pārstāvis.

Naudas apgrozības dezorganizācija kapitalistiskās zemēs bija par celoni tam, ka pēdējā laikā (it īpaši, sākot ar 1929.—1933. g. krīzi) valsts nopietni ierobežoja zelta pārvietošanu no vienas zemes otrā.

NAUDAS FUNKCIJAS KĀ NAUDAS BŪTĪBAS IZPAUSME

Tādējādi mēs saskaitījām piecas naudas funkcijas.

Vērtības mēra funkcijā nauda figurē ideāli kā iedomāta nauda, apgrozības līdzekļa funkcijā to var atvietot naudas zīmes, zelta naudas pārstāvji.

Pārējās trijās funkcijās nauda izteic zelta kā vispār bagātības iemiesojuma lomu. Šajās funkcijās jāfigurē vai nu pašam zeltam, vai arī tajā gadījumā, kad iespējama tā atvietotāja (maksāšanas līdzekļa) funkcionēšana, ekonomisko pretrunu attīstība gala iznākumā rada nepieciešamību attiecīgā funkcijā parādīties pašam zeltam un atklāj, ka šīs funkcijas dabā izpaužas zelta kā sabiedriskās bagātības iemiesojuma loma tās pašā vispārīgākā formā.

Valutas krīzes gadījumā visādas parādu saistības sabrūk, visi pieprasa samaksu skaidrā naudā, un tad kļūst pavisam skaidrs, ka kapitalistiskās saimniecības īstā nauda ir tikai zelts.

Nauda nav funkciju summa. Visas atsevišķās funkcijas ir tikai naudas kā vispārējā ekvivalenta būtības izpausme. Naudas funkciju attīstība ir preču saimniecības vēsturiskā attīstības procesa rezultāts. No šā procesa atkarīga kā jaunu naudas funkciju rašanās, tā arī atsevišķu funkciju attīstības pakāpe. Nauda rodas ar vērtības mēra un apgrozības līdzekļa funkcijām. Tālāk naudai rodas jaunas funkcijas — bagātību uzkrāšanas, maksāšanas līdzekļa un pasaules naudas funkcijas. Visas funkcijas attīstās un pārmaina savu veidu preču saimniecības pieauguma procesā (piemēram, bagātību uzkrāšanas funkcija), mainās to nozīme attiecībā pret citām funkcijām (piemēram, maksāšanas līdzekļa funkcijas nozīmes pieaugums). Beidzot naudas funkciju attīstības rezultātā, pamatojoties uz preču ražošanas pieaugumu, rodas jaunas naudas formas (banknotes, papīra nauda).

NAUDAS FUNKCIJAS UN KAPITALS

Mēs jau runājām par to, ka preču ražošanas noteiktā attīstības pakāpē nauda pārvēršas kapitalā. Nauda ir kapitalisma izpausmes pirmā forma. Kapitalistiskās ražošanas process arvien sākas ar naudas kapitāla avansēšanu. Bet, lai nauda pārvērstos kapitalā, vajadzīgi īpaši nosacījumi. Nedrīkst jaukt naudu ar

kapitalu. Nauda pati par sevi vēl nav kapitāls. Tā pārvēršas kapitālā, tikai pērkot par precī kļuvošo darba spēku. Naudas kā kapitāla funkcionēšana neizsac kaut kādu jaunu naudas funkciju rašanos, bet nauda un visas tās funkcijas iegūst īpašu šķirisku nozīmi, kļūst par «buržuazijas instrumentu». Kapitalisma apstākļos, kad preču ražošana iegūst vispilnīgāko attīstību, nauda un tās funkcijas pastāv visattīstītākā veidā.

Pamatojoties uz kapitalistisko saimniecību, tālāk attīstās viss naudas apgrozības process. Apgrozības līdzekļa funkcija attīstās par tik, par cik paplašinās preču apgrozība un pastiprinās «šo metamorfozu sabiedriskais savijums». Bet tālāk: «... attīstīta kredīta apstākļos par dominējošo naudas funkciju kļūst tā kā maksāšanas līdzekļa funkcija.»¹

Uz maksāšanas līdzekļa funkcijas pamata attīstās bez skaidras naudas veiktā naudas apgrozība, kas ir pārsvarā visā naudas apgrozījuma sumā. Pie tam ienākumu apgrozība visvairāk saistīta ar apgrozības līdzekļa funkciju un notiek, galvenokārt lietojot skaidru naudu. Pastāvīgā kapitāla apgrozība notiek galvenokārt ar norēķiniem bez skaidras naudas, uz maksāšanas līdzekļa funkcijas pamata. Šī atšķirība neienes kaut kādas īpatnības pašās naudas funkcijās.

Naudas apgrozība abās sferās atrodas ciešā savstarpējā sakarībā un savstarpējā atkarībā. «Abas apgrozības sfēras atrodas iekšējā sakarībā tāpēc, ka, no vienas puses, izlietojamo ienākumu daudzums izsaka patēriņa apmēru, bet, no otras puses — ražošanā un tirdzniecībā apgrozošos kapitāla masu lielums izsaka atražošanas procesa apmērus un ātrumu.»²

Ienākumu apgrozībā izveidojas noteikts riņķojums: nauda, kas samaksāta strādniekiem darba algas veidā, nonāk tirgotājiem mazumtirdzniecībā, bet no tiem nonāk bankās (bieži apkalpojot virkni starpdarījumu). No bankām šo naudu ņem kapitalisti un izlieto kā mainīgo kapitālu. Apgrozījumi starp kapitalistiem notiek, pamatojoties uz kredītu un norēķiniem bez skaidras naudas. Nenovēršamās krīzes dezorganizē naudas apgrozījumu regulāro plūdumu un satricina kredīta sistemu (sk. VIII nodaļu).

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XIX сēj., I д., 328. лpp.

² Турпат, 485. лpp.

NAUDAS FETIŠISMS

Stichiski organizētā preču saimniecībā sabiedriskās ražošanas attiecības starp cilvēkiem nav dotas tieši, tās ir apslēptas un parādās tikai ar lietu, preču kustību. No tā lietas iegūst īpašības, kādu tām pēc savas dabas nav. Attīstoties preču ražošanai uz privatīpašuma pamata, stichisko sabiedrisko attiecību vara aizvien vairāk izpaužas kā naudas vara. Cilvēki zemojas savu pašu attiecību stichijas priekšā. Būt par dārgmetala īpašnieku nozīmē iegūt varu pār cilvēkiem. Naudas fetišisms ir attīstītais preču fetišisms.

Naudas fetišisms rodas līdz ar naudas rašanos. Jau sen grieķu dzejnieks Anakreonts rakstīja: «Un lūkojas ļaudis ar godbijību vienīgi tikai uz sudrabu.» Markss norādīja, ka pie visām senajām tautām zelta un sudraba uzkrāšana sākumā bijusi priesteru un ķēniņu privilēģija, «... jo preču dievam un ķēniņam jāpieder tikai dieviem un ķēniņiem».¹

Ar preču ražošanas pieaugumu un buržuazisko attiecību attīstību naudas vara aizvien palielinājās, bet līdz ar to palielinājās arī naudas fetišisms. Puškina skopais bruņinieks izsaucas, lūkodamies uz savām bagātībām: «Kas gan nav pakļauts man? Kā demons kāds es valdīt varu.»

Tieši še, rodoties buržuaziskām attiecībām, izeļas naudas kults. Naudas vara kļūst par kapitāla varu. Par naudu kapitalistiskās zemēs visu pērk un pārdod, pat atsevišķu cilvēku sirdsapziņa un gods kļūst par pirkuma-pārdevuma priekšmetu. Naudas vara kapitalistiskā saimniecībā, zemošanās naudas priekšā, visvarenības piedēvēšana tai — ir naudas fetišisma visspilgtākā izpausme. Ameriķaņu priekšstatā par dolara visspēcību šis naudas fetišisms sasniedzis augstāko pakāpi.

Naudas fetišismu nevar iznīcināt ar vienkāršu tā atmaskošanu teorijā. Naudas fetišisms saglabājas līdz tam laikam, kamēr saglabājas kapitalistiskās ražošanas stichija un kapitalistiskās attiecības. Socialistiskā saimniecība, nodibinot sabiedrisko īpašumu un plānveidīgu ražošanu, iznīcina naudas varu un līdz ar to naudas fetišismu. Socialistiskā saimniecība praksē pierāda, ka naudas varas ietvarus nosaka kapitalistisko attiecību robežas.

*

Naudas dabu, kapitalismam pastāvēt, un kapitalistiskās naudas apgrozības likumus atklājis Markss. Kaut arī buržuaziskā

¹ Архив Маркса и Энгельса, IV сēj., 237. lpp.

klasiskā politiskā ekonomija (Smits, Rikardo) noskaidroja, ka nauda ir prece, tomēr savas šķiriskās aprobežotības pēc tā neaplūkoja jautājumu vēsturiski un nevarēja saprast, ka tiklab prece, kā nauda ir sabiedriskas attiecības, kas aizsegtas ar lietisku čaulu, ka nauda ir *īpaša* prece. Tāpēc tā arī neatklāja naudas apgrozības likumus. Pēc Rikardo buržuaziskā politiskā ekonomija nekā pozitīva ekonomiskai zinātnei arī nav devusi un dara visu iespējamo, lai apslēptu sabiedrisko attiecību īsto raksturu.

III NODAĻA

NAUDAS TEORIJU KRITIKA. MARKSA NAUDAS TEORIJAS ATTĪSTĪSANA, KO VEIKUŠI ĻEŅINS UN STAĻINS

Buržuaziskās naudas teorijas sprauž par savu uzdevumu apkalpot kapitalistu, un vispirms savas pašu zemes kapitalistu, šķiriskās intereses. Atkarībā no konkrētiem apstākļiem buržuaziskie ekonomisti velk ārā te vienu, te otru viņu izgudroto koncepciju, no kurām neviena nav īsti zinātniska, par cik buržuaziskā politikā ekonomija ieinteresēta, lai slēptu kapitalisma attīstības īstos likumus. Mūsdienu kapitalistisko valstu naudas politikas pamatošanai vieni buržuaziskie ekonomisti piedēvē metāliem pēc to dabas naudas īpašību, citi uzskata naudu par tehnisku ieroci un bieži to izskaidro vienkārši kā zīmi vai pieņemtu aprēķinu mērogu. Vieni buržuaziskie ekonomisti naudas vērtību piedēvē zelta dabiskām īpašībām, citi uzskata, ka to apzinīgi nosaka valsts, trešie to noteic vienkārši ar naudas daudzumu. Buržuaziskās teorijas bieži ir visdažādāko uzskatu maisījums. Bet visas tās parasti nav nekas jauns. Tās radušās jau kapitalismam izceļoties un tagad tikai pielāgotas monopolistiskā kapitāla interesēm.

METALISTISKĀ NAUDAS TEORIJA

Metalistiskās teorijas rašanās saistīta ar merkantilistiskās skolas attīstību, ar šo, kā teica Markss, pirmo mēģinājumu izskaidrot buržuazisko ekonomiku. Eiropiešu pieņemtā jauno aizjūras zemju aplaupīšana, tirdznieciskā kapitāla lielā loma kapitalistisko attiecību attīstībā, manufakturu rašanās, bagātīgu raktuvju atklāšana un zelta pieplūšana apgrozībā bija tie vēsturiskie apstākļi, kādos radās merkantilisma teorija. Svarīgākā

šīs teorijas teze ir, ka tā atzīst zeltu un sudrabu par vienīgo bagātības veidu, bet pilnvērtīgo zelta un sudraba naudu par vienīgo naudas veidu (piemēram, Staforda darbos XVI gadsimtā). Šajā sakarībā arī rodas fetišistiskie uzskati par dārgmetaliem. Tiem piedēvē naudas īpašību sakarā ar to iekšējām dabiskām īpašībām. Jau ievērojami vēlāk italiešu merkantilists Galiani (XVIII gs.) turpināja apgalvot, ka «dārgmetali... pēc savas dabas ir nauda». Tas nozīmēja, ka no zemes, neatkarīgi no sabiedriskām attiecībām, izrok gatavu naudu.

Metalisti nesaprot, ka «nauda pēc savas dabas ir zelts un sudrabs, kaut gan zelts un sudrabs pēc savas dabas nav nauda» (Markss). Metalisti atzīst tikai divas naudas funkcijas — vērtības mēra un bagātību uzkrāšanas funkciju. Viņi uzskata par nelietderīgu aizvietot metāla naudu ar jebkādam naudas zīmēm. Tātad metalisti nesaprot apgrozības procesa specifiskās īpatnības un sajauc to ar preču maiņu.

Metalistiskai teorijai rodoties, tā dibinājās uz apgrozības procesa virspusējām parādībām. Tas atbilda tiem vēsturiskiem apstākļiem, kad tirdznieciskā kapitāla attīstība bija viens no svarīgākajiem momentiem, kas sekmeja feodalā ražošanas veida pāreju kapitalistiskā ražošanas veidā.

Uzskats par naudu kā par vienīgo bagātības veidu pauda rūpnieciskā kapitāla šķiriskās intereses periodā, kad tas vēl bija savienots ar tirdzniecisko kapitālu, rūpnieciskā kapitāla vēsturiskos rašanās apstākļos: pirmkārt, naudas bagātību uzkrāšanās bija kapitalistisko attiecību attīstības svarīgākais priekšnoteikums, otrkārt, pazeminātas vērtības zelta lielais pieplūdums noveda pie virsvērtības palielināšanās (jo darba alga palika stabila, neraugoties uz cenu pieaugumu).¹ Tieši tāpēc merkantilisti tirdzniecības un vēlāk arī ražošanas galveno mērķi saskatīja bagātību, dārgmetālu uzkrāšanā.

Agrais metalisms bija pirmais, vēl nezinātniskais (ciktāl tas dibinājās uz apgrozības virspusējām parādībām) mēģinājums izprast naudas būtību. Tomēr arī vēlāk, jau pēc tam, kad buržuaziskā klasiskā skola ir atspēkojusi metalistu uzskatus, pēc tam, kad marksistiskā teorija ir atklājusi naudas apgrozības īstos likumus, buržuaziskie ekonomisti apzinīgi izvirza metalistisko teoriju tad, kad tas nepieciešams buržuazisko šķiru noteiktu interešu aizstāvēšanai.

¹ Sk. K. Маркс, Теория прибавочной стоимости, I sēj., 1932. g. izd., 165. lpp.

Kad Vācija bija saņēmusi no Francijas kontribuciju un uz tās rēķinu XIX gadsimtā ievada savā zemē zelta valutu, Kniss, ekonomisko teoriju noliedzošās, tā saucamās «vēsturiskās skolas» pārstāvis, tomēr sarakstīja metalisma aizstāvēšanai veltītu teoretisku darbu par naudu. Pēc Knisa domām papīra nauda ir vienkārši aplama parādība, runāt par papīra naudu nozīmē to pašu, ko runāt par papīra veģiem.

Modernais metalisms atspoguļo vispirms ASV ekspansiju, to cenšanos atrast pielietojānu milzīgam kapitalam, kas uzkrāts zelta krājumu veidā. Anglijā uzplaukuši antimetalistiskie uzskati kā pamatojums tās ārējai ekspansijai sterliņu bloka formā, bet metalistiskā teorija arī tur ir dzīva. Te izpaužas vispirms zelta raktuvju īpašnieku un ar tiem saistīto buržuazijas grupu intereses.

Metalismu sludina arī citu kapitalistiskās šķiras grupu pārstāvji, vidējie slāņi, kuri mazāk iegūst no inflācijas kombinācijām, kuri alkst pēc stabiliem ienākumiem zeltā un kuri saskata kapitalisma glābiņu nevis valsts iejaukšanās pieaugumā, bet atpakaļceļā pie brīvas zelta apgrozības. Modernie metalisti atbilstoši laikmeta apstākļiem argumentē vispirms ar to, ka zelts ir kaut kāda glābšanās sala no ekonomiskām vētrām. Tikai zelta turēšana pēc viņu domām rada palāvību un nodrošinātību nākotnē. Viens no tādiem metalistiem paziņo: «Zelts ir vienīgā substance, kas var apmierināt īpašu psiholoģisku prasību pēc kāda līdzekļa, kurš garantē vērtības nākotnē... Zelts ir nesa-
graujams. Tas reprezentē divējādu kombināciju — retumu un uzglabājamību, kas noteic zeltam tā unikālo lomu kā lieliskam līdzeklim uzkrāt vērtību nākamam pieprasījumam, kā līdzeklim, kas rada uzticību nākotnei.»¹ Ticība zelta brīnumdarītājam spēkam te pakļauta zem vēlēšanās glābt kapitalismu.

NAUDAS KĀ TECHNISKĀ IEROCA TEORIJA

Merkantilistiskā teorija atzina tikai naudas kā vērtības mēra un bagātības iemiesojuma nozīmi. Reakcija pret šo teoriju izpaudās, traktējot naudu kā tehnisku ieroci. Merkantilisti pārspīlēja apgrozības procesa lomu. Viņi uzskatīja, ka bagātības rodas tikai apgrozības procesā. Bet samērā ar to, ka tirdznieciskais kapitāls arvien vairāk tiek pakļauts rūpnieciskam kapita-

¹ Ch. Morgan-Webb, The Outlook for gold, 16. lpp.

lam, samērā ar to, ka kapitalisma tālākā attīstība prasā tirdzniecības brīvību, teorijā rodas reakcija pret merkantilistiskiem uzskatiem: apgrozības procesa nozīme tiek pārspīlēti samazināta, to pielīdzina tehniskam momentam atražošanas procesā. Pirms Marksa teoretiski nebija noteikta apgrozības procesa īstā loma, nebija noskaidrots, ka apgrozībā tiek reproducētas un izpaužas ražošanas procesa pretrunas, jo nebija atsegtas paša ražošanas procesa pretrunas.

Apgrozības procesu traktējot kā preču pārvietošanas tehnisku operaciju, nonāk pie tā, ka arī nauda tiek uzskatīta par tehnisku ieroci un visa tās nozīme tiek samazināta līdz apgrozības līdzekļa funkcijai. Šādam uzskatam tuvojās fiziokrāti. Kenē (1694—1774) apgalvoja, ka nauda ir starpniecības zīme pirkumā-pārdevumā un ne vairāk. Buagilbers (1646—1714), buržuaziskās politiskās ekonomijas pamatlicējs Francijā, tieši saka, ka, nebūdamā derīga pati par sevi it nekam, nauda aicināta kalpot cilvēkam tikai tāpēc, lai atvieglotu maiņu. Tādi uzskati sevišķi attīstās Anglijā. Visvairāk vispārinātā veidā tos izteicis viens no izcilākajiem angļu buržuaziskās klasiskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem — Adams Smits (1723—1790). Viņš sacīja, ka nauda nepieciešama vienkārši tāpēc, ka tieša preču maiņa nav ērta. Nepieciešama tāda prece, kuru visi cilvēki būs ar mieru pieņemt. Tādu precī gudri cilvēki arī izdomājuši. Pēc Adama Smita domām nauda ir — lielais apgrozības rats, lielais maiņas ierocis.¹ Tā kā Smits nesaista naudas rašanos ar preču maiņas pretrunu attīstību, tad nauda viņam ir nevis *īpaša* prece, bet vienkārši viena no precēm, ko sāka lietot kā maiņas ieroci. Še nauda pielīdzināta vienkārši precei. Definējot naudu kā maiņas ieroci, Smits neredz būtisku atšķirību starp metala naudu un papīra naudu. Aizrāvies polemikā ar merkantilistiem, atspēkojot uzskatu, ka tikai zelts un sudrabs ir bagātība, Smits atstāja neievērotus metala naudas apgrozības likumus, kas ir visu naudas apgrozības likumsakarību pamatā.

Naudas uzlūkošana vienkārši par precī, par tehnisku maiņas ieroci raksturīga visai buržuaziskai klasiskai politiskai ekonomijai. Viens no socialistiem rikardiešiem — Hodskins (pēc būtības buržuazisks reformators) — visskaidrāk formulē tehnisko uzskatu par naudu. Viņš rakstīja: «Nauda īstenībā ir tikai ierocis pirkšanai un pārdošanai, tā ir politiskās ekonomijas pētišanas

¹ Адам Смит, Исследование о природе и причинах богатства народа, кр. тulk., I sēj., 1931. g. izd., 295. lpp.

priekšmets ne lielākā mērā kā kuģi, tvaika mašīnas un pārējie rīki, ko lieto ražošanas atvieglināšanai un bagātību sadalīšanai.»¹

Galvenā kļūda teorijām, kuras aplūko naudu kā tehnisku ieroci, ir vispirms historisma trūkums. Naudas tehniskās teorijas piekritēji pilnīgi neredz to, ka nauda ir ekonomisko pretrunu attīstības produkts. Tieša preču maiņa tehniski bijusi vienmēr grūta. Tomēr šīs grūtības līdz zināmam laikam neka-vēja maiņas attīstību. Naudas maiņa, preču apgrozība radās tikai uz noteiktas vēsturiskas maiņas attīstības pakāpes. Tātad gala iznākumā vainīgas nav vis maiņas grūtības, bet stichiski attīstījušās preču ražošanas pretrunu pieaugums. Zinātniskai naudas teorijai, izskaidrojot naudas izcelšanos, jābalstās vispirms nevis uz to, ka nauda atrisina tehniska rakstura grūtības, bet uz to, ka sabiedriskā darba kā abstraktā darba attīstība tā pastiprina preču saimniecības pretrunas, privatā un sabiedriskā darba pretrunas, ka tās var atrisināt tikai tādējādi, ka rodas vispārējs ekvivalents — prece, kas it kā tieši iemieso sabiedrisko darbu. No tā izriet marksistiskā naudas teorija. Jo lielāks preču daudzums un to dažādība stichiskās preču maiņas apstākļos, jo sarežģītāka kļūst šī preču maiņa, tāpēc ka attīstās preču saimniecības stichija, un katra preču ražotāja liktenis arvien vairāk atkarīgs no stichijas, no tā, kā izveidosies preču stichiskā maiņa. Naudas rašanās atrisina iekšējās pretrunas, kas izriet no tiešās preču maiņas noteiktā attīstības pakāpē, un līdz ar to reproducē tās paplašinātā mērogā.

Tātad par naudu var runāt kā par sabiedrisku instrumentu, paturot vērā noteikto sociālo naudas nozīmi, t. i., ka tā ir noteiktu sabiedrisko attiecību instruments. Piemēram, nauda bija buržuaziskās ekonomikas instruments, bet kļuva par socialistiskās ekonomikas instrumentu. Kad marksists runā par naudu kā par instrumentu, viņš ņem vērā nevis to nozīmi, kāda naudai ir kā tehniskam ierocim, bet gan kā sabiedriskam instrumentam, kā sabiedrisko attiecību izpausmei, kā ražošanas, sadales un maiņas organizācijas īpašai sabiedriskai metodei. Ar visiem saviem trūkumiem buržuaziskās klasiskās skolas naudas teorijai — traktējot naudu kā parastu preci — bija savi nopelni: tā bija progress teorijā, ciktāl tā sagrāva metalistu uzskatus par to, ka naudas daba pastāv metalu dabiskajās īpašībās. Ar to tika pa-

¹ Т. Годский, Защита труда против притязаний капитала (1845. г.), кр. тulk. — Сочинения, 1938. г. изд., 157. lpp.

šķirts ceļš naudas teorijas tālākai attīstībai. Modernā buržuaziskā teorija, kas uztverusi naudas tehnisko traktejumu, ir ievērojams solis atpakaļ, ne vien salīdzinot ar Marksa teoriju, bet arī ar Smita-Rikardo teoriju, jo tā noliedz naudas darba vērtību. Vācu ekonomists Kārlis Heflerichs (dedzīgs imperialists, Vilhelma laika Vācijas finanču ministrs) definēja naudu kā interpersonālas apgrozības ieroci, īpašuma pārvešanas ieroci. Nauda pēc Heflericha domām ir trešā labumu grupa līdzās divām citām labumu grupām: ražošanas līdzekļiem un transporta līdzekļiem. Nauda ir īpaša starpniecības labumu grupa.¹

Naudu pārvērst īpašā transporta līdzeklī īpašumu pārvešanai Heflericham bija vajadzīgs tādēļ, lai noliegtu naudas substancālo vērtību un apgalvotu, ka naudai ir tikai funkcionālā vērtība, t. i., tā iegūst vērtību tikai funkcionēšanas rezultātā. Šī teze pilnīgi nepareiza, ciktāl nauda ir prece, kurai ir patstāvīga darba vērtība. Heflericham vienkārši bija vajadzīgs pamatot metala un papīra naudas pilnīgu vienvērtību, kam vajadzēja būt par «teoretisku bazi» pakāpeniskai zelta naudas izņemšanai no apgrozības Vācijā un tās aizvietošanai ar papīra naudu periodā pirms pirmā pasaules kara. Vācu imperialisti centās palielināt Vācijas zelta rezerves, rēķinoties ar tuvo karu.

Vispār naudas kā tehniska ieroča teorijā sakņojas tas uzskats, ka nauda ieiet apgrozībā bez vērtības, jo tikai tur noskaidrojas tās kā apgrozības ieroča noderīgums. Še paveras ceļš kvantitatīvai teorijai. Vienaldzīgā attieksmē pret naudas formām slēpjas arī apgalvojums, ka nauda ir tikai zīme, pieņemts mērogs utt.

KVANTITATĪVĀ NAUDAS TEORIJA

Kvantitatīvā teorija radās arī kā reakcija pret merkantilistisko teoriju. Kvantitatīvā teorija, aizstāvot tirdzniecības brīvības prasības, cēla iebildumus pret merkantilistu pamattezi: jo vairāk valstī zelta, jo tā bagātāka. Kvantitatīvā teorija nostādīja šim atzinumam pretim citu tezi, ka naudas daudzuma pieaugums rada tikai cenu celšanos, ka vērtība, kāda ir vispār naudai, tajā skaitā arī metala naudai, atkarīga no tās daudzuma. Kvantitatīvās teorijas pārstāvji savos spriedumos pamatojās uz

¹ Heflerich, Das Geld, 1916. g. izd., 215.—220. lpp.

faktu, ka zelts un sudrabs milzīgos apmēros pieplūda apgrozībā pēc Amerikas raktuvju atklāšanas un izstrādāšanas XVI un XVII gadsimtā. Patiesībā cenu celšanās radās nevis no tā, ka palielinājās metala naudas daudzums apgrozībā, bet no tā, ka pazeminājās metala vērtība, samazinoties tā ieguvei nepieciešamā darba daudzumam. Kvantitatīvā teorija vienpusīgi uztvēra naudas apgrozības parādības un nevarēja saprast, ka naudas daudzums atkarīgs no preču cenu sumas.

Kvantitatīvās teorijas atzinumi sastopami Itālijā XVII gadsimtā, Francijā (Monteskjē). Bet vislielāko attīstību šī teorija sasniedza Anglijā XVIII gadsimtā kā to interešu atspoguļojums, kādas bija rūpnieciskam kapitalam, kurš bija sasniedzis ievērojamu pārsvaru rūpniecības attīstībā pār citām zemēm un prasīja tirdzniecības brīvību. Viens no kvantitatīvās teorijas redzamākiem pārstāvjiem šajā periodā bija angļu filozofs, idealistiskā virziena piekritējs Jums (1711—1776).

Juma kvantitatīvā teorija nav oriģināla, bet viņš to vispilnīgāk izklāstīja un iekaroja autoritāti buržuaziskā politiskā ekonomijā kā rakstnieks, kas cildināja kapitalistisko saimniecības sistemu. Jums balstījās uz to, ka preču cenas noteic valstī esošā zelta un sudraba masa. Taisnība, Jums atrunājas, ka preču cenu noteic nevis valstī esošās naudas absolūtā masa, bet naudas daudzums, kas ir apgrozībā, bet turpat secina, ka galu galā visam attiecīgā valstī esošam zeltam un sudrabam jāieiet apgrozībā. Pilnīgi acīm redzams, ka, ja jebkura zelta (vai sudraba) masa var ieiet apgrozībā neatkarīgi no apgrozībā esošo preču vērtību sumas, tad tas nozīmē, ka zeltam un sudrabam pašiem par sevi nav vērtības. Acīm redzot zelts un sudrabs iegūst vērtību tikai apgrozības procesā kā preču pārstāvji. Bet to vērtības lielums atkarīgs no tā, kāds daudzums zelta (vai sudraba) stāv pretim precēm. Tādējādi arī preces iegūst cenas tikai apgrozības procesā. Tātad apgrozības procesā preces ieiet bez cenām, bet zelts — bez vērtības. Un tas atbilst tai Juma pamatprezumcijai, ka nauda ir tikai preču pārstāvis, cipari skaitļu izteikšanai, tos var izteikt ar lielāku vai mazāku zīmju daudzumu (kā, piemēram, arābu un romiešu cipari).

Jums nespēj apslēpt to faktu, ka no naudas vērtības pazemināšanās iegūst kapitalisti, jo pie tam «darba cenu» šī pazemināšanās palielina virknē citu preču. Šis fakts ir pretrunā tai liekulīgai vienaldzībai pret naudas daudzuma palielināšanos, ko Jums izteicis savā teorijā.

Juma teorija ir nepareiza. Ja naudai un precēm ir vērtība, ko

noteic sabiedriskā darba patēriņš, tad apgrozībā nevar ieiet jebkāds zelta naudas daudzums. Apgrozībā ieiet tikai tas naudas daudzums, kas atbilst preču cenu sumai, t. i. preču vērtību sumai, kas izteiktas zeltā atbilstoši pēdējai vērtībai.

Visievrojamākais kvantitatīvās teorijas pārstāvis pēc Juma bija Rikardo (1772—1823), kura darbos klasiskā buržuaziskā politiskā ekonomija sasniedza savu apogeju. XVIII gs. raksturīgs ar banknošu un papīra naudas apgrozības rašanos dažādās zemēs. Francijā Lo eksperimenti un revolūcijas perioda inflācija, Anglijā XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā neapmaināmo banknošu vērtības krišanās — viss tas spieda virkni ekonomistu izpētīt banknošu un papīra naudas apgrozības likumsakarības. Šajā sakarībā pievērsās arī zelta apgrozības problemām. Neizprotot banknošu atšķirību no papīra naudas un piedēvējot naudai vispār tikai vienu apgrozības līdzekļa funkciju, daudzi autori nostājās uz kvantitatīvās teorijas viedokļa.

Daudzu ekonomistu-kvantitatīvistu uzskati XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā guva vispilnīgāko vispārinājumu un visasāko formulējumu Rikardo darbos. Rikardo ir darba vērtības teorijas piekritējs, tāpēc sākumā viņš noteic zelta naudas vērtību, kā arī citu preču vērtību, ar darbu, kas patērēts to ražošanai. Bet pēc tam viņam rodas grūtības, ko viņš nevar atrisināt: ja, pastāvot konkrētam apgrozībā esošam naudas daudzumam, preču maiņas vērtību suma pārmainīsies, tad kādā veidā rodas saskaņa starp naudu un precēm? Rikardo uzskata, ka zelta monetai pie tam būs lielāka vai mazāka vērtība, nekā tai patiesībā ir, zelta moneta kļūs par pārāk augstu novērtētu vai nepilnīgi novērtētu sevis pašas ziņā. Tas nozīmē, ka preču cenas pārmainīsies atkarībā no apgrozības līdzekļu daudzuma. Ja, pastāvot konkrētiem naudas apgrozības apmēriem, preču kļūvis mazāk, tad to cenas celsies, ja preču kļūvis vairāk, to cenas kritīs. Markss šajā sakarībā raksta: «Kas bija jāpierāda, ir tas, ka preču cena vai zelta vērtība atkarīga no apgrozībā esošā zelta daudzuma. Pierādījums tiek pamatots, pieļaujot to, kas vēl jāpierāda, proti, ka katram daudzumam dārgmetala, kas kalpo par naudu, lai kādā attiecībā pret savu iekšējo vērtību tas arī atstātos, jākalpo par apgrozības līdzekli, monetu, un tādējādi par vērtības zīmi apgrozībā esošām precēm, lai kāda arī būtu to vērtību kopējā suma.»¹

Tātad Rikardo abstrahējas no visām naudas funkcijām, izņe-

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 191. lpp.

mot apgrozības līdzekļa funkciju. Ja zelta nauda ir tikai apgrozības līdzeklis, tad tā vienmēr neatkarīgi no savas vērtības atradīsies apgrozībā. Rikardo še sajauc zelta un papīra naudas apgrozību. Rikardo buržuaziskais instinkts neļāva viņam izpētīt naudas būtību, izanalizēt tās attīstību un tātad arī atklāt visas naudas funkcijas. Tas arī noveda viņu pie atkāpšanās no darba vērtības teorijas. Rikardo nesaprot, ka naudas apgrozība ir tikai sekundāra parādība attiecībā pret preču apgrozību. Rikardo mēģina, pamatojoties uz savu teoriju, izskaidrot zelta starptautisko pārvietošanos. Rikardo uzskatīja, ka pie normala naudas apgrozības stāvokļa visās zemēs apgrozībā ir tik daudz naudas, cik nepieciešams atbilstoši zelta vērtībai un apgrozībā esošo preču vērtībai. Še starp zemēm pastāv apgrozībā esošās naudas kopējo masu līdzsvars. Bet, ja kādā zemē zelta naudas kāda cēloņa pēc būs vairāk nekā nepieciešams apgrozībai — preču cenas celsies, bet zelta nauda tiks nepilnīgi novērtēta. Šajā gadījumā zemē ievēdīs preces, bet zelts sāks aizplūst uz citām zemēm, kur tas nav nepilnīgi novērtēts. Ja, turpretim, šajā zemē zelta būs mazāk, nekā vajadzīgs apgrozībai, tad preču cenas pazemināsies, zelts tiks par augstu novērtēts, zemē sāks pieplūst zelts no citām zemēm, bet preces sāks izvest. Tādējādi arī še Rikardo balstās uz to, ka zelts ir tikai moneta, ja tā daudz, tad tas nevar sastīgt kā bagātību uzkrājums, bet tam katrā ziņā jāapgrozās vai nu savā, vai citā zemē. Viņa teorija runā pretīm faktiem. Nevar ierobežot cēloņus, kas izsauc tirdzniecības apgrozību starp zemēm, ar apgrozībā esošā zelta daudzumu. Sīka argumentācija pret Rikardo uzskatiem par naudas daudzuma ietekmi uz tās vērtību sniegta turpmāk (106.—113. lpp.).

Savu teoriju Rikardo izlietoja cīņai pret valdību, kurā liela ietekme bija lielajiem zemes īpašniekiem. Tieši valdības politikā — aizņemties no Anglijas bankas, Rikardo saskatīja naudas vērtības pazemināšanās cēloņus. Bet, lai cīnītos ar to, nevajadzēja atteikties no darba vērtības teorijas, vajadzēja tikai konstatēt īsto atšķirību starp zelta un papīra naudu. Ciktāl Rikardo trakteja naudu kā precī, viņa uzskatiem bija progresīva nozīme. Rikardo nekonsekvēnība ceļas no viņa buržuaziskās aprobežotības, kas viņam neļāva lietot historisma metodi un tātad arī atklāt naudas īsto dabu. Viņš atkāpjas no savas vērtības teorijas un paver ceļu vulgarīem uzskatiem.

Turpmāk Rikardo attīstīto kvantitatīvo teoriju uztvēra baņķieri («currency» skola) banku likumdošanas pamatošanai savās šauri egoistiskās interesēs, cīņai ar «banking» skolu, kas pār-

stāvēja rūpnieku un tirgotāju intereses (sk. 141.—145. lpp.). Kvantitatīvā teorija kļūst par karogu «ekonomisko laika apstākļu nobūrējiem», t. i. tiem vulgariem ekonomistiem, kuri visas cikliskās svārstības izskaidro ar naudas faktoru darbību, naudas daudzumu apgrozībā. Laikā pēc Rikardo kvantitatīvās teorijas kalpojošā loma bija tā, lai «apgāztu» darba vērtības teoriju.

Tā Kasels (zviedru buržuaziskais ekonomists) uzskata vērtības kategoriju par pilnīgi nenoteiktu un scholastisku. Viņš prasa tās pilnīgu izslēgšanu no politiskās ekonomijas un aizvieto to ar cenas kategoriju. «Un ja gribam izpētīt maiņas saimniecību, tad mums jāpieņem, ka pastāv naudas vienība, ar kuras palīdzību var mainīties visas vērtības. Vērtības kļūst tad par cenām, un vajadzība pēc īpaša vērtības jēdziena tad atkrīt.»¹ Ar vienu spalvas vilcienu ticis galā ar vērtības teoriju, Kasels pielīdzina valutas stabilitātes problēmu maksāšanas līdzekļu nepietiekamības problēmai. Iztirzājot tīras zelta valutas teoretisko gadījumu, Kasels uzskata, ka tās stabilitāti noteic tās nepietiekamība vispār pasaules mērogā. No tā viņš, piemēram, secina, ka zelta vērtības pazemināšanās pirmā pasaules kara periodā bija sekas tam, ka zelts koncentrējās ASV un dažās Eiropas zemēs, bet Vācijas un Austrijas bankas bija spiestas šķirties no savu zelta krājumu lielākās daļas. Ir skaidrs, uz kuriem mērķēja Kasels.²

Irvingis Fišers — redzamākais kvantitatīvās teorijas pārstāvis ASV — ņem par izeju vērtības subjektīvo teoriju. Vērtība viņam sākumā vienmēr ietver sevī psihisku procesu, bet vērtības mērīšana — fizisku procesu. Cena Fišeram ir divu fizisku daudzumu attiecība un nekas vairāk. Nauda viņam ir tāds priekšmets, kuru visi pieņem apmaiņā pret labumiem. Nav grūti ievērot, cik pretrunīgas un pavisām ir šīs izejas tezes. Piemēram, kādā veidā psihiskie novērtējumi saistīti ar fizisko mērīšanu, paliek mīkla. Definēt cenu kā divu fizisku daudzumu attiecību, bet naudu — kā to, ko visi pieņem apmaiņā — tas ir tas pats, kā kad astronoms uz jautājumu, kas ir zvaigznes, atbildētu: tās ir vakaros pie debesīm spīdoši punkti. Par cik Fišers noliedz objektīvās vērtības kategoriju — naudai priekš viņa arī nav vērtības. Naudas vērtības vietā viņam rodas naudas

¹ Густав Кассель, Основные идеи теоретической экономики, 1929. г. изд., 49.—50. lpp.

² Густав Кассель, Мировые проблемы денежного обращения, 1929. г. изд., 18. lpp.

pirkspējas kategorija. «Naudas pirkspēju rāda citu labumu daudzums, kurus var pirkt par konkrēto naudas daudzumu.»¹ Tādējādi naudas vērtības un preču vērtības kategorijas vietā tiek likta relatīvās vērtības kategorija. Vērtības vietā figurē tikai cena. «Īsāk, naudas pirkspēja ir lielums, kas ir pretēji proporcionāls cenu līmenim. Tātad naudas pirkspējas pētišana identiska cenu līmeņa pētišanai.»² Bet, kā zināms, cena atkarīga no naudas vērtības un no preču vērtības. Cena mainās atkarībā no abu šo faktoru iedarbības.

Ja noliedz naudas vērtību un preču vērtību, tad cena pārvēršas vienkārši par rezultātu, kas rodas, naudas kaudzi apmainot pret preču kaudzi. Tiešām, naudas pirkspēja pēc Fišera domām atkarīga no naudas daudzuma un preču daudzuma samēra.

...«Cenu līmenis pārmainās tiešā sakarībā ar naudas daudzuma pārmaiņu apgrozībā ar noteikumu, ka naudas apgrozības ātrums un tirdzniecības apjoms paliek nemainīgi.»³ Fišeram pat neeksistē problēma, vai apgrozībā var atrasties jauns naudas daudzums, ja pārējie apstākļi palikuši vienādi. Pierādījumus par labu savai teorijai Fišers nesniedz nekādus. Viņš tikai konstatē, ka maiņas procesu var attēlot kā maiņas vienādojumu: naudas daudzums, pareizināts ar apgrozības ātrumu, līdzinās cenai, pareizinātai ar preču daudzumu, jeb $MV = pQ$.

No visiem vienādojuma locekļiem pasīva loma ir tikai cenām, t. i., cenas mainās vai nu naudas daudzuma, vai tās apgrozības ātruma, vai preču daudzuma ietekmē. Pie tam svarīgākā ir cenu pārmaiņa naudas daudzuma ietekmē. Šī teze arī ir kvantitatīvās naudas teorijas būtība, kā norāda pats Fišers.⁴ Saprātams, ka «maiņas vienādojums» nepierāda kvantitatīvo teoriju, jo tas nepierāda, ka naudai un precēm nav patstāvīgas vērtības un ka pilnvērtīga nauda var atrasties apgrozībā tādā daudzumā, kas neatbilst preču apgrozījuma apmēriem. Maiņas vienādojums vienkārši ir mehānisks vienādojums starp dažādiem lielumiem. Fišers arī attēlo to kā svarus līdzsvara stāvoklī, kur uz viena kausā naudas kaudze, bet uz otra — preču kaudze.

Sabiedrisko attiecību pārvēršana tīri fiziskās parādībās sagroza lietas būtību un neļauj atsegt naudas apgrozības īstās likumsakarības. Pamatā nepareizs ir kvantitatīvās naudas teo-

¹ И. Фишер, Покупательная сила денег, кр. тulk., 1926. г. изд., 12. lpp.

² Turpat, 13. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 23. lpp.

rijas priekšstats, ka apgrozībā var atrasties jebkurš naudas daudzums. Apgrozībā ieiet tikai tāds pilnvērtīgas naudas daudzums, kas tiešām nepieciešams apgrozībai. Naudas pieplūdums un aizplūdums no uzkrāto bagātību sfēras arī rada šo nepieciešamo samēru. Kvantitatīvā naudas teorija nepareiza arī attiecībā uz papīra naudas apgrozību, jo papīra naudas vērtību noteic nevis vienkārši tās daudzums, bet apgrozībā esošās papīra naudas daudzuma samērs ar apgrozībai nepieciešamās zelta naudas daudzumu.

Uz kvantitatīvo teoriju dibinās tas uzskats, ka jebkura cenu līmeņa pārmaiņa jāpiedēvē naudas faktoriem (sk. 237.—238. lpp.). Fišers ir tipisks tā buržuaziskā virziena pārstāvis, kurš apgalvo, ka ar naudas daudzuma regulēšanu var plānot kapitalistisko ekonomiku un iznīcināt krīzes. Biedrs Staļins VK(b)P XVI kongresā parādīja, ka krīzes nenovēršamas, kamēr pastāv kapitalistiskā saimniecības sistēma. Biedrs Staļins (sarunā ar Uelsu) parādīja, ka kapitalistiskā ekonomika nevar kļūt par plānveidīgu ekonomiku, jo kapitalistu privatīpašuma intereses neļauj ne iznīcināt bezdarbu, ne samazināt kapitalistu peļņu tautas vajadzību apmierināšanas vārdā.

Tāpat kvantitatīvā teorija monopolistiskā kapitāla interesēs izplata «plānojamā kapitalisma» iluziju. Kvantitatīvā teorija kalpo arī monopolcenu attaisnošanai. Nevis monopoli, bet it kā tikai apgrozībā esošās naudas daudzums ir cenu uzskrūvēšanas cēlonis imperialisma periodā. Tāda ir šīs teorijas kalpojošā loma.

NOMINALISTISKĀ NAUDAS TEORIJA

Ideāla naudas eksistence tās vērtības mēra funkcijā deva pamatu priekšstatam par naudu kā par kaut ko tīri nominalu, kā par vienkāršu ideālu mēra vienību. Pēc nominalistu domām naudas vienība nav kaut kāda naudas preces svara daļa, bet ir abstrakta aprēķina vienība bez jebkāda materiāla satura, vienkārši nosaukums (latīņu valodā nosaukums — nomen, no tā arī radies termins — nominalisms). Markss pareizi atzīmē, ka juristi agrāk par ekonomistiem attīstījuši šo mācību par iedomājamo naudas vērtību. Vienā no romiešu tiesību dogmām teikts, ka imperators ar dekretu noteic naudas vērtību. Viduslaikos juristi, kas sulainiski kalpoja karaļa varai un attaisnoja katru monetas

falsifikaciju, arī apgalvoja, ka naudas vērtība un pati nauda ir pilnīgi valsts varas izveidojums.

Apstākļos, kad attīstījās kapitalisms, šie uzskati radās apmēram XVII gs. beigās. Apgrozība toreiz bija pilna ar nepilnvērtīgām monetām, kurām bija mazāk metala, nekā vajadzēja būt pēc nominala. Kad metala saturu monetā samazināja valsts vara, nominalistiskā teorija pamatoja valsts visvarenību naudas vienības noteikšanā. Bet, kad valsts vara gatavojās uzlabot naudas apgrozību, valsts kreditoru pārstāvji, finanču aristokratija un komersanti ar nominalismu pamatoja vēlēšanos saņemt parādus vērtīgākās monetās. Tieši tāds stāvoklis radās Anglijā XVII gs. beigās, kad valsts sakarā ar sudraba monētu bojāšanu (apgriešanu) nolēma izdarīt monētu vispārēju pārkalšanu un palielināt to svaru līdz likumīgam svaram. Ideja, ka nauda ir tikai aprēķina vienība, bija ļoti izdevīga finanču aristokratijai, kas valstij bija izsniegusi aizdevumu nepilna svara sudraba monetās.

Teoretisku pamatojumu šīm praktiskām interesēm deva Berklijs (1684—1753). «Ir pilnīgi lietu kārtībā, — raksta Markss, — ka bīskaps Berklijs, mistiskā idealisma pārstāvis angļu filozofijā, piešķīra mācībai par naudas mēra ideālo vienību teoretisku raksturu...»¹ Berklijs apgalvoja, ka nauda ir vienīgi nosaukums, ko noteic valsts, attiecības nosaukums. Ar naudu noteic preču relatīvo vērtību. Naudai pašai par sevi nav nekādas vērtības. Berklijs apgalvoja, ka naudas vienības (sterliņu mārciņa, krona, livra utt.) ir tikai vienkāršas zīmes skaitīšanai, preču vērtības attiecību reģistrācijai. Vara, kas komandē rūpniecisko darbu — tā arī ir bagātība, — teica Berklijs. Nauda ir tikai marka vai zīme šādas bagātības reģistrācijai un pārņemšanai. Pilnīgi nesvarīgi, — sprieda Berklijs, — no kāda materiāla šīs zīmes tiek pagatavotas. Berklijs sajauc vērtības mēru un cenu mērogu. Ja kādu metala svara saturu pieņem par vienību, tad, pateicoties tam, mēs varam izmērīt noteiktā mērogā dažādus zelta daudzumus. Bet cenu mērogs nav vērtības mērs. Vērtības mēra funkcija ir tāda, ka prece izteic savu vērtību ar citu precī, un tāpēc vajadzīgs, lai tai arī būtu vērtība. Ja naudai nebūtu vērtības, tad nebūtu iespējams izteikt preces vērtību ar noteiktu naudas daudzumu. Vērtības mēra sajaukšana ar cenu mērogu raksturīga visiem nominalistiskās teorijas pārstāvjiem. No otras puses, pamatojoties uz to, ka zeltu apgrozības procesā var aizvietot ar naudas zīmēm, šī teorija nepareizi secina, ka naudas

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 99. лрр.

zīmes reprezentē vienīgi tīri iedomājamu vērtību, ka arī pilnvērtīgās zelta un sudraba monetas vienkārši ir zīmes, etiķetes norēķiniem.

Nominalistu uzskatus sevišķi pilnīgi attīstīja Džemss Stjuarts (1712—1780). Viņš piederēja pie feodalās aristokratijas un, nostādamies opozīcijā pret attīstījušajiem buržuaziskām attiecībām, uzstājās kā merkantilists, kad merkantilistiskā sistema jau pārdzīvoja savu laiku. Cīņā pret buržuazisko kvantitatīvo teoriju Stjuartam izdodas atklāt dažus naudas apgrozības likumus. Stjuarts pirmais parāda, ka naudas daudzumu noteic preču cenu suma. Stjuarts pareizi atšķir apgrozības līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkciju, daļēji arī pasaules naudas funkciju, bet par vērtības mēra funkciju viņam, kā saka Markss, ir fantastisks uzskats: Stjuarts uzlūko naudu par ideālu naudas vienību. Se izpaudās viņa kā veca muižnieka cienība pret karaļa varu. Džemss Stjuarts argumentē tik sīki, ka visi turpmākie nominalisti pēc būtības neko, nevarēja pievienot viņa uzskatiem.

Aprēķina nauda pēc Stjuarta domām ir gluži patvaļīgs mērogs ar vienlīdzīgiem iedalījumiem, kurš izgudrots preču relatīvās vērtības mērīšanai. Aprēķina naudai nav nekā kopēja ar reālo ekvivalentu, un tā varētu pastāvēt neatkarīgi no jebkāda naudas materiāla, kuram ir reāla vērtība. Aprēķina vienība noder vienīgi kā proporciju rādītājs maiņā, tā noderīga tikai tam un vairāk nekam. No tā Stjuarts definēja naudu kā ideālu mērogu ar vienlīdzīgiem iedalījumiem. Ideālas naudas piemēru Stjuarts saskata banknotēs.

Stjuarts ņem vienīgi ārējo formu, kurā nauda parādās kā cenu mērogs un kā aprēķina nauda. Stjuartam svarīga skaitļu attiecība, ka viena prece dārgāka par otru 5, 10, 20 reižu. Stjuartam naudas būtība ir tikai tā, ka nauda atļauj noteikt proporcijas starp precēm. Stjuarts nesaprot, ka, ja 20 sterliņu mārciņu ir 20 reižu vairāk nekā mārciņa, tad tas neattiecas uz naudas kā vērtības mēra būtību, uz vērtības mērīšanu, bet vienkārši nozīmē, ka 20 zelta vienību ir 20 reižu vairāk par vienu vienību; kas tā tāda sterliņu mārciņa — Stjuartu neinteresē. Saprotams, ka, ja zeltam nebūtu vērtības, tad ar to nevarētu izmērīt citu preču vērtības.

Papīra nauda arī vienmēr reprezentē kādu zelta daudzumu. Papīra nauda nevar izpildīt vērtības mēra funkciju. Tai pašai par sevi vērtības nav. Tāpēc papīra nauda nepavisam nav kādas ideālas aprēķina vienības. Džemssam Stjuartam, tāpat kā Berklijam, nekāds iekšējs sakars starp precēm un naudu neeksistē.

Nominalistiskās teorijas, kas attīstījušās kapitalistiskās attīstības sākumā, arvien no jauna parādījās literatūrā un tika izplatītas, kad tas bija izdevīgi, noteiktu šķiras interešu aizstāvēšanai. Anglijā pēc Napoleona kariem no jauna sāka attīstīties nominalistiskā argumentācija. Tās mērķis bija pamatot kreditoru vēlēšanos saņemt no valsts (atjaunojot banknošu apmaiņu pret zeltu) tik daudz zelta monētu, cik viņi bija aizdevuši vērtībā kritušo papīra naudu.

Nominalistiskās teorijas tālākā attīstība attiecas uz XIX gs. beigām un XX gs. sākumu. Nominalistiskā teorija atdzima vispirms Vācijā, kur attīstījās ideja par prūšu visspēcīgo valsti, kura esot it kā visvarena arī attiecībā uz ekonomiku. Prūšu uzskats par vācu valsti izpaudās visā vācu reakcionārā ekonomiskā teorijā, tas izpaudās arī naudas teorijā. Vācu ekonomisti nolēma paaugstināt buržuaziskās muižnieku valsts lomu arī naudas teorijā, paturot vispirms vērā vācu valsti. Bet vāciešiem bija arī citi motīvi nominalisma aizstāvēšanai. Gatavojoties karam par pasaules virskundzību, Vācijas valsts koncentrēja savā zemē milzīgus zelta fondus. Viena no zelta mobilizēšanas metodēm bija tā izņemšana no apgrozības un aizvietošana ar sīkām banknotēm. Vācijas ekonomistiem vajadzēja sniegt pamatojumu tam, ka iespējams aizvietot zeltu apgrozībā ar papīriņiem. Nominalisti (līdz ar «funkcionalistiem») arī pildīja šo uzdevumu. Pie tam nominalistu īstos mērķus te aizsedza ar šovinistiskiem lozungiem. Tika izvirzīta prasība pēc cīņas pret «angļu melīgo mācību par naudas un zelta identitāti», pēc cīņas pret Anglijas «zelta pārspēku» (Britanijas imperija zelta ieguvē ieņēma pirmo vietu).

Visizvērstākā veidā reakcionāro vācu nominalistisko naudas teoriju pārstāvēja Vācijas muižnieku saimniecības vēstures specialists Knaps. Knaps visas ekonomiskās dzīves parādības attēlo kā tiesiskas parādības. Tiesības regulē visu saimniecisko dzīvi. Ekonomiskie likumi Knapam izskatās kā likumi, ko noteic valsts. Nauda ir tiesību produkts. Naudu radījusi valsts. Knaps tāpēc nosauc savu naudas teoriju par valstisko naudas teoriju. Knapam nebija nekāda priekšstata par naudas attīstību. Knapam sabiedrība ir cilvēku apvienojums, kuri organizēti, pamatojoties uz parādu saistībām un maksājumiem. Sabiedrība ir maksāšanas asociācija. No tā izejot, naudas būtība tiek ierobežota ar tās maksāšanas līdzekļa funkciju. Tā kā naudas vienību un maksāšanas līdzekli noteic valsts, tad nauda ir chartals maksāšanas līdzeklis (no vārda charta — marka, zīme). No tā iz-

riet, ka papīra nauda visvairāk atbilst naudas dabai. Pamatojoties uz šo uzskatu, Knaps konstruē ļoti sarežģītu, ekonomiski bezsaturīgu tiesisko naudas klasifikaciju.

Knapa teorijai nav nekā kopēja ar īstenību. Knaps samaina ekonomiskās parādības ar tiesiskām parādībām. Valsts nevar ar savu patvaļu radīt naudu vai piedēvēt vienam vai otram materialam naudas īpašības. Ja tas tā būtu, tad buržuaziskās valstis nevestu tādu niknu cīņu zelta dēļ. Valsts nevar piešķirt ne kokam, ne akmeņiem, ne papīram un vispār nekam īstas naudas speku. Zelts kļuva par naudu ne jau ar valsts gribu. Valsts var pieņemt vienu vai otru zelta daudzumu par naudas vienību, valsts var izlaist apgrozībā zelta aizvietotājas papīra zīmes. Bet tas ir viss. Buržuaziskā valsts nespēj piešķirt naudas zīmēm vienu vai otru vērtību pēc savas gribas. Tā šeit pakļauta ekonomisko likumu darbībai. Tas visskaidrāk redzams pie papīra naudas apgrozības. Pieredze rāda, ka kapitalistiskā saimniecībā papīra nauda nepavisam nav idealākais naudas veids: tā pastāvīgi svārstās savā vērtībā.

Tā saucamās valstiskās naudas teorijas šķiriskā būtība pilnīgi skaidra: bez tā, ka viņa cildina prūsisko Vācijas valsti, tā mēģina arī attaisnot visas buržuazisko valdību machinācijas ar naudu, mēģina attaisnot inflāciju, «pierādīt», ka, ciktāl valsts it kā visspēcīga, nekāds lieks papīra naudas daudzums nevar dezorganizēt apgrozību.

Otrs nominalistiskās skolas pārstāvis — austriešu ekonomists Bendiksens — mēģināja dot, kā viņš paziņoja, nominalistiskās teorijas «ekonomisko pamatojumu». Viņš uzskatīja, ka nauda izdara noteiktu evolūciju: sākumā tā tiešām ir prece, bet pēc tam saimniecības attīstības procesā tā evolucionē par patstāvīgu, abstraktu vērtības vienību, kam nav nekā kopēja ar precī. Tā kā preču apgrozības procesā notiek pakalpojumu savstarpēja apmaiņa, tad nauda ir tikai rādītājs pakalpojumu savstarpējā apmaiņā. Viss jautājuma «ekonomiskais traktējums» tādējādi aprobežojās ar to, ka neeksistējošas «maksāšanas asociācijas» vietā tiek atzīta reālas preču apgrozības pastāvēšana. Bet tas neienes nekā jauna, jo Bendiksens pieturas pie tā paša uzskata, ka nauda ir abstrakta vērtības vienība un ka vērtības mēra funkcija neprasa naudas precī.

Bet vienlaicīgi Bendiksens uzskata, ka jāatšķir abstraktā un konkrētā nauda. Viņa uzskats ir, ka konkrētai naudai ir vērtība. Bet, ja nauda pēc savas būtības ir abstrakta aprēķina vienība, tad kāpēc lai konkrētai naudai būtu kāda reāla vērtība,

kas saistīta ar preču apgrozību. Mēģinājums saistīt nominalismu ar realo īstenību nenovēršami noved pie loģiskas pretrunas. Nominalistiskā naudas teorija runā pretim dzīvei. Tās saturs ārkārtīgi nabadzīgs, tā mākslīgi piedēvē naudai tikai cenu mēroga un maksāšanas līdzekļa funkcijas un uzskata, ka nauda — iedomāta aprēķina vienība. Nominalisti domā, tā kā prūšu valstij jāvalda pār cilvēku domām, tad iedomātā naudas vienība ir realitāte. Fašisti, iztērējuši apbruņojumam zelta atlikumus, kas piederēja Vācijai, uztvēra šīs teorijas, lai pamatotu to, ka zelts it kā naudas apgrozībai pavisam nav vajadzīgs. Tas viņus netraucēja aplaupīt, kur tikai iespējams, viņu okupēto Rietumeiropas valstu zelta fondus. Mēs runājam par nominalistisko teoriju Vācijā. Bet nominalistiskā teorija attīstās arī citās kapitalistiskās zemēs, un tur tai ir dažāds kalpošanas uzdevums. Tā, piemēram, pēc pirmā pasaules kara, kad lielākā daļa kapitalistisko zemju nebija spējīga atgriezties pie zelta apgrozības sistēmas, virkne buržuazisko ekonomistu, pamatojoties uz nominalistisko teoriju, mēģināja pierādīt, ka nepieciešama papīra naudas apgrozība kā visideālākā apgrozība, mēģināja pierādīt, ka valstij ir iespējams nodrošināt pilnīgi cietu papīra naudas kursu. Papīra naudai piedēvēja pat vērtības mēra funkciju (Keinss). It īpaši papīra naudas sistemu ieteica nabadzīgām un atkarīgām zemēm. Šo pēdējo papīra valuta pēc buržuaziskās teorijas domām var izrādīties par pilnīgi stingru valutu, ja tā būs atkarīga no lielo kapitalistisko zemju bankām. Mēs tālāk redzēsim šo iluziju īstos augļus, kuras izplatīja nominalistiskā teorija. Jauns nominalistisko fantaziju uzlidojums bija 1929. — 1933. g. krīzes periodā, kura noveda pie inflācijas un valūtu vērtības krišanās. Nominalistiskā teorija no jauna tika aicināta Anglijā un citās zemēs pamatot atteikšanos no apmaiņas pret zeltu un papīra naudas kā «visideālākās» kārtības ieviešanu. Tādas pašas teorijas tendences Anglijā ir arī pēc otrā pasaules kara. Patiesībā trūkums te tiek uzdots kā tikums. Tomēr pieredze parādīja, ka kapitalistiskā prakse nepavisam neuzskata papīra naudu par ideālāko naudas veidu un neuzskata to par īstu naudu. Nodaļā par naudas apgrozības krīzēm to parādīsim ar konkrētu modernās naudas apgrozības vēsturi.

NOMINALISTISKĀS UN KVANTITATIVĀS TEORIJAS SAKARS

Mēs norādījām, ka nominalistiskās teorijas prūšu-vācu variants, atzīstot buržuaziskās muižnieku valsts visspēcību, konstatē, ka naudas vērtību noteic vienīgi valsts. No tā izriet, ka tiek noliegta naudas daudzuma jebkura ietekme uz cenām. Turpretim nominalistiskās teorijas angļu-sakšu variants neatzīst valsts varu pār naudu par tik spēcīgu. Šajā variantā nominalistiskā teorija saistīta ar kvantitatīvo teoriju. Dž. M. Keinss, kuru Anglijas valdošās šķiras tagad cildina kā savu teoretīķi, no vienas puses, paziņo, ka «nauda nav nekas cits kā laiku pa laikam valsts proklamēts likumīgs maksāšanas līdzeklis naudas saistību izpildīšanai»¹. Te viņš stāv pilnīgi uz nominalisma bāzes. Bet, no otras puses, runājot par kvantitatīvo naudas teoriju, viņš noleikta balsī paziņoja: «Šī teorija ir pamatlicēja. Tās saskaņa ar īstenību nav apšaubāma.»²

Saprotams, ja uzskata naudu tikai par maksāšanas līdzekli, ko proklamē valsts, un neatzīst tajā pašā laikā valsts visspēcību naudas vērtības proklamēšanā, tad atliek nostāties kvantitatīvās teorijas pozīcijā. Jo, ja jau nauda vienīgi proklamēta un iekšējās vērtības tai nav, tad acīm redzams tās vērtība var būt atkarīga tikai no tās daudzuma. Tomēr nominalistiskās teorijas savienošana ar kvantitatīvo teoriju nepadara pareizāku ne vienu, ne otru. Šī savienošana tikai parāda, ka naudai piemītošās preces dabas noliegšana nenovēršami rada kļūdas naudas vērtības teorijā, bet, no otras puses — īstas naudas patstāvīgas vērtības noliegšana atļauj saistīt kvantitatīvo naudas vērtības teoriju ar jebkuru nezinātnisku teoriju par naudas būtību. Šis apstāklis arī padara kvantitatīvo teoriju par valdošo mūsdienu buržuaziskā zinātnē par naudas apgrozību.

KVANTITATIVĀS TEORIJAS JAUNĀKAIS VARIANTS

Kvantitatīvās teorijas metodoloģiskā pamatklūda, kā iepriekš bija norādīts, ir tā, ka tā laiž apgrozībā preces bez cenas un naudu — bez vērtības un ka tādejādi apgrozībā naudas kaudze stāv pretim preču kaudzei. Kvantitatīvā teorija daļa vienu kaudzi ar otru un tādejādi iegūst naudas «pirktspēju».

¹ Дж. М. Кейнс, Тракта́т о денежной реформе, 1925. г., 11. лрр.

² Turpat, 40. лрр.

Pēdējo 10—15 gadu laikā virkne apstākļu piespieda kvantitativistus dziļāk noslēpt šo savu pamattezi: pirmkārt, tā zinātniskai kritikai izrādījās viegli sagraujama, otrkārt, jau sākot ar Tuka dziļajiem pētījumiem pagājušā gadsimtā un beidzot ar mūslaiku statistikas datiem, pierādīts, ka patiesībā nepastāv tādas tiešas attiecības starp naudas daudzumu un cenu līmeni, kā to formulē kvantitatīvā teorija, treškārt, izskaidrot cikliskās svārstības vienīgi ar naudas daudzumu tādos apstākļos, kad notika krīzes ar tādu katastrofalu spēku un dziļumu kā 1929.—1933. g. krīze, nozīmēja pilnīgi diskreditēt kvantitatīvo teoriju: pārāk acīm redzama būtu tāda izskaidrojuma nesaskaņa ar īstenību. No otras puses, tās receptes vienkāršība, kurai vajadzētu izārstēt kapitalismu no kaitēm, varēja pastiprināt opozīciju pret saimniecības sistemu, kas nespēja pielietot ne pārāk jau komplicētus līdzekļus, lai izvairītos no šādām katastrofām.

Viss tas piespieda redzamus kvantitatīvās teorijas pārstāvjus skaļi paziņot par savu atteikšanos no «vecmodīgās kvantitatīvās teorijas».

Buržuaziskās naudas teorijas «jaunās» pozīcijas vispilnīgāk pamatot mēģinājis Keinss. Viņa prātojumi grāmatās «A Treatise on Money» (2 sējumi) un «The General Theory of Employment, Interest and Money» ir sekojoši.

Nekāds vispārējs cenu līmenis, ko noteic vienkārši ar naudas daudzumu, kas stāv pretim precēm, nepastāv. Cenu vispārējais līmenis ir atsevišķo preču relatīvo cenu funkcija; tas mainās preču relatīvo cenu pārmaiņas rezultātā.

Pārmaiņas naudas apgrozībā neietekmē visas cenas vienā un tajā pašā virzienā, tajā pašā pakāpē vai tajā pašā laikā.¹

Keinss uzskata, ka patēriņa līdzekļu un ražošanas līdzekļu cenu līmenis izveidojas dažādi. Keinss liek priekšā «salauzt tradicionālo metodi, pēc kuras iziet no kopējā naudas daudzuma neatkarīgi no mērķiem, kuriem to izlieto»².

Izejot no tā, Keinss visu naudas ienākumu aplūko, pirmkārt, no tā viedokļa, kādā nozarē tas izcēlies: ienākums, kas iegūts nozarē, kura ražo ražošanas līdzekļus, un nozarē, kura ražo patēriņa līdzekļus otrkārt, no viedokļa, vai to izlieto patēriņa līdzekļiem vai ietaupījumiem.

Tādējādi kopējas naudas masas un preču kaudzes vietā divām preču grupām stāv pretim divas izlietojamā naudas ienākuma

¹ J. M. Keynes, A Treatise on Money, 1935. g. izd., I sēj., 87. un 94. lpp.

² Turpat, 134. lpp.

daļas. No tā izriet viņa «galvenais vienādojums» naudas pirktspējai: $P \cdot R = E - S$, kur P — patēriņa priekšmetu cenu līmenis, R — ražoto patēriņa priekšmetu daudzums, S — ietaupījumi.¹ Tātad kopējai naudas ienākuma sumai, ko izlieto patēriņam, stāv pretim patēriņa līdzekļu masa. Bet šī formula neatsedz vēl visas atkarības, kā tās grib dabūt Keinss, tāpēc viņš to komplicē un izveido šādi:

$$P = \frac{E}{O} + \frac{J^1 - S}{R}, \text{ kur } O \text{ — ražoto preču kopējā suma,}$$

J^1 — jaunu investīciju, jaunu kapitalu ieguldījumu vērtība. Šo formulu Keinss nosauc par savu pirmo pamatvienādojumu. Tās saturs ir, ka patēriņa līdzekļu cenu līmenim (P) jāatšķiras no kopējās ienākuma sumas, dalītas ar labumu daudzumu, tāpēc ka var būt starpība starp investīciju apmēriem un ietaupījumiem kā to avotu. Jo vairāk jaunās investīcijas pārsniedz ietaupījumus, jo augstāks patēriņa līdzekļu cenu līmenis. Jo vairāk ietaupījumi (taupība patēriņā) pārsniedz investīcijas, jo zemāks patēriņa līdzekļu cenu līmenis. Visos viņa tālākos prātojumos šai starpībai starp J^1 un S ir galvenā nozīme. Virspeļņas (tieši šī nozīme Keinsam ir «profit») un zaudējumu rašanās izraisa investīciju palielināšanu vai samazināšanu un konjunkturas svārstības.

Kas attiecas uz ražošanas līdzekļiem, tad to cenu līmenis atkarīgs ne vien no starpības starp investīcijām un ietaupījumiem, bet arī no sagaidāmā ienesīguma. No tā izriet, ka «investment» istais cenu līmenis atkarīgs no publikas ieskatiem un banku sistēmas izturēšanās² (patēriņa līdzekļu cenām, procenta līmeņa).

Keinss dod savai formulai arī citu veidu:

$$P = W_1 + \frac{J^1 - S}{R}$$

$$P = \frac{1}{e} W + \frac{J^1 - S}{R},$$

¹ J. M. Keynes, A Treatise on Money, 1935. g. izd., I sēj., 135. lpp.

² Turpat, 142. lpp.

kur¹ W apzīmē atlīdzības normu ražošanas faktoriem par pūļu vienību (jeb, citiem vārdiem, naudas ienākumu laika vienībā), W_1 — atlīdzības normu par produkcijas vienību, e — ražīguma koeficientu.

Citādi sakot, ja $J^1 - S = 0$, tad patēriņa līdzekļu cenu līmenis atbilst ražošanas faktoru ienākumu normai, ko viņš sauc par ražošanas izmaksām («Cost of production»). Un tajā pašā laikā patēriņa līdzekļu cenu līmenis sakrīt ar vispārējo cenu

$$\frac{E}{O}$$
līmeni (— no pirmās formulas).

Neiedziļinoties Keinsa konstrukciju visas ekvilibristikas tālākos sīkumos, aplūkosim šos momentus, lai konstatētu, kurp un par cik Keinss atkāpies no kvantitatīvistiem un pats no sevis.

Vispirms jāpasvītro, ka izejas punktus, naudas un cenas izpratnē, nekāda pozīcijas pārmaiņa nav notikusi. Un tas ir galvenais.

Keinss definē naudu (kā jau visas «vecmodīgās» nominalistiski kvantitatīvās teorijas) kā aprēķina vienību, kas sāk pastāvēt līdz ar parādiem un saistībām pirkšanā un pārdošanā (turpat, 3. lpp.), un saskaņā ar to preču cena galu galā ir naudas kaudze, kas stāv pretim precēm. Keinss ne vienreiz vien apgalvo, ka, ja «līdzsvara» apstākļos palielināsies naudas daudzums, tad attiecīgi paaugstināsies cenu līmenis (sk., piemēram, turpat, 146.—147. lpp.).

Tātad «līdzsvara» apstākļiem pareiza ir «vecmodīgā teorija». Pēc šās teorijas principiem uzbūvēti arī Keinsa vienādojumi.

Patiesību sakot, kas ir naudas ienākumu suma? Tā kā E stāv pretim visām ražotām precēm (uzskatīsim, ka visas tās realizētas), tad E nav nekas cits kā naudas daudzums, reizināts ar apgrozības ātrumu (jo kā citādi var izmaksāt E un realizēt preces?).

Tādējādi Keinsam E ir naudas masas pseidonims. Un šo naudas masu, kas reprezentē ienākumu sumu, Keinss dala ar O, ar ražoto labumu daudzumu, bet naudas sumu, kas ir starpība starp J^1 un S, viņš dala ar patēriņa līdzekļu sumu. Skaidrs, ka šajos izejpunktos savos metodoloģiskos priekšnoteikumos Keinss ne soli nav atgājis no kvantitatīvās teorijas.

Bet Keinss apgalvo, ka tieša kvantitatīva attiecība starp naudu un preču masu ir tikai līdzsvara parādība. Ja ietaupī-

¹ J. M. Keynes, A. Treatise on Money, 1935. g. izd., I sēj., 136. lpp.

jumu apjoms kļūs nevienlīdzīgs jauno investīciju vērtībai vai sabiedrības noskaņojums par investīcijām pārmainīsies, tad cenu pamatlīmenis var novirzīties no vērtību līdzsvara bez kaut kādas pārmaiņas naudas daudzumā vai apgrozības ātrumā.¹

Šis Keinsa apgalvojums pēc būtības nozīmē, ka tā pati naudas masa citādi sadalīsies attiecībā pret dažādām preču grupām (ražošanas līdzekļiem un patēriņa līdzekļiem) un sakarā ar to notikusī relatīvo cenu pārmaiņa ietekmēs vispārējā cenu līmeņa pārmaiņu. Citādi sakot, ja nav līdzsvara, kvantitatīvā teorija pēc Keinsa domām lietojama tikai pret atsevišķām naudas kaudzēm, no kurām katra attiecas uz atsevišķu preču grupu. Jo vairāk Keinss noliedz «vecmodīgo» kvantitatīvo teoriju, jo lielākā mērā viņš patiesībā aizstāv tās principus. Lūk, ja vispārējais cenu līmenis atkarīgs no divu preču grupu relatīvo cenu pārmaiņas, bet preču grupu cenas atkarīgas no naudas kaudzes lieluma, kura tiek izlietota katrai no tām, tad tam ir vienīgi tā nozīme, ka kvantitatīvo teoriju iedzen dziļāk, mēģina to argumentēt ar principiem izsmalcinātāk nekā līdz šim.

Kaut gan Keinss norobežojas no kvantitatīvās teorijas uzskatiem par banku sistēmas iedarbības metodēm un paņēmieniem, tomēr viņš pilnīgi bazējas uz tās metodoloģiju, atzīstot banku un bankas procenta milzīgo lomu līdzsvara radīšanā un tā izjaukšanā. Banku sistēmas izturēšanos Keinss nosauc par pirmo posmu parādību cēloniskā rindā.²

«Bumi un krīzes vienkārši ir to rezultātu izteiksme, kādi ir kredīta noteikumu svārstībām ap to līdzsvara pozīciju» (turpat, 184. lpp.).

Keinss piešķir ārkārtīgu nozīmi bankas procentam kā faktoram, kas rada saskaņu starp investīcijām un ietaupījumiem. Un, kaut gan viņš noliedz, ka šī ietekme saistīta ar naudas daudzuma palielināšanos pie tam, viņš tomēr atzīst, ka līdzās šai pārmaiņai, lai tā būtu iedarbīga, jānotiek naudas daudzuma pārmaiņai.

Kāda tad ir visu šo komplicēto prātojumu praktiskā nozīme? Keinss apgalvo, ka konjunkturu var pilnīgi pārvaldīt.

Šajā nolūkā vispirms jākontrolē naudas apgrozības sistēma. Jāpārvalda procenta kustība, noteicot to tādā līmenī, lai padarītu izdevīgus kā ietaupījumus, tā investīcijas tādos apmēros, kādi nepieciešami, lai starp tiem pastāvētu līdzsvars ($J^1 = S$).

¹ J. M. Keynes, A. Treatise on Money, 1935. g. izd., I sēj., 147. lpp.

² Turpat, 182. lpp.

Tādējādi tiek ieteikta vecā recepte: regulējiet kredita noteikumus, un nebūs ne buma, ne križu.

Bet ar to, izrādās, nepietiek: nav nejaušība, ka figureja formula $P = W_1$, t. i., cenu līmeni noteic naudas ienākumu norma. Izrādās, ka naudas ienākumu norma atkarīga ne tikai no naudas daudzuma, bet tai var būt arī spontana kustība. Darba algas sistēmas, arodbiedrību stiprums un aktivitāte var noteikt naudas ienākumu kustību neatkarīgi no citiem faktoriem. Pēc Keinsa domām naudas ienākumu pieaugums nenovēršami izsauks cenu pieaugumu, jo kapitalisti nevēlēsies ciest zaudējumus un kompensēs sevi ar cenu paaugstināšanu. Bet tas var traucēt naudas apgrozības intereses, iejaucas attiecīgi autoritatīvi organi un (acīm redzot ar naudas daudzuma iedarbību) izsauks pretēju cenu kustību. Kapitalisti tad cietīs zaudējumus, tas izjauks līdzsvaru starp J^1 un S (investīcijām un ietaupījumiem) un izsauks cikliskas svārstības. No tā izriet secinājums: lai saglabātu līdzsvaru, jāpārvalda ne vien naudas apgrozība, bet arī naudas ienākumi. Bez tā nevar pārvaldīt konjunkturu.¹

Keinsa teorijas būtība kļūst skaidra: kapitalistiskās saimniecības līdzsvara interesēs stingri jāierobežo darba alga.

Tiesa, lai izskaidrotu saimniecisko pagrimumu (starp pirmo un otro pasaules karu), Keinsam vajadzēja konstruēt komplikētu koncepciju, kurā modernās konjunktūras galvenie faktori ir nepietiekamais patēriņš, pārlicēta tiekšanās pēc ietaupījumiem un nepietiekama tiekšanās uz investīcijām, «priekšrokas došana likviditātei» u. tml. Uzņēmējam nav pašlāvības, un viņš rikojas uzmanīgi, un šī «priekšrokas došana likviditātei» izskaidro naudas daudzuma kustību apgrozībā.

No tā izriet Keinsa priekšlikumi par valstisko regulēšanu, par valsts investīcijām konjunktūras veicināšanas nolūkā. Keinss uzkata par lietderīgu šajos nolūkos arī inflāciju, it īpaši tāpēc, ka strādnieku šķira, kā saka Keinss, mazāk pretojas reālās nekā nominalās darba algas pazemināšanai.² Keinsa «vispārējā nodarbinātības teorija» — pamato revolucionāro satricinājumu ļaunumu, nepieciešamību «nomierināt» kapitalistus, radīt viņos «pašlāvību» nākotnei. Lūk, kāpēc pašreizējā leiboristu valdība iecēla Keinsu Anglijas bankas priekšgalā pēc tās nacionalizācijas. Kvantitatīvā teorija savā jaunākajā izdevumā (Keinss un

¹ J. M. Keynes, A Treatise on Money, 1935. g. izd., 166.—170. lpp.

² Keynes, The general Theory of Employment, 1936. g. izd., 15. lpp.

viņa sekotāji), dziļāk noslēpjot savus principus un kaut ko aizgūstot no nominalistiem, kļūst par kapitalisma glābšanas mēģinājumu teoretisko bāzi un praksei vēršas pret strādnieku šķiru.

REVIZIONISTISKĀS NAUDAS TEORIJAS

Mūsai reformistiskās strāvas lideri strādnieku kustībā, lai pierādītu imperialisma «uzlabošanas» iespēju un nolūkā aizvietot socialismu ar «uzlabotu kapitalismu», aizņemas idejas no dažādiem avotiem. Starp citu savas politikas pamatošanai reformisti atklāti izmanto buržuaziskās teorijas (piemēram, Keinsa teoriju), kautskiešu-hilferdingiešu idejas par «plānveidīgi organizētu» kapitalismu, velk laukā no arhīviem sīkburžuaziskā socialisma teorijas par kapitalisma reformu ar naudas iznīcināšanas palīdzību. Revizionisti pie tam mēģina uzdot dažādās buržuaziskās teorijas par marksistiskām. Pēc Hilferdinga domām Marksa lietotā dialektiskā metode politiskā ekonomijā pastāvēja «nevis reālo šķirisko pretrunu attēlojumā», bet tikai «loģisko jēdzienu izveidošanas un iztīrīšanas paņēmienā» (Hilferdings, «Marksa politiskās ekonomijas vēsturiskais sagatavojums»). Iznāk, ka arī preču pretrunas, kas rada naudu, eksistē tikai domāšanā, nevis reālā īstenībā. No tā izrietēja dažādo naudas formu pretrunu trūkums un papīra naudas neatkarība no zelta. Papīra nauda, pēc Hilferdinga, tieši reprezentē preces vērtību, t. i., pēc būtības pilda vērtības mēra funkciju. Vēl vairāk. Viņš apgalvoja, ka arī zelta vērtību noteic bankas, bet ne darbs, kas patērēts tā ražošanai. Tātad Hilferdings nominalistisko teoriju uzdeva par marksistisku. Viss tas tādēļ, lai paziņotu, ka «apgrozības minimuma robežās sabiedriskās attiecības lietiskā izteiksme tiek aizvietota ar apzinīgi regulējamu sabiedrisku attiecību» (Hilferdings, «Finanču kapitāls»). Citādi sakot, regulējot naudas daudzumu, var likvidēt naudas apgrozības anarchiju. Šie Hilferdinga uzskati bija elementi viņa vēlāk attīstītajā «plānveidīgi organizētā kapitalisma» teorijā, kurai nav nekā kopēja ar marksismu un īstenību. Šajā pašā garā leiborisma teoretīķis G. D. Kols izteicas par valutu, kas iekšzēmē atrauta no zelta. Kols uzskata, ka viens no izšķirošiem bezdarba cēloņiem ir nepietiekamā naudas emisija, tāpēc ka šī emisija kaut kādā mērā tiek regulēta ar zelta fondiem. Kols ir Keinsa

«regulējamās valutas» piekritējs. Kols izsakās par «banku socializāciju» un par «plānošanu». Kols neparāda, ka apgrozības procesa pretrunas ir ražošanas pretrunu atspoguļojums, un, kaut gan Kols izsakās par rūpniecības daļēju nacionalizāciju, viņš nevēlās to, kas tiešām var paglābt tautu no krīzēm un kapitalisma likstām vispār — lielo privatīpašumu noteiktu atcelšanu, monopolu varas patiesu sagraušanu.¹ Cits reformists, A. Bivens, prasa sekmīgai «plānošanai» atcelt naudas kā vērtības mēra funkciju. Tajā pašā laikā viņš uzskata, ka nauda kā ērts maksāšanas un maiņas ierocis jāpatur. It kā nauda būtu tehnisku instrumentu komplekts, kuru patvaļīgi var lietot visu vai daļēji. Sīks apraksts par to, kādus labumus dos reforma, kas atceļ naudas kā vērtības mēra funkciju (piemēram, nerealizējamā dažu preču bezmaksas izdalīšana), vienīgi aizsedz vēlēšanos saglabāt privatkapitāla pārsvaru, kurš, pēc Bivena domām, iet «socialās labklājības iejūgā».² Uzskatu par naudu kā par tehnisku ieroci jau Kautskis bija aizguvis no buržuaziskām teorijām. Kautskis pilnīgi ignorēja preces pretrunu attīstību. Viņam nauda nav sabiedriska attiecība, bet ierocis, līdzīgs mašīnai. Kautskis, sabiedriskās ražošanas attiecības samainot ar tehniskām, mēģināja līdz ar to slēpt kapitalisma pretrunas.

Revizionisti naudas teorijā, tāpat kā citās teorijas nozarēs, sprauž sev par uzdevumu sagrozīt marksismu, izskaust no pēdējā to, kas ir tā revolucionarā dvēsele, uzdot dažādās buržuaziskās koncepcijas par marksistiskām, saglabāt kapitalismu par katru cenu.

NAUDAS LOMA UTOPISKĀ UN SĪKBURŽUAZISKĀ SOCIALISMA TEORIJĀS

Ja naudai nav pretrunu, ja var saraut papīra naudas sakaru ar zeltu vai atcelt vērtības mēra funkciju, kā to iztēlo revizionisti, tad nav nekāds brīnums, ka daži reformatori sludina pārēju no kapitalisma uz socialismu ar naudas likvidācijas palīdzību. Leiborists N. Smits, lai atbrīvotos no kapitalisma likstām, ieteic izsniegt naudu visiem patērētājiem kā valsts bezmaksas dāvanu.³ Leiborists Smits šē atkārtō tikai atklāto bur-

¹ Cole, G. D. H., *Gold, Credit and Employment*, 24., 75., 85.—94. lpp.

² *Plan for Britain*, A Collection of Essays prepared for the Fabian Society, 1943. g., 43., 46. lpp.

³ H. Norman Smith, *The Politics of Plenty*, 1944. g.

žuazisko reformatoru, tirgoni Silvio Gezeli. Pēdējais, lai likvidētu krīzes un bezdarbu, ieteica atcelt metala naudu un izlaist papīra naudu tādā daudzumā, kāds nepieciešams visu preču uzpirkšanai pēc to vērtības, bet, lai stimulētu pieprasījumu pēc precēm, sistematiski pazemināt naudas vērtību. Visos šajos projektos nominalistiski kvantitatīvās teorijas par paglābšanos no krīzēm ar inflācijas metodi sajauktas ar vecām Prudona idejām.

Revizionisma un sīkburžuaziskā socialisma marksistiski-ļeņiniskā kritika sen atmaskoja visu šo reformistisko projektu nederīgumu un to teoriju maldīgumu, uz kurām tie pamatoti.

Angļu utopiskā socialista Ouena (1771—1858) piekritēji 1832.—1833. g. organizēja Anglijā bazarus, kuros tie centās izdarīt preču maiņu pēc darba ekvivalenta, pamatojoties uz preces ražošanai patērētā darba stundu daudzuma konstatējumu. Saņemot, ka pircēji šajos bazaros pieprasīja tikai tās preces, kas bija novērtētas zemāk par to tirgus cenām. Pārējās preces nevarēja realizēt. Šie eksperimenti sabruka. To pamatā bija Ouena nepareizā teoretiskā teze, ka darbs kapitalistiskā saimniecībā ir tieši vērtības mērs. Ekvivalentu maiņu bez naudas — kā pāreju uz ražošanas asociāciju — lūk, ko gribēja Ouens. Utopiskie socialisti nekad nav izvirzījuši sevi par proletariāta pārstāvjiem. Viņi redzēja attīstošās šķiru pretrunas un mēģināja tās novērst ar savām mierīgajām reformām un mazajiem eksperimentiem.

«Darba naudas» ideju uztvēra sīkburžuaziskie socialisti, kā, piemēram, Grejs (1798—1850). Grejs lika priekšā dibināt virkni banku (kurām gala iznākumā jāapvienojas vienā nacionālā bankā), kas banknošu vietā izlaiž darba bonas, kuras visiem preču ražotājiem jāpieņem samaksai par precēm atbilstoši darba patēriņam. Šādā ceļā, domāja Grejs, tiks iznīcināta ekspluatācija.

Markss sniedza izsmelošu kritiku par Greja «teoriju». Markss norādīja, ka, iespējams, pat izdosies konstatēt individuālo darba laiku, kāds patērēts preču ražošanai, bet nevar kapitalisma apstākļos konstatēt sabiedriski nepieciešamo darba laiku. Vēl vairāk, kā pierādījusi ļeņiniski-staļiniskā teorija un socialistiskās celtniecības pieredze, pat pirmajā komunisma fazē vēl nevar izteikt darba produktus tieši sabiedriskā darba laikā.

Reakcionārā sīkburžuaziskā socialisma tipiskākais pārstāvis — Prudons (1809—1865) — arī nāca klajā ar ideju par «taisnīgu» preču maiņu caur bankām. Bet, ja utopiskiem socialistiem darba nauda bija pārejas līdzeklis uz ražošanas plānveidīgu or-

ganizēšanu, tad Prudons mēģināja pierādīt, ka iespējams ievest darba naudu, saglabājot privato ražošanu. Markss rakstīja par Prudona «socialismu»: «Buržuaziskie socialisti grib, lai modernās sabiedrības dzīves apstākļi būtu bez cīņām un briesmām, kas no tiem nenovēršami rodas. Viņi grib pastāvošo sabiedrību bez elementiem, kas viņu revolucionarizē un ārdā.»¹ Tas pilnīgi attiecas arī uz mūsdienu buržuaziskiem reformatoriem (tajā skaitā uz leiboristu līderiem, kas cenšas glābt kapitalistisko iekārtu).

Markss, kritizējot Prudonu, norādīja, ka doma par naudas īpašību piešķiršanu precēm kapitalisma apstākļos nav jauna. Jau Buagilbers rakstīja par to, ka preces, atjaunotas to īstā vērtībā, konkurēs ar naudu. «Kā redzams, buržuazijas pirmās iluzijas ir arī tās pēdējās iluzijas.» Prudons saskatīja visu kapitalistiskās saimniecības ļaunumu naudā un domāja, ka ar naudas iznīcināšanu pati no sevis izzudīs kapitalistiskā ekspluatācija. Ekspluatācijas būtību viņš saskatīja maiņā. Tāpēc vajadzēja precīzi noteikt («konstituēt») preču vērtību.

Prudons uzskatīja, ka naudai atšķirībā no precēm ir konstituetā vērtība, t. i., ka nauda vienmēr realizējas pēc tās īstās vērtības, un ka visas pārējās preces arī var kļūt par naudu, jo agrāk nauda bijusi vienkārša prece. Kad visas preces kļūs par naudu, atkritīs vajadzība pēc īpašas naudas. Prudona bankām arī vajadzēja pārvērst visas preces par naudu.

Šī aplamā teorija dibināta uz preces un naudas dabas pilnīgu neizpratni. Nevar atcelt naudu un atstāt preču ražošanu, nav iespējams pie tam visas preces pārvērst par naudu, jo tas nozīmētu, ka preces var izteikt savu vērtību pašas sevī, ka nepastāv pretruna starp naudu un precēm.

Vienu no naudas konstituētās vērtības pierādījumiem Prudons saskatīja tajā apstākļī, ka naudas vērtība fiksēta monetā. Patiesībā monetas nosaukumā nebūt nav fiksēta naudas preces vērtība, bet tikai tās daudzums. Pieņemot, ka monetu nosaukumi izteic naudas preces vērtību, Prudons būtībā nostājās uz nominalistiskās teorijas viedokļa, kura uzskata naudu par pieņemtām zīmēm, pieņemtām aprēķina vienībām.

Markss saka, ka prudoniskam socialismam piemita preces un naudas sakāra elementāra neizpratne. Atcelt naudu, paturot preču saimniecību, — tāda ir sīkburžuaziskā socialismā utopiskā

¹ K. Markss un F. Engelss, Komunistiskās partijas manifesti, Rīgā 1948, 74. lpp.

programa. Pastāvot kapitalismam, nevar atcelt naudu. Kapitalistiskā ekspluatācija tiešām izaug uz preču ražošanas un maiņas attīstības pamata, kura notiek ar naudas palīdzību. Kapitāla vara izaug no naudas varas, bet no tā neizriet, ka, atceļot naudu, var iznīcināt kapitāla varu. Pastāvot kapitalismam, nevar iznīcināt naudu. Nogāžot kapitalistu varu, strādnieku šķiras diktatura pārvērta naudu no kapitalisma ieroča par socialistiskās celtniecības ieroci un līdz ar to pašos pamatos pārmaiņa tās dabu.

NAUDAS TEORIJA KRIEVIJĀ

Pirmais naudas teorijas pārstāvis Krievijā ir oriģinālais Pētera laikmeta domātājs — Posoškovs (1652—1726).

Posoškovam nav pietiekami konsekventas naudas koncepcijas. Savā darbā «Grāmata par trūcību un bagātību» Posoškovs, no vienas puses, attīsta nominalistiskus uzskatus. Posoškovs norāda, ka ārzemju tirgoņi vērtē monetā tās metāla saturu. Tas izskaidrojams ar to, ka Rietumos karaļiem nav tādas varas kā krievu cāram. Bet Krievijā monetas vērtību noteic cara vārds. Kā cars nosauks monētu, — pēc tādas vērtības tā arī ies. Bet, no otras puses, Posoškovs prasa, lai metāla saturs monetā atbilstu uz tās norādītam saturam. Monetas jākaļ no tīra zelta, tīra sudraba un tīra vara. Tādējādi metāla saturs monetā Posoškovam nav vienaldzīgs. Tiesa, viņš to motivē tā, ka uz monetas ir cara vārds un to nevar diskreditēt. Šās Posoškova koncepcijas divatnīgums rāda, ka viņa nominalismu nevar izskaidrot tikai ar vēlēšanos attaisnot monētu vērtības samazināšanu. Jāpatur vērā, ka ievērojams preču apgrozījuma pieaugums prasīja naudas daudzuma palielināšanu. Krievija dārgmetālus gandrīz neražoja, bet apgrozības vajadzības prasīja naudas zīmju apgrozības paplašināšanu.

Pēc Posoškova mums jāizšķir visā krievu ekonomiskās domas vēsturē divi galvenie virzieni naudas būtības traktēšanā. Pirmais virziens — nominalistiskais — reprezentēja galvenokārt muižniecības slāņu reakcionarās intereses. Nominalisms šē bija saistīts ar nestabilas papīra naudas apgrozības aizstāvēšanu (par to mēs runāsim iedaļā par papīra naudu).

Otru virzienu naudas teorijā (pirms marksisma) reprezentēja krievu progresīvās sabiedriskās domas izcilie pārstāvji, sākot ar Radiščevu un beidzot ar Čerņiševiski.

Radišcevs (1749—1802) — redzamākais krievu revolucionārs un filozofs — savos uzskatos par naudas apgrozības jautājumiem uzstājas kā nopietns un dziļš ekonomists. Radišcevs (sk. „Письмо о китайском торге“) saprot, ka tikai zelts un sudrabs var funkcionēt kā «fundamentālā moneta»; papīrus un varu viņš sauc par markām. Visus tirdznieciskos reķinus var vest tikai zeltā un sudrabā, bet Radišcevs nefetišizē zeltu un sudrabu. Viņš uzlūko tos par zemes ražojumu tāpat kā citus metālus. Tiesa, viņš uzskata, ka tie ir dārgāki tikai tāpēc, ka to mazāk nekā citu metālu. Radišcevs ceļ iebildumus pret uzskatu, ka zelts un sudrabs ir patiesas bagātības «vai zelta un sudraba gabals vērtīgāks par vīnogu sulu un saldo niedri, cik patīkamiem patērēšanai, tik arī veselībai ļoti noderīgiem» — izsaucas Radišcevs.¹

Radišcevs, protams, vēl nesaprot, kāpēc zelts un sudrabs kļūva par naudu, un tāpēc nevar iedomāties atšķirību starp maiņas procesu un apgrozības procesu.

Tajā pašā laikā Radišcevs pieiet tuvu to faktu pareizai izpratnei, kuri noteic naudas daudzumu apgrozībā. Viņam ir priekšstats par preču apgrozības ātrumu un naudas apgrozības ātrumu. Viņš saprot, ka tā pati naudas masa, kas apkalpo preču apgrozības procesu, apkalpo arī naudas ienākumus. Ne viss ir pareizs viņa šajā sakarībā minētajos piemēros, bet XVIII gs. beigās viņa uzskati jāuzlūko par progresīvās zinātnes līmeni stāvošiem. Ja Posoškova uzskati par naudas apgrozības jautājumiem bija saistīti ar Pētera politiku palīdzēt pieaugošai tirgotāju šķirai, tad Radišceva izteikumi par naudu atbilda viņa ekonomiskās brīvības, tajā skaitā tirdzniecības brīvības, prasībai nolūkā sagraut dzimtbūtniecisko kārtību.

Nikolajs Turgeņevs (1789—1871), dekabristu kustības ideologs un tās dalībnieks, savā darbā „Опыт теории налогов“ (1818) neizpētīja jautājumu par naudas būtību. Bet viņš prata novilkt atšķirību starp pilnvērtīgo («tīro») naudu un papīra naudu, kā arī starp papīra naudu un kredita naudu. Viņa izteikumi par papīra naudu kā par nodokli, kas nevienlīdzīgi sadalīts starp pilsoņiem, bija vērsti pret cara valdību un muižniekiem. N. G. Černiševskis (1828—1889), lielais krievu zinātnieks un revolucionārs, cilvēks, kurš pēc Marksa vārdiem meistariski apgaismoja buržuaziskās politiskās ekonomijas bankrotu, izteica daudzas interesantas domas jautājumā par naudu. Černiševska galve-

¹ А. Н. Радищев, Полн. собр. соч., 1941. г. изд., II сѣд., 32. лрр.

nais ekonomiskais darbs ir «Piezīmes pie Mila Politiskās ekonomijas pamatiem». Čerņišovskim tāla ir naudas būtības patiesā izpratne, un viņš piedēvē naudai maiņas ieroča lomu. Viņš saka, ka dārgmetali vislabāk izpilda tādu lomu. Tāpēc viņš atzīst, ka vislabākais naudas veids ir dārgmetali.

Čerņišovska nopelns ir tas, ka viņš traktē naudu kā eksploatacijas ieroci. «Tādējādi, salīdzinot ar sadzīves sistemu, kas dibināta tieši uz patērējamiem produktiem, naudas sistema vairāk veicina bagātības koncentrēšanu atsevišķa cilvēka rokās, sekmē īpašumu nevienlīdzības pieaugumu; dod bagātajam vairāk varas pār citiem cilvēkiem, kuros neatkarības tieksme pie tās samazinās, aizvietojojt domas par noteiktu vajadzību apmierināšanu ar nenoteiktu un tāpēc neierobežotu domu par līdzekļiem, kas apmierina visādas vēlēšanās; beidzot sadzīvē, kas dibināta uz naudu, rodas ekonomiska iespēja gūt gluži diku baudu.»² Tādējādi naudas sistema veicina bagātības uzkrāšanu, naudas sistema sekmē nevienlīdzības pieaugšanu. Čerņišovskis pienāk tuvu naudas kā kapitalistiskās eksploatacijas attīstības ieroča izpratnei. No otras puses, ārkārtīgi interesanti ir tas, ka atšķirībā no utopiskā un sīkburžuaziskā socialisma Rietumos Čerņišovskis nesaskatīja eksploatacijas būtību naudā. Ne vien Prudons, bet arī vairāki utopiskie socialisti visu ļaunumu saskatīja naudā. Bet Čerņišovskis saka, ka vainīga nav nauda, bet gan ražošanas un patēriņa identiskuma trūkums, uzskats par darbu kā par precī. Tāpēc viņš uzlūkoja, ka uzstāties pret naudu ir tas pats, kā uzstāties pret kabatas lakatiņiem. Nevar prasīt naudas atcelšanu. Ja ir iesnas, kabatas lakatiņu loma ļoti liela. Jautājums ir tāds, — saka Čerņišovskis, — ka jālikvidē iesnas, tad samazināsies arī kabatas lakatiņu nozīme. Nevar sākt ar kabatas lakatiņiem. «Lūk, šī neracionālā kārtība arī ir tās ekonomiskās iesnas, ar kurām sirgstot attīstījusies līdz cilvēkam neērtai augstai pakāpei naudas, mūsu metaforiskā kabatas lakatiņa, loma.»²

Čerņišovskis nefetišizēja zeltu un sudrabu. Čerņišovskis uzlūkoja, ka nav tādas mērauklas, kas nemainītos savā vērtībā. Ceļot iebildumus pret papīra naudas apgrozību kā pret piespiedu aizņēmuma formu, Čerņišovskis saprata, ka dažreiz tā tautas interesēs var izrādīties nepieciešama. Tātad krievu sabiedriskās domas progresīvā virziena pārstāvji nepiekrita utopiskiem uz-

¹ Н. Г. Чернышевский, Соч., 1905. г. изд., VII сēj., 454.—455. lpp.

² Turpat, 456. lpp.

skatiem par naudu, uzstādīja metala naudu par visatbilstošāko naudas dabai, bet nefetišizeja to un tuvojās naudas šķiriskās lomas izpratnei. Bez šaubām, tas saistīts ar krievu utopiskā socialisma revolucionāro (visumā) raksturu.

Starp diviem raksturotiem galvenajiem virzieniem atrodas daudz starpuzskatu, kas galvenokārt pieder liberalā virziena pārstāvjiem. Daži no viņiem, kā Speranskis, pazīstamais krievu valsts darbinieks XIX gs. sākumā (kurš pārstāvēja tās muižniecības grupas intereses, kura nostājās uz buržuaziskā attīstības ceļa), tuvu stāv metalistiskai naudas teorijai. Citi, nebūdami principā zelta valutas pretinieki, praksē sliecās uz līdzekļiem, ko pamatoja pretējās nostājas piekritēji: aizstāvēja papīra naudas apgrozību muižnieku interesēs.

LEŅINISKAIS POSMS NAUDAS TEORIJĀ

Pēc Marksa naudas teorija ieguva savu zinātnisko attīstību tikai Leņina un Staļina darbos, leņinismā. Leņinisms ir marksisma turpinājums un tālākā attīstīšana.

Biedrs Staļins definē leņinismu kā imperialismā un proletariskās revolūcijas laikmeta marksismu. Šajā nozīmē mēs runājam arī par leņinisko posmu politiskā ekonomijā. Saprotams, ka tas attiecas arī uz naudas teoriju.

Leņinismam kā proletariskās revolūcijas teorijai un taktikai, šķiru cīņas sevišķi saasināta perioda teorijai naudas šķiriskās lomas analīze, starp daudzām citām ekonomiskās zinātnes problemām, bija ar lielu nozīmi. Atzinumi, kurus šē izteicis Leņins, tāpat kā viņa mācība visumā, ir Marksa un Engelsa mācības tiešs turpinājums un attīstīšana.

Leņins daudzus savos darbos pētī jautājumu par naudas šķirisko lomu.

Preču ražošanas nenovēršami diferencējas. Šajā diferencijā, izdaloties ekspluatatoriem, no vienas puses, un nabadzīgajiem, no otras puses, milzīga loma ir naudai.

«Preču ražošanas iespēšanās nostāda atsevišķas sētas bagātību atkarībā no tirgus, tādējādi ar tirgus svārstībām radot nevienlīdzību, paasinot to, koncentrējot vienu rokās brīvo naudu un izputinot citus. Dabiski, ka šī nauda noder nemantīgo ekspluatācijai, pārvēršas par kapitālu.»¹

Viens un tas pats process notiek ir zemkopībā, ir mājražo-

¹ V. I. Leņins, Raksti, I. sēj., 433. lpp.

šanā. Mājražotāju preču ražošana ir nošķirtu, savā starpā ar tirgu saistītu ražotāju preču ražošanu.

«Atsevišķa ražotāja produkts, kas paredzēts citu lietošanai, var nonākt līdz patērētājam un dot ražotājam tiesību saņemt citu sabiedrisku produktu tikai *naudas* veidā, t. i., iepriekš pakļaujoties sabiedriskam novērtējumam kā kvalitatīvi, tā kvantitatīvi. Bet šis novērtējums norisinās aiz ražotāja muguras tirgus svārstību veidā. Šīs ražotājam nezināmās un no viņa neatkarīgās tirgus svārstības nevar neradīt starp ražotājiem nevienlīdzību, nevar nepastiprināt šo nevienlīdzību, izputinot vienus un dodot citiem rokā naudu = sabiedriskā darba produktu. Tas noskaidro arī naudas īpašnieka, uzpircēja varenības cēloni: starp mājražotājiem, kas dzīvo no dienas dienā, labākā gadījumā no nedēļas nedēļā, viņam vienīgām ir nauda, t. i. agrākā *sabiedriskā* darba produkts, kas viņa rokās kļūst par *kapitālu*, par citu mājražotāju virsprodukta piesavināšanās ieroci.»¹

Leņins šē lieliski formulē naudas kā darba produktu sabiedriskās stichiskās uzskaites līdzekļa lomu, kurš nenovēršami izsauc vienu izputēšanu un citu bagātības pieaugšanu.

Viņš te definē naudu kā agrākā sabiedriskā darba produktu, kas var pārvērsties kapitālā tiem, kuriem tas ir noteiktā daudzumā.

Leņins te parāda naudas lomu sīkās preču ražošanas diferenciacijā, tās pakļaušanā kapitālam.

Kapitalistisko attiecību izvēršanos raksturo tas, ka «kundzības pamatā te vairs nav tikai zemes īpašums kā senatnē, bet vēl arī naudas īpašums, kura tik vajadzīga zemniekam (bet nauda ir preču saimniecības organizētā *sabiedriskā darba produkts*), — un zemnieka «brīvība» no eksistences līdzekļiem».²

Tādējādi nauda kā preču saimniecības organizētā sabiedriskā darba produkts kļūst par svarīgāko ekspluatācijas ieroci.

Leņins parāda, kā naudas saimniecības iespiešanās laukos pārvērs naudu par sabiedrisku spēku, ļauj tās īpašniekam komandēt pār sabiedrisko darbu, pastiprina nedaudzu individu bagātību un izputina masas.

Tādējādi Leņins parādīja, kādas pretrunas izriet un attīstās no naudas funkcionēšanas, no tā, ka sabiedriskā darba uzskaitē notiek stichiski aiz preču ražotāju muguras.

Marksa teorijas piemērošana paasinātas šķiru cīņas apstākļiem, kādos ievirzījās XIX gs. beigās un XX gs. sākuma kapita-

¹ V. I. Leņins, Raksti, 1. sēj., 365. lpp.

² Turpat, 442. lpp. (Pasvītrojums mans — G. K.)

lisms; un tās attīstīšana, ko veica Ļeņins, bija par cēloni tam, ka pastiprināta uzmanība tika pievērsta naudas šķiriskai lomai.

Bet Ļeņins spēja izstrādāt un pavirzīt uz priekšu Marksa mācību par naudu tāpēc, kā pretstatā visiem revizionistiskiem Marksa interpretētājiem izprata naudas sabiedrisko dabu, izprata Marksa teoriju par vērtības formu un funkciju attīstību ne kā tīri loģiskas parādības, bet kā patiesa vēsturiska procesa atspoguļojumu, ņēma naudu ne kā gatavu formu, bet tās attīstībā. Jau pēc Ļeņina nāves publicētie Marksa melnraksti (it īpaši Архив Маркса и Энгельса, IV sēj.) apstiprina, kādu milzīgu darbu faktiskā materiāla pētīšanā veicis Markss, lai taisītu teoretiskus vispārīnājumus.

Ļeņina imperialisma teorija noteic visus svarīgākos faktoros, kas ietekmē naudas apgrozības likumsakarības un stāvokli kapitalisma augstākā stadijā.

Naudas apgrozības likumsakarību analizē jāiziet no Ļeņina tezēm par augstu ražošanas koncentrāciju un monopolu valdīšanu imperialisma periodā, finanču kapitāla valdīšanu, par to, ka attīstās «banku personalunija ar vislielākiem rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem», par finanču oligarhijas valdīšanu.

Analizējot naudas apgrozības īpatnības imperialisma periodā, jāiziet no tā, ka ir izveidojusies finanču oligarhija, kas «rīkojas ar miljardiem», cauraužot «visas sabiedriskās dzīves puses», un tātad izmanto emisijas institutus savās interesēs.

Jāņem vērā, ka vekseli funkcionē ne tikai starp atsevišķiem neatkarīgiem uzņēmējiem, bet tos arī izdod viens otram uzņēmumi, kas saistīti ar «līdzdalības» sistemu.

Tālāk jāiziet no tā, ka «vērtspapīru emisija kā finanču kapitāla svarīgākā operācija» (Staļins) ir viena no galvenākām banku darbības pusēm, ka tā nenovēršami iesaista pa dažādiem netiešiem (un tiešiem) ceļiem emisiju banku resursus, ka tā ietekmē visu kredīta stāvokli un kustību.

Naudas sistēma kā buržuāzijas instruments tiek iesaistīta cīņā par pasaules pārdalīšanu. Še jāņem vērā imperialistu cīņa savā starpā par to, lai naudas sistēmas izmantotu savstarpējā konkurencē un kā ieroci vājāko zemju pakļaušanai.

Ļeņina tezēm par kapitalisma ietrūnēšanu, rantjē pieaugumu, aizdevu kapitāla pārpalikumu (sakarā ar tā ražīgas pielietošanas nepilnīgu iespējamību) jākalpo svarīgāko parādību izskaidrošanai, kuras saistītas ar to, ka kapitalistisko valūtu stabilitāte satricināta. Bez Ļeņina teorijas nevar, piemēram, pareizi iz-

skaidrot ārkārtīgi ātro aizdevu kapitalu pārvietošanos milzīgā masā no vienas zemes uz otru.

Ļeņina norādījums par to, ka monopols «paasina chaotiskumu, kas piemīt visai kapitalistiskai ražošanai», dod precīzu novērtējumu par naudas sistemu likteni imperialisma apstākļos. Tas, ka valsts pastiprina naudas apgrozības regulēšanu, nepavisam nenozīmē plānveidības elementu ienešanu naudas apgrozībā. Otrādi, tas, ka finanču oligarchija izmanto naudas apgrozību, un kapitalisma ietrunēšana pastiprina naudas apgrozības stichiju. Lūk, kāpēc Ļeņins, runājot par Hilferdingu, norādīja uz viņa kļūdu «jautājumā par naudas teoriju un uz zināmu tieksmi samierināt marksismu ar oportunismu»¹.

Hilferdings no banku lomas pieauguma secināja, ka tās spējīgas stabilizēt zelta vērtību. Hilferdings centās pierādīt, ka apgrozības minimuma robežās naudas apgrozību kapitalisma apstākļos var plānveidīgi organizēt un ka papīra nauda nebalstās uz zeltu, bet tieši uz preču vērtību. Šie mēģinājumi atrast naudas apgrozības plānveidīgas organizācijas iespēju modernā kapitalismā ir pilnīgā pretrunā imperialisma dabai, kā to arī parādījis Ļeņins.

Ļeņins, atsedzot imperialistiskā kapitalisma īpatnības, konkrēti parādīja, cik plaši finanču oligarchija izmanto naudas apgrozības ieroci darba ļaužu masu ekspluatācijas pastiprināšanai. Kapitalistu saujiņa mūslaiku kapitalistisko valstu centralajās bankās rikojas, kā tai tik. Tā izdara visāda veida machinācijas ar naudu, cenšoties pēc lielākas iedzīvošanās. Piemērotā situācijā, papīra naudu pārmērīgi izlaižot, finanču oligarchija cenšas pazemināt reālo darba algu un darba ļaužu masu vispārējo dzīves līmeni.

Ļeņins tādejādi, spīdoši attīstot marksistisko papīra naudas teoriju (sk. Ļeņina darbu «Draudošā katastrofa un kā pret to cīnīties»), parādīja, ka kapitalisma apstākļos strādnieku šķira un darba ļaudis ne ar kādiem nodokļu veida līdzekļiem nespēj novērst papildu ekspluatācijas iespēju, kā arī iespēju kapitalistiem iedzīvoties ar papīra naudas vērtības pazemināšanas palīdzību, jo kapitalistiem ir tūkstošiem iespēju savu peļņu noslēpt.

Šie Ļeņina atzinumi pilnīgi attaisnojās visā turpmākā kapitalistisko zemju attīstības vēsturē. Visplašākā valutas vērtības krišanas izmantošana darba algas pazemināšanas nolūkos, naudas sistemu izmantošana, lai pastiprinātu koloniju un puskolo-

¹ V. I. Ļeņins, Darbu izlase II, Rīgā 1947, 768. lpp.

niju ekspluatāciju, viss tas neredzētos mērogos attīstījās kapitalisma vispārējās krīzes periodā.

Biedrs Staļins, attīstot marksistiski-ļeņinisko mācību, parādīja, ka kapitalistiskās zemes nav spējīgas nodrošināt savu valūtu absolūtu stabilitāti. Staļins sacīja, ka valūtas stabilitāte socialisma apstākļos tiek nodrošināta ne vien ar zelta krājumu, bet vispirms ar milzīgu preču masu daudzumu, kāds ir Padomju valsts rokās un kuru laiž preču apgrozībā par stabilām cenām. Tāds nodrošinājums, kāds pastāv vienīgi PSRS, ir realāks valūtas nodrošinājums nekā jebkurš kapitalistisko zemju zelta krājums.

Pieredze pilnīgi apstiprināja biedra Staļina atzinumus: nekāds zelta krājums nespēja nodrošināt īstu valūtas stabilitāti kapitalistiskās zemēs. ASV, kas bija koncentrējušas savā zemē lielāko daļu no kapitalistiskās pasaules visiem zelta krājumiem, nespēja ne novērst inflāciju, ne to ātri likvidēt, jo nekāds zelta krājums nespēj likvidēt kapitalisma pretrunas un to sekas. «Vai kapitalistisko zemju ekonomisti kādreiz sapratīs, kā viņi ir galīgi sapinušies ar savu teoriju par zelta krājumu kā vienīgo valūtas stabilitātes nodrošinājumu?»¹

Biedrs Staļins zinātniski kritizēja buržuazisko ekonomistu atzinumus, ka banku sistēma spējīga glābt kapitalismu no krīzēm.

«Demokrati» apsūdz «republikāņus», «republikāņi» — «demokratus», bet visi kopā — Huvera grupu ar tās «Federalo rezervju sistēmu», kas neprata «savaldīt krīzi».²

Runājot par šīm un citām buržuaziskām teorijām, biedrs Staļins norādīja: «Saprotams, ka visām šīm teorijām un projektiem nav nekā kopēja ar zinātni. Jāatzīst, ka buržuaziskie ekonomisti izrādījās pilnīgi izbankrotējuši krīzes priekšā.»³

Biedrs Staļins atzīmēja, ka buržuazisko valdību pasākumi ne vien nepavājināja krīzi (runa ir par 1929.—1933. g. krīzi), bet pastiprināja to, izsauca jaunus bankrotu uzliesmojumus, bezdarba pieaugumu utt.

Kapitalistiskās valdības, kuras aizstāv monopolistu saujiņas intereses, iedarbodamās uz naudas-kredīta sistēmu, ne vien nenovērš, bet pastiprina ražošanas anarhiju un kapitalisma pretrunas.

¹ J. Staļins, Ļeņinisma jautājumi, 1945. g., 463. lpp.

² И. Сталин, Вопросы ленинизма, 9. izd., 491. lpp.

³ Turpat.

Biedrs Staļins parādīja, ka saimnieciskās krīzes spēks, kura attīstījusies uz kapitalisma vispārējās krīzes pamata, ir tāds, ka tā, sagrābjot kredīta sistemu, valutu, parādu saistību sferu, sagrāva tradicionāli nodibinājušās attiecības starp atsevišķām zemēm un starp socialām grupām atsevišķās zemēs.¹

Tādējādi biedrs Staļins, attīstot marksistiski-ļeņinisko ekonomisko teoriju, raksturoja naudas kā buržuazijas šķiriskā ierocā lomu, kā tāda faktora lomu, kurš pastiprina kapitalistiskās saimniecības pretrunas. Visiem mēģinājumiem izmantot naudas-kredīta sistemu plānveidīgai kapitalistiskās saimniecības organizēšanai nenovēršami jācieš neveiksme. Nauda kā buržuazijas instruments nav kapitalisma plānveidīgas organizēšanas ierocis, bet tā anarchijas pastiprināšanas ierocis, lai kādā zelta spīdumā tas arī mirdzētu.

Sā darba otrā daļā tiks parādīts, kā Ļeņins un Staļins attīstīja marksistisko naudas teoriju padomju perioda apstākļos. Viņi konstatēja, ka Padomju valsts apstākļos nauda no buržuazijas instrumenta pārvērtusies proletariata instrumentā un ka tai ir ievērojama loma saimnieciskā celtniecībā kā socialistiskās plānošanas ierocim, kā bolševistiskās politikas ierocim.

Biedrs Staļins parādīja padomju naudas radikālo principālo atšķirību no kapitalistiskās naudas un atsedza naudas apgrozības īpašās likumsakarības socialistiskās sabiedrības apstākļos.

Biedrs Staļins, atklājot vērtības likuma darbību pārveidotā veidā socialisma apstākļos, deva dziļi teoretisku pamatojumu par naudas nepieciešamību līdz pat komunisma pirmās fāzes — attīstības socialistiskās stadijas — pabeigšanai.

Naudas teorija tika pacelta jaunā, augstākā pakāpē.

¹ J. Staļins, Pārskata referāts partijas XVIII kongresā.

IV NODAĻA

METALISKĀS NAUDAS APGROZĪBAS LIKUMSAKARĪBAS

NAUDAS SISTEMAS

Kapitalistisko zemju naudas sistēmas (naudas iekārtas) atšķiras atkarībā no to elementu rakstura, kuri izveido naudas sistēmas. Pirmais naudas sistēmas elements — prece, kas izpilda naudas lomu, ir vispārējais ekvivalents un tātād funkcionē kā vērtības mērs. Pašreiz kapitalistiskās zemēs visur tāda loma ir zeltam. Pirms tam šajā lomā figurēja sudrabs, varš un citas preces. Otrs naudas sistēmas elements ir cenu mērogs, t. i., tas naudas materiāla, metāla, svara daudzums, kas pieņemts par naudas vienību. Šajā naudas vienībā izteic visu preču cenas. Pastāvot vienam un tam pašam vērtības mēram, zelta daudzums, kas pieņemts par cenu mērīšanas vienību dažādās zemēs, nav vienāds. Tā, piemēram, 1929. g. ASV dolara saturā bija 1,5 grami zelta, sterliņu mārciņā — 7,3 grami zelta, frankā — 65,5 miligrami zelta.

Trešais naudas sistēmas elements: faktiski funkcionējošie apgrozības līdzekļi un maksāšanas līdzekļi (pilnvērtīgā nauda — zelts vai naudas zīmes — nepilnvērtīgā maiņas moneta, kredīta nauda — banknotes, papīra nauda).

Tā kā par vispārējo ekvivalentu un vērtības mēru vienmēr figurē zelts (vai sudrabs), banknošu un papīra naudas sistēmas jāatšķir atkarībā no rakstura, kāds ir funkcionējošo apgrozības līdzekļu sakaram ar vērtības mēru: vai pastāv papīra naudas vai banknošu brīva apmaiņa pret zeltu, vai šī apmaiņa kaut kādi ierobežota, vai tā vispār nepastāv.

Ceturtais naudas sistēmas elements apstākos, kad valsts regulē naudas apgrozību, ir naudas veids, ko valsts vara atzinusi par likumīgo maksāšanas līdzekli.

Tādējādi prece, kura spēlē naudas lomu, cenu mērogs, apgrozības līdzekļu un maksāšanas līdzekļu veidi, raksturs, kāds ir to

sakaram ar naudas precī, likumīgais maksāšanas līdzeklis — šie četri elementi raksturo naudas iekārtu valstī, tās naudas sistemu.

Uz šā pamata jāizšķir metaliskās naudas sistēmas, banknošu un papīra naudas sistēmas.

Metaliskās naudas sistēmas iedalās monometaliskās, kur par vispārējo ekvivalentu un vērtības mēru ir viens metāls, un bi-metaliskās, kur kā norādītais vērtības mērs un vispārējais ekvivalents figurē divi metāli.

Banknošu naudas sistēmas iedalās banknošu naudas sistēmās ar brīvu apmaiņu pret zeltu un neapmaināmās. Tas pats attiecas arī uz papīra naudas sistēmām, ciktāl ir iespējama apmaiņa un neapmaināma papīra nauda.

Starp apmaināmās un neapmaināmās banknošu un papīra naudas apgrozības sistēmām ir starpsistēmas ar ierobežotu apmaiņu: sistēmas, kas pieļauj apmaiņu tikai pret noteikta lieluma zelta stieņiem, tā saucamās zelta stieņu sistēmas; sistēmas, kur banknoti apmaina tikai pret ārzemju valutu (ārzemju vekseli cietā valūtā) — zelta devižu sistēmas. Bieži funkcionē jauktas naudas sistēmas, kas ietver dažādu naudas sistēmu elementus ar vienu no tām pārsvarā. Piemēram, pastāvot zelta apgrozībai, parasti vienlaicīgi funkcionē kredīta nauda.

Vēsturiskā attīstības procesā naudas sistēmas izveidojās tīri stichiski. Bet samērā ar preču ražošanas un apgrozības attīstību radās nepieciešamība pēc valsts varas autorītaras iejaukšanās nolūkā radīt labvēlīgākus un vienādus apstākļus preču un maksājumu apgrozībai visā nacionalajā tirgū, bet pēc tam arī ārējās ekonomiskās attiecībās. Valsts nevar radīt naudu, izgudrot jaunu vērtības mēru, bet valsts var noteikt cenu mērogu, ievest apgrozībā dažādas naudas formas (kas jau sagatavotas ar visu iepriekšējo naudas attīstības gaitu, piemēram, papīra naudu). Valsts noteic likumīgo maksāšanas līdzekli un ar to sekmē visas naudas apgrozības un parādu attiecības vienotību. Kapitalistiskā valsts nav spējīga pārvarēt stichiskos naudas apgrozības likumus, bet to darbības robežās tā var ievērojami ietekmēt naudas sistēmas raksturu un tās stāvokli. Valsts izmanto savu ietekmi uz naudas sistēmu valdošās šķiras interesēs.

Naudas sistēmām parasti ir nacionāls raksturs: monetas, dažādas naudas zīmes, likumīgais maksāšanas līdzeklis — tam visam ir noteiktas valsts autoritātes zīmogs. Pasaules tirgū kā pasaules nauda figurē zelts kā tāds, kā prece. Nauda šeit nomet savu nacionālo mundieri. Mēģinājumiem internacionalizēt naudas sistēmas nebija panākumu.

METALISKĀS NAUDAS SISTEMAS

Vēsturiski vispirms radušās metaliskās naudas apgrozības sistēmas. Mēs tās arī aplūkosim sākumā. Tam būs nozīme arī citu naudas sistēmu veidu pētīšanā, jo, jebkurai naudas sistēmai pastāvot, par vispārējo ekvivalentu, vērtības mēru ir naudas prece (pašreiz zelts). Tāpēc visu naudas sistēmu pamatā ir metaliskās apgrozības likumi, kuri tikai modificējas, savdabīgi izpaužas (vai tiek komplicēti ar kredita naudas apgrozības likumsakarībām). Metaliskās naudas sistēmas raksturo vispirms tas, ka metāls, kas ir vērtības mērs, figurē arī apgrozības līdzekļa lomā. Senajā pasaulē kā nauda figurēja dažādi metāli: gan varš, gan sudrabs, gan zelts. Dažreiz pastāvēja visu trīs metālu vienlaicīga apgrozība. Bet dārgmetālu bija maz, un kā nauda galvenokārt figurēja varš. Senajā Romā visvairāk apgrozījās vara nauda. Vispārējs ražošanas un tirdzniecības pagrimums, kas bija saistīts ar verdzības iekārtas ražošanas veida sairumu, ietekmēja arī dārgmetālu ražošanu. Zelts ap VII gs. gandrīz izzuda no apgrozības. Apmēram no VII līdz XIII gs. Eiropā apgrozījās galvenokārt sudrabs. Turpmāk no jauna palielinājās zelta ieguve. XIII gs. daudzās Itālijas pilsētās kā nauda jau figurēja zelta monetas, kas kļuva par apgrozības līdzekli arī starptautiskā tirdzniecībā. Sākot ar XVI gs., norisinājās divi procesi: no vienas puses, pieplūda zelts un sudrabs no Amerikas, no otras puses, stipri pieauga sudraba ieguve Eiropā.

No tā izrietēja — ilgu laika sprīdi — zelta un sudraba paralela apgrozība, pie kam kvantitatīvi pārsvarā bija sudrabs.

Kapitalistisko naudas sistēmu vēsture sākās ar bimetālismu.

Anglijā naudas apgrozība bija bimetāliska arī gadsimtos, kas bija pirms kapitalistiskā laikmeta. Bimetālisms turpināja pastāvēt Anglijā līdz XVIII gs. beigām. Francijā bimetāliskā sistēma valdīja līdz pat XIX gs. pēdējai trešdaļai.

Pāreja uz zelta monometālismu notiek ar XIX gs. sākumu vispirms visvecākajā kapitalistiskajā zemē Anglijā un pēc tam ar 70-ajiem gadiem — Vācijā un Francijā; gadsimta beigās citās zemēs — ASV, Japānā, Krievijā.

Tādējādi XIX gs. beigās naudas lomā cieši nostiprinājās zelts.

Atbilstoši cenu mēroga raksturam un apgrozības līdzekļu formai metaliskās naudas sistēmas var būt svāra un monētu sistēmas. Sterliņu mārciņa kādreiz tiešām bijusi mārciņa sudraba. Krievu grivna bija svāra mērs un naudas vienība. Tāda svāra mēra un naudas vienības sakrišana izceļas tajā periodā, kad vēl

nebija monētu un apgrozījās metāla lējumi, t. i., kad metaliskās naudas sistēmas bija tīras *svara* sistēmas. Diezgan agrā attīstības pakāpē svara sistēmu vietā nāk monētu sistēmas. Cenu mērogs pakāpeniski arvien vairāk novirzās no sava sākotnējā svara satura, naudas nosaukumi kļuva nosacīti. Veco naudas nosaukumu saglabāšana, pārmainot monētu svaru, bieži noderēja tam, lai slēptu notikušās metāla daudzuma pārmaiņas monetā. Naudas nosaukumu nosacītība dažreiz radīja nepareizus priekšstatus, ka vispār pati naudas vienība nosacīta, nomināla, t. i., nav noteikta svara metāla lējums, bet ir vienkārši *nosaukums*, apreķina vienība, kurai nav nekāda materiāla satura. Tomēr, lai kā arī naudas vienības nosaukums novirzītos no metāla svara, naudas vienība, lai kā tā arī sauktos, vienmēr reprezentēs kaut kādu metāla, naudas preces daudzumu.

Monetas svara pārmaiņas, naudas vienības lieluma pārmaiņas vēsturiski bija daudzu cēloņu rezultāts. Te jāpieskaita: viduslaiku monētu falsifikācija — valsts tīri fiskālos nolūkos pazemināja to svaru un provi; ārzemju monētu funkcionēšana, pārēja uz jaunu naudas precī (viena un tā paša daudzuma zelta un sudraba vērtība taču nav vienlīdzīga). Cenu mēroga pārmaiņa rodas arī no tā, ka valūtas vērtība kritīs un tāpēc izceļas cieta valūta ar mazāku vērtību, ar mazāku metāla saturu.

Tā, piemēram, dolāram līdz 1934. g. bija 1,5 grami zelta, bet pēc 1934. g. — vairs tikai 0,888 grami. Kā likumīgs maksāšanas līdzeklis ar neierobežotu maksāšanas spēju, bimetalismam pastāvēt, figurē divi metāli, monometalīsmam pastāvēt — viens metāls. Citi naudas veidi parasti ierobežoti savā maksāšanas spējā.

Pastāvēt metaliskai apgrozībai, līdzās pilnvērtīgām monetām, kuras kalā no metāla, kas ir vispārējs ekvivalents, apgrozās nepilnvērtīgas monetas.

Pētījot apgrozības līdzekļa funkciju, mēs redzējām, ka nauda šo funkciju pilda ātri paejoši, tieši tāpēc naudu var aizvietot ar tās pārstāvi — nepilnvērtīgo naudu, kura spēlē naudas zīmju lomu.

Pastāvēt sudraba apgrozībai, kā šādu nepilnvērtīgu monētu izlaida vara monētu, dažreiz zemas proves sudraba monētu. Pastāvēt zelta apgrozībai, kā zelta atvietotāji figurē sudrabs un varš. Tas izskaidrojams vispirms ar to, ka sīkas monetas ļoti grūti kalt no zelta vai augstas proves sudraba; no otras puses, varš vēsturiski jau pirms sudraba figurēja kā nauda, bet sudrabs bija par naudu pirms zelta. Kad cēlāks metāls gāz no troņa

savu priekštecī, šim pedējam, kā norādīja Markss, tiek piešķirta pakļauta nozīme. Sudrabs un varš funkcionē zelta vietā sīku maksājumu sferā, kur monetas apgrozība ir sevišķi ātra un kur moneta tāpēc sevišķi ātri nodilst. Metala saturu maiņas monetā patvaļīgi noteic ar likumu.

PILNVĒRTIGĀS NAUDAS VĒRTĪBA

Naudas apgrozības un naudas iekārtas svarīgākā problēma ir naudas vērtības problēma. Kā, vienai vai otrai naudas sistēmai pastāvēt, izpaužas naudas materiāla vērtība, kādu ietekmi uz naudas vērtību un ar kādām metodēm var izdarīt naudas iekārta? Visi šie jautājumi tieši attiecas uz tādu ļoti svarīgu ekonomisku un sociālu problēmu kā valūtu stabilitāti. Noskaidrot likumus, kuri noteic naudas vērtību, svarīgi arī kapitalistiskās attīstības daudzu likumsakarību izpratnei. Pie naudas vērtības problēmas mums nāksies vairākkārt atgriezties.

Mēs konstatējam, ka nauda ir prece, kas pilda īpašu sabiedrisku lomu, vispārējā ekvivalenta īpašu ekonomisku funkciju. Tātad naudas vērtība ir tās preces vērtība, kura ir vispārējais ekvivalents. Rodas jautājums: vai naudas precei tās īpašā loma nepiešķir papildu vērtību? Uz šo jautājumu jāatbild noraidoši.

Preces vērtība tiek radīta tās ražošanas procesā. Zelta īpašā sociālā loma nevar ne palielināt, ne pazemināt to vērtību, kāda tam ir kā zeltam. Zelta īpašā ekonomiskā funkcija piešķir tam vienīgi papildu lietošanas vērtību. Tas kļūst derīgs ne tikai kā zelts kā tāds, bet arī kā nauda, kā kaut kas tāds, par ko var iegūt jebkuru preci. Bet zelta papildu derīgums nevar pārgrozīt tā vērtību. Ciktāl vērtība nav nekas cits kā precē materializēts, kristalizēts darbs, tiktāl naudas preces vērtību nosaka tās ražošanas izmaksas, bet ne tās naudas loma. Zelta vērtība pilnīgi vienāda visās naudas funkcijās. Vai zelts pilda vērtības mēra funkciju, vai zelta stienis (moneta) izpilda apgrozības līdzekļa funkciju, tā vērtība būs vienāda.

Naudas vērtība izpaužas tās relatīvā vērtībā, t. i. tās maiņas attiecībā pret precēm. Relatīvo naudas vērtību nosaka kā cēloņi, kas ir naudas pusē, tā arī cēloņi, kas ir preču pusē. Mēs abstrahēsimies pagaidām no cēloņiem, kas ir preču pusē, un uztūkosim tos par jau dotiem.

Ar šo nosacījumu naudas relatīvo vērtību pilnīgi noteiks tās vērtība. Tomēr tas būs pareizi tikai tiktāl, ciktāl naudas prece pilda visas naudas funkcijas bez ierobežojumiem.

BRIVĀ UN SLĒGTĀ MONETU KALŠANA

Vienādā relativā naudas vērtība visās tās funkcijās prezumē naudas *brīvību pāriet* no vienas funkcijas uz otru un iespēju naudas precei bez ierobežojumiem figurēt gan vērtības mēra, gan apgrozības līdzekļa lomā un citās funkcijās. No otras puses, dažādas preces, kurām ir tikai naudas atvietotāju, tās pārstāvju loma (sudrabs, varš, kad pastāv zelta monometalisms), nevar pildīt visas naudas funkcijas, un vispirms tās nav vērtības mērs, kaut gan kā precēm tām ir patstāvīga vērtība. Tas prezumē zināmus *ierobežojumus* iespējā šīm precēm brīvi pāriet no vienas funkcijas uz otru. Apstākļos, kad monētu kalšana kļūst par valsts regaliju, valsts var radīt apstākļus, kas ir labvēlīgi naudas pārejas brīvībai no vienas funkcijas uz otru vai, otrādi, ierobežot šo brīvību.

Kad kalšana ir valsts regalija, tā var atļaut vai neatļaut brīvi kalt no viena vai otra metala. Kalšanas brīvība nozīmē, ka jebkuru metala daudzumu (zelta, sudraba vai viena un otra) jebkurš pilsonis var prezentēt naudas kaltuvei monētu kalšanai. Cariskā Krievijā pastāvēja brīva zelta monētu kalšana. No viena puda zelta katrs pilsonis varēja pieprasīt naudas kaltuvē izkalt 21 157 rbļ. Par to ņēma speciālu nodevu 42 rbļ. 31,5 kap.

Padarot monētu kalšanu par savu regaliju, viduslaiku valstis sākumā kala monetas no pasūtītāja materiala, bet pēc tam monopola veidā izmantoja šo tiesību un pārvērtā monētu kalšanu par valsts ienākumu avotu (ļauņprātības ar metala svaru un provi). Bet pakāpeniska tirdzniecības apgrozības paplašināšanās un kapitalistisko šķiru ietekmes pieaugums noveda pie kalšanas brīvības pasludināšanas. Tā ir naudas iekārtas forma, kas visvairāk atbilst kapitalistiskās naudas apgrozības likumiem. Anglijā kalšanas brīvību pasludināja 1666. gadā, Francijā — 1798. gadā, Krievijā — 1810. gadā. Kalšanas brīvība nodrošina naudai brīvību pāriet no vienas funkcijas otrā. Ja, piemēram, zelts figurē kā vērtības mērs, tad, pastāvot kalšanas brīvībai, tas viegli pāriet uz apgrozības līdzekļa funkcijas pildīšanu, jo to jebkurā daudzumā var pārvērst monetās. Šajos apstākļos nevar būt starpības naudas kā vērtības mēra un kā apgrozības līdzekļa relativā vērtībā. Naudas preces vērtība brīvi izpaužas visās naudas funkcijās.

Līdzās brīvai kalšanai tiek paredzēta monētu brīva pārkauššana zeltā, t. i., pretējs process. Ja ir tiesība no jebkura zelta

daudzuma kalt attiecīgu daudzumu monetu, tad naudas apgrozības likumi prezumē tiesību monetas pārkausēt zeltā.

Tomēr šādas tiesības trūkums maz traucē zelta demonetizāciju.

Brīvai kalšanai preteja ir slēgta kalšana. Pastāvot slēgtai kalšanai, privatpersonām nav tiesības prezentēt naudas metālu monetu kalnveivī tā pārvēršanai monetās. Slēgto kalšanu pielietoja galvenokārt attiecībā uz maiņas monetām. Piemēram, cariskā Krievijā, pastāvot zelta monetu kalšanas brīvībai, sudraba monetām eksistēja slēgtā kalšana.

Slēgtā kalšana rada nesaskaņas iespēju starp monetas relatīvo vērtību un naudas materiāla vērtību. Kādos apstākļos šī nesaskaņa nepieciešama un kāda tās nozīme, tiks parādīts vēlāk.

MONETAS STABILAIS SVARS UN PROVE

Vērtības mēra funkciju pilda ar cenu mēroga funkcijas palīdzību. Visas preču cenas izteiktas naudas vienībās. Ciktāl apgrozībā esošās pilnvērtīgās monetās ietilpst noteikts naudas materiāla daudzums, tās ir noteikts naudas vienību daudzums.

Monetas proves vai svara pazemināšana būtībā nozīmē naudas vienības pārgrozīšanu neatkarīgi no tā, kāds tās nosaukums. Viduslaiku monetu bojāšana nolūkā iegūt valstij peļņu vai apgrozībā esošo monetu apgriešana metāla zagšanas nolūkā nozīmēja cenu mēroga pārgrozīšanu un izsauca cenu perturbācijas.

Monetu svara un proves pārmaiņas, kas rada chaosu cenās, kavē naudas brīvu pāreju no vienas funkcijas uz otru, jo apgrūtina naudas precei pildīt vērtības mēra un apgrozības līdzekļa funkciju.

Brīvība naudai pāriet no vienas tās funkcijas uz otru un visu funkciju normalas pildīšanas iespējas nodrošināšana prasa cenu mēroga stabilitāti un to monetu pilnvērtīgumu, kuras kaln no metāla, kam ir naudas loma.

REMEDIJS

Tomēr, arī pastāvot kalšanas brīvībai un pilnvērtīgai apgrozībai, monetu nodilšanas rezultātā apgrozības procesā rodas pretruna starp apgrozības līdzekļa funkciju un vērtības mērāuklas funkciju.

«Kā vērtību mērs zelts vienmēr bija pilnā svarā, jo tas kalpoja tikai kā ideāls zelts. Kā ekvivalents izolētā aktā P — N tas no kustoša stāvokļa uzreiz nokļūst atkal miera stāvoklī; bet monetā tā dabiskā substance nonāk pastāvīgā konfliktā ar tā funkciju.»¹ Citādi sakot, moneta apgrozības procesā nodilst un kļūst nepilnvērtīga.

Šī pretruna varētu novest pie tā, ka zelta moneta pārvērstos zelta simbolā, bet «uzzīmētie vīnogu ķekari nav īsto simboli, bet tikai šķietami vīnogu ķekari. Vēl mazāk nepilna svara soverens var būt par pilna svara simbolu, kā novārdzināts zirgs nevar būt par laba zirga simbolu»². Pilnvērtīga nauda nav zelta simbols, tā ir pats zelts.

Tāpēc «likumdošana pūlas kavēt tāda soverena nostiprināšanos monetas lomā tādējādi, ka, samazinoties tā substancei zināmā apmērā, izmet to no apgrozības»³. Šī pretruna starp zeltu kā vispārējo ekvivalentu un zelta monētu noved pie tā, ka nākas kavēt katra soverena nostiprināšanos *uz visiem laikiem* monetas lomā.

Tiešām, ja funkcionētu dažādas proves monetas vai viena un tā paša nosaukuma moneta, bet ar lielām novirzēm svarā, būtu nenovēršami lieli traucējumi cenu veidošanās procesā. Nāktos katru reizi svērt monetas. Metalam, kas kalpo par vērtības mēru, ir noteikta vērtība, bet no šā metala kaltas monetas vērtību faktiski nevarētu iepriekš noteikt.

Pieredze pierādīja, ka 10 gados ar nodilšanu zūd vismaz 1,5% metala. Atsevišķos gadījumos nav novēršamās novirzes svarā un provē, metālu kaļot un kausējot. Tāpēc likums noteic pieļaujamās novirzes no metala svara un proves, kuru robežās moneta ir derīga un obligāta pieņemšanai.

Ar likumu atļauto svara un proves novirzi, ar kādu monetai atļauts funkcionēt, sauc par remediju.

Piemēram, cariskā Krievijā bija noteikts, ka monetas derīgas tikai tajā gadījumā, ja tām ir novirzes ne vairāk par vienu tūkstošdaļu provē, bet svarā — ne vairāk kā par divi līdz trīs tūkstošdaļām no noteiktās normas.

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 130. лрр.

² Turpat, 130.—131. лрр.

³ Turpat, 130. лрр.

NEPILNVĒRTĪGAS NAUDAS VĒRTĪBA

Nepilnvērtīgā moneta kā naudas pārstāvis (piemēram, sudraba un vara moneta kā zelta zīme) funkcionē pēc zelta vērtības, kaut gan tās pašas vērtība zemāka par zelta vērtību. Jājautā, kādā veidā nepilnvērtīgas monetas kalšanas regulēšana te atrisina pretrunu starp tā metala vērtību, kurš kalpo par vērtības mēru, un monetu vērtību. Kādā veidā kalšanas regulēšana atbalsta to, lai vērtības mēra lomu saglabātu tieši zeltam? Kādā veidā valsts, sviežot apgrozībā nepilnvērtīgu monetu, reizē ar to novērš divkārša vērtības mēra rašanās iespēju? Tam nolūkam noder vispirms slēgtā nepilnvērtīgo monetu kalšana. Slēgtā kalšana nozīmē, ka valsts monopolizē ne vien tehnisko kalšanas procesu, bet arī tiesību laist apgrozībā no jauna izkaltās monetas. Skaidrs, ka šajos gadījumos rodas starpības *iespēja* starp metala vērtību un no tā izkaltās monetas relatīvo vērtību. Slēgtā kalšana attiecībā uz metaliem, kas figurē kā naudas pārstāvji, ierobežo (kvantitatīvi) to brīvas apgrozības iespēju, padara šo metālu monetu vērtību kā reprezentējošu vērtību par likumīgu.

Tas nozīmē, ka nepilnvērtīgu monetu relatīvo vērtību noteic nevis tā metala vērtība, no kura tās izkaltas, bet zelta vērtība.

Ja katrs pilsonis varētu prasīt izkalt viņam monetu no vara, kurai būtu jāapgrozās pēc zelta kursa, tad skaidrs, ka varš plūstu uz naudas kaltuvi un vara nauda, pārpildot apgrozību, sāktu apgrozīties vairs ne pēc zelta vērtības, bet pēc vara vērtības. Cenas celtos, varš sāktu konkurēt ar zeltu vērtības mēra lomā. Protams, vienota vērtības mēra — zelta — nodalīšanās ir tīri stichisks ekonomisks process, kas izteic objektīvos ekonomiskos likumus. Bet valsts iejaukšanās var vai nu sekmēt šo procesu, ko noteic ekonomiskie likumi, vai to kavēt, to traucēt un vēl vairāk pastiprināt preču apgrozības anarchiju. Divu vai vairāku metālu brīva kalšana vai nepilnvērtīgas naudas laišana apgrozībā tādos apmēros, kas ievērojami pārsniedz apgrozības vajadzības, pārtraucot pilnvērtīgu monetu laišanu apgrozībā, satricina vēsturiski izveidojušos vienoto vērtības mēru un rada tam citu metālu konkurenci.

Tā bija, piemēram, zināmajā gadījumā Alekseja Michailoviča laikā. Sudrabs jau bija iekarojis savu vērtības mēra lomu, bet vara monetas bez traucējumiem apgrozījās kā nepilnvērtīgas, mainas monetas.

Kad sudraba monetas pilnīgi aizvietoja ar vara monetām un

šis pēdējās sāka izlaist milzīgos daudzumos, to vērtība kritās. Tirgotāji sāka pārdot vara monetas maisiem, vienkārši kā varu.

Ja valsts nepilnvērtīgo monētu izlaidi pārsniegs nedaudz, turpinot kalt pilnvērtīgās monetas, tad cenu pārmaiņas var arī nenotikt, bet apgrozības pārpildīšana ar nepilnvērtīgām monetām tomēr var novest pie tā, ka siktirgotāji tās sāks pārdot vienkārši kā precī.

Tāpat maiņas monetas tikai tādā apmērā var apgrozīties pēc pilnvērtīgo monētu kursa, kādā to daudzums atbilst vajadzībām pēc maiņas monetas. Valsts iespējas, kā redzam, te visai ierobežotas.

No tā izriet arī maiņas monetas izlaides ierobežojumi. Dažādās zemēs pastāvēja dažādi kritēriji apgrozības vajadzībām pēc maiņas monetas: pieredze noteica, cik tās apmēram vajadzīgs, lai preču realizācijas un maksājumu gaita noritētu bez traucējumiem. Nepilnvērtīgās monetas maksāšanas spēja ierobežota ar likumu.

Cariskā Krievijā pastāvēja likums, pēc kura preces pārdevējs vai maksājuma saņēmējs bija spiests pieņemt sīkās monetas par sumu līdz trīs rubļiem, bet sudraba rubļus ar 70% sudraba saturu — par sumu līdz 25 rbļ.

Pēc tam, kad iztīrīzātas dažas metaliskās apgrozības likumsakarības, var sākt dažādu metalisko naudas sistēmu analīzi un noskaidrot cēloņus to evolūcijai uz zelta monometalīsmu.

BIMETALISMS

Bimetalīsmam pastāvēt, kā pilnvērtīga nauda funkcionē divi metāli, divi vērtības mēri, zelts un sudrabs.

Divu vērtības mēru funkcionēšanu padara par likumīgu valsts, kas noteic kalšanas brīvību diviem metāliem un neierobežotu maksāšanas spēju kā zelta, tā sudraba naudai. Bimetaliskā sistēma iespējama divos variantos: vai nu likums noteic vērtības samēru starp zelta un sudraba monetām, vai nenoteic to.

Piemēram, ar likumu var būt noteikts, ka moneta ar viena grama zelta saturu līdzinās monetai ar x gramu sudraba saturu. Vai arī tāda noteikuma nav, un apgrozība bez jebkādas likuma iedarbības brīvi noteic zelta un sudraba monētu samēru.

Aplūkosim abus gadījumus.

Pieņemsim, ka likums nenoteic samēru starp zeltu un sudrabu. Tad šis samērs izveidojas tikai stichiski. Bet, tā kā zelta

un sudraba vērtība mainās, tad nav novēršamas to relatīvās vērtības pastāvīgas svārstības. Tātad nebūs cenu stabilitātes tieši šo svārstību dēļ. Tātad trūks stabila vērtības mēra. Tādas parādības bija sastopamas XVII gadsimtā Anglijā, kad pēc zelta ginejas ieviešanas ar likumu nebija noteikts samērs starp zelta gineju un sudraba monētu. Cenu veidošanās procesā radās chaoss (kas pastiprinājās ar monētu bojāšanu).

Nemsim citu gadījumu, kad ar likumu tika noteikts abu metālu vērtības samērs. Anglijā XVIII gadsimtā uz XVII gs. pieredzes pamata tika nolemts noteikt abu metālu vērtības likumīgo samēru. Bet valsts nevar precīzi aprēķināt metāla vērtību samēru, un likumi nevar tieši sekot metālu vērtības svārstībām. XVIII gs. sākumā likums noteica samēru starp zeltu un sudrabu kā 1 : 15,2, bet tirgū šis samērs bija 1 : 14,9. Pēc likuma sudrabs izrādījās nepilnīgi novērtēts. Radās nesaķaņa starp vērtību, kāda ir sudrabam kā vērtības mēram, un relatīvo vērtību, kāda tam ir kā apgrozības līdzeklim un maksāšanas līdzeklim. Sudrabs tika izņemts no apgrozības un pārkausēts stieņos. Zelta nepietika apgrozībai, un tas nevarēja apkalpot sīko apgrozījumu. Uz sudraba monetām radās ažijs, t. i. uzvija, premija, salīdzinot ar nominalu. Vispār, funkcionējot diviem naudas veidiem, no kuriem viens ir relatīvi vērtīgāks, otrs relatīvi mazāk vērtīgs, relatīvi vērtīgākais naudas veids (kas ar likumu nepilnīgi novērtēts) aiziet no apgrozības. Šo parādību sauc par Grešama likumu (Grešams — Londonas finansists, dzīvoja XVII gadsimtā).

Pēc Grešama likuma Anglijā XVIII gs. sākumā sudrabs izrādījās izspiests no apgrozības.

Tādas pašas svārstības bija naudas apgrozībā arī Francijā. Bet tur XIX gadsimtā attiecības izveidojās citādi. Likums nepilnīgi novērtēja zeltu. Samērs bija noteikts kā 1 : 15,5, bet tirgū tas bija 1 : 18 un vairāk. Sudrabs sāka izspiest no apgrozības zeltu.

Tādējādi bimetaliskas sistēmas apstākļos, kad zelta kurss attiecībā pret sudrabu nav noteikts, cenās rodas chaoss, jo pastāvīgās metālu vērtības samēru svārstības nerada apstākļus stabilām cenām. Ja valsts noteikusi kursu, tomēr būs nepārtrauktas chaotiskas cenu kustības, līdz galu galā apgrozībā kā nauda atradīsies tikai viens metāla veids. Tātad bimetaliskās apgrozības pieredze rāda, ka divi vērtības mēri ir pretunā pašai vērtības mēra funkcijas dabai. Šīs funkcijas daba prasa vienotu vērtības mēru, tātad nevis bimetalismu, bet monometalismu.

Zemes ar bimetalisku apgrozību mēģināja glābt stāvokli ar tā saucamo «klibojošās valūtas» sistemu. Par klibojošās valūtas sistemu sauc tādu naudas apgrozības sistemu, kurai pastāvot neierobežota maksāšanas spēja ir monetām, kuras kaļ no diviem metāliem — sudraba un zelta, bet kalšanas brīvība saglabājas tikai attiecībā uz vienu metālu (zeltu). Faktiski šajos apstākļos kā vērtības mērs jau figure zelts. Šīs sistēmas nestiprums ir tas, ka sudraba uzplūdi apgrozībā var novest pie stichiskas zelta pazušanas no apgrozības, jauna vērtības mēra rašanās un cenu dezorganizācijas. Kad XIX gadsimtā Francijā un citās zemēs sudrabs sāka izspiest zeltu, Francija, Beļģija, Itālija, Šveice noslēdza savā starpā monētu konvenciju, pēc kuras visas šīs zemes pieņēma par naudas vienību Francijas zelta franku. Bez tam brīvas kalšanas kārtībā visās šās savienības valstīs kala pilnvērtīgu *sudraba* piecfranku monētu, kurai tāpat kā zeltam bija neierobežota maksāšanas spēja. Tālāk krītot sudraba vērtībai, sudraba piecfranki sāka izspiest no apgrozības zeltu. Tāpēc visas Latīņu savienības zemes pakāpeniski pāriet uz piecfranku slēgtu kalšanu. Citādi sakot, šīs zemes faktiski atteicās no bimetalisma. Bet arī pilnvērtīgo piecfranku slēgtā kalšana sagādāja zināmas nepatīkšanas. Domāja, ka, ja attiecībā uz sudraba monētu būs slēgtā kalšana, tad ar to izdosies uzturēt sudraba kursu stabilā līmenī. Bet iznāca citādi: tālāk krītot sudraba vērtībai (1892. g. 1 : 24), iedzīvotāji sāka apmainīt sudraba piecfrankus, jo tie palika par likumīgo maksāšanas līdzekli, pret zelta frankiem, bet zelta frankus pārkausēt stiepos un izņemt no apgrozības. Rezultātā Francija bija spiesta vispār atteikties no pilnvērtīgo sudraba piecfranku kalšanas un sāka kalt no sudraba tikai nepilnvērtīgo monētu (1879. g.) ar ierobežotu maksāšanas spēju.

PĀREJA UZ MONOMETALISMU

Bimetalisma analīze noveda mūs pie secinājuma, ka bimetaliskā sistēma neatbilst vērtības mēra dabai. Bimetaliskā sistēma rada nopietnas tirgus cenu svārstības, kuras ir vienīgi zelta un sudraba relatīvās vērtības svārstību izsauktas. Vērtības mēra daba prasa vienotu vērtības mēru, tātad monometalīsmu. Šis apstāklis ieguva sevišķu nozīmi sakarā ar kapitalisma izplatīšanos, kas noveda pie preču ražošanas un pasaules tirgus valdīšanas. Pagājušā gadsimta beigās līdz ar kapitalis-

tiskās saimniecības sistēmas nostiprināšanos bimetalismu visās attīstītākās zemēs aizvietoja zelta monometālisma sistēma.

Kāpēc notika pāreja uz zelta, bet ne sudraba monometālismu? Kāpēc zelts izspieda sudrabu? Zeltam ir lielāka vērtība nekā sudrabam. Zelts prasa vairāk darba tā iegūšanai. Vienā un tajā pašā svara daudzumā zelta ietilpst daudz desmitu reižu vairāk darba nekā sudrabā (pašreiz). Šī starpība senāk bija mazāka, bet tomēr ievērojama (1 : 15). Saprotams, ka pāreja uz zelta apgrozību iespējama tikai tad, kad valsts kļuvusi pietiekami bagāta, kad tirdznieciskie darījumi sāk kļūt pietiekoši lieli. Taču sīkos tirdznieciskos darījumos zelts apgrozībā nevar pat figurēt. Kad ir liels tirdznieciskais apgrozījums, paplašinās zelta kā uzkrāšanas līdzekļa nozīme. Viss tas notiek, attīstoties kapitalismam. Tāpēc pāreja uz zeltu notiek līdz ar kapitalistiskā ražošanas veida nostiprināšanos.

Zelta apgrozības nevar būt, kamēr vēl zelta ražošana ir nepietiekoša. Zelta rūpniecībā darba ražīgums līdz XVII gs. nebija tik liels, lai apmierinātu apgrozības vajadzības pēc zelta. Darba ražīguma pieaugums zelta rūpniecībā, kurš notika tāpēc, ka atklāja bagātīgas zelta atradnes un jaunas tā iegūšanas metodes XIX gadsimtā, ļāva pāriet uz zelta monometālismu. Beidzot zelta uzvaru ne mazā mērā sekmeja ātrā sudraba vērtības krišanās, kas notika tāpēc, ka darba ražīgums sudraba iegūšanā pieauga ātrāk. Zelta monometālisma sistēma vispirms nostiprinājās Anglijā, kas gāja citu zemju priekšgalā pa kapitalistiskās attīstības ceļu. Tas, ka palielinājās zelta nozīme naudas apgrozībā un līdz ar to sudrabs to pastāvīgi izspieda sudraba vērtības krišanās rezultātā, noveda pie tā, ka 1798. gadā tika pārtraukta sudraba brīvā kalšana, bet pēc tam ar 1816. g. (pēc Napoleona kariem, kas izsauca Anglijas bankas banknošu vērtības krišanu) galīgi nodibinājās sistēma, pēc kuras brīvi kalt var tikai zeltu. Tikai zelta monetām atzina pilnu maksāšanas spēju.

Vācija ievada zelta monometālisma sistēmu 1871. gadā, zelta resursi šim nolūkam bija iegūti, aplaupot Franciju ar piecu miljardu kontribūciju zelta. No 1873. g. līdz 1876. g. uz zelta apgrozību pāriet Skandināvijas valstis, 1873.—1874. g. — Francija un Beļģija, 1897. g. — Japana, 1900. g. — Amerikas Savienotās Valstis. Zināma to aizkavēšanās, salīdzinot ar citām zemēm, izskaidrojama ar sudraba raktuļu īpašnieku cīņu pret zelta monometālismu. Indijā XIX gadsimtā valdīja sudraba monometālisms, bet gadsimta beigās Indijā atcēla sudraba rupijas brīvu kalšanu.

XX gadsimtam sākoties, sudraba monometalisms palika Meksikā un Ķīnā. Meksikas tautsaimniecībā sudraba raktuvēm bija ļoti svarīga loma, sudrabu XX gs. sākumā izveda līdz 40% no visa Meksikas preču izveduma. Bet arvien lielākie Meksikas ekonomiskie sakari ar ASV noveda pie tā, ka XX gs. sākumā Meksika pārgāja uz zelta monometalismu, paturot savā zemē sudraba apgrozību un paceļot sudraba naudas kursu līdz zelta limenim ar sudraba monētu neierobežotu apmaiņu pret ārzemju devizēm. Ķīna 1935. gadā formāli pārgāja uz zelta valutu, pielīdzinot Ķīnas valutu sterliņu mārciņai. Līdz ar to Ķīnā īstas naudas sistēmas vienotības nav.

Krievijā formāli XIX gadsimtā pastāvēja sudraba monometalisms ar brīvu kalšanu. Tomēr zelta nozīmes pieaugums lieltirdznieciskā apgrozībā un sudraba vērtības krišana noveda pie tā, ka 70-ajos gados tika apturēta sudraba brīva kalšana un par atsevišķiem maksājumu veidiem (muitas) valdība sāka atzīt kā likumīgu maksāšanas līdzekli zeltu. Faktiski visā gadsimtā Krievijā bija bimetalisma elementi, bet apgrozībā pārsvarā bija papīra nauda, un visai naudas sistēmai visumā bija papīra naudas sistēmas raksturs, pie kam zelts vērtības mēra lomā pakāpeniski izspieda sudrabu. 1897. g. reforma formāli nostiprināja Krievijā zelta monometalismu un ievēda stabilu valutu, pamatojoties uz zelta apgrozību.

CIŅA PAR BIMETALISMA ATJAUNOŠANU

Neraugoties uz to, ka visas zemes pārgājušas uz monometalisko sistēmu, neraugoties uz to, ka bimetalisms kā sistēma bankrotējis, noteiktas kapitalistiskās aprindas aģitē par labu bimetalismam. Sudraba raktuvju īpašnieki domā, ka, ievēdot bimetalismu, viņu veikala lietas uzlabosies. Sudraba produkcijas pieaugums, no vienaš puses, bija saistīts ar tā vērtības lielu krišanos, bet pēc tam arī sudraba cenu lielu krišanos. Sudraba cenas krišanās radīja nopietnas grūtības rūpniecībā, kas iegūst sudrabu. No tā arī izriet aģitācija par labu bimetalismam, kura brīžiem uzliesmo ar lielu spēku.

Kamēr 1870. gadā zelta vērtības attiecība pret sudraba vērtību bija 1:5, 1942. gadā šī attiecība bija 1:85. Tātad tāds pats sudraba daudzums maksāja 85 reizes mazāk par tādu pašu daudzumu zelta.

Sevišķi attīstījās krīze sudraba tirgū Meksikā un ASV, kuras kopā ražo apmēram pusi no visas pasaules sudraba produkcijas.

Sudraba raktuvju īpašnieku aģitācijas ietekmē ASV 1934. gadā tika pieņemts likums, kas pilnvaroja ASV valsts kasi uzpirkt sudrabu, līdz sudraba krājumi sasniegs $\frac{1}{3}$ no zelta krājuma. Tātad ASV nolūkā pacelt sudraba cenas, lai kaut cik atbalstītu savus parādniekus — Meksiku, un ASV sudraba raktuvju īpašnieku interesēs, savam milzīgajam zelta krājumam sāka pievienot, nezin kāpēc, milzīgu sudraba krājumu, kuru tām vajadzēja uzkrāt, līdz tas sasniegs $\frac{1}{3}$ no zelta monētu krājuma. Pie tam ASV valdība sāka iepirkt sudrabu par cenām, kas bija par 80% augstākas par tirgus cenām. ASV intereses šē sadūrās ar citu zemju interesēm: kad ASV sāka iepirkt sudrabu augstāk par tirgus cenām, tad dažās zemēs, kur kā apgrozības līdzekli plaši lietoja sudraba monētu (piemēram, Ķīnā), sudrabs sāka aizplūst uz ārzemēm un naudas apgrozība sāka tajās pavājināties. Ķīna pielietoja virkni līdzekļu pret sudraba izvešanu.

Milzīgu sudraba krājumu radišanas ekonomiskā nepamatība līdz ar milzīgiem zelta krājumiem noveda pie tā, ka 1935. gadā, t. i. pēc gada no likuma izdošanas par sudraba iepirkšanu, ASV valsts kase pārtrauca sudraba iepirkšanu. Tā beidzās mēģinājums kaut kādā mērā atjaunot sudraba un zelta līdztiesību.

VALSTS UN ZELTA VĒRTĪBA

Dažādu metalisko naudas sistemu aplūkošana mūs no jauna noved pie problēmas par valsts lomu naudas vērtības noteikšanā. Pamatojoties uz iepriekšējo analīzi, jāatbild uz jautājumu, vai kapitalistiska valsts, ciktāl tā kaļ naudu un izlaiž naudas zīmes, var noteikt naudas vērtību. Ciktāl nauda ir prece, kas izpilda vispārēja ekvivalenta lomu, skaidrs, ka kapitalistiska valsts nevar apgrozībai rakstīt priekšā naudas vērtību. Kapitalistiska valsts vispār nav spējīga noteikt preču vērtību. Preču vērtība kapitalistiskā saimniecībā ir preču ražošanas stichiskā procesa rezultāts. Šajā ražošanas stichiskajā procesā izveidojas noteikts tehnikas un ražošanas spēku līmenis vispār. Ar to tiek noteikti darba patēriņa apmēri katras preces ražošanai. Šis process ir stichisks, un visā vēstures gaitā, beidzot ar kapitalismu, valsts vispār nav spējīga uzspiest savu gribu stichiskiem procesiem. Visi tāda veida mēģinājumi beigušies ar to pilnīgu sa-

brukumu. Alekseja Michailoviča valdīšanas laikā mēģinājums uzspiest apgrozībai vara naudu pēc sudraba vērtības izraisīja krasu cenu celšanos, «vara dumpi», un šis mēģinājums beidzās ar lielu kaunu valdībai. Mēģinājums ievest apgrozībā sudrabu uz pilntiesības principiem ar zeltu, 15 reišu lētākā cenā nekā zelts, kad sudrabs jau bija 25 reizes lētāks, beidzās ar krachu. Ja viss tas pareizi attiecībā uz pilnvērtīgu naudu, tad tas pilnā mērā pareizi arī attiecībā pret dažādām naudas zīmēm. Valsts var laist apgrozībā noteikta nosaukuma naudas zīmes. Bet tas ir viss, ko var izdarīt valsts. Kādu zelta vērtību īstenībā reprezentēs naudas zīmes, to stichiski noteiks pati apgrozība atkarībā no preču cenu sumas, to realizācijai nepieciešamā zelta daudzuma un izlaisto naudas zīmju daudzuma.

Saprotams, ka tas nepavisam nenozīmē, ka valsts galīgi nespēj jebkādi ietekmēt izlaisto naudas zīmju relatīvo vērtību stichisko likumu darbības robežās. Piemēram, valsts var vienā vai otrā ziņā regulēt tās izlaižamo naudas zīmju daudzumu, ievest preču un naudas apgrozībā zināmus ierobežojumus. Bet viss tas stichisko likumu darbības robežās. Valsts spēj noteikt un mainīt cenu mērogu. Šodien valsts var pieņemt par cenu mērogu vienu gramu, rīt — divus, parīt — pus grama zelta. Bet valsts nespēj uzspiest apgrozībai savu gribu tā, lai pusgrams zelta maksātu tikpat daudz, cik maksā viens grams zelta. Tirgus apgrozība stichiski, pretēji valsts gribai, noteiks īsto samēru starp precēm un naudu atbilstoši tās vērtībai.

Sakarā ar to, ka valsts nosaka cenu mērogu, buržuaziskā politiskā ekonomija izvirzīja pavisam aplamu tezi par to, ka valsts noteic naudas materiāla — zelta — cenu.

Te vispirms nav pareizs izejas stāvoklis. Jau Markss brīdināja no cenas piedēvēšanas zeltam. Cena ir vērtības izteiksme naudā. Ja zelts figurē kā nauda, tad jājautā, kas ir zelta cena. Zeltam kā naudas precei ir vērtība, bet nav cenas. Zelts, protams, varētu iegūt cenu, bet tajā gadījumā, ja kāds cits metāls kļūtu par naudu. Teiksim, sudraba apgrozības apstākļos zelts iegūs cenu. Tas, ko buržuaziskā politiskā ekonomija sauc par zelta cenu, ir vienkārši tā aprēķina nosaukums. Tiešām, ja valsts noteic, ka 0,888 grami zelta ir dolars, vai tad var teikt, ka 0,888 gramu zelta cena ir dolars? Taču dolars ir vienkārši nosaukums 0,888 gramiem zelta, nosaukums noteiktam zelta daudzumam. Markss «Kritiskās piezīmēs par politisko ekonomiju» norādīja, ka buržuaziskā teorija pieņem zelta aprēķina nosaukumu par tā monetāro cenu un ka šis apbrīnojamais priekšstats radies no tā,

ka zelts it kā tiek novērtēts pats ar sevi un pretstatā citām precēm tam ir patstāvīga cena.

Markss pierādīja, ka zeltam tur, kur tas ir vērtības mēraukla, «nav ne tikai *pastāvīgas*, bet arī vispār nekādas cenas».¹ Zelta vērtība izteicas visas preču pasaules cenās. Tātad zeltam nav cenas, un valsts šo cenu nevar izgudrot.

VAI NAUDAI IR DAŽĀDA VĒRTĪBA DAŽĀDĀS FUNKCIJĀS

Iepriekš aplūkotās naudas apgrozības likumsakarības ļauj atbildēt arī vēl uz vienu svarīgu metodoloģisku jautājumu: vai naudai ir dažāda vērtība dažādās funkcijās? Mēs runājam par nesaskaņas faktiem naudas kā vērtības mēra un kā apgrozības līdzekļa relatīvā vērtībā, bet tas nenozīmē, ka naudas vērtība vispār jāaplūko pēc tās funkcijām. Lai kādā funkcijā naudas precī arī lietotu, tās vērtība vienmēr būs vienāda (ja nav radīti tam mākslīgi šķēršļi). Pilnvērtīgai naudai, vai tā funkcionē kā vērtības mērs, kā apgrozības līdzeklis, kā maksāšanas līdzeklis, kā bagātību uzkrājums, kā pasaules nauda, vienmēr būs vienāda vērtība — naudas materiala vērtība.

Naudas zīmes apgrozās ne pēc tā materiala vērtības, no kā tās izgatavotas, bet pēc to *reprezentējošās* vērtības, t. i. atkarībā no tā, kādu daudzumu naudas preces (zelta) reprezentē katra naudas vienība, kas iemiesota naudas zīmē. Naudas zīmju vērtību nepavisam nenoteic atkarībā no tā, kādas funkcijas pilda konkrētās naudas zīmes. Tātad visa naudas vērtības problēma tiek aprobežota ar jautājumu par vērtību, kāda ir naudai tās dažādās formās, t. i. pilnvērtīgai naudai vai tās zīmēm.

Ciktāl pastāv valsts iejaukšanās, nosacījums, lai minētās likumsakarības pilnīgi izpaustos tīrā veidā, ir kalšanas brīvība priekš naudas preces, kas ir vispārējs ekvivalents un vērtības mērs, un slēgta kalšana sīkai maiņas monetai. Iespēju, ka naudas relatīvā vērtība dažādās naudas funkcijās nesaskan, rada tikai ar valsts iejaukšanos, ar monopoli, ko nodibina atsevišķiem naudas veidiem.

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 95. lpp.

KVANTITATĪVAIS FAKTORS UN NAUDAS VĒRTĪBA

Vai pretruna starp naudas kā vērtības mēra vērtību un tās kā apgrozības līdzekļa vērtību nerodas kā izkalto pilnvērtīgo apgrozības līdzekļu daudzuma rezultāts? Vai apgrozībā var rasties pilnvērtīgo apgrozības līdzekļu pārpalikums vai iztrūkums, pastāvot *brīvai kalšanai*, un kā tas ietekmēs naudas vērtību, kādas te izcelsies pretrunas starp naudas funkcijām?

Lai pareizi atrisinātu naudas daudzuma un naudas vērtības samēra problēmu — un tā, bez šaubām, ir viena no svarīgākām problēmām — pašā sākumā jākonstatē viens princips atziņums: naudas apgrozība ir sekundāra parādība attiecībā pret preču apgrozību. Naudas apgrozību rada preču apgrozība. Tāpēc, ja runa ir par pilnvērtīgo apgrozību, tad naudas daudzums būs vienmēr atkarīgs no apgrozības vajadzībām. Apgrozībā atradīsies tik daudz naudas, cik vajadzīgs apgrozībai. Bet vai apgrozībā nevar izrādīties lieks naudas daudzums? Te jāievēro sekojošais: pastāvot pilnvērtīgai apgrozībai, ciktāl nauda ir prece, tai jānonāk apgrozībā jau ar noteiktu vērtību. Nauda nenonāk apgrozībā, ja tai nav vērtības, bez vērtības. Taču vērtība nerodas apgrozībā. No otras puses, preces nonāk apgrozībā jau ar cenām. Jo, pirms tās nonāk apgrozībā, to vērtība jau izmērīta naudā. Nauda kā vērtības mērs funkcionē pirms apgrozības procesa. Preces cena un naudas vērtība nav apgrozības rezultāts. Tās izveidojas pirms apgrozības procesa. Tātad, pastāvot pilnvērtīgai apgrozībai, nauda ieiet apgrozībā ar noteiktu vērtību, bet preces — ar noteiktām cenām. No tā ir skaidrs, ka naudas daudzumu, kas ieiet apgrozībā, noteic apgrozības patiesā vajadzība, t. i. preču cenu suma un naudas apgrozības ātrums.

Iepriekš mēs runājām par to, ka prece nonāk apgrozībā jau ar noteiktu cenu, bet nauda — zelts — ar noteiktu vērtību. Bet kādā tad veidā konkrēti tiek regulēts apgrozības ieroču daudzums? Vai var teikt, ka, pastāvot brīvai pilnvērtīgu apgrozības ieroču (zelta) apgrozībai, iztrūkstot jebkuram kaltu monētu monopolam, pastāvot pilnīgai kalšanas brīvībai, apgrozības ieroču daudzumu regulēs cenu svārstības? Kā zināms, Rikardo atbildeja uz šo jautājumu apstiprinoši. No viņa viedokļa pat apgrozības zelta ieroči ir zelta *pārstāvji*. Visi cirkulējošie apgrozības ieroči it kā reprezentē visu to naudas metāla daudzumu, kas vajadzīgs apgrozībai. Tātad, ja kādā kapitalistiskā zemē apgrozībai vajadzētu vienu miljonu franku, bet, pastāvot kalšanas

brīvībai, izkaltu 500 tūkst. fr., tad šie 500 tūkst. arī reprezentētu apgrozībā vienu miljonu franku. Katrs franks apgrozībā reprezentētu divus frankus. Tas nozīmētu, ka cenas, ciktāl tās izteiktas naudas vienībās, vienkārši tiktu noteiktas ar apgrozības līdzekļu daudzumu. Turklāt metala īpašnieki to nestu uz naudas kaltuvi pārkalšanai. Ja, turpretim, preču apgrozībai vajadzētu 500 tūkst. fr., bet zemē būtu viens miljons kalto monētu, tad katrs franks reprezentētu tikai pus franka, un monetas vienkārši pārkausētu stieņos. Šāda jautājuma atrisinājuma priekšnoteikums ir pieņēmums, ka *visām* izkaltām monetām vajag ieiet apgrozībā un ka pašu to patiesai vērtībai, ciktāl tas jau iegājušas apgrozībā, nav nozīmes.

Tāda veida prātojumi dod tikai šķietamu problēmas atrisinājumu.

Tiešām katrs zelta pieplūdums un aizplūdums no apgrozības izskaidrojams ar apgrozībā esošās naudas relatīvās vērtības pārmaiņu. Pieplūdums it kā ir relatīvās vērtības paaugstināšanās (t. i. cenu pazemināšanās) rezultāts, bet aizplūdums — tās pazemināšanās (t. i. cenu celšanās) rezultāts. Bet naudas daudzums taču atkarīgs ne tikai no «cenu līmeņa», bet arī no preču apgrozījuma apmēriem. Ir vispār zināms, ka kapitalisma apstākļos rošības periodu, preču apgrozības paplašināšanos, vienmēr pavada cenu celšanās, bet preču apgrozības sašaurināšanās periodu — cenu krišanās. Tātad pirmajā gadījumā naudas relatīvā vērtība krīt, tomēr apgrozības līdzekļu daudzumam jāpalielinās. Otrā gadījumā naudas relatīvā vērtība pieaug, bet tās daudzums apgrozībā tomēr samazinās. Tādējādi naudas relatīvās vērtības svārstības preču cenu svārstību rezultātā nevar būt par naudas pieplūduma vai aizplūduma regulētāju. Nostājoties uz pretējā viedokļa, pilnīgi nav saprotams, kādā veidā, samazinoties apgrozības zelta ieroču relatīvai vērtībai, var palielināties to daudzums apgrozībā. Saka, ka cenu celšanās izraisa naudas aizplūdumu no apgrozības, pie tam šis aizplūdums turpinās tik ilgi, līdz zelta vērtība monetā sakrīt ar zelta kā vērtības mēra vērtību, t. i. ar zelta kā preces vērtību. Bet kādā veidā zelta vērtība stieņos var atšķirties no zelta vērtības apgrozībā? Stieņus taču nepārdod kā precī, stieņus vienīgi var apmainīt pret monetām. Šī apmaiņa brīvas kalšanas apstākļos vienmēr notiek atbilstoši svāra attiecībām (neskaitot kalšanas nodevu). Ja pārmainās cenu līmenis sakarā ar cēloņiem, kas ir preču pusē, tad vienīgais, par ko var runāt, ir tas, ka no jauna izveidojies cenu līmenis pārmaina zelta ražošanas izmaksas un

tā tad var ietekmēt tā ražošanas paplašināšanu un sašaurināšanu. Zelta ražošanas paplašināšana vai sašaurināšana bieži notiek preteļā proporcijā apgrozības vajadzībām. Cenu līmeņa krišanās kā daudzu preču vērtības samazināšanās rezultāts (ja pārējie apstākļi vienādi) samazinās vajadzību pēc apgrozības līdzekļiem, bet līdz ar to samazinās zelta ražošanas izmaksas un stimules tās paplašināšanu. Cenu līmenim paaugstinoties, arī nav saskaņas. Ieteiktais problēmas atrisinājums nav atrisinājums.

Un tiešām, mēs Marksa darbos nekur nevaram atrast kādu norādījumu par to, ka cenu svārstības (kaut pagaidu, ne ilgstošas) var būt naudas daudzuma izsauktas (pilnvērtīgas apgrozības gadījumā). Bet Markss šim jautājumam — par attiecību starp cenām un naudu — veltī diezgan daudz vietas sakarā ar kvantitatīvās teorijas kritiku. Viņš vienmēr un visur ar visu noteiktību pasvītro, ka cenu svārstību cēloņi, pastāvot pilnvērtīgai apgrozībai, nekad nevar būt pēdējās pusē. Viņš raksta: «... preču cenu vēstures pētīšana noveda Tuku pie uzskata, ka šis tiešais sakars starp cenām un apgrozības līdzekļu daudzumu, kā to prezumē teorija, ir vienkārša fantāzija, ka apgrozības līdzekļu paplašināšana un sašaurināšana, pastāvot nemainīgai dārgmetālu vērtībai, pastāvīgi ir cenu svārstību sekas, bet ne cēloņi.»¹ Markss pilnīgi tam piekrīt. Jo taču Rikardo teorija arī atzina, ka iespējamās apgrozībā esošā zelta daudzuma pagaidu novirzes no vajadzības pēc tā. Iespējams apgrozības ieroču pārpalikums un iztrūkums un «tā tad, — kā Markss izklāsta Rikardo, — kaut gan zelts apveltīts ar savu vērtību, tomēr pirmā gadījumā tas kļūtu par zīmi metālam ar zemāku maiņas vērtību nekā viņa paša vērtība, otrā gadījumā — metālam ar augstāku vērtību»². Un Markss šajā sakarībā saka: kas bija jāpierāda, tas ir, «ka preču cena vai zelta vērtība atkarīga no apgrozībā esošā zelta daudzuma». Tomēr Rikardo pierādījums pēc Marksa domām «pamatojas uz abstrahēšanos no visām citām funkcijām, kādas ir naudai, izņemot tās apgrozības līdzekļa funkciju»³.

Vai var teikt, ka Marksa darbos viņa iebildumos pret Rikardo runa ir par «ilgstoša rakstura» svārstībām? Bet Markss, minot piemēru par naudas apgrozības īslaicīgām svārstībām, stipru metaliskās apgrozības samazināšanos Anglijā 1858. gadā, izsa-

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 203.—204. lpp.

² Turpat, 189. lpp.

³ Turpat, 191. lpp.

kās: «Pieņemot apgrozības ātrumu par dotu, mēs atradīsim, ka apgrozības līdzekļu masu noteic vienkārši preču cenas. Tāpēc cenas augstas vai zemas nevis tāpēc, ka apgrozībā atrodas lielāks vai mazāks naudas daudzums, bet, otrādi: apgrozībā atrodas vairāk vai mazāk naudas tāpēc, ka cenas augstas vai zemas.»¹

Interesanti atzīmēt vēl šādu Marksa piezīmi, kas skaidri pasvītro viņa uzskatus šajā jautājumā. «Ja sudraba un vara naudas zīmes būtu izlaistas lielākos daudzumos, nekā prasa to apgrozības sfēras, tad preču cenas no tā nepieaugtu, bet notiktu šo zīmju sablīvēšanās pie sīktirgotājiem, kuri galu galā būtu spiesti tās pārdot kā metālus.»² Šī piezīme ārkārtīgi svarīga. Runa ir par nepilnvērtīgo monētu pārpalikumu apgrozībā, saprotams, ja vienlaicīgi ir apgrozībai nepieciešamās pilnvērtīgās monetas. Likto, ka šajos apstākļos pilnīgi nenovēršams šī pārpalikuma spiediens uz cenām — cenu paaugstināšanās. Tomēr Markss arī šē jautājumu atrisina citādi.

Markss tādejādi kategoriski apgalvo, ka cenu svārstības, apgrozības ieroču relatīvās vērtības krišana vai paaugstināšanās nevar būt par to daudzuma regulētāju.

«Tātad bagātību uzkrājumi ir cirkulējošās naudas pieplūdu un aizplūdu kanāli, tā ka vienmēr apgrozās tikai tāds naudas daudzums monetās, kāds nepieciešams tiešo apgrozības vajadzību apmierināšanai.»³

Rikardo mēģināja pierādīt, ka neražu laikā zeltu izved ne tāpēc, ka vajadzīga maize, bet tāpēc, ka tās zemes naudai, kurā ir neraža, vērtība samazinājusies attiecībā pret citu zemju naudu. Markss uz to piezīmē: «Pretstatā šim paradoksam izskaidrojumam tika statistiski pierādīts, ka no 1793. g. un līdz pēdējam laikam neražu gadījumos Anglijā esošo apgrozības līdzekļu daudzums nebija pārmērīgs, bet, turpretim, bija nepietiekošs, un tāpēc apgrozījās un vajadzēja apgrozīties vairāk naudas nekā agrāk.»⁴ Tātad, pat samazinoties naudas relatīvai vērtībai, apgrozījās un vajadzēja apgrozīties vairāk naudas nekā agrāk.

Tādejādi skaidrs, ka Markss jautājumam par to, kā regulējas naudas pieplūdums un aizplūdums no apgrozības, pieiet principiāli citādāk nekā kvantitatīvā naudas teorija un tās piekritēji.

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 125. лpp.

² Turpat, 132. лpp.

³ Turpat, 155. лpp.

⁴ Turpat, 155. лpp.

Marksa pozīcija pamatojas uz pavisam citādu viņa izpratni par to, kā izveidojas naudas vērtība vispār un, it īpaši, kas noteic tās vērtību un tās kā apgrozības ieroča relatīvo vērtību. No Marksa viedokļa preces nevar ieiet apgrozības procesā, ja tām nav cenas. Tātad to vērtība jau pirms apgrozības procesa izrādās izmērīta zelta vērtībā. Tātad arī zelta vērtība noteikta jau pirms apgrozības procesa. Apgrozības procesā preces apmaiņa pret zeltu nav vienkārša preču maiņa, tā ir preces apmaiņa pret naudu, pret vispārēju darba laika materializējumu. Zelta daudzumu te noteic jau izveidojušās preču cenas.

Zelta vērtības veidošanās notiek ražošanā, tā kļūst nozīmīga pie zelta ražošanas avota. Te zelts figurē vienkārši kā prece, tāda pati kā visas citas preces. Te tas stājas attiecībā ar precēm vienkāršas maiņas tirdzniecības formā. Te tiek noteikta tā vērtība: «Bet apgrozības procesā šī operācija ir jau pieņemts nosacījums.»¹

Naudas vērtība ne vien rodas ārpus apgrozības procesa, bet arī kļūst nozīmīga visai preču pasaulei pirms apgrozības procesa. Zelts kā nauda ieiet apgrozībā ar jau izveidojušos zelta — preces vērtību, jo tam jau pirms apgrozības procesa vajadzēja pildīt savu vērtības mērauklas funkciju. Lūk, kāpēc nekādas cenu svārstības apgrozības procesā nevar radīt cēloņi, kas ir zelta apgrozības ieroču pusē. Bet, lai zelts aizplūstu vai pieplūstu apgrozībā, nepavisam nav vajadzīgas kādas tā relatīvās vērtības pārmaiņas, kādas cenu līmeņa svārstības. *Kvantitatīvai teorijai*, kas neizprot naudas būtību un uzskata, ka preces ieiet apgrozībā bez cenām, protams, jāatrisina jautājums tā, ka zelta atplūduš un pieplūduš apgrozībā regulē cenu līmeņa svārstības. Bet no Marksa teorijas izriet pavisam citāds jautājuma atrisinājums. Šis naudas pieplūdu un atplūdu process notiek automātiski: samazinājusies vai palielinājusies vajadzība pēc apgrozības naudā (atcerēsimies, protams, ka viscaur šē ir runa par pilnvērtīgu apgrozību) tieši regulē tās daudzumu apgrozībā. Lai šī nepieciešamība pārmainīt apgrozībā esošās naudas daudzumu nonāktu līdz preču ražotāju apziņai, nav nekādas vajadzības pēc naudas relatīvās vērtības svārstībām. Ja preču ražotājiem sakarā ar sagādes sezonas apstākļiem kaut kādā periodā atbrīvojas nauda, tad absolūti ne no kā neizriet, ka šī nauda tomēr atradīsies apgrozībā un ka ražotājs to izņems no turienes tikai tad, kad tā sāks «kristies vērtībā». Vai, ja neraža

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 195. lpp.

pacels cenas (Marksa piemērs), tad pircēji nesīs papildu zeltu uz naudas kaltuvi nevis tāpēc, ka monetu relatīvā vērtība cēlusies (otrādi, tā šē kritusies), bet vienkārši tāpēc, ka cenu sumas palielināšanās prasījusi papildu naudu (mēs šē viscaur neievērojam apgrozības ātrumu). Te svarīgs nav vis subjektīvais naudas «vērtības» novērtējums, bet objektīvā nepieciešamība, kas izriet no ražošanas apstākļiem.

Atzinums, ka cenu celšanās samazina pieprasījumu, bet pazemināšanās to palielina, ir vienmēr pareizs tikai attiecībā uz atsevišķām precēm. Bet, ja ņemsim naudas pieprasījuma sumu, tad tā zināmos apstākļos arī tad, ja palielināsies vispārējais cenu līmenis, būs lielāka nekā agrāk.

Nemsim to pašu neražas gadījumu. Mums šē ir cenu paaugstinājums. Bet, tā kā maizes pieprasījums nekrīt tādā pašā attiecībā, kādā cēlušās cenas, tad pārdoto preču kopējā cenu suma, neraugoties uz pieprasījuma samazināšanos ne tikai pēc maizes, bet arī pēc citām precēm, var paaugstināties (kas arī bija Marksa piemērā). Apgrozībā ieies ne vien nauda, kas agrāk atradās apgrozībā, bet arī nauda no bagātību uzkrājumu sfēras. Skaidrs, ka pieprasījums, kas tiks izdarīts, nepavisam nav identisks, pat ievērojot apgrozības ātrumu, ar naudas daudzumu, kas konkrētā momentā atrodas apgrozībā. Un tas pilnīgi saprotams. Nevis apgrozības ierōču daudzums noteic pieprasījumu, bet pieprasījums kā noteikta ražošanas un sadales stāvokļa rezultāts noteic naudas daudzumu, kas ieies apgrozībā.

«Naudas apgrozība — vispār sekundāra kustība.»

Un vēl skaidrāk:

«Vienkāršās naudas apgrozības virspusējais un formālais raksturs atklājas tieši tādējādi, ka visi momenti, kas noteic apgrozības līdzekļu daudzumu... atkarīgi no metamorfozu procesa preču pasaulē; bet šis process savukārt atkarīgs... no apstākļiem, kas visi atrodas ārpus vienkāršās naudas apgrozības sfēras un kas tajā tikai atspoguļojas.»¹

Primārais ir preču apgrozība. Nauda automatiski seko precēm. Markss pat lieto specialu terminu naudas aiziešanai: nevis aiziešana, bet Erstarrung, kas nozīmē notirpumu, sastingumu.² Tādējādi nevis kāda naudas teiksmaina «aiziešana» un «atnākšana» apgrozībā, bet drīzāk preču «pavadišana». Pastāvo

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 1932. г. изд., 124.—125. лрр.

² Karl Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, Berlin, 1924. г., 135. лрр.

pilnvērtīgai apgrozībai, apgrozībā ieiet tik daudz apgrozības ieroču, cik vajadzīgs apgrozībai. Cenu svārstības naudas pārpalikuma vai nepietiekamības dēļ, funkcionējot pilnvērtīgiem apgrozības ieročiem, nav iespējamās.

Ja nostājas uz kvantitativistu viedokļa, tad nevar izskaidrot ne vērtības zīmju, kurām nav vērtības, ne kredita naudas rašanos, jo nekāda nesaskaņa starp naudu un vajadzību pēc tās nav iespējama, vienmēr šo nesaskaņu atrisina, radot saimniecībā «līdzsvaru», pamatojoties uz cenu līmeņa pārmaiņu.

Kas tad, ievērojot sacīto, notiktu ar naudas vērtību pilnvērtīgas naudas slēgtas kalšanas apstākļos? Valstij šē būtu monopols uz pilnvērtīgo monētu izlaišanu. Bet šis monopols, raugoties no tā viedokļa, lai apmierinātu apgrozības vajadzības pēc apgrozības līdzekļiem, pavisam nebūtu absolūts: nevar iedomāties tā, ka par apgrozības līdzekļiem figurēs *tikai* kaltas monetas.

No mūsu agrāk attīstītiem atzīnumiem izriet, ka slēgtas kalšanas gadījumā: 1) nav nekādas vajadzības, lai apgrozību apkalpotu vienīgi kaltas monetas. Vajadzība pēc apgrozības ieročiem piespiedis apgrozību radīt vērtības zīmes un kredita apgrozības ieročus; 2) kā vērtības mērs paliek prece — zelts, kuru, kaut arī to nevar pārvērst monetās, tomēr var iegūt par jaunām vērtības zīmēm, kas radušās; 3) ažio uz kaltām monetām apgrozībā radīsies tikai par tik, par cik apgrozība nespēs radīt naudas zīmes. Bet ažio, bez šaubām, var rasties svešas, valsts iedarbības ietekmē. Ja esošo monētu pietrūks maksājumiem, kas pienākas valstij no iedzīvotājiem, bet valsts kā likumīgu maksāšanas līdzekli pieņems tikai pilnvērtīgas monetas, tad uz tām var rasties ažio. Minēsim šādus faktus: atklājot raktuves Australijā 1851.—1853. g., tur radās liels zelta monētu pieprasījums. Tā kā monētu pievedumi no Londonas neapmierināja pieprasījumus, izveidojot it kā ierobežotas kalšanas stāvokli, dažos gadījumos nogāja līdz tam, ka par vienu unci kalta zelta deva vienu un ceturtdaļu unces nekalta zelta. Vai tas neapstiprina kvantitativistu teoriju? «Tomēr, — raksta Numarčs, kurš min šo faktu, — šis apgrozības ieroču trūkums nebija par šķērslī tam, ka preču cenas pieauga līdz ar pieprasījumu, pie tam katrā ziņā nevar noliegt to, ka bija visai attīstīta maiņas tirdzniecība un zeltu pieņēma nevis pēc skaita, bet pēc svara.»¹

Zelta monētu — likumīgā maksāšanas līdzekļa — trūkums ne vien neradīja to «vērtības» celšanos un cenu krišanos, bet, ot-

¹ Took and Newmarch, A History of Prices, VI sēj., 807. lpp.

rādi, normalu — atbilstoši zelta rūpniecības darba ražīguma pieaugumam — cenu celšanos lieliski apkalpoja zelts. Bet aži acīm redzot radās tajos atsevišķos gadījumos, kad vajadzēja iegūt likumīgo maksāšanas līdzekli.

Tāds stāvoklis ir tajos gadījumos, kad ir zelta apgrozības ieroču trūkums. Kas attiecas uz pārpalikumu, tad no visa tā, ko mēs sacijām iepriekš, izriet, ka tāds pārpalikums vispār nav iespējams. Uzkrājuma sfera var uzņemt kaut kuru zelta «pārpalikumu».

NAUDAS VĒRTĪBAS PĀRMAIŅA KĀ ZELTA RŪPNIĒCĪBĀ NOTIKUŠAS DARBA RAŽĪGUMA PĀRMAIŅAS REZULTATS

Ievērojot iepriekš doto pilnvērtīgās naudas vērtības problēmas atrisinājumu, jāatbild arī uz jautājumu par to, kā izpaužas naudas vērtības pārmaiņa zelta rūpniecībā notikušas darba ražīguma palielināšanās rezultātā. Mēs še nevaram sīki iztīrīt šo problēmu. Aplūkosim tikai galvenos secinājumus, kas izriet no visa iepriekš sacītā.

Vērtības mēra funkciju realizē nauda pirms apgrozības procesa. Nav pamata domāt, ka, palielinoties darba ražīgumam zelta rūpniecībā, jānotiek šā likuma pārkāpšanai. Tātad jau pirms apgrozības procesa pie zelta ražošanas avotiem izpaužas zelta vērtības krišana. Preču pirkšana, ko izdara zelta rūpniecība, nav apgrozības procesa akts. Še zelts figurē kā prece, ko apmaina pret citu preci. Nekas nemainās no tā, ka reali še figurē nevis zelts, bet tā vietā izlaistās banknotes. Zelta rūpniecības arvien pieaugošais pieprasījums darba ražīguma pieauguma rezultātā un ražotā zelta masas pieauguma rezultātā dod impulsu vispārējai cenu paaugstināšanai jau pirms jaunu zelta masu ieiešanas apgrozībā. Vienīgi maldīgais uzskats, ka zelts ir tikai apgrozības ierocis, vienīgi kvantitatīvās teorijas pamatprincipu atzīšana par pareiziem var piespiest pieņemt, ka zelta vērtības mērīšanai vajadzīgs, lai tas kā nauda saskartos ar precēm visos preču tirgos.

Markss min Rikardo vārdus:

«Ja valsts iztīktu bez nodokļiem un nauda nokristu vērtībā, tad tās pārmērīgā pārpilnība katrā tirgū radītu vienādas sekas.» Šajā vietā Markss piezīmē: «Te viņam ir smieklīgs priekšstats,

ka naudas krišanas vērtībā jāpavada tās pārmērīgai pārpilnībai katrā tirgū.»¹

Marksa uzskatu būtība par naudas vērtības pārmaiņas procesu ir tāda, ka nevis zelta apgrozības ieroču daudzuma palielināšanās ir preču cenu līmeņa paaugstināšanās cēlonis, bet cenu līmeņa un sumas palielināšanās zelta kā preces vērtības krišanas rezultātā dod iespēju jaunam palielinātam zelta daudzumam ieiet apgrozībā. Visa šā procesa konkrētā mehānisma analīzei jāiziet no šā priekšnoteikuma.

Viss iepriekš sacītais noteic mūsu attieksmi pret tā saucamo «zelta inflācijas» problēmu. No kvantitatīvistu vieglprātīgiem uzskatiem zināmā literatūras daļā nostiprinājās domas par to, ka pirmā pasaules kara periodā bija zelta inflācija Zviedrijā (1916. g.) un Amerikā un ka ar šo pēdējo arī izskaidrojama augsta pasaules cenu līmeņa celšanās.² Bet Zviedrijas 1916. g. piemērs, kad it kā zelta daudzuma pieaugums zemē krasi pacēla cenas, īstenībā tikai apstiprina Marksa teoriju. Cenas Zviedrijā pacēlās nevis tāpēc, ka notika kāda mistiska iekšējo bagātību uzkrājumu iedarbināšana un to pārvēršana par apgrozības ieročiem, bet ārējā pieprasījuma rezultātā, zeltam pieplūstot no ārienes, no karojošām zemēm, kurām trūka preču. Zelta vērtības krišana notika pirms apgrozības procesa, pie valsts robežām, kur zelts un preces stāv pretim viens otram kā vienkāršās maiņas tirdzniecības procesā (bet ne apgrozības procesā). Šeit, pie valsts robežām, tiek noteikts tās iekšējais cenu līmenis. Tas, ka karojošo zemju pieprasījums pēc zviedru precēm krasi pieauga, bija cēlonis to pārdošanai par ievērojami augstāku cenu nekā to ražošanas cena, bija cēlonis neekvivalentai maiņai. Cēloņi šē galu galā ir preču, bet nevis zelta pusē. Tas attiecas arī uz Ameriku. Bez pareizas naudas vērtības teorijas nevar būt pareizas cenu teorijas. Kā redzam, te iztīrītām problēmām nepavisam nav tīri abstrakta nozīme, bet tās saistītas ar visai aktualām mūsdienu problēmām. Buržuaziskā teorija izskaidro visas konjunktūras svārstības ar naudas daudzumu. Te meklē universalīdžekļus pret visām nelaimēm.

Ja vienīgi pareizajām marksisma zinātniskām pozīcijām jāatbilst par naudas vērtību uzbruka, no vienas puses, kvantita-

¹ К. Маркс, Теории прибавочной стоимости, II сēj., I д., 1932. г. изд., 80. лрр.

² Устав Кассель, Мировые проблемы денежного обращения, 1922. г. изд.

tivisti, kuri izskaidroja visas zelta vērtības pārmaiņas ar tā daudzuma pārmaiņu, tad, no otras puses, uzbrukums marksisma pozīcijām notika arī citās formās: parādījās zelta nemainīgās vērtības teorija.

Zelta vērtība it kā paliek pastāvīga, neraugoties uz darba ražīguma pieaugumu zelta rūpniecībā. Darba ražīguma pārmaiņas zelta rūpniecībā nekādu tiešu ietekmi uz preču cenu līmeni neizdarot (Hilferdings u. c.).

Kādus argumentus minēja tam par labu? Pirmais arguments šāds: zelta pieprasījums nav ierobežots, jo bankas uzpērk visu zeltu. Bet, ja jau pieprasījums nav ierobežots, ja bankas iegūst visu ražoto zeltu, tad nekāda attiecību pārmaiņa starp preču un zelta vērtību, — apgalvoja šī teorija, — nenotiek. Preču cenu līmenis nemainās, lai kā arī mainītos darba ražīgums zelta rūpniecībā.

No tā izriet teze par to, ka zelta vērtība it kā absolūti stabila un nekādu tās pārmaiņas iespēju teoretiski nevar konstatēt.

Visa kvantitatīvā skola (kā, piemēram, Kēinss) pašreiz pieturas pie tā viedokļa, ka zelta vērtība mākslīga, jo bankas noglabā visu iegūto zeltu savās velvēs. Regulējot zelta sadali, to izlaižot vai noglabājot, bankas var it kā regulēt tā vērtību.

Otrs zelta nemainīgās vērtības teorijas piekritēju arguments ir tāds, ka neierobežots zelta pieprasījums nozīmē, ka zelta vērtību noteic vissliktākie ražošanas apstākļi un tā tad darba ražīguma pārmaiņa zelta rūpniecībā zelta vērtību negroza, bet tikai rada diferencialās rentes palielināšanos.

Visa šī argumentācija pavisam nepareiza, un secinājumi no tās ir nepareizi. Pieprasījums pēc zelta, kā pēc naudas vispār, nav ierobežots, tāpēc zelta noietam normalos apstākļos vispār nav robežu. Tā bija arī tad, Marksa laikā, kad bankas nenodarbojās ar visa zelta uzpirkšanu. Tomēr Markss no tā netaisīja secinājumu par nemainīgu zelta vērtību.

Bankas uzpērk visu zeltu, bet tas taču nesamazina zelta rūpniecības pirktspējas. Zelta vietā, ko sapirkušas bankas, figurē par zeltu samaksātās banknotes vai banku čeki. Priekš zelta rūpniecības pieprasījuma lieluma nav būtiskas starpības, vai zelta rūpniecība norēķinās ar piegādātājiem un strādniekiem ar zelta monetām vai čekiem, banknotēm, ko tā saņēmusi pret zeltu. Nevar iedomāties tā, ka banku neierobežotam zelta pieprasījumam nav nekāda sakara ar zelta rūpniecības pieprasījumu pēc precēm. Jo lielāka zelta straume virzās uz bankām sa-

karā ar tā ražošanas pieaugumu, jo lielāks zelta rūpniecības pieprasījums. Te arī tiek dots tas impulss, kas ietekmē visu cenu līmeni.¹ Iepriekš jau bija parādīts, ka darba ražīguma pieaugums zelta rūpniecībā ietekmēs visu cenu līmeni vēl pirms tam, kad palielinājusies zelta masa izplūdis pa visiem apgrozības kanāliem.

Otrais jautājums par diferenciatu renti zelta rūpniecībā: vai pareizi, ka attiecībā uz zeltu spēkā tas pats princips, kas lauksaimniecībā, t. i., ka zelta vērtību jeb tā ražošanas cenu noteic sliktākie ražošanas apstākļi.

Daži vārdi par jautājuma vēsturi.

Adams Smits domāja, ka metāla cenu vispār noteic bagātākās raktuves cena un ka metālu ieguves rūpniecībā rentes gandrīz nav. Rikardo pretēji Smitam domāja, ka cenu noteic nabadzīgākā raktuve un ka diferenciatu rente, ko maksā zemes īpašniekam, var būt ļoti liela. Markss piekrit Smitam: «Raktuves, kas mazāk bagātas ar dārgmetāliem un dārgakmeņiem, nedod renti, jo visbagātākā raktuve vienmēr noteic tirgus vērtību un pastā-

1 F. I. Mičaļevska darbā „Золото в период мировых войн“, Госполитиздат, 1945. g., mēģināts izskaidrot mehānismu, ar kura palīdzību tiek realizēts jaunais preču cenu līmenis zelta rūpniecībā notikušas darba ražīguma pārmaiņas rezultātā. Mičaļevskis šo problēmu analizē atšķirti vienkāršai preču ražošanai un kapitalismam. Izejot no Marksa norādījumiem, ka zelta ieguves vietās būtībā noliek preču maiņu, Mičaļevskis parāda, ka vienkāršās preču ražošanas apstākļos radikāla cenu pārmaiņa zelta ieguves vietās saistīta ar to faktu, ka preču ražotājiem ir iespēja pāriet no preču ražošanas uz zelta ražošanu un otrādi. Tāpēc neviens neatdos precī par mazākas vērtības zelta gabalu. Tāpēc preču cenu pieaugums zelta rūpniecībā notikušā darba ražīguma pieauguma rezultātā savā izejpunktā nav pieprasījuma konjunktūras pārmaiņu rezultāts, bet, tā sakot, cenas struktūras pārmaiņas rezultāts. Šādai jautājuma nostādnei jāpiekrīt. Tā izriet no Marksa naudas teorijas. Bet tur, kur Mičaļevskis mēģina parādīt šā mehānisma darbību kapitalisma apstākļos, viņa argumentācija maz pārliecinoša. Mičaļevskis postulē atzinumu, ka precēm, ar kuru palīdzību ražo zeltu, nevar būt mazāka cena nekā tam zelta daudzumam, ko iegūst ar šo preču palīdzību.

Mičaļevskis te neievēro kapitalisma specifiku un, proti, to, ka konkurences gaitā kapitalistu interesē ne tik daudz cenas absolūtais lielums, kuru viņš saņem par precī, cik peļņas norma. Pilnīgi iedomājams, ka par precēm, kuras izlieto zelta ražošanai, saņem, tās pārdodot, mazāk zelta, nekā saņemtu, ja ar šo preču palīdzību izdarītu zelta iegūšanu. Tomēr peļņas norma nozārēs, kas ražo šīs preces, var būt vienlīdzīga tai, kas pastāv zelta rūpniecībā. Vēl vairāk, ja pieņemsim, ka par šīm precēm pārdodot saņem tik daudz zelta, cik zelta var iegūt, izlietojot šīs preces tā ražošanai, tad zelta rūpniecība neiegūtu peļņu. Acīm redzot cenu veidošanās jautājumu, pastāvot kapitalismam, nevar atrisināt bez kapitalu konkurences apstākļu un strādnieku ekspluatācijas apstākļu analīzes.

vīgi tiek atklātas jaunas, bagātākas raktuves, kustība vienmēr notiek pa augšupejošu līniju.»¹

Markss te piekrit Smitam, ka nevis vissliktākās raktuves noteic vērtību un tātad arī rentes lielumu, bet to noteic bagātīgās raktuves relatīvais pārkums pār tāda paša veida raktuvēm; bagātāku raktuvju atklāšana noved pie dārgmetalu vērtības pazemināšanās.

Zelta īpatnība ir tāda, ka tā vērtība izteicas visas preču pasaules cenās. Skaidrs, ka, kaut gan zelta pieprasījums neierobežots, pāreja uz sliktākām raktuvēm nedos zelta rūpniekam nekādas peļņas, ja saglabāsies agrākais preču cenu līmenis.

Pāreja uz sliktākām raktuvēm var būt izdevīga vai nu pieaugot darba ražīgumam zelta rūpniecībā sakarā ar tehniskiem uzlabojumiem, vai kritot preču cenu līmenim.

DARBA RAŽĪGUMA PIEAUGUMS ZELTA RŪPNIĒCĪBĀ

Zelta vērtības pārmaiņa un tās ietekme uz preču cenām tagad jau pierādīta ne tikai abstrakti teoretiski, bet arī ar konkrētu analīzi. Vēsturiski visagrāk zelts tika atrasts zelta smilšu laukos un zelta gabalu-tīrradņu veidā.

Zelta ieguves pieaugums un darba ražīguma pieaugums sākumā bija saistīts tikai ar atklātās zelta atradnes bagātību. Periodā no 1493. līdz 1520. g. vidēji gadā ieguva 186 tūkst. unces zelta (skaitliskie dati par kopējiem zelta ieguves apmēriem līdz 1938. gadam ņemti no darba „Мировые экономические кризисы“, III sēj.). Zelta ieguve lēnām palielinājās un XVI gs. beigās vidēji gadā līdzinājās pavisam 237 tūkst. uncēm (periodā no 1581. līdz 1600. g.).

XVII gadsimtā zelta ieguve izdara strauju lēcieni un visaugstāko līmeni sasniedz periodā no 1741. līdz 1760. g., kad tā vidēji līdzinājās 791 tūkst. uncēm gadā. Tas izskaidrojams ar bagātīgu zelta slāņu atklāšanu Brazīlijā. Bet šo slāņu noplicināšana ir par cēloni turpmākai zelta ieguves krišanai. Gada vidējā ieguve periodā no 1811. līdz 1820. g. ir tikai 368 tūkst. unces. Zelta rūpniecības attīstība Krievijā (Uralos un Sibīrijā) kļūst par ievērojamu faktoru zelta ražošanas pieaugumā sekojošos trīsdesmit gados. Zelta ieguve no jauna paceļas līdz līmenim 652 tūkst. unces vidēji gadā (periodā no 1831. līdz 1840. g.).

¹ К. Маркс, Теории прибавочной стоимости, II сēj., 2. д., 1932. г. изд., 104. лпп.

1848. gadā tika atklāti visbagātākie zelta smilšu lauki Kalifornijā, 1854. gadā — Australijā, 1860. gadā — daudzos Ziemeļamerikas štatos (Dakotās, Kolorado u. c.). Pēc tam atrada jaunus zelta smilšu laukus Australijā, Jaunzelandē u. c. Zelta ieguve šajos gados pacelās līdz neredzētiem apmēriem. 1860. gadā tika iegūtas 6486 tūkst. unces zelta, t. i., gandrīz 10 reīzu vairāk nekā pirms divdesmit gadiem. Bet pēc tam sakarā ar raktuvju nopličināšanu ieguve no jauna samazinās un paliek pazeminātā līmenī līdz 90-ajiem gadiem.

Mēs redzam, ka zelta ieguves svārstības visā iepriekšējā zelta rūpniecības vēstures posmā bija atkarīgas galvenokārt no tā, cik bagātīgas bija zelta atradnes. Zelta iegūšanas un skalošanas tehnika, protams, progresēja (pie tam Krievija te ieņēma pirmo vietu pasaule), bet tomēr tā bija ļoti primitīva. Sprotams, ka daļa zelta te gāja zudumā. Pilnīgākas iegūšanas metodes — sīkāko zelta graudu iegūšana ar amalgamēšanu — toreiz nebija pieejamas sakarā ar to dārgumu, kas izskaidrojams ar vēl zemo tehnikas un ķīmijas attīstības līmeni.

90-ajos gados atklāja bagātīgus zelta slāņus Dienvidāfrikas raktuvēs, kur zelts bija ieslēgts citos kalnu iežos. Raktuvju zelts bija pazīstams arī agrāk, bet sakarā ar tehnikas zemo līmeni tā iegūšana tomēr attīstījās nepietiekami.

Tehnikas progress ļāva tieši raktuvju zelta ieguvē panākt visaugstāko darba ražīgumu. Raktuves zelts izrādījās vienmērīgāk sadalīts, radās tā ieguves stabila kāpinājuma iespēja. Bet tehnikas progress ļāva iegūt arvien lielāku zelta daudzumu no viena un tā paša ieža apjoma.

Visu ieguves procesu mechanizācija, elektroenerģijas iesakņošana, ķīmijas lietošana zelta ieguves procesos (ciana paņēmiens) bija par cēloni ieguves pieaugumam, ievērojamam zelta vērtības pazeminājumam, padarīja rentablu ļoti nabadzīgu rūdu apstrādi.

Tehnikas progress bija arī zelta smilšu lauku zelta ieguvē. 1906. gadā šādos zelta smilšu laukos vienā darba stundā skalojamā mašina izskaloja 4,4 kub. asis smilšu un ieguva 3 zol. 44 doļas zelta, bet 1912. gadā tajā pašā laikā tika izskalotas 5,3 kub. asis smilšu un iegūti 4 zol. 83 doļas zelta. 1906. operāciju gadā no vienas skalojamās mašinas ieguva 2 pudus 22 mārciņas 24 zolotņikus zelta, bet 1912. gadā — 3 pudus 39 mārciņas 16 zolotņikus. (Sk. žurnālu „Золото и платина“, 1. nr., 1914. g., 14. lpp.)

(Vēl par zelta rūpniecības tehnikas progresu ārzemēs un Krievijā sk. žurnālu „Золото и платина“ 11. nr., 1918. g., 239.

lpp.; 5. nr., 1912. g., 132. lpp.; 11 nr., 1919. g., 270.—272. lpp.; 2. nr., 1914. g., 41.—42. lpp.; 9.—10. nr., 1915. g., kā arī „Энциклопедия промышленных знаний”, sējums „Горное дело“.)

Galveno nozīmi zelta ieguvē pasaules mērogā iemantoja rak-tuvju izstrāde.

Jau šā gadsimta sākumā uzskatīja, ka, pateicoties sevišķi pil-nīgiem apstrādes paņēmieniem, izdevīgi izstrādāt tādu iezī, kur uz vienu tonnu iezī iznāk $\frac{1}{4}$ unces zelta (jeb 2,5 zol. uz 100 pu-diem), bet tagad galvenām atradnēm par normalu uzskata 2—1,5 un pat 1 zolotņiku. Cianēšanas un amalgamēšanas metodes ar-vien vairāk tiek papildinātas, bet līdz ar tām kolosali pieaug arī zelta ieguve.

Pēc Dienvidafrikas zelta slāņu atklāšanas zelta ieguve sāka strauji pieaugt. Tā pacēlās no 5749 tūkst. uncēm 1890. gadā līdz 22 556 tūkst. uncēm 1913. gadā un 22 847 tūkst. uncēm 1915. gadā.

1917. gadā, neskaitot Krieviju, tika iegūtas 22 325 tūkst. un-ces zelta. Pēc tam sākās zelta ieguves samazināšanās līdz pat 1922. g. Tas izskaidrojams vispirms ar cenu līmeņa pieaugumu, kas paaugstināja zelta ražošanas izmaksas. Ar 1923. g. sākas neliels zelta ieguves pieaugums ar zināmām svārstībām pazemi-nāšanās virzienā. Zelta ieguve sevišķi sāka palielināties ar 1929. gadu. Bet līdz 1932. g. nebija sasniegts ieguves līmenis, kāds bija pirmā pasaules kara periodā. Cenu krišana 1929.—1933. g. krīzes laikā no jauna padarīja izdevīgu zelta iegūšanu. Turklāt valdības lietoja specialus līdzekļus zelta ražošanas celšanai. Ar 1932. g. ieguve ātri gāja kalnup un 1938. g. sasniedza 31 914 tūkst. unces. Zelta ieguve turpināja augt un pacēlās līdz 1941. g. apmēram par 10%. Cenu pieaugums kara laikā no jauna paaug-stināja zelta rūpniecības izmaksas, un ar 1942. g. iesākās tās sa-šaurināšanās. Līdz 1945. gadam zelta ieguve bija kritusi, salī-dzinot ar 1941. g., vairāk nekā par 40%.

Zelta ieguves pieaugums periodā no 1890. g. līdz pirmam pasaules karam notika galvenokārt, pateicoties Dienvidafrikas ieguvei, citās zemēs ieguvei paliekot stabilai vai krītot (sk. 120. lpp.).

Pēc pirmā pasaules kara, zelta ieguvei pasaulē vispār sama-zinoties (līdz 1932. g.), Dienvidafrikas Savienības ipatnējais svars turpināja augt, sasniedzot 1929. gadā 55% (no zelta pro-dukcijas kapitalistiskā pasaulē).¹

¹ Sk. stāt. krājumu „Капиталистические страны“, izdev. „Плановое хозяй-ство 1937. г., I сēj., 409. lpp.

Transvalā iegūtā zelta procents attiecībā pret visas pasaules iegūvi

Gadi	Procenti	Gadi	Procenti
1890	7,7	1909	33,2
1895	21	1910	34,2
1905	26,7	1911	36,9
1906	24,8	1912	40,4
1907	32,3	1914	38,3
1908	33	1916	41,3

Tādējādi galveno zelta masu iegūst apstākļos, kas ir vislabvēlīgāki darba ražīguma pieaugumam, zinātnes un tehnikas sasniegumu pielietošanai nolūkā panākt ieguves pieaugumu.

ZELTA VĒRTĪBAS PAZEMINĀŠANĀS

Ka zelta vērtība pazeminās, tas redzams vispirms no visai ievērojamas ražošanas izmaksu pazemināšanās.

Ražošanas izmaksas uz 1 tonnu zeltu saturošas rūdas Āfrikā

Gadi	Šiliņi	Pensi
1890	42	1 ¹ / ₂
1895	33	5
1898	28	—
1902	25	9
1903	24	9
1905	23	6
1908	18	—
1909	17	1
1910	17	7
1911	18	—
1912	18	8
1913	17	11
1914	17	1
1917	19	2
1921	25	8
1926	19	—
1928	19	9
1932	19	—

Sakarā ar šo tabulu jāatzīmē sekojošais. Zelta ieguves izmaksas visai ievērojami samazinātas: no 1890. līdz 1913. g. ap-

mēram $2\frac{1}{2}$ reizes un nedaudz mazāk periodā no 1890. līdz 1928. gadam, pie tam vairumcenas Anglijā no 1890. līdz 1913. gadam pieauga apmēram par 17—20%, bet periodā no 1890. līdz 1928. g. apmēram par 65%. Skaidrs, ka pie tāda cenu pieauguma realie izdevumi samazinājās vēl vairāk nekā izmaksas. Protams, izmaksas bija ievērojami samazinātas arī uz strādnieku darba algas rēķina. Tajā pašā laikā dati par darba ražīguma pieaugumu liecina par to, ka izmaksu samazināšanā līdz ar darba algas pazemināšanu izpaudās patiesā zelta vērtības pazemināšanās. Tā, piemēram, zelta ieguve gadā uz vienu strādnieku palielinājās no 111 sterliņu mārciņām 1906. gadā līdz 192 sterliņu mārciņām 1929. gadā. Darba ražīguma pieaugums — gandrīz par 73%. Tas ir skaidrs pierādījums par zelta vērtības pazemināšanos.

F. I. Mičaļevskis savā grāmatā «Золото как денежный товар» (Соцэкгиз, 1937. g.) ir konkrēti pierādījis zelta vērtības pārmaiņas ietekmi uz preču cenām. Analizējot datus par darba ražīguma pieaugumu zelta rūpniecībā un visā pārējā rūpniecībā (protams, šie dati aptuveni), Mičaļevskis parāda, ka:

1) XIX gs. 50-ajos gados darba ražīgums zelta rūpniecībā bija augstāks nekā pārējās rūpniecības nozarēs, — tā sekas bija straujš preču cenu pieaugums;

2) 60-tos gadus raksturo vājš darba ražīguma pieaugums visās nozarēs — tam atbilst vājā cenu līmeņa mainība;

3) 70-ajos gados bija ievērojams darba ražīguma pieaugums zelta rūpniecībā, un tam atbilda cenu pieaugums;

4) 1890.—1914. g. periodam Mičaļevskis parāda, ka visattīstītākā pasaules saimniecības sektorā — ASV rūpniecībā — produkcijas pieaugums uz 1 strādnieku bija apmēram 10%, kamēr Dienvidāfrikā zelta ieguvē — gandrīz 30%. Tam vajadzēja izsaukt cenu pieaugumu.

Saprotams, ka milzīga loma cenu pieaugšanā XIX gs. beigās un XX gs. sākumā bija monopoliem. Bet mēs piekritam tam, ka viens no šā cenu pieauguma faktoriem bija straujāka zelta vērtības pazemināšanās salīdzinājumā ar citu preču vērtību. Jo arī monopolu apstākļos vērtības likums turpināja stichiski darboties.

METALISKĀS NAUDAS SISTEMAS IMPERIALISMA PERIODĀ

No tā laika, kad notika pāreja uz zelta monometalismu, līdz 1914. g. kara sākumam gandrīz visām kapitalistiskām zemēm bija zelta standarta sistema, kurai pastāvēt, iekšzemē brīvi apgrozījās zelts un visus pārējos naudas veidus brīvi apmainīja pret zeltu; pastāvēja arī brīva zelta apgrozība starp zemēm. Tikai nedaudzām zemēm, noteicot ar likumu pāreju uz zeltu kā vērtības mēru un uzturot savas valutas zelta kursu iekšzemē, bija papīra naudas apgrozība (Austrija) vai sudraba apgrozība (Meksika). Ķīna palika sudraba monometalisma zeme ar diezgan chaotisku naudas apgrozības sistemu vispār.

Gandrīz visās pārējās zemēs, pamatojoties uz zelta monometalismu, bija zelta apgrozība. Ciktāl naudas sistēmas nebija tīri metaliskas, bet jauktas (galvenokārt pamatotas uz apgrozības kredīta ieročiem), zelta naudas īpatnējais svars attiecībā pret visu apgrozībā esošo naudas masu nebija liels, kaut gan absolūtie zelta apmēri apgrozībā pieauga. Bet sevišķi pieauga zelta krājumi.

Tā, piemēram, zelta monētu apgrozība ASV 1890. gadā svārstījās līmenī no 373 līdz 405 milj. dolāru, kopējai naudas masai apgrozībā svārstoties no 1426 līdz 1504 milj. dolāru. 1913. gadā kopējā zelta monētu masa apgrozībā sasniedza 633,9 milj. dolāru, t. i., pieauga par 260 milj. dolāru, bet kopējā naudas apgrozības summa jau palielinājās līdz 3447 milj. dolāru. Zelta apgrozības īpatnējais svars krita, kaut gan absolūti tā pieauga. Jāatzīmē arī, ka periodā no 1900. līdz 1913. g. kopējā zelta monētu masa apgrozībā gandrīz nepārmainījās.¹

Francijā zelta monētu daudzums apgrozībā pieauga no 7316 milj. franku 1891. gadā līdz 9141 milj. franku 1913. gadā. Bet kopējā naudas apgrozības summa paaugstinājās tajos pašos gados no 12 143 milj. franku līdz 16 028 milj. franku (turpat, 21. tabula par Franciju). Tajā pašā laikā monētu ikgadējā kalšana ievērojami pārsniedza zelta apgrozības pieaugumu.

No tabulas 123. lpp. kļūst acīm redzams milzīgais kalto monētu daudzuma pieaugums. Gada vidējais kalums visā pasaulē no 1882. līdz 1890. g. līdzinājās apmēram 500 milj. marku, no 1895. līdz 1907. g. — apmēram 1300—1400 milj. Vispirms pievērs uzmanību tas, ka kalšana pārsniedza ikgadējo zelta ieguvu.

Lēkssis, no kura mēs aizgūstam šos skaitļus, sakarā ar šo tabulu saka: «Jāsecina, ka puse līdz divām trešdaļām no šās

¹ Sk. „Мировые экономические кризисы“, 1939. g. izd., III sēj., 33. tab. par ASV.

Zelta monētu kalšana pasaulē

Gadi	Kalšana (milj. marku)	Gadi	Kalšana (milj. marku)	Gadi	Kalšana (milj. marku)
1882	418,7	1890	625,8	1902	925,7
1883	44,2	1895	970,6	1903	1010,0
1884	417,6	1896	822,8	1904	1912,0
1885	402,2	1897	1838,3	1905	1075,0
1886	397,6	1898	1651,1	1906	1538,5
1887	525,0	1899	1957,6	1907	1729,6
1888	556,3	1900	1490,6		
1889	709,4	1901	1042,0		

ikgadējās kalšanas sumas iznāk, pārkaļot jau eksistējušās monetas, vai vispār rodas no veca, agrāk iegūtā zelta.» Skaidrs, ka kalšanas dati absolūti vēl nedod priekšstatu par faktiski apgrozīušos monētu skaitu. Naudas reformas, pāreja uz zelta valūtu prasīja, protams, daudz zelta, bet šis zelts nenonāca apgrozībā, vismaz Eiropā. «G. Robertss norāda, ka zelta valūtas ieviešana Argentīnā, Meksikā, Brazīlijā un Japānā arī aprija lielu daudzumu zelta. Monētu reforma Krievijā un Austroungarijā, kā arī Francijas vajadzības pēc naudas laikā no 1890. līdz 1912. g. prasīja 583 milj. dolaru zelta.» (Sk. žurnālu „Золото и платина“ 1912. g., 13. nr., 363. lpp.; Robertss — Amerikas naudas kalšanas direktors.)

Tajā pašā laikā pēc Amerikas naudas kalšanas direktora datiem var secināt, ka no 25,2 mljrd. marku zelta, kas no jauna iegūti periodā no 1890. līdz 1910. g., naudas apgrozībā nonāca tikai 3,2 miljardi.

Tādējādi arī periodā, kad galvenajās kapitalistiskās zemēs bija zelta apgrozība, naudas apgrozība atvilkā tikai nelielu zelta ieguves daļu. Kur tad palika pārējais iegūtais zelts? Cik zelta izlietoja rūpnieciskam patēriņam? Kaut kādi dati par to ir. Amerikā tie sastādīti uz to personu liecību pamata, kuras nodarbojas ar dažādu izstrādājumu pagatavošanu no zelta, Vācijā tika ievāktas specialas anketas 1896., 1897. un 1908. gadā. Visi šie dati liecina par to, ka, kaut arī rūpnieciskiem mērķiem izlietotā zelta absolūtais daudzums pieaug, tomēr relatīvi pret ikgadējo iegūti tas krit. Amerikas naudas kalšanas direktors sniedz šādus skaitļus (sk. tabulu 124. lpp. sākumā).

Tādējādi apmēram ceturtdaļu (pēc citiem datiem trešdaļu) no visa ik gadus iegūtā zelta izlietoja rūpnieciskiem nolūkiem.

Iegūtā zelta galvenā masa nonāca emisiju banku velvēs. Tas

Gadi	Iegūtā zelta vērtība	Rūpniecībā izlietotā zelta vērtība	Rūpniecībā izlietotā zelta % pret visu ieguvi
	(miljonus dolaru)		
1890	119	50	42,0
1895	199	59	29,6
1900	255	76	29,7
1905	380	81	24,4
1910	455	112	24,6

redzams no bilances par zelta ieguvi un izlietošanu pasaulē no 1890. līdz 1910. g. (žurnālā «Золото и платина», 1913. g., 13. nr., mēs atrodam par to sīkus skaitļus, kas ņemti no Amerikas naudas kaltnes direktora pārskatiem. Saskaitot un sagrupējot tos, mēs iegūsim šādus rezultātus):

Bilance par zelta ieguvi un izlietošanu pasaulē

Aktivs	Milj. dol.	% pret bilanci	Pasivs	Milj. dol.
<i>Emisiju banku un valsts kasu uzkrājumi</i>			Zelta ieguve pasaulē	
ASV banka un valsts kase	986,8		1800.—1899. g.	1950
Eiropas emisijas bankas	1550,2		1900.—1910. g.	4037
Kanada, Australija, Dienvidafrika	245,3			
Pārējās bankas	573,3			
	3355,6	56		
Argentina, Brazīlija (zelta valūtas ieviešanai)	343	6		
Uzkrājumi Eģiptē un Azijā (Indija, dažādās formās)	774	13		
Rūpnieciskais izlietojums	1328	22		
Nezināmi sadalītais atlikums	186,4	3		
Bilance	5987	100	Bilance	5987

Mūsu bilance dod aptuvenu iespēju spriest par to, kur palicis zelts, kas iegūts 20 gados. *Vairāk par pusi no tā uzkrājušas bankas.* Ēģipte un Azija paņēmušas 13% (bet pēdējos gados viena pati Indija ņēmusi jau 28% no pasaules ieguves). Zelta daudzums, kas atrodas apgrozībā Eiropā, pēc Amerikas naudas kaltuves direktora ciešas pārlicības, visumā gandrīz nav palielinājies. Tātad galvenās zelta pircējas bija bankas. Tās ir viņas, kas uzrādīja kolosalu neaprobežotu zelta pieprasījumu, uzņemot apmēram 60% no visa iegūtā zelta.

Pēc pirmā pasaules kara centralās bankas vēl vairāk palielināja zelta uzkrāšanu. 52 valstu centralo banku zelta krājumi bija 1913. gadā 4070 milj., bet uz 1938. g. tie jau bija 15 080 milj. veco dolaru, t. i., bija palielinājušies vairāk nekā par 11 mljrd. — gandrīz 4 reizes. Tajā pašā laikā zelta ieguves summa pasaulē periodā no 1913. līdz 1938. g. bija mazāka — 9—10 mljrd. dolaru.

Tātad centralo banku uzkrājumi pēc saviem apmēriem lielāki par šajā periodā iegūtā zelta sumu. Tas nozīmē, ka bankas uzsūkušas ne vien visu iegūto zeltu, bet arī ievērojamu daļu no tā, kas apgrozījās agrāk kā monetas, kā arī zeltu, kas kalpoja personīgam patēriņam (rotaslietas u. tml.).

Lielāko centralo banku un valstu fondos plūda arī tas zelts, kas bija ilgu laiku uzkrāts Austrumos, it īpaši Indijā. Tā pēc dažiem datiem tiek vērtēts, ka Indija no 1835. g. importējusi apmēram 55 milj. unces tīra zelta un apmēram 2 mljrd. unces sudraba. Ar 1931. g. no Indijas iesākās stiprs zelta aizplūdums. No 1931. līdz 1936. g. Indija eksportēja 35 milj. unces tīra zelta, kas ir 22% no zelta produkcijas pasaulē.

Sekojošos 3 gados tās zelta eksports samazinājās un bija tikai 6 milj. unces.¹ Šis zelta eksports vispirms bija Indijas preču eksporta vērtības ievērojamas pazemināšanās rezultāts sakarā ar krasu cenu krišanos. Šajos apstākļos milzīgos mešlus, ko maksāja Indija metropolei — Anglijai, nevarēja segt ar preču eksportu, un tos sedza ar zelta eksportu. Saprotams, Anglijā visādi stimulēja zelta aizplūšanu no Indijas. Par zelta rūpniecisko izlietošanu pēc pirmā pasaules kara nav pietiekamu datu. Pēc dažiem aprēķiniem tās relatīvie apmēri samazinājušies un līdzinās 5—10% no pasaules ieguves. Tas izskaidrojams ar zelta dabūšanas grūtībām tā demonetizācijas rezultātā.

¹ W. Morton, *British Finance 1930—1940*, 1943. g., 181.—182. lpp.

Pēc pirmā pasaules kara krasi paasinājās nevienmērība zelta krājumu sadalījumā.

Tagad līdz 70% zelta krājumu sakoncentrēti ASV. Bankas un valdības pašreiz monopolizējušas gandrīz visu zeltu.

Lai raksturotu zelta fondu lomu mūslaiku kapitalisma apstākļos, iepriekš jānoskaidro naudas apgrozības likumsakarības, pastāvot kredīta sistēmai, un daudzas imperialisma perioda ekonomikas īpatnības.

Ar pirmā pasaules kara sākšanos beidza savu eksistenci zelta apgrozības sistēma, visa kapitalistiskā pasaule iegāja svārstīgas un nestabilas naudas apgrozības posmā. Zelta apgrozība, pamatojoties uz zelta monometalīsmu, visilgāk pastāvēja Anglijā — vairāk par 100 gadiem — un vismazāk zemēs, kas pārgāja uz zelta apgrozību XIX gs. beigās. Te tā neizturēja pat divus gadu desmitus.

V NODAĻA

APGROZĪBAS LĪDZEKĻI, PASTĀVOT KREDĪTA SISTEMAI

KREDĪTA NAUDAS RAŠANĀS

Kredīta nauda rodas, pastāvot kapitalistiskam ražošanas veidam, uz kapitalistiskās kredīta sistēmas attīstības pamata. Kredīta naudas rašanās ļoti cieši saistīta ar naudas kā maksāšanas līdzekļa funkciju. Visi tie ražošanas un preču apgrozības apstākļi, kas vienkāršā preču apgrozībā izraisa maksāšanas līdzekļa funkcijas attīstību, kapitalisma apstākļos eksistē ievērojami paplašinātā mērogā. Bez tam nāk klāt virkne jaunu specifisku apstākļu, kas rodas pašā kapitalisma attīstībā.

Pie tiem vispirms pieder komerciālā kredīta nepieciešamība. Starpība dažādo preču ražošanas ilgumā un apgrozības laikā līdz ar kapitalisma attīstību kļūst arvien lielāka. Viscaur un vienmēr ir tāda parādība, kad kapitalists-pārdevējs piedāvā savu preci, bet tās pircējs vēl nav spējīgs realizēt savus ražotos produktus. Bez tam preces realizē nevis tieši paši kapitalisti-rūpnieki, bet ar tirdznieciskā kapitāla vidutājību. Šis pēdējais nevar būt tāda lielumā, kas atļautu uzpirkt visas preces, ko ražo rūpniecības kapitalisti. Šim apstāklim ir svarīga loma, kad ātri pieaug ražošana, un it īpaši pieaugot tai ražošanas daļai, kas paredzēta tāliem tirgiem. «Ražošana lielā mērogā un tāliem tirgiem izsviež visu produktu tirgotāju rokās, tomēr nav iespējams, ka nācijas kapitāls divkāršotos, tā ka tirgotāji paši par sevi spētu iepirkt par savu personīgo kapitālu visu nacionālo produktu un pēc tam no jauna to pārdot. Tātad šie nenovēršami kredīti, — kredīti, kas palielinās apmēros līdz ar ražošanas vērtības pieaugumu...»¹

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 1935. г. изд., 344. лрр.

Lūk, šie apstākļi un proti tas, ka, pirmkārt, saglabājas un pastiprinās dažādo nozaru ražošanas procesa nevienmērība, otrkārt, attālinās noieta vietas un, treškārt, realizācija notiek ar tirdznieciskā kapitāla starpniecību, — viss tas ir par cēloni tam, ka funkcionējošie kapitalisti spiesti piešķirt viens otram kredītu preču realizācijas procesā, kapitāla atražošanas procesā. Tas arī ir komercialais kredīts.

Komercialais kredīts visstiprākā mērā samazina kapitalistiskās saimniecības atkarību no tai piederošā zelta apmēriem; ja nāktos visas preces pārdot skaidrā zeltā, tad skaidrs, ka zelta ražošanas apmēri būtu robeža kapitalistiskās ražošanas izvērsīšanai.

Pastāvot komercialam kredītam, nauda preču realizācijas momentā pilda vērtības mēra funkciju, bet samaksājot parādu par precī — maksāšanas līdzekļa funkciju.

Nauda, pildot te funkcijas, kas piemīt vienkāršai apgrozībai, tajā pašā laikā ir kapitāla forma. Tādējādi, kapitalismam attīstoties, naudas kā maksāšanas līdzekļa lietošana ievērojami paplašinās un vairs nav nejaušs moments preču apgrozībā, bet iegūst vispārēju nozīmi.

Preces, kuras pārdod ar komercialā kredīta starpniecību, ir par cēloni, ka rodas rakstiski maksāšanas solījumi — vekseli. Vekseļa izcelšanās saistīta ar naudas tirdznieciskā kapitāla operācijām. Naudas tirdznieciskais kapitāls apkalpo tehniskās operācijas, kas saistītas ar naudas apgrozību. Tā pārstāvji — tirgoņi — nodarbojas ar tās naudas uzglabāšanu, kas pieder citiem tirgoņiem, viņu kontu vešanu, ar naudas maksāšanu un pieņemšanu viņu vietā. Šīs operācijas rodas no naudas kā apgrozības līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcijām. Bet vēl agrāk rodas naudas tirdznieciskā kapitāla operācijas, kas saistītas ar pasaules naudas funkciju. Katrai zemei ir savs naudas vienības veids, bet kapitalistiskās ražošanas sākumā gandrīz katrai pilsetai bija sava īpaša moneta. No tā izriet nepieciešamība pēc operācijām svešu monētu apmaiņai pret vietējām monetām vai pret sudraba vai zelta stieņiem kā pasaules naudu. Maiņas operācijas un tirdzniecība ar zeltu un sudrabu ir visvecākās tirdzniecības formas ar naudu.

No šās tirdzniecības ar naudu arī radās vekselis (XII—XIII gs. Itālijā). Naudas tirgotāji savu operāciju atvieglošanas nolūkā un lai nodrošinātu zelta un sudraba pārvadājumus (bija iespējams, ka feodaļi aplaupā), izrakstīja kvītis par noteiktas summas pieņemšanu no klientiem un uzdeva banķieriem citos

apvidos vai zemēs izmaksāt klientiem šo sumu. Baņķieru savstarpēji norēķini tika periodiski likvidēti, tiem sastopoties (gada tirgos). Šīs kvītis un uzdevumi arī bija pirmā vekseļa forma. Šim vekselim tātad bija pārvedu vekseļa (tratas) raksturs. Tā formula tāda: «Uzdodu Jums samaksāt tādām un tādām tādā un tādā termiņā tādu un tādu sumu.» Te tātad piedalās trīs personas. Personu, kas izdevusi vekseli, sauc par *trasantu*, personu, kas maksā par vekseli, par *trasatu*, personu, kas saņem naudu, — par *remitentu*.

Komercīalam kreditam attīstoties, vekselis kļuva par tā nepieciešamu ieroci: nosūtot precī pircējam, preces pārdevējs izraksta caur banku pircējam vekseli, t. i., liek priekšā pircējam samaksāt caur banku (vai trešai personai) noteiktu naudas sumu par pircējam pārdoto precī.

Vietējā apgrozībā izplatījies *vienkāršais* vekselis, kur piedalās divas personas. Tā formula šāda: «Aņņemos samaksāt tādām un tādām tādā un tādā termiņā tādu un tādu sumu.» Vienkāršo vekseli izraksta parādnieks kreditoram.

Preču apgrozībai attīstoties, plaši izplatījās vekseļu apgrozības prakse. Preces pārdevējs, kas saņēmis, pieņemsim, no pārdevēja vienkāršo vekseli, taisa vekseļa otrā pusē īpašu uzrakstu — indosamentu. Indosaments nozīmē maksājuma galvojumu un tajā pašā laikā tiesību tālāk nodošanu naudas saņemšanai no parādnieka. Piemēram, Ivanovs saņēmis vienkāršo vekseli no Petrova. Bet Ivanovs savukārt nopircis preces no Sergejeva. Sergejevs ir ar mieru pieņemt par precēm no Ivanova nevis paša Ivanova vekseli, bet Petrova vekseli ar nosacījumu, ka Ivanovs vekseļa otrā pusē izdarīs uzrakstu, kas nozīmē, ka Ivanovs galvo par Petrova maksājumu pēc vekseļa. Ivanovs ar šo vekseli samaksā Sergejevam, kuram viņš parādā. Sergejevs dabū tiesību piedzīt naudu no Petrova. Indosaments tajā pašā laikā garantē Sergejevam, ka Petrova nemaksāšanas gadījumā vekseli samaksās Ivanovs.

Ar šo pašu vekseli Sergejevs savukārt varēja norēķināties ar savu kreditoru, rakstot no savas puses indosamentu uz vekseļa. Vekseļa samaksu šajā gadījumā garantēja ne vairs Ivanovs vien, bet pirmā kārtā Sergejevs.

Tomēr sākumā vekseliem bija ierobežota apgrozība, jo parādnieks varēja ierosināt jautājumu par to, ka parāda rašanās cēlonis nav tiesisks. Piemēram, prece izrādījusies sliktas kvalitātes, un tāpēc parādnieks atsacījies vekseli samaksāt. Citādi sakot, vekselis juridiski bija saistīts ar pavisam konkrētu, no-

teiktu darījumu. Vekseļa apgrozības paplašināšanas nolūkā kapitalistisko valstu likumdošana sāka vekselim piešķirt *abstraktas* saistības raksturu. Tas nozīmēja, ja reiz vekselis izdots, tad vekseļa parāds uzskatāms par absolūtu un maksājums pilnīgi obligāts neatkarīgi no darījuma rakstura, kura dēļ vekselis izdots. Tāds vekseļa raksturs ievērojami paplašināja iespēju vienam un tam pašam vekselim funkcionēt daudzos darījumos.

Vekseļa rašanās, pastāvot komercialam kreditam, rāda, ka apgrozībā patiešām ir vajadzība pēc naudas. Vekselis šo vajadzību apmierina, pie tam, kā bija parādīts, vekselis var apkalpot ne tikai darījumu, pateicoties kuram tas radies, bet arī virkni citu kredītu darījumu, tas var figurēt kā apgrozības līdzeklis, pārejot no rokas rokā. Vekselis apgrozās, un šī vekseļa apgrozība arī atspoguļo naudas vajadzību, kas radusies preču apgrozībā. Vekselis apmierina šo vajadzību, tas atvieto naudu. Vekselis ir kredīta nauda. Ja vekselis atvieto naudu, jāprezūmē, ka tam gala iznākumā jāpārvēršas skaidrā naudā. Bet tas ne vienmēr ir nepieciešams. Ja savas apgrozības rezultātā preču pasaulē sastapsies divi vekseļi, pie kam katrs no tiem reprezentē pretējā vekseļa īpašnieka parādu, tad šie pilnīgi iespējama parādu savstarpēja dzēšana. Te iztiek bez skaidras naudas funkcionēšanas, te tiek radīts tiešs skaidrās naudas ietaupījums. Tādu savstarpēju parādu dzēšanu ārkārtīgi sekmē noreķinu palātu attīstība. Tomēr ne visi vekseļi veic noslēgtu loku, ne visi vekseļi nonāk kā maksāšanas līdzekļi savā izejpunktā, ne visi vekseļi tāpēc var figurēt kā galīgais maksāšanas līdzeklis. Lūk, kāpēc vekseļu apgrozības apstākļos tomēr nepieciešama skaidra nauda. Bez tam milzīgas vekseļu masas nemaksājumi ir likumsakarīgs un nenovēršams krīzes moments. Te savstarpēju maksājumu ķēde pārtrūkst un vekseļu pārvēršanās skaidrā naudā kļūst par nepieciešamību kā masveidīga parādība.

Komercialā kredīta attīstības pirmajos posmos, kad tas aprobežojas ar samērā šaurām vietējo tirgoņu un rūpnieku aprindām, vekselis ieguva iespēju plaši funkcionēt kā maksāšanas līdzeklis. Markss min piemēru, ka Anglijas tekstilrūpniecības apgabalos apgrozījušies vekseļi ar simtiem uzrakstu otrā pusē (*indoso*), t. i., simtiem cilvēku bez vekseļa dēvēja garantēja vekseļa samaksu. Tādi vekseļi ļoti labi pildīja apgrozības līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkciju. Tomēr samērā ar kapitalisma attīstību un kredīta sakaru pieaugumu to kapitalistu aprindas, starp kuriem izveidojās komercialā kredīta attiecības, ievērojami

paplašinājās; pieauga starptautiskie sakari; vekseļa nemaksāšanas iespēja kļuva lielāka. Tas, ka periodiski atkārtojās rūpniecības krīzes uz arvien plašākas bāzes, liecināja par to, ka vekselis, ko izdevis pat visgodīgākais un uzticamākais klients un kam ir daudzu kapitalistu garantija, tomēr nereprezentē absolūtu samaksas garantiju. No tā izriet vekseļa apgrozības ierobežotība.

BANKNOTE

Vekseļa kā naudas funkcionēšanas ierobežotība radīja nepieciešamību privatu samaksas garantiju, ko reprezentēja vekselis, aizvietot ar kādu sabiedrisku garantiju. Vekseļa apgrozības paplašināšanās prasīja vekseli aizvietot ar vispārīgākas nozīmes apgrozības līdzekli un maksāšanas līdzekli.

No otras puses, vekseļu portfeli, kādu varēja turēt katrs kapitalists, noteica: «1) rūpnieku un tirgoņu bagātība, t. i. rezerves kapitāls, kas atradās viņu rīcībā kapitāla palēnināta atpakaļpieplūduma gadījumam; 2) pats šis atpakaļpieplūdums.»¹ No tā izriet kapitalistiem nepieciešamība izlietot bankas palīdzību — pirms termiņa ar bankas palīdzību pārvērst vekseli naudā. Kapitalisti sāka nodot bankām savu parādnieku vekselus, bet banka pret vekseli izsniedz tā turētājam naudu (vekseļa nominalā apmērā minus aizdevu procentus) un, iestājoties samaksas termiņam, jau pati iekasē vekseļa parādu no personas, kas vekseli izdevusi. Šo operāciju sauc par vekseļa diskontu. Vekseļa diskontu baņķieri sākumā izdarīja no bankā iemaksātiem noguldījumiem un saviem pašu kapitāliem. Bet vekseļu apgrozības pieredze baņķieriem rādīja, ka viņu pašu vekseliem būs plašāka apgrozība nekā atsevišķu tirgoņu vekseliem. Baņķieri sāka diskontēt vekseļu vietā izlaist savus vekselus — banknotes. Ar to ievērojami paplašinājās vekseļu diskonta operācijas.

Banknote — kredīta nauda, ko izlaiž banka, — bazējas uz vekseļu apgrozību. Baņķieris šē aizvieto atsevišķo personu vekselus ar savu paša vekseli, t. i., ar savu paša maksājuma saistību. «Banknote nav nekas cits kā baņķiera vekselis, pēc kura uzrādītājs katrā laikā var saņemt naudu un ar kuru baņķieris atvieto privatos vekselus.»²

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 344. lpp.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XIX сēj., I д., 439. lpp.

Banknotes, tāpat kā vekseļa, izcelšanās saistīta ar naudas tirdznieciskā kapitāla operācijām.

Naudas tirgotāji un zeltlietu meistari pieņēma no tirgoņiem uzglabāšanā naudu, izsniedzot pret tiem kvītis (parakstus) (XII—XVII gs.). Sākumā šiem parakstiem bija vienkāršas depozīta kvītis raksturs. Bet pēc tam, kad naudas tirgotāji sāka izlietot pie viņiem glabājošās sumas savām pašu tirdznieciskām un aizdevu operācijām, šie paraksti pēc būtības pārvērtās par vekseliem — kredīta un naudas tirgotāju — bankjeru vekseliem. Bet vēlāk bankjeri izmantoja banknotes vekselu diskonta operācijām. Kapitalismam attīstoties, banknošu izlaidšana kļuva par speciālu emisijas banku darbību. Šo pēdējo rašanās vēsturi īsumā var rezumēt šādi.

Sākumā bankjeri bija augļotāju un naudas tirdznieciskā kapitāla kā patstāvīgu kapitāla formu pārstāvji. Bet, attīstoties kapitalistiskam ražošanas veidam, rūpnieciskais kapitāls lauza vecās attiecības un pakļāva visas kapitāla formas rūpnieciskam kapitālam.

Kapitalistisko banku rašanās arī bija pieaugošā rūpnieciskā kapitāla pret augļošanu vērstās cīņas rezultāts. Lieta tāda, ka ar kapitalistisko attiecību attīstību augļotājs kļuva par kavēkli augošajam kapitalismam. Tirdzniecības paplašināšanās vispār un aizjūras tirdzniecības paplašināšanās it sevišķi prasīja kredīta operāciju attīstību. Aizjūras tirdzniecība nozīmēja, ka kuģi ar precēm dodas tālos braucienos un ka vajadzīgs kapitāls uz to laiku, kamēr kuģi atgriezīsies un kapitāls apgrozīsies. Procents, ko ņēma augļotājs, ne ar ko nebija ierobežots, augļotājs bija brīvās naudas monopolists, viņš varēja ņemt par kapitāla aizdevumu, cik vēlējas. Topošā rūpnieciskā kapitāla cīņa pret augļošanu pieņēma visdažādākās formas. Jau XII—XIV gs. tādu kapitalistisko centru attīstīšanās kā Venēcija, Dženova izraisīja tā saucamo kredīta asociāciju dibināšanu: tirgoņi nodibināja kredītbiedrības, piešķīra viens otram un savai tirgoniskai valstij zināmu kredītu paši bez augļotāja. Tas bija visspēcīgākais trieciens augļotājiem. Kredīta asociācijām vajadzēja izsist augļotāju no tā monopolista pozīcijām.

XVII gadsimtā Amsterdamā un Hamburgā tiek dibinātas banku iestādes, kas sākumā nodarbojas ar vienkāršām depozītu operācijām (t. i., pieņēma noguldījumus uzglabāšanai). Pamatoties uz šīm operācijām, pakāpeniski sāk attīstīties arī aizdevu operācijas. Aizdevumus izlieto tirgoņi un visvairāk — valsts. Bet nav jāaizmirst, ka pati valsts vara atradās tirgoņu rokās.

Viņi bija ļoti ieinteresēti, lai radītu tādas iestādes, kas būtu atbalsts pret augļotājiem. Šo lomu arī pildīja tirgoņu dibinātās bankas.

Attīstoties banku iestādēm, kuras balstījās uz plašu kapitalistu slāņu kreditu, radās *emisijas* bankas, tādas bankas, kuras nodarbojās ar to, ka emitēja banknotes, ko izlaiž atsevišķu personu vekseļu vietā. Banknotes ieguva plašu apgrozību, ciktāl tās balstījās uz visu kapitalistu kreditu (noguldījumi un kredīta operācijas). Sākumā bankas maksāja banknošu turētājiem procentus.

BANKNOŠU APGROZĪBAS LIKUMI

Zelta apgrozības likumi ir tādi, ka naudas daudzums, kas ieiet apgrozībā, atbilst tās vajadzībām un to noteic preču cenu suma, dalīta ar naudas apgrozības ātrumu. Bagātību uzkrāšanas funkcija ir tas rezervuārs, kas uzsūc visu lieko zelta naudu, kad pēc tās nav vajadzības, un kas apgādā apgrozību ar jaunu naudu, kad tāda vajadzība rodas. Zelta naudas apgrozībā vienmēr ir tik daudz, cik vajadzīgs preču apgrozības doto apmēru apkalpošanai. Papīra nauda atšķirībā no zelta naudas ieiet apgrozībā neatkarīgi no apgrozības patiesām vajadzībām. Papīra naudu izlaiž valsts vajadzību financēšanas nolūkā, un tās izlaide neatrodas tiešā sakarā ar preču apgrozības vajadzībām. Bet zelta apgrozības likumi ir īstie naudas apgrozības likumi, un tāpēc tie darbojas arī pastāvot papīra naudas apgrozībai. Ar papīra naudas vērtības krišanu izpaužas zelta apgrozības likumu, naudas apgrozības likumu darbība.

Banknote būtiski atšķiras no papīra naudas. Banknotes rašanos izraisa vekselis. Vekseļa parādīšanās nozīmē, ka notikusi preces realizācija un ka apgrozībā radusies vajadzība pēc naudas. Tādējādi banknote, kas izlaista vekseļa vietā, apmierina noskaidrojušos apgrozības vajadzību pēc naudas. Tādai banknotei apgrozībā stāv pretim prece, kuras pārdošana radīja vekseli. Tā kā vekselis izdod uz termiņu, kas atbilst preces apgrozības ātrumam, t. i. uz periodu, kura laikā tā nonāks līdz pircējam un tiks realizēta, tad pēc preces galīgās realizācijas vekselis jāsamaksā un banknotei jāatgriežas bankā. Tādējādi, tikko prece pārgājusi pie tās tiešā patērētāja, tikko prece izrādījusies reali-

zēta un tātad vajadzība pēc papildu apgrozības līdzekļiem pagājuši, tad tūlīt jārodas naudas pretejai kustībai uz banku, jo vekseļa parādu tagad vajag un to arī var samaksāt.

Tātad, ja banknoti izlaiž pret preču vekseļa diskontu, t. i. preču apgrozījuma kreditēšanas kārtībā, tad ar to tā apmierina patieso apgrozības vajadzību pēc apgrozības līdzekļiem. Vekseļa samaksai, baņķiera piešķirtā kredīta atmaksai sekas ir tādas, ka banknotei, kas balstās uz vekseļu apgrozību, tiklīdz zudusi vajadzība pēc tās, it kā «automatiski» jāpazūd no apgrozības. Banknošu izlaišana uz vekseļu pamata, preču apgrozījuma kreditēšanas kārtībā, ir kapitalisma apstākļos ļoti elastīgs veids apgrozības vajadzību apmierināšanai pēc papildu apgrozības līdzekļiem — apgrozības regulēšanas metode, ciktāl liekā nauda nekavējoties atgriežas bankas kasē. Tomēr tas nenozīmē, ka banknošu apgrozībā pastāv «harmonija», kas banknoti padara neatkarīgu no zelta.

Tādas harmonijas nav pat tad, kad banknotes izlaiž vienīgi pret preču vekseļiem. Pat šajā gadījumā šādu banknošu funkcionēšanā ir pilnīgi nenovēršamas vairākas pretrunas.

Tiešām vekselis tika diskontēts un tā vietā varēja saņemt banknoti nepavisam ne nolūkā to prezentēt kā pirkšanas līdzekli iekšējā tirgū, bet nolūkā izlietot to kā maksāšanas līdzekli pasaules tirgū. Pieņemsim, ka ar daļu par preces realizāciju (ar vekseļu diskontu) saņemto banknošu rūpniecības kapitalists grib samaksāt par importa izejvielām, ko viņš agrāk saņēmis, vai arī rūpniecības kapitalists, kaut arī nav paredzējis šo naudu izlietot ārējā tirgū, tomēr nav atradis pietiekami izejvielu iekšzemē un grib šīs banknotes pārvērst pirkšanas līdzekļos ārējā tirgū. No tā rodas nepieciešamība banknoti apmainīt pret zeltu.

Tālāk — križu nenovēršamība, bailes no nenovēršama kredīta attiecību sabrukuma, kapitalistu ceršanās visu bagātību pārvērst zeltā — padara par nepieciešamu brīvu banknošu apmaiņu pret zeltu (bet tieši križu apstākļos apmaiņa arī apstājas — par to būs teikts turpmāk).

Bez tam mēs līdz šim balstījāmies uz to, ka banknošu izlaišana atspoguļo vajadzību pēc apgrozības līdzekļiem, ciktāl banknotes emitē, atvietojoļot vekseļus. Patiesībā lieta ir sarežģītāka: taču ne visi apgrozībā parādījušies vekseļi tiek pārvērsti banknotēs. Markss norādīja, ka, pirmkārt, vekseļu apgrozība daudz plašāka par banknošu apgrozību, un tāpēc, otrkārt, diskontam iesniegto vekseļu masas pārmaiņa nav tieši proporcionāla vekseļu apgrozības apmēru īstai pārmaiņai. Otrādi, kad vekseļu ap-

grozība cikla gaitā jau sāk samazināties, kas atspoguļo pārdēvumu samazināšanos, pieaug vekseļu daudzums, kurus iesniedz diskontam (jo tieši tāpēc, ka preču realizācija samazinās un palēninās, pieaug kapitalistu vajadzība pēc naudas).

No visa tā ir skaidrs, ka bankas veiktās preču apgrozījuma kredītešanas mehānisms pats par sevi vēl pilnīgi nenodrošina banknošu atbilstību īstām preču apgrozības vajadzībām. Banknošu regulēšana ar kredītu jāpastiprina ar banknošu apmaiņu pret zeltu.

Mēs runājam par to, ka vajadzību pēc banknotes apmaiņas, pārvēršanas naudā izsauc iekšējās pretrunas, kādas ir pašā banknošu apgrozībā (kas pastāv pat pamatojoties uz vekseļiem, kuri radušies preču pirkšanas-pārdošanas rezultātā). Bet jāievēro, ka apgrozībā ir daudz ļoti sliktas kvalitātes vekseļu, tā saucamo «bronzas vekseļu», vekseļu, kurus nav radījuši preču darījumi, «finanču vekseļu», t. i. vekseļu, ko izrakstījuši viens otram divi kapitalisti, lai būtu iespēja dabūt bankā kredītu. Šie vekseļi neatspoguļo apgrozības īsto vajadzību pēc apgrozības līdzekļiem, un tāpēc tie negarantē banknotes savlaicīgu atgriešanos bankā, kad pēc tās zudis vajadzība. Kaut gan bankas cenšas šādus vekseļus nediskontēt, tie tomēr nenovēršami nonāk operācijās. It īpaši «bronzas» un visāda veida viltus vekseļi rodas tajā kapitalistiskā cikla momentā, kad jau jūtams liels sasprindzinājums atražošanas procesā, kad palēninās preču realizācija un sāk skraidīt, kā saka Markss, «kredīta bruņinieki», kuri cenšas ar visādām taisnībām un netaisnībām atrast jaunus līdzekļu avotus. Kad iestājas krīzes moments un strauji pieaug bankroti, banknotes regulāra atgriešanās bankā, kas to izlaiduši, kļūst nenodrošināta. Tajā pašā laikā pieaug vajadzība pēc zelta maksājumiem uz ārzemēm, jo maksājumu bilance šajā brīdī pasīva. Panika tirdzniecības un rūpniecības pasaulē ārkārtīgi pasīva stāvokli un rada vispārēju cenšanos pārvērst banknotes zeltā. «Kredīta bruņinieku» nedarbi pasīva stāvokli, pastiprina vispārējo paniku un rada pieprasījuma palielināšanos pēc zelta.

Mēs līdz šim runājam par banknoti, kas bazējas uz vekseļu apgrozību, bet banknote veic arī zināmu iekšēju attīstību; bankas to izmanto ne vien kā vekseļu diskonta līdzekli, bet kā kredītešanas līdzekli vispār. «Bet kredītu, ko piešķir bankieri, — saka Markss, — var piešķirt dažādās formās, piem., ar vekseļiem uz citām bankām, ar čekiem uz tām, ar tāda paša veida kredīta atvēršanu, beidzot — bankās, kurām ir tiesība izlaist

banknotes, — bankas pašas banknotēs.»¹ Runa šē ir par kreditu vispār, bet ne tikai par vekselu diskontu. Patiesībā arī kredītēšana pret vērtspapīriem (un pat budžeta financēšana zināmās robežās, kas negrauj valutas stabilitāti) var notikt, izlaižot banknotes. Ciktāl banknotes ir apmaināmas un tātad visas liekās banknotes var pārvērsties zeltā, tiktāl normalos apstākļos nekādi sarežģījumi nerodas pat gadījumā, kad izlaiž banknotes, arī nepamatojoties uz vekseliem.

Apmaiņas saglabāšana nodrošina banknotēm zelta naudai piemītošas apgrozības likumsakarības saglabāšanu. Tiešām, tajā Marksa definējumā, ko mēs minējam iepriekš, viņš saka, ka banknote ir, pirmkārt, vekselis, t. i. kredīta nauda, otrkārt — tā ir tāds vekselis, pret kuru jebkurā laikā tā uzrādītājs var saņemt naudu. Tādējādi banknotei jābūt ar sevišķu īpašību — īpašību pārvērsties zeltā.

Viss iepriekš sacītais rāda, ka banknotes stabilitate ar to vien netiek nodrošināta, ka to izlaiž preču apgrozījuma kredītēšanas kārtībā, bet ka tai jābūt pastiprinātai ar apmaiņu zeltā.

Banknote ir kredīta zīme un zelta zīme.

Pats kapitalistiskās ražošanas cikliskums, križu nenovēršamība rada banknošu apmaiņas nepieciešamību un tajā pašā laikā apdraud šo apmaiņu. Protams, šo apmaiņu var upurēt, bet tas nozīmētu, kā saka Markss, visu pastāvošo attiecību pārkāpšanu. Tāda visu pastāvošo attiecību pārkāpšana nenovēršami rodas mūsdienu krīzēs, kādas notiek kapitalisma vispārējās krīzes periodā. To pierāda — dolara un citu valutu vērtības krišana 1929.—1933. g. krīzē. Tātad banknote bazējas uz diviem principiem: tā, no vienas puses, balstās uz vekseli, t. i. uz patiesi noskaidrojušos (zināmā mērā) preču apgrozības vajadzību. Šē tādējādi it kā stichiski nodibinājusies šās banknotes stabilitātes sabiedriskā garantija un tiktāl nav obligāti, lai visas banknotes būtu sētas ar zeltu. Bet, no otras puses, nav pietiekosa arī kredīta garantija. Paša kapitalistiskā ražošanas procesa pretrunība, banknotes vekselu bāzes pretrunība, zināma imanenta banknotes attīstība, kas to zināmā mērā nenovēršami atrauj no tieša sakara ar preču apgrozību, ārejšais maksājumu apgrozījums rada vēl vienas garantijas, apmaiņas garantijas, nepieciešamību. Tādējādi banknotei obligāti jābalstās uz zelta bāzi, lai būtu iespējams apmierināt apgrozības vajadzību pēc īstas naudas, tiklīdz tā rodas. Ar šīm divām — kre-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XIX сēj., I д., 438.—439. lpp.

dita un apmaiņas — garantijām banknotei kļūst derīgi zelta apgrozības likumi. Markss saka:

«Iztirzājot vienkāršo naudas apgrozību (I grāmata, III nodaļa, 2), jau tika parādīts, ka patiesi cirkulējošās naudas masu, pieņemot apgrozības ātrumu un ietaupījuma pakāpi maksājumos par dotiem lielumiem, noteic preču cenas un darījumu daudzums. Tas pats likums pastāv banknošu apgrozībā.»¹

Tas apstāklis, ka banknošu apgrozība pakļauta zelta apgrozības likumiem, nozīmē, ka pati banknošu izlaišana kredītešanas kārtībā nav atkarīga no emisiju banku patvaļas. «Cirkulējošo banknošu daudzumu regulē apgrozības vajadzības, un katra lieka banknote tūlīt atgriežas iestādē, kas to izlaidusi.» Tātad: «... cirkulējošo banknošu skaita palielināšana nepavisam nav atkarīga no emisiju banku patvaļas, ja vienmēr jābūt nodrošinātai to apmaiņai naudā.»²

Markss min Tuka paskaidrojumus augšnama komisijai, kurā Tuks saka:

«Bankai nav iespējams patvaļīgi palielināt banknošu daudzumu...» Banka var samazināt publikā cirkulējošo banknošu daudzumu, «bet tikai ar zināmas visai varmācīgās operācijas palīdzību».³

Tādējādi tieši tas apstāklis, ka banknoti izlaiž preču apgrozības kredītešanas kārtībā un nodrošina ar apmaiņu, šis apstāklis padara banknošu daudzumu neatkarīgu no emisiju banku patvaļas un patiesi atbilstošu apgrozības vajadzībām.⁴ Ja banknošu daudzums nav atkarīgs no emisiju banku patvaļas, tad arī tā atkarība no konkrētā nodrošinājuma ir lielā mērā relatīva. Taču nekādas kapitalistiskās bankas nekad nevar zināt, nespēj iepriekš noteikt, kāds banknošu daudzums patiesi tiks uzrādīts apmaiņai, kādam īstenībā jābūt samēram starp banknotēm un to zelta bazi.

«Banknošu apgrozība, nebūdama atkarīga no Anglijas bankas gribas, ir tādā pašā pakāpē neatkarīga arī no tā zelta krājuma stāvokļa bankas velvēs, kurš nodrošina šo banknošu apmaiņu. 1846. g. 18. septembrī Anglijas bankas banknotes atradās apgrozībā par 20 900 000 mārciņām, bet tās metala krājums

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 374. лpp.

² Turpat, 376. лpp.

³ Turpat, 376. лpp.

⁴ Markss pareizi norāda, ka arī vekselis pakļauts šim likumam: «... cirkulējošo vekseļu daudzumu, gluži tāpat kā banknošu daudzumu, noteic vienīgi apgrozības vajadzības» («Капитал», III сēj., 388. лpp.).

bija 16 273 000 mārciņu; 1847. g. 5. aprīlī cirkulejošo banknošu summa bija 20 815 000 mārciņu, metala krājums — 10 246 000 mārciņu. Tātad, neraugoties uz 6 milj. mārciņu dārgmetala izvedumu, banknošu apgrozība it nemaz nesamazinājās.»¹

Banka nespēj varmācīgi uzspiest apgrozībai banknotes (cik tāl tās apmaināmas) un nespēj varmācīgi tās izņemt (jo kredita samazināšanas sekas būs kā noguldījumu samazināšanās, tā arī daudzi bankroti, ja apgrozībā tiešām ir vajadzība pēc naudas). No tā izriet, ka, ja banknotes izlaistas pārmērīgā daudzumā, tās atgriezīsies bankā, tiks apmainītas pret zeltu. Ja pārtrauks apmaiņu, tad banknote vairs nebūs banknote.

Markss, novērtējot Austrijas naudas apgrozību, norādīja, ka neapmaināmām banknotēm pēc būtības ir papīra naudas raksturs.

Engelss rakstīja: «neapmaināmas banknotes tikai tajā gadījumā var kļūt par vispārēju apgrozības līdzekli, ja tās faktiski nodrošinātas ar valsts kreditu... Tās tādejādi nonāk iepriekš norādīto (I gr. III nod., 2, c, moneta, vērtības zīme) likumu varā, kuri pārvalda valsts neapmaināmās papīra naudas apgrozību.»²

Pavisam nepareiza ir doma, ka parastās kreditēšanas kārtībā var rasties banknošu inflācija un ka, pastāvot apmaināmo banknošu apgrozībai, cenu celšanos var izsaukt banknošu izlaišana. Ja banknotes vairs neizlaiž kreditēšanas kārtībā, bet, teiksim, izlaiž valsts budžeta financēšanas kārtībā, tomēr saglabājot apmaiņu, tad šie novērojama vienkārši pāreja no banknotēm uz papīra naudu, bet nepabeigta pāreja. Ja tomēr, financējot valsts budžetu vai citos gadījumos, kad izlaiž naudu ne preču apgrozījuma kreditēšanai, nonāk līdz apmaiņas pārtraukšanai, tad mums ir darīšana ar papīra naudu. Tāpēc inflācija bankas emisijas kārtībā iespējama, bet tikai kā papīra naudas inflācija, kā emitēto naudas zīmju pašas dabas pārmaiņa.

Aplūkosim jautājumu par zelta nodrošinājumu. Banknošu nodrošinājums zeltā tiek uzglabāts kā centralās emisijas bankas metala rezerve. Sai metala rezervei ir vairāki uzdevumi. «... tā saucamās nacionalās bankas metālu rezervei ir trejāds

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 377. лpp. Te Markss norāda ne vien uz banknošu apgrozības neatkarību no bankas patvaļas, bet viņš vērš te savu triecienu pret tiem, kuri domā, ka banknošu daudzumam precīzi jāseko zelta daudzuma kustībai no valsts vai uz valsti.

² Turpat, 376. лpp.

uzdevums, pie tam tomēr jāatceras, ka rezerves lielums netiek regulēts tikai ar tās uzdevumu vien, jo tas var pieaugt sakarā ar vienkāršu kavēkli darījumos iekšzemē vai ārzemēs. Šis trešādaiz rezerves uzdevums ir tāds: 1) Rezerves fonds starptautiskiem maksājumiem jeb, isāk, pasaules naudas rezerves fonds. 2) Rezerves fonds iekšējai metaliskai apgrozībai, kas periodiski paplašinās un sašaurinās. 3) Rezerves fonds, kas nodrošina noguldījumu samaksu un banknošu apmaiņu, — šī pēdējā loma saistīta tikai ar bankas funkciju, un tai nav nekāda sakara ar naudas funkcijām kā tādām. Tāpēc rezerves fondu var skart visi tie apstākļi, kas ietekmē katru no šīm funkcijām; ... ja nepieciešams katros apstākļos aizturēt rezervē zināmu minimumu noguldījumu samaksai un banknošu apmaiņai, tad tas īpatnējā veidā atsaucas uz zelta pieplūduma un atplūduma sekām; tas ietekmē to rezerves daļu, ko banka spiesta aizturēt katros apstākļos, vai to tās daļu, no kuras banka citā laikā kā no nelietderīgas censtos atbrīvoties.»¹

Centralās bankas zelta fonds kā banknošu nodrošinājums nepilda īpašu naudas funkciju, bet, pildot divas tam piemītošas naudas rezerves funkcijas iekšējai apgrozībai un pasaules naudas rezervei, vienlaicīgi nodrošina banknošu apmaiņu, to iekšējās funkcionēšanas iespēju, kā arī iespēju tai pārvērsties (ar apmaiņu) starptautiskā maksāšanas līdzeklī. Tādējādi centralās emisiju bankas spiestas turēt daļu no sava zelta fonda kā banknošu apgrozības nodrošinājumu. Šā nodrošinājuma apmēri un tā noteikšanas principi dažādās zemēs dažādi. Bet, lai kādi zelta nodrošinājuma apmēri arī tiktu noteikti, tie nespēj glābt valutu, kad iestājas asa krīze un brūk visas attiecības.

Biedrs Staļiņš, atklājis padomju valūtas nodrošinājuma īpašo raksturu, parādīja, ka tas ir daudz realāks valūtas stabilitātes nodrošinājums nekā jebkurš zelta krājums kapitalistiskās zemēs.

Buržuaziskā naudas teorija sprauž par savu uzdevumu absolūto valūtas stabilizāciju, pie tam tā pa lielākai daļai saprot šo absolūto valūtas stabilizāciju kā krīžu un visādu citu kapitalistiskās saimniecības nepatīkšanu novēršanu, ciktāl tās izjūt kapitalisti. Tās, protams, gluži utopiskas teorijas. Absolūti stabila valūta vispār dabā neeksistē. Pat zelts mainās savā vērtībā un ar to ietekmē cenu pārmaiņu. Tāpēc nepastāv iespēja cenas stabilizēt ar zelta vērtības stabilizācijas palīdzību.

Bet attiecībā uz apgrozības kredita līdzekļiem runa var būt

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 407. лрр.

nevis par to absolūto stabilizāciju, bet var tikai izvirzīt jautājumu par to relatīvo stabilitāti, par to stabilitāti attiecībā pret zeltu. Tāpēc pati banknošu apgrozības regulēšana tiek realizēta vienīgi stichisko likumsakarību robežās un var norisināties tikai atkarībā no tām. Pastāvot kapitalistiskai regulēšanai, nav iespējama īsta naudas apgrozības regulēšana. No šās «regulēšanas» gūst labumu noteiktas kapitalistu grupas. Tā, piemēram, tika izmantots pazīstamais Roberta Pila 1844. g. akts. Te labumu ieguva baņķieri. Bet baņķieri gūst labumu ne vien no «apzinātas regulēšanas». Banknotes un apgrozības kredīta līdzekļi vispār nozīmē saimniecisko resursu kolosālu ietaupījumu, banknote zināmās robežās pilnīgi atvieto skaidru naudu. Baņķieris izlieto kredīta sistemu un apgrozības kredīta līdzekļus ne vien, lai saņemtu procentus, bet arī lai sakrātu daļu sava kapitāla. «Par cik banka izlaiž banknotes, kuras nav segtas ar metāla rezervēm, kas atrodas tās velvēs, tā rada vērtības zīmes, kuras veido ne tikai apgrozības līdzekli, bet tajā pašā laikā ir tai zināms papildu — kaut arī fiktīvs — kapitāls sumā, kas līdzinās šo nesegto banknošu nominalai vērtībai.»¹ Baņķieri iegūst peļņu no šās naudas ekonomizēšanas.

Milzīga nozīme visā zemes ekonomiskā dzīvē ir sistēmai un kārtībai, kādā apmierina apgrozības vajadzības pēc apgrozības kredīta līdzekļiem. Tāpēc valsts vara izdod likumus, kas noteic banknošu emisijas kārtību, un nosaka nodrošinājuma normu zeltā.

Bankas, kas emitē banknotes — emisijas bankas — parasti ir valsts iestādes vai daļēji valsts iestādes.

Kapitalistiska valsts, iejaucoties naudas saimniecībā, saprotams, nevar pārvarēt attīstības stichiskās likumsakarības. Tā var noteikt zināmas normas, bet vai zemes ekonomika varēs piemēroties šīm normām un kādas būs sekas — par to kapitalistiskai valstij nav varas.

Mēs sākumā aplūkosim emisiju sistēmas, kā tās izveidojušās uz klasiskā tipa banknotes apgrozības pamata, t. i., banknotes, kurai ir preču apgrozībā radušās vekseļa garantija, kā arī garantija par apmaiņu pret zeltu. Tāda veida emisijas sistēmas valdīja pirmsimperialistiskā kapitalisma periodā un tikai daļēji imperialisma laikmetā, līdz pirmajam pasaules karam, līdz kapitalistiskās saimniecības sistēmas vispārējās krīzes periodam.

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 389. лpp.

ANGLIJAS EMISIJAS SISTEMA

Visvecākā no emisijas sistemām ir Anglijas emisijas sistema. Teoretiskiem principiem, uz kuriem tā bazējās, bija zināma ietekme uz emisijas likumdošanas teoriju un praksi arī citās zemēs. Tas saprotams, jo Anglija ir visvecākā kapitalistiskā zeme.

1694. gadā Anglijas valdība atļāva baņķieru grupai pret valdībai piešķirto aizdevumu nodibināt akciju banku ar banknošu izlaišanas monopoltiesībām Londonā un nelielā rajonā ap to. Anglijas banka bija pirmā un vienīgā akciju banka līdz 1826. gadam. Blakus tai tomēr attīstījās *privatās* (t. i. nevis akciju, bet atsevišķām personām piederošās) bankas, kurām tāpat bija banknošu izlaišanas tiesības. Anglijas banka no savas nodibināšanas dienas līdz pat 1797. g. brīvi apmainīja savas banknotes pret zeltu. Bet ekonomiskie satricinājumi un kara draudi Anglijai, kuri bija saistīti ar Napoleona kariem, izsauca banku sabrukumu, tāda banknošu daudzuma uzrādīšanu apmaiņai, ka to apmaiņu nevarēja nodrošināt. Banknošu apmaiņu pārtrauca. Bet pēc tam emisiju izmantoja valdības izdevumu financēšanai. Iestājās papīra naudas apgrozības un papīra naudas vērtības krišanas periods. Ar 1821. g. Anglijas banka atjaunoja banknošu apmaiņu pret zeltu pēc vecās paritases. 1825. un 1836. g. križu laikā daudzie privāto banku bankroti, banku nespēja samaksāt pārmērīgo to izlaisto banknošu daudzumu, visas kredīta un naudas sistēmas satricinājums ļoti asi izvirzīja jautājumu par emisijas reformu Anglijā. Sakarā ar to izcēlās dažādu naudas teorijas virzienu cīņa, cīņa starp divām skolām Anglijā: «Currency» skolu jeb naudas apgrozības skolu un otru — «Banking» skolu. Pirmās skolas pārstāvji bija visvairāk baņķieri: Overstons, Normans un ekonomisti Mak Kulochs un Torens. Šīs skolas pozīcijas pamatos bija Rikardo teoretiskie uzskati. Rikardo uzskatīja, ka metala naudas vērtību noteic darba laiks tikai ar to nosacījumu, ja naudas daudzums ir normalā attiecībā pret preču cenu sumu. Ja metala naudas daudzums novirzās no normas, tad attiecīgi mainās tās vērtība. Ja metala naudas vairāk, nekā vajag, tās vērtība krīt, zelts vērtībā krīt un tiek izvests uz ārzemēm. Un, otrādi, ja naudas mazāk par normu, tad tās vērtība ceļas un zeltu valstī iaved. Rikardo attiecināja šo savu atzinumu ne tikai uz zeltu, bet arī uz apmaināmām banknotēm. Banknotes, ja apgrozībā ir to pārpalikums, pēc Rikardo domām krīt vērtībā nevis attiecībā pret zeltu, bet gan vērtībā krīt zelts kopā ar banknotēm, *visa cirkulējošās naudas masa krīt savā vērtībā.*

Rikardo uzskatu nepareizība attiecībā pret metalisko apgrozību jau tika pierādīta. Kas attiecas uz banknotēm, tad skaidrs, ka, ciktāl tās apmaināmas pret zeltu, tās apgrozās pēc zelta apgrozības likumiem. Bet, ja tās netiek apmainītas, tad tās var krist vērtībā attiecībā pret zeltu. Bet zelta naudas vērtību un banknošu vērtību nevar šajā gadījumā uzlūkot par parādību, ko noteic vieni un tie paši faktori. Zelta naudas vērtību noteic tās ražošanas izmaksas, bet neapmaināmo banknošu vērtība — reprezentējošā vērtība — atkarīga no tā zelta daudzuma, kādu tās reprezentē apgrozībā. Tātad zelta naudas vērtību un neapmaināmo banknošu vērtību noteic dažādi cēloņi. Bet Rikardo pārvērtā arī zelta naudu naudas zīmēs, kurām faktiski nav savas vērtības, tāpat kā papīra naudai. Uz šiem nepareizajiem Rikardo uzskatiem arī dibināja visus savus principus «Currency» skola. «Currency» skola balstījās uz to, ka Rikardo atklājis metaliskās apgrozības likumus, bet tie jāattiecina uz kredīta naudu. Šī skola visas cenu svārstības kā krīzes laikā, tā arī rūpniecības uzplaukuma laikā piedēvēja naudas apgrozības stāvoklim: ja naudas maz, cenas krīt, iestājas krīze; ja naudas daudz, cenas paaugstinās, iestājas uzplaukums. Pastāvot metaliskai apgrozībai, sprieda «Currency» skola, dārgmetalu imports un eksports cenu svārstību rezultātā izlīdzina stāvokli: ja naudas daudz un cenas paaugstinās, tad metāls aizplūst no valsts un cenas no jauna krīt. Ja naudas maz un cenas krīt, metāls ieplūst valstī un cenas izlīdzinās. Bet, pastāvot banknošu apgrozībai, banku emisijas darbība var traucēt šo automatiski darbojošos zelta apgrozības mehānismu, jo bankas var izlaist banknotes arī neatbilstoši zelta kustībai. No tā izriet secinājums — lai nodrošinātu automatiski darbojošās zelta apgrozības mehānisma darbošanos bez traucējumiem, lai novērstu krīzes un citas tirdzniecības konjunkturas svārstības, banknotes jāemīt tikai pilnīgā saskaņā ar zelta kustību, t. i. jāizlaiž tikai tik daudz banknošu, cik ir zelta. Lūk, «Currency» skolas pamattezes. Tālāk tās pārstāvji sprieda tā: bankai zelta rezervju fonds ir tikai tāpēc, ka banknote izspiež zeltu no apgrozības. Tādēļ banknošu kustībai pilnīgi jāatbilst bankas rezervju fonda kustībai, tādējādi banknošu apgrozības likumsakarības saskaņās ar zelta apgrozības likumsakarībām. Banknošu izlaišana pieļaujama tikai tādā mērā, kādā tā atbilst zelta rezervju kustībai.

Sās skolas kļūdas lielā mērā izkritizēja «Bankas skola». Bankas skola savukārt izdarīja veselu virkni kļūdu naudas teorijā, bet par banknošu emisijas jautājumiem tā izvirzīja virkni pa-

reizu kritisku atzinumu pret «Currency» skolu. Bankas skolas pārstāvji bija Tuks un Fulartons. Tuks pazīstams ar saviem pētījumiem cenu vēsturē. Tuks un Fulartons parādīja, ka «Currency» skolas izejteze, it kā cenu līmenis atkarīgs no naudas daudzuma, ir nepareiza. Bet bankas skola visai neskaidri iedomājās naudas dabu, sajauc naudu ar kapitalu. Konsekventu kritiku kā par «Currency» skolu, tā arī «Banking» skolu deva Markss.

«Currency» skolai bija visas kvantitatīvās skolas kļūdas jau-tājumā par metalisko apgrozību, bet tās pozīcija ir nepareiza arī tajā atzinumā, ka bankas it kā var pieļaut pilnīgu patvaļu banknošu izlaišanā. Tas nav pareizi. Ja atcerēsimies, ka vajadzīgs, lai banknotei būtu kredīta garantija, ka to izlaiž preču apgrozījuma kredītešanas kārtībā, tad ir skaidrs, ka bankas neizlaiž banknotes patvaļīgi. Bankas nevar uzspiest apgrozībai lieku banknošu daudzumu, un tās nevar krasī samazināt banknošu apgrozību, ja banknošu izlaišana saistīta ar preču apgrozību. Viedoklis, ka bankas patvaļīgi var izlaist banknotes, liecina par to, ka «Currency» skola sajauc banknotes ar papīra naudu. Papīra naudu izlaiž neatkarīgi no preču apgrozījuma vajadzībām.

Saprotams, ārkārtīgi maldīga bija «Currency» skolas pozīcija tajā atzinumā, ka ar banknošu apgrozības regulēšanu var novērst krīzes.

«Banking» skolai — Tukam un Fulartonom — bija cita nostāja banknošu izlaišanas jautājumā. Šī skola uzskatīja, ka banknošu emisijai nevar būt nekādas ietekmes uz cenām. Tuks cenšas pierādīt, ka naudas daudzums apgrozībā atkarīgs no cenu sumas, bet ne otrādi. «Banking» skola izgāja no tā, ka bankas nevar patvaļīgi piesātināt apgrozību ar banknotēm, vai patvaļīgi izņemt banknotes no apgrozības. Tāpēc tā uzskatīja par pietiekamu, lai banknotes tiktu izlaistas kredītešanas kārtībā, un neuzskatīja par nepieciešamu piesaistīt banknošu kustību zelta kustībai bankā. Bet tomēr šī skola nespēja dot pilnīgu un pietiekami konsekventu «Currency» skolas pozīcijas kritiku un nespēja izvirzīt pilnīgi pareizu pozitīvu pozīciju.

Lieta tāda, ka pati «Banking» skola nesaprata naudas dabu, kredīta dabu, kapitāla dabu. Markss konstatēja, ka «Banking» skola sajauc naudu ar kapitalu. Kapitāla trūkumu vai pārpalikumu šī skola sajauc ar naudas trūkumu vai pārpalikumu. Tā, piemēram, bankas skola uzskatīja, ka križu laikā samazinās maksāšanas līdzekļu daudzums. Tomēr ir zināms, ka sakarā ar kredīta sabrukumu un ražošanas apstāšanos vajadzība pēc

maksāšanas līdzekļiem pieaug. Krīzes periodā samazinās nevis maksāšanas līdzekļu daudzums, bet samazinās kapitāls. Beidzot «Banking» skola nespēja dot pareizu «Currency» skolas pozīcijas šķirisko kritiku. Kritiku, kas atsedza visu «Currency» skolas priekšlikumu šķiriskos pamatus, deva tikai Markss. Markss parādīja, ka «Currency» skola pamato bankiešu šauri egoistiskās intereses. Lai to saprastu, jāiztirzā naudas sistēma, kas tika nodibināta Anglijā 1844. gadā ar Roberta Pila likumu, pamatojoties uz «Currency» skolas principiem. Šis likums pazīstams ar to, ka tas nodēvēja par pamatu ne tikai Anglijas likumdošanai, bet arī citu zemju likumdošanām banknošu emisijas jautājumā. Tāpēc mēs to aplūkosim sīkāk.

Pēc Roberta Pila akta Anglijas banka tiek dalīta divos departamentos. Viens — emisijas departaments, kurš speciāli nodarbojas ar naudas emisiju; otrs — bankas departaments, kas nodarbojas ar banku operācijām.

Emisijas departaments nodarbojas tikai ar naudas emisiju. Tika noteikti šādi emisijas principi: 14 milj. sterliņu mārciņu bankai tika atļauts izlaist bez zelta seguma. Tā bija summa, ko Anglijas valdība bija parādā Anglijas bankai. Šīs 14 milj. sterliņu mārciņas tika nodrošinātas ar valsts vērtspapīriem. Visas banknotes, kas izlaižamas sumā virs 14 milj. sterliņu mārciņām, vajadzēja segt ar zeltu. Pirms šā akta emisijas tiesības bija veselai virknei privāto banku. Privatām bankām šīs emisijas tiesības atstāja kopsumā par 5 milj. sterliņu mārciņām. Bez tam akciju banku grupai bija piešķirtas banknošu izlaišanas tiesības par apmēram 12,91 milj. sterliņu mārciņu. Ja kāda no privātajām vai akciju bankām pārtrauc banknošu emisiju, tad par divi trešdaļām no tās emisijas tiesības tika attiecīgi palielināta Anglijas bankas tiesība uz nesegto emisiju.

Tātad tika noteikta maksimālā ar zeltu nesegta emisijas summa. Visai pārējai emisijai vajadzēja būt segtai ar zeltu mārciņai pret mārciņu. Anglijas banka apņēmas uzpirkt visu piedāvāto zeltu un bez iebildumiem apmainīt banknotes pret zelta monetām. Anglijas bankas banknotes uzskatīja par zelta maksāšanas līdzekli.

Bankas departaments nevar pats emitēt naudu un nevar rīkoties ar zelta rezervēm, kas ir emisijas departamenta rīcībā. Viens departaments nodarbojas tikai ar emisiju, otrs departaments — tikai ar kredīta operācijām.

Tāda bija «Currency» skolas principu praktiska pielietošana.

Bankas sadalīšanai divos neatkarīgos departamentos sekas bija tādas, ka bankas valdei nebija iespējams brīvi manevrēt ar visiem bankas rīcībā esošiem līdzekļiem. Tajā laikā, kad bankas departamentam varēja trūkt līdzekļu un tas varēja atrasties pat bankrota priekšvakarā, tas nevarēja paņemt ne pensa no emisijas departamenta zelta krājumiem. No otras puses, bija periodi, sevišķi krīzes apstākļos, kad zelts sāka aizplūst uz ārzemēm, bankas zelta krājums samazinājās, un tā bija spiesta sašaurināt naudas apgrozību tieši tad, kad apgrozībai visvairāk trūka naudas kā maksāšanas līdzekļa. Bet, tā kā šīs bankas prakses īpatnības tirgoņiem un rūpniekiem ir zināmas, tad tie, krīzei iesākoties, sāk slēpt skaidru naudu, ar to vēl vairāk paasinot vajadzību pēc skaidras naudas. Nevis krīzes novēršana, bet vēl lielāka naudas krīzes paasināšanās — lūk, kas tika panākts ar Roberta Pila likumu. Bet pēc tā it īpaši centās bankieri, kas parasti izmantoja krīzes stāvokli, lai saskrūvētu aizdevu procentu. Šis augstais procents arī bija Roberta Pila akta mērķis.

1847. un 1857. g. nācās uz laiku atcelt Roberta Pila aktu, lai mīkstinātu naudas krīzi.

Anglijas banka darbojās uz Roberta Pila akta pamata līdz pat pirmajam, 1914. g., pasaules karam. Anglijā pastāvēja banknošu apgrozība uz šā akta pamata: apgrozījās banknotes ar brīvu apmaiņu zeltā. Tomēr kopējais banknošu apgrozības apmērs pie tam palielinājās nedaudz, neraugoties uz tirdznieciskā un maksājumu apgrozījuma pieaugumu. Banknošu apgrozība bija 1845. gadā 39,67 milj. sterl. mārc., 1870. gadā — 42,722 milj. sterl. mārc., 1900. gadā — 46,417 milj. sterl. mārc., 1913. gadā — 45,893 milj. sterl. mārc.¹

Attīstoties norēķiniem bez skaidras naudas, vajadzība pēc apgrozības līdzekļiem relatīvi samazinājās, bet vajadzība pēc apgrozības līdzekļu absolūtā pieauguma tika apmierināta, attīstot čeku apgrozību. Stingrā emisijas sistēma, bez šaubām, stimulēja kā čeku apgrozības, tā arī bez skaidras naudas veikto norēķinu attīstību.

Anglijas stingrajai emisijas sistēmai imperialisma laikmetā bija savī pamatī īpašos finanču kapitāla apsvērumos. Anglijā eksportēja milzīgu kapitālu masu uz citām zemēm, uz savām kolonijām. Kapitālu eksportā tā pirms pirmā pasaules kara bija pirmajā vietā. Tās ienākumi no investīcijām ārzemēs pārsniedza vairāk nekā 5 reizes tās ienākumus no ārējās tirdzniecības. Ang-

¹ „Мировые экономические кризисы“, III сēj., 1939. г. изд., 563.—565. лрр.

lijas finanču kapitāls bija ieinteresēts saņemt šos ienākumus cietā valutā, ieinteresēts šo ienākumu stabilitātē. Bez tam Londona bija visas pasaules norēķinu centrs; ar jebkuru vietu pasaulē varēja izdarīt norēķinu caur Londonas bankām. Anglija tāpēc upurēja emisijas mehānisma elastību, lai radītu lieku valūtas stipruma rezervi. Bet šī pēdējā izrādījās pilnīgi nepietiekama pasaules vētru periodam, kas iestājās pēc 1914. g.

ASV EMISIJAS SISTEMA

Amerikas Savienotās Valstīs banku darbībai līdz pat 1913. g. bija raksturīga galēja decentralizācija. Divi centrālās bankas radīšanas mēģinājumi XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā beidzās ar sabrukumu. Centrālās bankas tika likvidētas tās cīņas rezultātā, ko fermeri veda pret valsts varas centralizāciju un banku monopolizāciju. Tā rezultātā vietējās bankas dabūja no atsevišķu štatu varas orgāniem emisijas tiesību un dezorganizēja naudas apgrozību ar pārmērīgu banknošu izlaišanu, kuras daudzas no šīm bankām nebija spējīgas samaksāt. Pilsoņu kara laikā 1861.—1865. g. milzīgā papīra naudas emisija, kas bija nepieciešama kara izdevumu finansēšanai, radīja papīra naudas ievērojamu vērtības krišanos. Radās jautājums par emisijas nokārtošanas nepieciešamību un tās pakļaušanu kaut kādām normām. Šo problēmu atrisināja, vadoties no šaura federalās valdības aizņēmumu operāciju nodrošināšanas viedokļa.

Pēc 1863. g. likuma varēja nodibināties tā saucamās «nacionālās bankas». Tās ir nevis valsts, bet privātas bankas; bet tās ir bankas, kas pakļautas noteiktām 1863. g. likuma prasībām. Visas bankas, kas bija pakļautas 1863. gadā noteiktām normām, sauca par «nacionālām» bankām un tām bija piešķirtas banknošu emisijas tiesības.

Kādi nosacījumi bija jāpilda bankām, lai iegūtu banknošu emisijas tiesības? Vispirms vajadzēja, lai tām būtu noteikta lieluma kapitāls. Nacionālo banku kapitāla lielumam atkarībā no pilsētas lieluma (kurā tās atradās)* vajadzēja būt minimāli no 50 (vēlāk 25) līdz 200 tūkst. dol. Šīm bankām bija tiesība izlaist banknotes tikai pret valsts vērtspapīriem, atbilstoši deponēto valsts aizņēmumu obligāciju sumai valsts kasē; pie tam, ja izlaisto banknošu suma bija augstāka par 50% no konkrētās bankas akciju kapitāla, tai bija jāmaksā vēl īpašs nodoklis $\frac{1}{4}\%$ apmērā. Valdība savukārt uzņēmas saistību apmainīt nacionālo

banku banknotes, kad tās uzrāda valsts kasē, ar valdības kredit-bīletēm, bet pēc tam bankām vajadzēja izpirkt no valdības šīs bīletes ar monetām. Likums neaizliedza banknošu emisiju arī citām bankām, bet no tām par banknošu izlaišanu ņēma 10% nodokli. Šis procents bija augstāks par aizdevu procentu, tāpēc nebija nekādas nozīmes emitēt banknotes, un likums tādējādi būtībā aizliedza banknošu izlaišanu visām bankām, izņemot nacionālās bankas. Pēc konstitūcijas valdībai nebija tiesības aizliegt banknošu izlaišanu, bet valdība varēja noteikt nodokli. Augsta nodokļa ieviešana padarīja tādējādi citām bankām neiespējamu banknošu emisiju.

Nacionālo banku rezervēm vajadzēja būt ļoti ievērojamām, līdz $\frac{1}{4}$ no noguldījumu sumas bankās, pie tam sākumā šīs rezerves bankām vajadzēja turēt savā kasē, bet pēc tam lielpilsētu bankās. Šis pēdējās tāpat varēja glabāt līdz 50% no savām rezervēm triju lielpilsētu bankās. Iznāca ārkārtīgi neelastīga sistēma: banknošu izlaišana bija saistīta nevis ar preču apgrozības vajadzībām, bet vienīgi ar vērtspapīru sumu. Rūpniecības uzplaukuma apstākļos, kad apgrozības vajadzība pēc naudas pakāpeniski pieaug, pieaug arī vērtspapīru kurss. Bankai tad nav izdevīgi pirkt vērtspapirus, un tā tad apgrūtināta arī naudas daudzuma palielināšana apgrozībā. Šai sistēmai raksturīga bija banku rezervju ārkārtīga saskaldīšana, neespeja tās ātri mobilizēt vajadzības gadījumā, jo bankas, kas glabāja citu nacionālo banku rezerves, izlietoja šīs rezerves savām, bieži visai spekulatīva rakstura operācijām. Banku sistēmas rezerve var tikt izmantota lietderīgi sasprindzināta stāvokļa gadījumā, ja šī rezerve koncentrēta zemes kaut kādā centralajā bankā. Bet, ja tā izkļiedēta starp tūkstoš bankām un daļēji izlietota spekulatīvām operācijām, vajadzības gadījumā to nevar ātri mobilizēt. Nacionālo banku, kurām bija tiesība izlaist banknotes, 1913. gadā bija $7\frac{1}{2}$ tūkstoša.

Asas naudas krīzes, kuras norisinājās reizē ar ekonomiskām krīzēm ASV, atklāja, ka nepieciešama radikāla emisijas reforma. Sevišķi asa krīze izcēlās 1907. gadā, kad kļuva acīm redzami skaidrs, ka naudas sistēmas neelastība ir viens no naudas krīzes galējās paasināšanās cēloņiem. Emisijas reformu izveda 1913. gadā. Banku rezervju koncentrēšanas un naudas apgrozības regulēšanas nolūkā Savienotās Valstīs nodibināja 12 tā saucamās federalās rezervju bankas 12 rajonos, kādos iedalīja zemi. Par rezervju bankām tās nosauca tāpēc, ka tajās koncentrējas banku rezerves. Visām nacionālām bankām vajadzēja

iestāties par dalībniecēm federalā rezervju sistemā. Citas bankas varēja kļūt par FRS dalībniecēm pēc savas vēlēšanās.

Federalo rezervju banku priekšgalā ir federalā rezervju pārvalde, kas sastāv no 7 locekļiem, kurus ieceļ ASV prezidents. Federalās rezervju bankas savas operācijas izdara tikai ar bankām. Tādējādi noguldījumi federalās rezervju bankās ir citu banku noguldījumi. Aktivās vekseļu rediskonta operācijas vai kredita piešķiršanu uz 15 dienām pret solo vekseliem tāpat izdara ar bankām-dalībniecēm; dažas operācijas atļauts izdarīt plašā tirgū, kā, piemēram, valsts vērtspapīru, vekseļu, zelta iegūšanu. Bet galvenais federalo banku operāciju virziens ir operācijas ar bankām-dalībniecēm. Tātad federalās rezervju bankas izvirzās kā banku bankas, bankas, kas kredītē bankas. Federalās rezervju bankas var izlaist banknotes, kuras pēc 1913. g. likuma vajadzēja apmainīt pret zeltu kā federalās rezervju bankās, tā arī valsts kasē. Tās vajadzēja nodrošināt ne mazāk kā 40% apmērā ar zeltu, bet atlikušo 60% apmērā — ar īstermiņa vekseliem (šādu vekseļu maksimālam termiņam jābūt trīs mēnešus ilgām). Banknotes varēja izlaist arī tajā gadījumā, ja nodrošinājums zeltā bija mazāks par 40%, bet tad bankām vajadzēja maksāt specialu nodokli. Federalo rezervju banku emisijas sistēmai vajadzēja būt elastīgākai nekā nacionālo banku emisijas sistēmai, ciktāl ievērojamai tās nodrošinājuma daļai bija jā sastāv no vekseliem. No banku darbības racionalizācijas vispirms ieguva finanču oligarhija. «Likums par federalo rezervju sistēmu padarīja iespējamu banku jaudas centralizāciju... milzīgais 30 tūkstoš Amerikas banku spēks sakoncentrēts neliela kluba rokās ar galveno mītni Volstritā.»¹ Zelta un banknošu apgrozības sistēma pastāvēja līdz 1933. g., kad valutas krīze satricināja naudas sistēmas stabilitāti un Savienoto Valstu banknote kļuva par neapmaināmu banknoti; federalā rezervju sistēma nespēja izturēt krīzi, nelūkojoties uz tās kolosālām zelta rezervēm.

FRANCIJAS EMISIJAS SISTĒMA

Francijas emisijas sistēmas vēsture sākas ar Džona Lou pazīstamajiem eksperimentiem. Bet kā Lou 1716. gadā nodibinātā banka (sabruka jau 1720. g.), tā arī pārejās XVIII gadsimtā nodibinātās bankas (1776. g. uz Tirgo iniciatīvu nodibinātā «Diskonta kase») būtībā nodarbojās nevis ar banknošu, bet papīra

¹ R. Pettigrew, *Triumphant Plutocracy*, 1922. g., 35.—36. lpp.

naudas emisiju. Pēc vērtībā kritušo papīra naudas-asignātu likvidācijas, kuras bija izlaistas franču buržuaziskās revolūcijas laikā, 1796. gadā tika nodibināta banka ar nosaukumu «Tekošo kontu kase»; tā izlaida nelielu, pēc būtības ne ar ko nesegtu banknošu daudzumu. Līdz ar šo banku Parīzē noorganizējās vairākas sīkas emisijas bankas. Vispār emisijas tiesības toreiz bija jebkurai daudz maz lielākai bankai.

Kapitalistisko attiecību attīstība prasīja visas emisijas lietas nokārtošanu un stingru pamatu radīšanu naudas un kredita normalai funkcionēšanai.

1800. gadā uz Napoleona iniciatīvu tika nodibināta Francijas banka, kurai drīz piešķīra monopola tiesības izlaist banknotes. Pārējām bankām, izņemot tās pilsētas, kur nebija Francijas bankas nodaļu, šīs privilēģijas bija atņemtas. Francijas banka bija akciju banka, tās priekšgalā bija padome, ko izvēlēja akcionāri. No šās puses, banka bija privāts uzņēmums. Bet, no otras puses, daļu akciju kapitāla bija iemaksājusi valsts, bet pārvaldnieku un tā palīgu iecēla valdība, pie tam pārvaldniekam bija vairāk tiesību nekā bankas padomei. Bankas statusus un to grozījumus publicēja valdības rīkojumu kārtībā. Padomes vēlēšanas tiesību neguva visi akcionāri, bet tikai 200 lielākie akcionāri. Pārvaldniekam un tā palīgiem obligāti vajadzēja būt bankas lieliem akcionāriem. Bankai visumā vajadzēja kļūt par finanču aristokrātijas balsi. Sākumā likums ne ar ko neierobežoja banknošu emisiju. Bankai vajadzēja pašai būt ieinteresētai apmaiņas un cieta banknošu kursa nodrošināšanā. 1848. g. revolūcijas laikā banka cīnījās ar revolūciju centās izraisīt paniku zemes kredita-naudas saimniecībā. Bet no tā cieta pati banka. Sīkburžuaziskā pagaidu valdība tomēr izglāba banku, noteicot piespiedu kursu tās banknotēm un padarot to par visas Francijas vienīgo emisijas banku. Pie tam tika noteikta galējā banknošu emisijas summa. Vēlāk, pēc apmaiņas atjaunošanas, šo galējās emisijas summas noteikšanas kārtību atcēla, bet ar 1870. g. tā tika atjaunota. No tā laika bankas emisijas tiesības noteica ar likumu fiksētās robežās. Parīzes Komunas laikā vislielākā viņas kļūda bija tā, ka viņa baidījās pārņemt savās rokās Francijas banku un ka pēdējā kļuva par kontrrevolūcijas financēšanas centru. 1870.—1871. g. karu un revolūcijas notikumus Francijas banka — šis finanču aristokrātijas, biržas spekulantu balsts — pārdzīvoja bez kādiem satricinājumiem; tā saglabāja visas savas vērtības un nodeva tās kontrrevolucionārās teroristiskās valdības rīcībā.

Tādējādi Francijas emisijas sistemu, kāda tā bija izveidojusies

ap pirmā pasaules kara sākumu, raksturoja, pirmkārt, vienas emisijas bankas pastāvēšana valstī, otrkārt, banknošu izlaišanas tiesību piešķiršana tai likuma noteiktās robežās, treškārt, izlaisto banknošu jebkādu zelta nodrošinājuma normu trūkums.

Emisijas robežas atbilstoši apgrozības vajadzībām vairākkārt tika pārgrozītas. 1883. g. sākumā tās bija 3,5 mljrd. franku, 1897. g. beigās — 5 mljrd. franku, 1906. g. beigās — 5,8 mljrd. franku un 1911. g. beigās — 6,8 mljrd. franku. Neraugoties uz tik ievērojamu banknošu apgrozības palielinājumu un likumīgo nodrošinājuma normu trūkumu, Francijas banka, neliekot šķēršļus, apmainīja savas banknotes pret metālu.

Ciktāl Francijā pastāvēja klibojošās valutas sistema, bankai bija tiesība banknotes apmainīt zeltā un sudraba 5 franku monetās. Banka zināmu laiku izmantoja šo tiesību un noteica savā labā pat premijas, apmainot pret zeltu, nolūkā saglabāt un palielināt zelta krājumu. Bet, tā kā zelta krājums pieauga arī bez tā, bet premija uz zeltu pēc būtības nozīmēja banknotes zelta vērtības pazeminājumu, banka no tā atteicās. Banknošu nodrošinājums zeltā bija ļoti augsts. Zelta fonda apmēri attiecībā pret apgrozībā esošām banknotēm reti pazeminājās zem 80%. Savu apmēru ziņā Francijas bankas zelta fonds pirms 1914. g. kara bija pirmā vietā pasaulē. Bez šaubām, šē liela loma bija Francijas labvēlīgai maksājumu bilancei un pēc tam īpaši Francijas bankas politikai zelta krājumu uzkrāšanā. Šo politiku realizēja, iesakņojot apgrozībā zelta vietā banknotes, izlaižot nelielu kupīru banknotes, kas izspieda zeltu no apgrozības, koncentrēja to Francijas bankas rokās. Franču imperialismam, kas bija auglētāju imperialismis, vienmēr vajadzēja turēt savā rīcībā lielas summas skaidrā zeltā, un Francijas banka bija tā balsts.

VĀCIJAS EMISIJAS SISTEMA

Feodalisma paliekas, kuru apstākļos Vācijā attīstījās kapitalisms, izpaudās Vācijas politiskā sadrumstalotībā un ilgu laiku radīja šķēršļus vienotas naudas un kredīta sistēmas izveidošanai.

Emisijas bankas Vācijā sāk rasties XVIII gadsimtā, bet bieži piedzīvo sabrukumu. XIX gs. 50-ajos un 60-ajos gados ne mazāk par 30 bankām nodarbojās ar emisiju un pārplūdināja apgrozību ar nenodrošinātām vai maz nodrošinātām banknotēm. Naudas apgrozības stāvoklis bija chaotisks. Pēc franču-prūšu kara un Vācijas apvienošanas tās valdība izmanto 5 miljardu kontribu-

ciju pārejai uz zelta monometalismu un naudas-kredīta sistēmas reorganizācijai.

1875. gadā Prūsijas valsts banku reorganizēja par Vācijas imperijas banku. Banku nodibināja kā privātu akciju banku, tomēr valdi iecēla valdība, bankas darbinieki skaitījās valsts ierēdņi. Akcionāri tikai izvēlēja centrālo padomi, kas aizstāvēja viņu intereses. Vairāk nekā $\frac{3}{4}$ peļņas (pēc dividendes izmaksājuma 3,5% apmērā) nāca par labu valstij.

Banka ieguva banknošu emisijas tiesību. Šo tiesību līdzās Reichsbankai sākumā ieguva vēl 32 bankas, tomēr jau XX gs. sākumā to realizēja bez Reichsbankas tikai 4 bankas.

Reichsbanka varēja izlaist banknotes atbilstoši apgrozības vajadzībām, bet ar noteikumu, ka tās nodrošinās ne mazāk par $\frac{1}{3}$ ar ejošām monetām un zeltu monetās un stieņos.

Tātad 1875. g. likums deva tiesību nodrošināt (un apmainīt banknotes) sudraba monetās. Bet zelta monometālisma realizēšanas nolūkā banka šo tiesību neizlietoja. Ar 1909. g. tai formāli bija pienākums banknotes apmainīt tikai pret zeltu (bet ne vispār pret monetām). Ar šo pašu laiku Reichsbankas banknotes pasludināja par likumīgu maksāšanas līdzekli. Jāatzīmē, ka 1875. g. likums pieļāva kā valūtas nodrošinājumu arī valsts kases apliecības. Pēc 1909. g. likuma ar metalisku fondu nenodrošinātā emisija nedrīkstēja pārsniegt 550 milj. marku, bet katra gada ceturksņa beigās, kad iestājas parastie maksājumu termiņi, — ne vairāk par 750 milj. marku (šajās sumās ietilpa visu Vācijas banku banknotes). Skaidrā naudā nesegto banknošu daļu vajadzēja nodrošināt ar vekseliem ar maksāšanas termiņu ne ilgāk par 3 mēnešiem.

Ģatavojoties laupīšanas karam, Vācija centās sakoncentrēt maksimāli iespējamo zelta fondu centrālajā bankā. Reichsbanka sāka plaši praktizēt banknošu izlaidi sīkās kupīrās, izņemot uz tā rēķina no apgrozības zeltu. Ar to arī izskaidrojama banknošu pasludināšana par likumīgu maksāšanas līdzekli. No otras puses, banknotes stiprums tika pasvītrots, izdodot speciālu likumu par tās apmaiņu pret zeltu, kaut gan apmaiņa jau praktiski pārstāvēja ilgāku laiku. Aiz tiem pašiem apsvērumiem tieši Reichsbanka pastiprināti nodarbojās ar bez naudas veiktu norēķinu attīstīšanu, cenšoties ietaupīt no emisijas un tādējādi atbrīvot iespējami vairāk zelta, kas varētu nebūt par banknošu nodrošinājumu. Tāpat jāņem vērā, ka Vācijas tirdzniecības bilancē tās izejvielu atkarības rezultātā bija pasīva. Zināma zelta uzkrāšana notika, tās maksājumu bilanci izlīdzinot ar ienākumiem no

kapitāla eksporta, kas ātri attīstījās. Bet Vācija eksportēja kapitālu uz svešām kolonijām un nevarēja reķināties ar to, ka tās ienākumi būs nodrošināti kara gadījumā. Tās zelta krājumam bija visai nestabils pamats.

CARISKĀS KRIEVIJAS EMISIJAS SISTEMA

Pirmās emisijas bankas tika nodibinātas Krievijā Katrinas II laikā 1769. gadā ar asignāciju banku nosaukumu. Bet asignāciju bankas tāpat kā to pecnācēja — Valsts asignāciju banka — izlaida nevis banknotes, bet papīra naudu (ar nosaukumu «asignācijas»), sākumā apmaināmu, bet pēc tam arī neapmaināmu. Naudas nosaukumu pārdēvēšana par valsts kreditbiļetēm pēc Kankrina reformas (1841. g.) neko nepārgrozīja šo naudas zīmju dabā, tās palika kā papīra nauda. Šajā ziņā neko nepārgrozīja arī Valsts bankas nodibināšana 1860. gadā. Tikai pēc 1897. g. reformas, pārejot uz cietu valutu un zelta monometalismu, Valsts banka tika pārvērsta emisijas bankā, kas izlaida banknotes.

Likums, kas regulēja Valsts bankas emisijas darbību, atļāva banknošu izlaišanu apgrozībā tikai ar noteikumu, ka tās nodrošinātas zeltā. Izlaižot par sumu līdz 600 milj. rubļ., nodrošinājumam zeltā vajadzēja būt 50% lielam. Visām banknotēm, kas izlaistas virs 600 milj. rubļ., vajadzēja būt pilnīgi segtām zeltā — rubli pret rubli. Tādējādi maksimālā ar zeltu nenodrošinātas emisijas summa bija 300 milj. rubļ. Valsts bankas izlaistās banknotes tai vajadzēja bez iebildumiem apmainīt pret zelta monetām. Tātad 1897. g. reformas rezultātā naudas apgrozību izveidoja zelta monetas (ar brīvu kalšanu), banknotes (tās toreiz sauca par kreditbiļetēm), brīvi apmaināmas pret zeltu, pilnvērtīgās sudraba monetas (pastāvot slēgtai kalšanai), nepilnvērtīgās sudraba monetas un sīkās vara monetas.

Tāda bija cariskās Krievijas naudas sistēma, kas pastāvēja līdz 1914. g. augustam. Tā bija neelastīga tāpat kā Anglijas naudas sistēma, uzbūvēta uz vienādiem principiem ar pēdējo. Bez šaubām, ar 1897. g. reformu noteiktā ļoti stingrā Krievijas Valsts bankas banknošu izlaišanas kārtība ne vienreiz vien deva papildu peļņu Eiropas bankiēriem, kas cariskai Krievijai aizdeva zeltu. No otras puses, sakarā ar Krievijā pastāvošo patvaldības režīmu likums nedeva garantiju, ka emisija netiks izmantota valsts kases nolūkiem.

Cariskā Krievijā noteiktā bankas emisijas kārtība prasīja mil-

zīgu zelta krājumu uzkrāšanu, jo naudas apgrozības un kredita paplašināšanās pastāvīgi atdūrās uz nepieciešamību izlaizāmās banknotes nodrošināt ar zeltu — rubli pret rubli.

Jau ap naudas reformas sākumu cara valdības zelta krājumi bija 904 milj. rbļ., bet 1914. g. tie bija palielinājušies līdz 1,7 mljrd. rbļ. Valsts bankas izlaistās kreditbiļetes pilnīgi nodrošināja ar zeltu tās velvēs; bez tam apgrozībā atradās zelts pusmiljarda rbļ. vērtībā (494 milj. rbļ.).

Sai zeltā mirdzošai naudas sistēmas celtni pēc cara ministru domām bija jārada visā pasaulē priekšstats par carisma vareņību. Tas bija sabiedriskās domas maldināšanas mēģinājums, jo zelts, kas atradās Krievijā, pēc būtības tai nepiederēja — tā bija sveša, aizņemta nauda. (В. И. Ленин, Соч., VII сēj., Eiropas kapitāls un patvaldība.)

Vienkāršs aprēķins parāda, ka Krievija XIX gs. beigās un XX gs. sākumā saņēma milzīgu zelta masu no ārzemēm. Patiesībā zelta ieguve periodā no 1887. līdz 1913. g. deva 1320 milj. rbļ. Tajā pašā periodā Valsts bankas zelta krājums pieauga apmēram par 1100 milj. rbļ. Bez tam apgrozībā bija izlaistas zelta monetas par pusmiljarda rubļu, rūpnieciskā patēriņa vajadzībām aizgāja arī ne mazāk par pusmiljarda rubļu. Tādējādi no āries bija ievests zelts par apmēram septiņi simti — astoņi simti miljonu rubļu lielu sumu.

Cara ministri centās pārliecināt sabiedrisko domu, ka zelta fonda uzkrāšana ir valsts budžeta laba stāvokļa rezultāts. Patiesībā budžets sistematiski bija ar deficitu un to līdzsvaroja tikai ar aizņēmumiem.

Ārzemju aizņēmumu kopējā suma, kurus bija noslēgusi Krievijas valdība, 1914. gadā bija apmēram 4—4,5 mljrd. rbļ. Cara fināncisti lielījās, ka ar 1910. g. viņi pārtraukuši aizņēmumu slēgšanu budžeta papildināšanai. Faktiski tomēr 1912. gadā ārzemēs tika izvietotas Zemnieku bankas apliecības par 100 milj. rbļ. un valdības garantētās dzelzceļu aizņēmumu obligācijas par 178 milj. rbļ. Tās bija cariskās valsts kases maskētas operācijas.

Aizņēmumi, kurus saņēma budžetu deficitu segšanai, paši kļuva par vienu no tālākā budžeta deficīta cēloņiem. Krievijas saimnieciskā un politiskā atpalicība radīja Krievijas carisma atkarību no Rietumeiropas kapitalisma, kas carismam diktēja verdzinošus nosacījumus, noslēdzot aizņēmumus. Cariskās Krievijas valsts budžets pats par sevi nebija uzkrāto milzīgo zelta resursu avots; tos deva tikai aizņēmumi.

Vai tikai zelta uzkrājums nebija naudas noreķinu ar ārzemēm,

maksājumu bilances sevišķi labvēlīga stāvokļa rezultats? Arī uz šo jautājumu jāatbild noliedzoši. Kaut gan tirdzniecības bilance bija aktīva, t. i. preču izveda vairāk nekā ievēda, tomēr šā pārpalikuma, kādu deva ieņēmums no ārējās tirdzniecības, pavisam nepietika, lai segtu visus parādu maksājumus ārzemju kapitalam, samaksātu procentus un dividendes. Arī pašas tirdzniecības bilances aktivitātei nebija stingra pamata tautsaimniecībā. Preču izvedums pieauga uz masu ikdienišķo vajadzību, zemnieku bada un strādniekuniecīgās darba algas rēķinu.

Periodā no 1896. līdz 1900. g. apmēram pusi no visiem ražotiem kviešiem izveda uz ārzemēm. «Nepaēdīsim, bet izvedīsim,» tā teica cara finanču ministrs Višņegradskis 1891. gada pavasarī. Cara valdības nodokļu un tirdzniecības politikas rezultātā zemnieku masām tika atņemti pat minimālie pārtikas krājumi, un 1891. g. neraža burtiski izsauca katastrofu zemnieku saimniecībās.

Uz darba ļaužu posta rēķinu, arvien vairāk palielinot nodokļu smagumu, cara valdība radīja tirdzniecības bilances aktivitāti, nodrošinot pie tam kapitalistiem augstu peļņu. No otras puses, Krievijas ekonomiskā atkarība no ārzemēm, pat lauksaimniecisko izejvielu ziņā, padarīja nestabilu šo tirdzniecības bilances aktivitāti. Rūpniecības attīstība prasīja arvien lielāku izejvielu un pusfabrikātu ievadumu, kas pakāpeniski pazemināja tirdzniecības bilances aktivitāti. Tiešām, izveduma pārsniegums pār ievadumu 1910. gadā bija 365 milj. rbļ., 1913. gadā — tikai 146 milj. rbļ., bet 1914. gadā jau bija pasīva tirdzniecības bilance (ievaduma pārsniegums pār izvedumu), neraugoties uz augsto ražu. Carisms un krievu kapitalisti atdeva ārzemju kapitalam izšķirošās saimniecības nozares — kurināmā rūpniecību, metalurģiju utt. Milzīgo peļņu, ko ārzemju kapitāls izsita no šīm nozarēm, arī vajadzēja pārvest uz ārzemēm un to samaksāt zeltā. Kopējie maksājumi ārzemju kapitalam par aizņēmumiem un peļņu pirms 1914. g. kara bija ik gadus ne mazāki par 800—900 milj. rbļ. Šos meslus ārzemju kapitalam nevarēja nosegt ar ārējās tirdzniecības ieņēmuma pārpalikumu («tirdzniecības bilances saldo»), jo tas vidēji bija tikai 320 milj. rbļ. gadā. Tādējādi maksājumu bilance nevarēja tikt līdzsvarota bez aizņēmumiem un kredītiem, ko saņēma no ārienes. Ja, pastāvot visiem šiem apstākļiem, pieauga Valsts bankas zelta krājumi, tad tas tikai nozīmēja, ka palielinās parādi ārzemju kapitalam, ka pieaug Krievijas parādīga atkarība no ārzemēm. Pie tā jāpiebilst, ka ievērojama zelta daļa, ko ieguva ar aizņēmumiem, palika ārzemēs banku kontos.

1914. g. sākumā zelta, kas «piederēja» ir valdībai, ir Valsts bankai, ārzemēs bija apmēram 600 milj. rubļ. Tas tikai rāda, ka ārzemju bankieri dubultoja cara valdības atkarību no tiem, pirmoreiz aizdodot naudu, bet otrreiz — atstājot ievērojamu aizdotās naudas daļu pie sevis. Šis «zelts ārzemēs», protams, bija ļoti vājš valutas nodrošinājums, un tā figurēšana Valsts bankas bilances tikai nozīmēja šo bilanču falsifikāciju.

Cara valdība izveidoja milzīgus zelta fondus, kas nodrošināja naudas apgrozību, lai saglabātu ārzemju kapitalistu uzticību un saņemtu arvien jaunus un jaunus aizņēmumus.

Naudas sistēmai, kas bija nodrošināta ar rubli pret rubli zeltā, vajadzēja garantēt ārzemju kapitalistiem laupītāju procentu un peļņas saņemšanu zeltā un pilnvērtīgā valūtā.

Krievijas imperialistiskā buržuāzija arī bija ieinteresēta tajā periodā naudas sistēmas stabilitātes nodrošināšanā, kaut arī no ārpusēs: pirmkārt, tas deva iespēju attīstīt kredīta sistēmu, kas bija nepieciešama finanču kapitāla operācijām; otrkārt, tas deva iespēju piesaistīt ārzemju kapitālus, par ko bija ieinteresēta krievu buržuāzija; treškārt, tas deva buržuāzijai iespēju izmantot cara valdības ieinteresētību eksportā un prasīt sakarā ar to visādas subsidijas un dāvanas.

Tādējādi kā ārzemju, tā krievu kapitāls bija ieinteresēts cariskā naudas sistēmā ar tās «spidošo zelta fasādi».

Cariskās Krievijas naudas sistēma kalpoja imperialisma mērķiem. Tai nebija stingra pamata, neraugoties uz milzīgajiem zelta krājumiem. Nelūkojoties uz zināmu rūpniecības attīstību, Krievija bija atpalikusi, atkarīga zeme. Cariskās Krievijas naudas sistēma bija atkarīga, tā bazējās uz ārzemju aizņēmumiem, ko samaksāja ar strādnieku un zemnieku masu visnežēlīgāko ekspluatāciju. Tāda arī ir šķiriskā nozīme cariskās Krievijas naudas sistēmai, kas bija noteikta 1897. gadā. Tās satrūnejušam pamatam agri vai vēl vajadzēja izsaukt naudas krīzi.

Zelta valutas 17 gadu pastāvēšanas laikā Krievijā vairākas reizes tās stāvoklis bija tuvs krīzei. Jau 1900. gadā, 2—3 gadus pēc zelta valutas ieviešanas, 1899.—1900. g. krīzes ietekmē radās stiprs sasprindzinājums finanču sistēmā — budžeta izdevumi sāka pārsniegt tā ieņēmumus. Cara Valsts banka sāka plaši palīdzēt bankrotejušiem kapitalistiem; kredītbilētēm draudēja pārvēršanās papīra naudas valūtā. Caram pat ar speciālu ukazu vajadzēja pasludināt, ka kredītbilēšu izlaide turpmāk nedrīkst kalpot par Valsts kases ienākumu avotu. Nākošā nopietnā pārbaude naudas apgrozībai bija krievu-japaņu karš. To

financeja, izlaižot arī kreditbiļetes. Šo kara ietekmi uz emisiju pastiprināja 1905. g. revolūcija, kas nopietni atsaucās uz carisko budžetu (iedzīvotāju atteikšanās maksāt nodokļus, kapitalu bēgšana uz ārzemēm). Budžeta deficīts bija 481 milj. rbļ. 1904. un 1905. g. tika izlaistas kreditbiļetes gandrīz par pusmiljarda rubļu. Vite rakstīja: «Jau 1905. g. novembra mēnesī naudas apgrozības stāvoklis kļuva ļoti kritisks.» Nācās ar ekstraordināriem līdzekļiem papildināt zelta fondu. To izdarīja ārējo aizņēmumu ceļā uz ļoti smagiem noteikumiem. Radās pat projekti par Valsts bankas pārdošanu privātiem kapitalistiem.

Uz vissmagākiem auglotāju noteikumiem noslēdza aizņēmumu Francijā par 843 milj. rbļ., kas pēc visu izdevumu atskaitīšanas deva reali tikai 704,3 milj. rbļ. Pie tam kādu laiku kredīta naudu izlaida nevis ar realu nodrošinājumu zeltā, bet pamatojoties uz ārzemju kapitalistu solījumu izdarīt maksājumu uz aizņēmuma rēķinu. Ne mazumu naudas izlietoja cara aģenti, uzpērkot franču presi, lai radītu labvēlīgu stāvokli, realizējot aizņēmumu. Sakars starp naudas apgrozību un zemes pakļaušanu ārzemju kapitāla parādījumam šē izpaudās sevišķi spilgti.

1907. gadā naudas apgrozības stāvoklis atkal paasinājās. Naudas apgrozība no 1904. g. līdz 1906. g., t. i. trīs gados, pieauga par 30%, kas, protams, nepavisam neatbilda zemes saimnieciskā apgrozījuma pieaugumam šajos gados. Preču apgrozījums (uzskaitē pakļautais) pieauga par 4 vai 5% 1907. g. attiecībā pret 1904. gadu.

1907. gadā kredīta naudas izlaišana bija saistīta ar ārzemju valutas un zelta iepirkumiem, lai izdarītu maksājumus par ārzemju aizņēmumiem. Rezultatā 1908. gadā nācās no jauna noslēgt ārēju aizņēmumu par 525 milj. rbļ., kas reali deva tikai 448 milj. rbļ. Jo sasprindzinātāks bija naudas apgrozības stāvoklis, jo lielāka bija ārzemju finanču kapitāla peļņa. Tā cara valdība atrisināja savas grūtības par arvien lielākas zemes ekonomiskās atkarības cenu.

Naudas apgrozība tuvojās nopietnai krīzei. Karš tikai pātrināja cariskās naudas sistēmas nenovēršamo sabrukumu.

ČEKU APGROZĪBA

Ar kredīta sistēmas attīstību lielu nozīmi kā apgrozības līdzeklis un maksāšanas līdzeklis iegūst čeki. Čeks ir čeka devēja pavēle bankierim izsniegt tā noguldījumu vai noguldījuma daļu, kas atrodas bankiera glabāšanā, no-

teiktai personai vai čeka uzrādītājam. Noguldījums var rasties, kad tā īpašnieks iemaksājis skaidru naudu, kā arī kad viņš bankā saņēmis kredītu. Noguldījums var arī rasties, kad izdara pārskaitījumu naudas īpašnieka kontā no viņa pārādnieku kontiem. Čeks tādejādi ir noguldījuma rezultāts neatkarīgi no noguldījuma izcelšanās. Čeku var uzrādīt samaksai vai nu pats noguldījuma īpašnieks, vai noguldījuma īpašnieks var nodot čeku kā maksāšanas līdzekli kādam citam. Pedējā gadījumā čeka uzrādītājs var prasīt vai nu čeka samaksu skaidrā naudā, vai arī šās summas ieskaitīšanu savā tekošā kontā, ja tāds ir. Noguldījuma īpašnieks var tūlīt norādīt čekā, ka attiecīgā summa jāpārskaita tās personas tekošā kontā, kuras labā noguldījuma īpašniekam jāizdara maksājums. Tādejādi čeks ir ne tikai līdzeklis (noguldījuma īpašnieka rokās), lai saņemtu atpakaļ to naudu, kas nodota bankai uzglabāšanai, bet var būt arī par maksāšanas līdzekli, tas var apgrozīties vairākas reizes (savā derīguma periodā, kas ir parasti apmēram 10 dienas).

Tādejādi čeks var zināmā mērā aizvietot naudu, kalpojot par īpatnēju apgrozības līdzekli vai maksāšanas līdzekli ar ierobežotu apgrozības laiku. Anglijā un ASV čeks kā apgrozības līdzeklis un maksāšanas līdzeklis ļoti izplatīts, jo norēķins caur bankām un kredīta piešķiršana attiecīgas summas ieskaitīšanas (bankas ieraksta) veidā noguldītāja kontā tur tāpat ārkārtīgi stipri izplatīti.

Čeks zināmā mērā nosacīts maksāšanas līdzeklis, jo iespējami gadījumi, kad čeks tiek izdots, kad nav noguldījuma bankā vai kad tas izsmelts. Šis ir tā saucamais bezvalutas čeks. Bezvalutas čeku izdošanu soda likums. (Tomēr dažos gadījumos bankas atļauj saviem solidajiem klientiem šādu čeku izdošanu. Tas ir tā saucamais «overdraft». Būtībā — īpatnēja kredīta forma).

Vistuvāki īstiem apgrozības līdzekļiem ir akceptētie čeki, t. i. čeki, uz kuriem ir bankas uzraksts, ka banka pieņem šo čeku samaksai, ka čeka devējam patiešām bankā ir noguldījums. Daudzu zemju likumdošana liek visāda veida šķēršļus akceptētā čeka izplatīšanai, jo čeka akcepts būtībā ir emisijas operācija, pie tam ārkārtīgi grūti kontrolējama. Čeka apgrozība ieguvusi diezgan lielu attīstību. Šī čeka izplatīšanās ir ar milzīgu nozīmi skaidras naudas ietaupīšanai.

Sevišķi svarīgas šajā ziņā ir norēķinu organizācija un koncentrācija, kas rada ārkārtīgi plašas iespējas savstarpējiem norēķiniem ar čeku palīdzību. Tagad vairumā kapitalistisko zemju

lieta noorganizēta tā, ka katrā pilsētā liels skaits banku pieņem čekus viena uz otru. Tāpēc, ja kāds saņēmis čeku, kas izdots uz banku A, bet tekošais konts viņam ir bankā B, tad sakarā ar vienošanos starp bankām viņam nav nekādas vajadzības saņemt naudu bankā A un, saņēmušam šo skaidro naudu, iemaksāt to kā noguldījumu bankā B. Viņš vienkārši var pavēlēt savai bankai (B) saņemt naudu no bankas A un to ieskaitīt viņa tekošā kontā bankā B.

Norēķinu atvieglošanai starp bankām, kas ietilpst norēķinu organizācijā, parasti tiek radītas norēķinu palatas, kur noteiktā dienas laikā sanāk visu to banku pārstāvji, kuras ietilpst norēķinu organizācijā, un iesniedz viens pret otru viņiem esošos maksājumu prasījumus. Norēķinus izdara tikai pēc saldo tās vai citas bankas labā, pie tam arī šo saldo nesamaksā skaidrā naudā: centralizētā kontā tikai atzīmē norēķinu stāvokli starp atsevišķām bankām. Tāda norēķinu organizācija rada visplašākās iespējas čeku apgrozībai un skaidras naudas taupīšanai.

ASV statistika dod iespēju sīki izsekot bez skaidras naudas veikto norēķinu attīstību.

(mljrd. dol.)

Gadi	Ņujorkas norēķinu palatas norēķini bez skaidras naudas	Norēķini bez skaidras naudas ārpus Ņujorkas	Norēķini bez skaidras naudas starp banku klientiem, ko izdara banku iekšienē
1890	37,5	22,2	—
1901	79,4	37,7	—
1906	104,7	53,9	—
1907	87,2	59,1	—
1912	100,7	72,0	—
1913	94,6	75,0	—
1925	283,6	216,7	570
1929	477,2	238,4	935
1933	157,4	86,4	282
1935	181,6	119,3	374
1938	165,2	128,0	405

(Sastādīta pēc krājuma „Мировые экономические кризисы“, III, sēj., 1939. g. izd., 616.—619. lpp.)

Sie dati parāda bez skaidras naudas veikto norēķinu milzīgu pieaugumu. Norēķini bez skaidras naudas norēķinu palātās 1929. g. krīzes priekšvakarā apmēram 6 reizes pārsniedza līmeni, kas bija sasniegts ap gadsimta-sākumu. Apgrozījumi bez skaidras naudas banku iekšienē periodā no 1920. līdz 1929. g. gandrīz dubultojās. Tas tāpat ir liecība par milzīgu čeku apgrozības pieaugumu.

No otras puses, bez skaidras naudas veiktu norēķinu krasa pazemināšanās križu laikā (sk. datus par 1907., 1908., 1921. g., 1929.—1933. g.) ir tās pretrunas izpausme, kura ir naudā kā maksāšanas līdzeklī: krīzes laikā, kad pārtrūkst savstarpējo maksājumu ķēde, kad preču cenas krīt, kad aug vispārēja neuzticība, — sākas dzišanās pēc skaidras naudas, nav novēršama savstarpējo norēķinu sistēmas krīze.

Čeka izplatīšanās iegūst sevišķi lielu nozīmi sakarā ar to, ka attīstās kredīšana tādā veidā, ka atklāj noguldījumu tai personai, kurai izsniedz aizdevumu. Šajā kredīta veidā nav nekā jauna. Jau Markss atzīmēja, ka baņķieris var ar dažādiem paņēmieniem piešķirt kredītu. Viņš var izsniegt skaidru naudu, var izsniegt banknotes un var atklāt tekošo kontu tai personai, kurai viņš piešķir kredītu; šajā pēdējā gadījumā personai, kas saņēmusi kredītu, ir tiesība piešķirtā kredīta robežās izrakstīt čekus uz banku vai saņemt skaidru naudu. Šajā gadījumā pasīvā operācija (noguldījums) ir aktīvās operācijas — kredīta piešķiršanas — rezultāts. «Līdz šim, — saka Markss, — mēs prezumējām, ka aizdevumu izsniedz banknotēs, tātad rāda vismaz pagaidu, kaut gan tūlīt izzūdošu banknošu izlaides palielināšanu. Bet tā nav nepieciešamība. Papīra biļešu izsniegšanas vietā banka var atklāt personai A kredītu savos kontos, pie tam A, bankas pārdnieks, kļūst par tās šķietamo noguldītāju. Viņš maksā saviem kreditoriem ar čekiem uz banku, bet šo čeku saņēmējs savukārt maksā ar tiem savam baņķierim, kurš tos apmaina clearing house (norēķinu palatā) pret čekiem, kas izdoti uz viņu. Šajā gadījumā iztiek bez jebkādas banknošu līdzdalības un viss darījums aprobežojas ar to, ka pieprasījumus, kas bankai jāizpilda, saldē ar čekiem uz viņu pašu, bet tās istā rekompensācija ir kredīta prasījums pret A.»¹

Kredīta piešķiršana šādā veidā ieguva sevišķu nozīmi tajās zemēs, kurās sakarā ar lieliem ierobežojumiem banknošu emisijas kārtībā bija jūtams ievērojams apgrozības līdzekļu un maksāšanas līdzekļu trūkums lielam apgrozījumam. Neemisijas bankas šē zināmā mērā izpilda emisijas operāciju. Čekam uz tāda veida noguldījumu, kas atvērts kredīta piešķiršanas kārtībā, ir zināma līdzība ar banknoti. Bet tomēr tas pēc savas dabas ievērojami atšķiras no banknotes.

Banknote, kā mēs redzējām, balstās galvenokārt uz vekseļu apgrozību, uz komercialo kredītu. Tomēr piešķirt tiesību izdot

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XIX сēj., I д., 497. лpp.

čeku uz banku var, pamatojoties uz jebkuru kreditu, jebkuriem mērķiem, pamatojoties uz kredita piešķiršanu ne tikai tirdzniecības apgrozījuma kreditešanas, bet arī ikviena cita kredita kārtībā (piemēram, vērtspapīru spekulāciju finansējumi).

Tātad čeku emisijā nav to garantiju, kādas ir banknošu emisijā uz tirdzniecisko vekseļu pamata.

Tomēr, bez šaubām, bankas vispār nevar uzspiest apgrozībai lieku apgrozības līdzekļu daudzumu, jo katram pārpalikumam būs jāatgriežas atpakaļ bankā vai arī tiks iesniegts pieprasījums samaksāt čeku skaidrā zeltā. Tāpēc kā banknošu emisijā, tā arī čeka emisijā tās nepieciešamā bāze ir centralās bankas zelta fonds, visas kredita sistēmas metaliskā bāze. Čeku emisijas attīstība samazina lielo komercbanku atkarību no emisiju bankām un ievērojami attīsta skaidrās naudas taupīšanu. Tomēr, atkarīgam, pastāv stingras šās emisijas robežas, ciktāl visu kredita attiecību sistēmai jābalstās uz diezgan šauru zelta bāzi un ciktāl kredita sistēma cikla gaitā nenovēršami pārvēršas monetārā sistēmā.

Lai pie kādas uzmanīgas politikas bankas šajā ziņā arī pieturētos, tomēr nav novēršami kredita sabrukumi krīzes laikā, ciktāl tiek pārtraukta visa maksājumu ķēde un ciktāl bankas ir vieta, kas sevī koncentrē visus maksājumus. Šie sabrukumi jo lielāki un dziļāki, jo lielāks sakars pastāv starp dažādiem maksājumiem, jo attīstītāka un koncentrētāka maksājumu un norēķinu organizācija.

Čeka veida emisija jeb kredita piešķiršanas veids ar tiesībām izdot uz banku čekus deva iespēju dažiem mūsdienu buržuaziskiem rakstniekiem runāt par kādu īpašu eru buržuaziskās saimniecības attīstībā, par kādu kredita saimniecības pakāpi, pie kuras nonācis kapitalisms, pie pakāpes, kas it kā tuva plānveidīgi organizētai kapitalistiskai saimniecībai. Tāda, piemēram, ir Hana un visa nominalistiskā virziena teorija par kreditu. Hans domāja, ka mūsdienu saimniecības būtība ir tāda, ka tā ir «kredita» saimniecība pretstatā iepriekšējam saimniecības posmam — naudas saimniecībai. «Pašreizējā saimniecības stadija — kredita saimniecība, — sacīja Hans, — jo galvenā apgrozības līdzekļu masa ir kredita nauda.»

Skaidrai naudai pēc viņa domām ir papildu loma un otras šķiras nozīme, pie tam vispār viss sabiedrības naudas kapitāls nav brīvo līdzekļu uzkrāšanas rezultāts, bet iepriekšējās kredita piešķiršanas rezultāts, aktīvo operāciju rezultāts. Tādejādi kredita piešķiršana padara banku sistēmu it kā likvidu, jo emi-

sijas banka nepavisam nav ierobežota savā iespējā apmierināt atsevišķu banku vajadzību pēc skaidras naudas.

Nav nekādu šaubu, ka šī zelta kā kredīta bāzes lomas pilnīgā noliegšana, objektīvo robežu noliegšana, kādas novelk kredīta ekspansijai pati atražošanas gaita, — ir pilnīgā pretrunā ar īstenību. Vācija, kas bija zaudējusi militārās avantūrās savus zelta fondus, pastiprināti izvirzīja «kredīta saimniecības teoretiķus», kurai it kā nav vajadzīgs zelts. Visu križu vēsture liecina par to, ka zelts joprojām noteiktos periodos no «verga kļūst par pavēlnieku». Pareizi, protams, ir tas, ka sabiedrisko ražošanas sakaru pieaugums, kas atspoguļojas norēķinu operāciju pieaugumā, samazināja nepieciešamā zelta fonda relatīvo lielumu, bet pati kredīta sistēma zelta bāze palikusi nepieciešama. Zelta robeža ir spēkā, un kapitalistiskā saimniecība joprojām «arvien atkal un atkal sadauza galvu pret šo robežu». Kredītsaimniecības teorijas galvenais priekšnoteikums grūst kā acīm redzami nepareizs un līdz ar to krīt arī pasaka par «kredīta saimniecību».

Apgrozības kredīta līdzekļu regulēšana bez rūpniecības plānveidīgas organizācijas, bez sabiedriskā īpašuma nevar novērst krīzes, bet neprātīgie sapņi par iespēju ar izlaisto naudu uzpirkt visas preces križu periodā jau sen izsmieti un sabrūk pie katra mēģinājuma tos pielietot. Tādējādi čeku emisijai ir noteiktas robežas pašas kapitalistiskās ražošanas kustībā arī tajā šaurajā zelta bāzē, uz kuras dibināta visa kredīta virsbūve.

VEKSELŪ KURSS

Norēķinu apgrozījumi starp zemēm nenotiek zelta pārvešanas ceļā. Zelts figurē kā vispārējs maksāšanas līdzeklis, lai segtu tikai galejās starpības starp zemju maksājumu saistībām. Bet tekošie norēķini notiek uz kredīta attiecību pamata savstarpēju saistību dzēšanas ceļā. Tā, piemēram, vekseli, kas izrakstīts uz franču tirgoni, kurš ieguvis precī Anglijā, var dzēst ar vekseli uz angļu tirgoni, kas ieguvis precī Francijā. Tikai starpība starp vienas valsts parādu otrai jāsedz zeltā. Attīstoties starptautiskiem kredīta sakariem, arī šo starpību, ja tai ir pagaidu raksturs, var segt nevis ar zeltu, bet ar īstermiņa kredītu, ko vienas zemes bankas piešķir otrai, tā ka tikai gala iznākumā, izsmēlot kredītu, būs vajadzīgs zelts.

Kapitalisma pašreizējā attīstības posmā dažreiz tiek izdarīti mēģinājumi, vienojoties par tā saucamo kliringu, t. i. savstar-

pēju prasījumu ieskaitīšanu, izdarīt arī galīgo norēķinu, piegādājot preces. Bet jautājumu par kliringu mēs aplūkosim turpmāk. Te mēs iziesim no apmaināmo banknošu apgrozības un brīvas zelta kustības apstākļiem.

Sakarā ar to, ka starptautiskos norēķinus izdara ar vekselu (vai čeku uz bankām) palīdzību, radās vekselu kurss.

Par vekselu kursu sauc ārzemju vekseļa (vai banknotes) cenu vietējā valūtā. Piemēram, Ņujorkā 100 sterliņu mārciņu vekseļa cena dolaros. Kāda tad būs šī cena? Kad pastāv brīva vietējo valutu apmaiņa zeltā un zelta brīva pārvietošanās, ārzemju vekseļa cenas pamatā būs monetu paritate (t. i. zelta daudzums naudas vienībā) un vekseļa cenas novirze no tās notiks stingri noteiktās robežās, ko sauc par zelta punktiem.

Patiešām, pieņemsim, ka angļu tirgonis 1913. gadā Londonā bija parādā Ņujorkas tirgonim 1000 dolaru. Viņš var nopirkt vekseli, pēc kura kādam amerikānim Ņujorkā jāsamaksā angļu tirgonim 1000 dolaru.

Cik tad samaksās angļu tirgonis par vekseli uz Ņujorku?

1913. g. dolarā bija 1,6046 gramī tīra zelta, sterliņu mārciņā bija 7,3 gramī. Tātad dolars bija apmēram 0,205 sterl. mārc. liels, un angļu tirgonis par 1000 dolariem piedāvās 205 sterl. mārc. Tātad vekselu kurss šē līdzināsies monetu paritatei. Bet var notikt tā, ka angļi vairāk parādā amerikāņiem nekā amerikāņi angļiem. Tad angļu tirgoņu pieprasījums pēc vekseliem dolaros pārsniegs šo vekselu piedāvājumu. Šo vekselu kurss sāks celties. Līdz kādai robežai? Acīm redzams, ja tas pacelsies augstāk par monetu paritāti par sumu, kas pārsniedz izmaksas zelta pārvešanai no Anglijas uz ASV, tad angļu tirgonim nebūs izdevīgi norēķināties ar vekseli un viņš bankā pieprasīs zeltu un izvedīs to uz ASV. Tātad svešas valutas vekseļa kursa svārstību augšējā robeža (jeb savas valutas kursa krišanas zemākā robeža) būs pieskaitījums monetu paritatei, kurš līdzinās zelta pārvešanas izmaksai uz attiecīgu zemi (šē ietilpst transporta un apdrošināšanas izmaksas).

Pieņemsim preteju gadījumu. Amerikāņu tirgoņi vairāk parādā angļu tirgoņiem nekā angļu tirgoņi amerikāņu tirgoņiem. Londonā būs uz ASV dolaros izdoto vekselu piedāvājuma pārpalikums. To kurss nokritis zem monetu paritates. Kur robeža šai dolara kursa svārstībai uz leju? Acīm redzams, ja novirzes uz leju pārsniegs izmaksu sumu par zelta pārvešanu no Ņujorkas uz Londonu, tad norēķinus izdarīs ar zelta pārvedumu no Amerikas uz Angliju. Tātad svešas valutas svārstību zemākā robeža (jeb

savas valutas kursa augstākā robeža) — monetu paritate minus zelta pārvešanas izmaksa. Vekseļa pārdevējs par to negribēs mazāk saņemt, jo citādi viņam izdevīgāk ievest zeltu no ASV nekā pārdot vekseli.

Kad pastāv brīva zelta pārvietošanās, vekseļa kursa svārstības notiks iepriekš minētajās robežās. Šis vekseļa kursa svārstību robežas, pastāvot brīvai zelta ievēšanai un izvešanai, sauc par zelta punktiem (augšējo un apakšējo zelta punktu).

Starptautiskos norēķinos lieto vekselus, čekus uz bankām (un telegrafiskos pārvedumus, t. i. čekus, ko bankas samaksā pa telegrafu). Ciktāl runa ir par vekseliem, nosakot vekseļu kursu, ir vēl viens complicējošs apstāklis. Vekseļi taču ir ar dažādiem termiņiem. Tāpēc, noteicot vekseļa kursu, ņem vērā termiņu un tās zemes diskonta procenta augstumu, uz kuru vekselis izdots. No vekseļa nomināla izdara attiecīgu atskaitījumu. Jo īsāks termiņš un jo zemāks diskonta procents, jo mazāks atskaitījums. Jo ilgāks vekseļa maksājuma termiņš un jo augstāks diskonta procents, jo atskaitījums lielāks.

Noteicot čeku kursu, ņem vērā laiku, kas nepieciešams to pārsūtīšanai pa pastu.

Vekseļu kursa svārstības starp zelta punktiem atkarīgas no zemes maksājumu bilances.

Maksājumu bilance ir samērs starp dotās zemes naudas maksājumiem citām zemēm un citu zemju maksājumiem attiecīgajai zemei. Maksājumu bilance ir aktīva, ja šis samērs izveidojas par labu dotai zemei (t. i., tās maksājumu ir mazāk, nekā tai maksā citas zemes), un pasīva, ja tā izveidojas pret doto zemi par labu citām zemēm (t. i., ja dotās zemes maksājumu ir vairāk, nekā tai maksā citas zemes).

Maksājumu bilances svarīgākā sastāvdaļa ir tirdzniecības bilance, t. i., preču ievēduma un izveduma samērs.

Nākošais maksājumu bilances faktors, kas ieguvis pirmšķirīgu nozīmi imperialisma periodā, ir kapitālu kustība: naudas kapitālu imports un eksports (procentu samaksa par importēto kapitālu vai procentu saņemšana par eksportēto kapitālu), vērtspapīru pirkšana, pārdošana.

Tālāk maksājumu bilancē ietilpst samaksa par pārvaldājumiem ar svešzemju kuģiem vai saņemtā maksa par svešu preču pārvaldājumiem ar dotās zemes kuģiem, ceļotāju izdevumi, valsts izdevumi ārzemēs u. tml.

Tādējādi maksājumu bilances schema izskatīsies šāda:

Ieņēmumi

Izdevumi

1. Ieņēmumi par ārzemēs realizētām precēm.
 2. Ieņēmumi no tā saucamā «nerezdamā eksporta», t. i. ieņēmumi no svešzemju preču pārvadājumiem (jūras un dzelzeļu vedmaksas, apdrošināšana).
 3. Ienākumi no investīcijām.
 4. Ieņēmumi no vērtspapīru realizācijas.
 5. Ārējie aizņēmumi (saņemtie) un vispār kapitāla imports naudas formā.
 6. Komisija par banku operācijām.
 7. Ieņēmumi no turisma un dotā zemē dzīvojošiem ārzemniekiem.
 8. Dažādi pārvedumi (labdarība u. c.).
1. Preču importa samaksa.
 2. Samaksa par dotās zemes preču pārvadājumiem ar ārzemju kuģiem un dzelzceļiem.
 3. Ārējo aizņēmumu procentu samaksa.
 4. Ārējie aizņēmumi (piešķirtie) un vispār kapitāla eksports naudas formā.
 5. Iegūto ārzemju vērtspapīru samaksa.
 6. Banku operāciju komisiju naudas samaksa.
 7. Samaksa par dotās zemes pilsoņu izdevumiem citās zemēs.
 8. Dažādi pārvedumi (labdarība u. c.).

Kā ārkārteji posteņi maksājumu bilancē var rasties «Ieņēmumi un maksājumi par reparācijām» (karu rezultātā).

Maksājumu bilance var būt aktīva, kad ir pasīva tirdzniecības bilance, un otrādi. Piemēram, Anglijai līdz pirmam pasaules karam pastāvīgi bija pasīva tirdzniecības bilance, ko tā sedza ar ienākumiem no investīcijām, un pie tam tai bija aktīva maksājumu bilance. Citu ainu var redzēt piemērā ar ASV bilanci.

1929. gadā ASV bija pozitīvs tirdzniecības bilances saldo 860 milj. dol. Tajā pašā laikā procenti, dividendes un parādu atmaksājumi no ārzemēm deva tām pozitīvu saldo 772 milj. dol. Bet ieguldījumi ārzemju vērtspapīros, ilgtermiņa un īstermiņa kapitalieguldījumi deva negatīvu saldo 1109 milj. dol. Pie tam interesanti atzīmēt, ka ārējās tirdzniecības apgrozījums (imports plus eksports) bija 9461 milj. dol., bet ar kapitālu kustību saistīto norēķinu apgrozījums 6186 milj. dol. (bez īstermiņa kredītiem). Citos gados iznāk pat pretējais samērs. Tā, piemēram, 1936. gadā ārējās tirdzniecības apgrozījums bija 4879 milj. dol., bet ar kapitālu kustību saistīto norēķinu apgrozījums 7018 milj. dol. Tas rāda, kāda milzīga loma mūsdienu kapitalistisko zemju maksājumu bilancēs ir kapitālu eksportam.

No citiem 1929. g. bilances posteņiem atzīmēsim turismu,

kas devis negatīvu saldo šajā gadā 683 milj. dol. Turisma izdevumi ir spilgtā rāntjē ienākumu pieauguma un šā iedzīvotāju slāņa pieauguma izpausme.

Tādējādi kapitālu kustība ir ļoti svarīgs maksājumu bilances postenis.

Maksājumu bilance tiek saldēta ar zelta pārvietošanu. Jāatzīmē, ka zelta kustība var figurēt kā patstāvīgs faktors, jo zemes, kas ražo zeltu, nenovēršami tā daļu eksportē kā precī un zelta eksports no tādām zemēm ir pastāvīgs tirdzniecības bilances postenis.

Apstākļos, kad zelts brīvi pārvietojas no vienas zemes uz otru, svarīgs šās pārvietošanās faktors, kas ietekmē maksājumu bilances stāvokli, ir diskonta procenta, t. i. aizdevu procenta lielums, ko maksā (un ņem) bankas. Tā kā brīvais aizdevu kapitāls cenšas pēc visizdevīgākas novietošanas, aizdevu kapitāli to brīvas pārvietošanas nolūkos traucās uz tām zemēm, kur procenta bija visaugstāks. Tas ietekmēja maksājumu bilances stāvokli un varēja izsaukt zelta pieplūdumu, ja bilance sakarā ar šo kapitālu pieplūdumu kļuva no pasīvas par aktīvu.

Attīstoties kredīta attiecībām, maksājumu bilance ievērojamā mērā atkarīga no kredītu kustības un vekseļu kurss tādējādi visciešākā veidā savstarpēji saistīts ar diskonta procentu apmēriem.

Pirmkārt, preču ievēdums var notikt uz kredīta pamata, un tā pārsniegums pār izvedumu konkrētā momentā var neietekmēt vekseļu kursu. Bet, tā kā starptautiskā tirdzniecībā kredītam visvairāk ir bankjeru kredīta raksturs, tad tas nozīmē pieprasījuma pieaugumu pēc tās zemes naudas aizdevu kapitāla, kurai ir nelabvēlīga tirdzniecības bilance. Ja kredīts pārsniegs tirdzniecības bilances negatīvo saldo, tad vekseļu kurss pagaidām netiks skarts, bet diskonta procenta celsies. Diskonta procenta dotai zemei paaugstināsies arī citās zemēs, un arī dotā zemē to paaugstinās, lai no ārienes zemē ieplūstu aizdevu kapitāls.

Otrkārt, ja vekseļu kursa svārstības nav vis tirdzniecības bilances (kas, pieņemsim, tiek saldēta) rezultāts, bet aizdevu kapitāla pārvietošanās rezultāts, tad attiecības te izveidosies tā: pieņemsim, ka zemē ieplūst aizdevu kapitāls. To var izsaukt diskonta procenta pieaugums dotā zemē. Vekseļu kurss šajā gadījumā pazemināsies, izveidosies labvēlīgi dotai zemei un nelabvēlīgi zemei, kas tagad eksportē kapitālu uz doto zemi (saprotams, te var ietekmēt tikai kapitāla eksports naudas ka-

pitala formā. Kapitāla eksports preču formā pats par sevi nekādi neietekmēs procenta lielumu).

Tādējādi pie kapitālu brīvas pārvietošanas ir savstarpēja ietekme starp vekseļa kursu un diskonta procentu. Vekseļu kursa svārstības iedarbojas uz aizdevu procenta kustību, un tajā pašā laikā aizdevu procentā svārstības atspoguļojas vekseļu kursa svārstībās un iedarbojas uz to caur aizdevu kapitāla kustību.

Imperialisma periodā, kad ievērojami pieaug naudas aizdevu kapitāla pārvietošanās starp zemēm kā kapitāla ilgstošākas pielietošanas formā, tā arī vērtspapīru operāciju un zelta bagātību pastāvīgu pārvietojumu formā, naudas aizdevu kapitāla ietekme uz vekseļu kursu kļūst par faktoru ar pirmšķirīgu nozīmi. Bet tajā pašā laikā pamazinās diskonta procenta ietekme uz aizdevu kapitāla kustību.

VEKSEĻU KURSS, MAKSĀJUMU BILANCE UN AIZDEVU PROCENTS

Pirmo fāzi pēc krīzes — depresiju — parasti raksturo zelta ievēdumi. Tas izskaidrojams ar to, ka šajā periodā ražošana vēl ierobežota un imports tās vajadzībām parasti neievērojams. Eksports pēc tam, kad pagājis tā vizzemākais punkts, nedaudz pieaug uz preču krājumu uzsūkšanas rēķinu. Aizdevu procentšajā periodā ārkārtīgi zems. Tātad zelta ievēdums var notikt ne tikai tad, kad augsts aizdevu procentš, bet arī tad, kad zems procentš.

Otrā fāzē — kāpuma sākumā — procenta līmenis jau paugstinās, bet tas vēl nav augsts, tas vēl nav sasniedzis vidējo augstumu ciklā, un šajos apstākļos notiek zelta ievēdums. Tirdzniecība te atdzīvojas, ražošana tikko sāk iet kalnup, imports vēl ierobežots, eksports jau attīstās. Zelta ievēdums šajā stadijā labvēlīgi ietekmē procenta līmeni, aiztur tā pieaugumu. Rodas nepieciešamie apstākļi kredīta paplašināšanai.

Zelta izvēdums sākas turpmākajās cikla stadijās, uzplaukuma fāzē. Sevišķi paasinās stāvoklis ar zelta fondu augstākā ražošanas pieauguma pakāpē, kad jau sākas traucējumi realizācijā. Kapitāli imobilizēti, kapitālu atpakaļplūdums apgrūtināts, tirgi pārpildīti ar precēm, kredīts galīgi sasprindzināts, procentš jau pietiekami augsts. Šajā momentā arī sākas zelta atplūdums, tāpēc ka maksājumu bilance izveidojas galīgi nelabvēlīgi tirdz-

niecības bilances ietekmē, eksports jau apgrūtināts, bet ražošana vēl iet uz priekšu un turpinās izejvielu imports. Kredīta sistēmā viscaur sasprindzināta, un sāk atplūst kapitāli naudas formā. Maksājumu bilance izveidojas galīgi nelabvēlīgi visām zemēm, «... bet šī nelabvēlīgā maksājumu bilance, — norādīja Markss, — vienmēr, kā kareivjiem šaujot pēc vadiem, atklājas vienai nacijai zināmu laika sprīdi pēc otras, kad līdz tai nonāk maksājuma kārtā...»¹ Tātad arī pie augsta procenta var notikt nevis zelta pieplūdums, bet zelta aizplūdums.

Ka krīzi nepavisam neizraisa zelta aizplūdums, parāda arī tas, ka bieži krīze iestājas tad, kad zelta ievēdums jau sāk pārsniegt izvedumu. Lieta tāda, ka visnelabvēlīgākā maksājumu bilance izveidojas krīzes priekšvakarā, proti, tad, kad maksājumi par importu vēl notiek, bet eksporta vairs nav, kapitāli sāk no zemes aizplūst. Nelabvēlīgai maksājumu bilancei, protams, var būt zināma ietekme uz naudas krīzes spēcīgumu, bet tā nevar izraisīt pašu ražošanas krīzi. Pašas krīzes gaitā, kad tirdzniecības bilance sāk izveidoties zemei nedaudz labvēlīgāk (pateicoties tam, ka imports krasi samazinās), kad procenta likmes paaugstināšana izraisa zināmu zelta atpakaļplūšanu, zelta ievēdums sāk pārsniegt izvedumu, bet tad arī var sākties visasākā ražošanas krīzes fāze pavisam neatkarīgi no zelta kustības.

Nav izņēmums tāds fakts, ka, krīzei iestājoties, ir labvēlīga maksājumu bilance.

Atkarība starp zelta kustību un procenta augstumu ir ārkārtīgi komplicēta.

Pirmsimperialisma periodā pēc krīzēm zelta krājums no jauna sadalījās apmēram tāpat, kā tas bija sadalīts līdz krīzei. Imperialisma laikmets atšķiras ar ārkārtīgu attīstības nevienmērību un tātad arī ar zelta krājuma sadales nevienmērību. Krīzes rezultātā notiek zelta krājuma kustības nevienmērības tālākā paasināšanās.

Procenta apmērs, mēs sacijām, pastāvot brīvai kapitalu kustībai, ietekmē vekseļu kursu. Procenta paaugstināšanās var nozīmēt zelta ievēduma palielināšanos, bet tajā pašā laikā mēs redzam, ka ne vienmēr augsts procents nozīmē zelta ievēdumu un ne vienmēr zems procents nozīmē zelta izvedumu. Procenta apmērs var ietekmēt vekseļu kursu caur operācijām ar vērtspapīriem.

Palielinot aizdevu procentu, vērtspapīru procents pamazi-

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 2. д., 352.—353. lpp.

nās. No ārzemēm sākas kapitalu pieplūdums (metāliskais fonds) vērtspapīru pirkšanas nolūkā. Tas labvēlīgi ietekmē vekseļu kursu. No otras puses, vekseļu kurss, ietekmējot maksājumu bilances pārmaiņu, ietekmē arī aizdevu procenta apmēru. Ja vekseļu kurss tāds, ka tas izraisa skaidra zelta pieplūdumu, tad tas ir par cēloni aizdevu procenta pazeminājumam, kas savukārt ir par cēloni maksājuma bilances pārmaiņai.

Sākumā mēs teicām, ka vekseļu kurss atkarīgs no maksājumu bilances, tagad skaidrs, ka ne tikai vekseļu kurss atkarīgs no maksājumu bilances, bet vekseļu kurss ietekmē maksājumu bilances pārmaiņu. Ja vekseļu kurss nav labvēlīgs, ar to tiek izraisīts zelta izvedums, bet, pateicoties tam, notiek aizdevu procenta paaugstināšana; tas savukārt var būt par cēloni akciju kursu pazemināšanai un zināmam zelta pieplūdumam. Tādējādi pastāv komplicēta savstarpēja iedarbība starp vekseļu kursu un maksājumu bilanci.

Vesela rinda buržuazisko ekonomistu apgalvo, ka kapitalu eksports vispār ietekmē vekseļu kursa kustību. Mēs jau parādījām, ka tas nav pareizi. Ietekmē nevis kapitalu eksports vispār, bet tikai kapitalu eksports naudas aizdevu kapitāla formā. Ja kapitalu eksports notiek preču formā, tad tam nekādas ietekmes uz vekseļu kursu nav. Bet vekseļu kurss var izdarīt zināmu ietekmi uz preču eksportu.

Pieņemsim, ka Indijas vekseļu kurss ar Angliju nav labvēlīgs Indijai, tas nozīmē, ka maksājumu bilance Indijai nav labvēlīga. Ja Indijai nav pietiekamu zelta fondu, tā var segt pasīvo bilanci tikai ar preču izvedumu. Preču cenas iekšzemē celsies, tāpēc ka sāksies pieprasījums pēc tām priekš eksporta. Tātad nelabvēlīgs vekseļu kurss var ietekmēt preču eksporta palielināšanu un to cenu paaugstināšanu iekšzemē.

ZELTA FONDI UN TO UZDEVUMS

Kā bija parādīts, zelta fonds ir pasaules maksāšanas līdzekļu rezerve, rezerve iekšējai zelta apgrozībai un rezerve, kas nodrošina banknošu apmaiņu.

Tas apstākļi, ka banknotei blakus tam, ka tai ir reprezentējoša vērtība iekšējā apgrozībā, ir ārējais valutarais kurss, nozīmē, ka zelta fonds kā pasaules maksāšanas līdzekļu rezerve, kā rezerve, kas garantē apmaiņu, nodrošina apmaināmās banknotes stabilitāti (ciktāl to vispār var nodrošināt kapitalisma ap-

stākļos). Apmaiņas garantija pret zeltu ir nepieciešamais papildinājums kredīta garantijai, kāda ir banknotei tāpēc, ka tā tiek izlaista apgrozījuma kredītešanas kārtībā.

Kapitalisma apstākļos zelta nodrošinājuma aizvietošana ar preču nodrošinājumu nav iespējama, jo kapitalisma galvenās ekonomiskās grūtības arī ir arvien pieaugošais preču pārpalikums, kas nevar atrast noietu sakarā ar iedzīvotāju grimšanu nabadzībā. Tas, ka bankas (vai valsts) uzkrāj preču krājumus tikai izraisa to vērtības krišanos (normalos apstākļos). Ne valsts, ne bankas nav spējīgas nodrošināt preču cenu stabilitāti kapitalisma apstākļos. Jebkurš preču nodrošinājums kļuva nevērtīgs jau pirmajā krīzē.

Tikai socialisma apstākļos, kā to parādīja biedrs Staļins, valutas stabilitate vispirms tiek nodrošināta ar milzīgu preču masu daudzumu, ko pārdod par stabilām valsts cenām.

Nozīmē, kāda ir nodrošinājumam zeltā, izpaužas tā dziļā pretruna, kāda kapitalisma apstākļos ir starp naudu un precēm: tikai zelts figurē kā sabiedriskās bagātības absolūtais iemiesojums, kā absolūta prece. Šī valutas zelta nodrošinājuma lielā nozīme arī bija pirmais cēlonis tam, kāpēc emisijas bankas sāka uzkrāt lielos apmēros zelta krājumus.

Aplūkosim banku zelta krājumu kustību līdz 1914. g.

Banku zelta krājumi un banknotes apgrozībā

Gadi	(tūkst. sterl. marc.)		(tūkst. dol.)		(milj. marku)		(milj. franku)	
	Anglija		ASV		Vācija		Francija	
	zelts	banknotes	zelts	zelta sertifikāti	zelts	banknotes	zelts	banknotes
1890	23466	24893	—	—	—	—	2361	2893
1895	43622	26274	108237	48381	853	968	3176	3325
1900	28541	29813	222845	200733	717	1006	3011	3841
1905	28530	29351	221382	485211	732	1163	3742	4240
1910	31656	28610	242411	802754	907	1424	4108	4922
1912	30329	29273	264029	943436	1028	1487	3896	5020
1913	34983	29608	251279	1008533	—	—	—	—

Avots: «Statist. Abstract» for the United Kingdom and foreign Countries, London, 1914.

Anglijas bankas krājumu stāvoklis ļoti svārstīgs, bet tomēr mēs redzam noteiktu paaugstināšanās tendenci. No 1890. g. palielinājums gandrīz par 50%. Amerikas Savienotās Valstis no 1900. g. līdz 1913. g. krājums dubultojies, Vācijā krājums

palielinājies par 50%, Francijā — par 75%. Zelta uzkrāšana visas pasaules emisiju bankās notika nevienmērīgi. Te izrādījās noteikta tendence zeltam koncentrēties lielāko zemju bankās. Tā visu banku krājumi minētā periodā vidēji palielinājās par 21%, kamēr Amerikas un Eiropas centralās bankas palielināja savus krājumus no 50 līdz 75%. Kas tad radīja šādu krasu zelta krājumu pieaugumu un koncentrāciju? Lielu lomu te spēlēja kredīta apgrozības palielināšanās un ārejo tirdzniecības apgrozījumu pieaugums.

Bet tomēr ar to vien nevar izskaidrot tik ievērojamu zelta krājumu pieaugumu. Ja pieietu no tiesisko prasību viedokļa (R. Pila akts), tad Anglijas banka 1913. g., izlaižot banknotes sumā par 29 608 tūkst. sterl. mārc., varēja nesegt ar zeltu uz 1913. g. 26. oktobri 18 460 tūkst. sterl. mārc. Francijas banka pēc 1907. g. likuma varēja izlaist bez jebkāda metala seguma banknotes par 5800 milj. franku lielu sumu. Vācijas banka divas trešdaļas banknošu varēja izlaist bez jebkāda metala seguma. No tā jāsecina, ka banknošu apgrozības regulēšanai bankas turēja pārāk lielus zelta krājumus. Tā Anglijas bankai 1913. gadā bija virs likumā noteiktā apmēra 23 milj. sterl. mārc. jeb divas trešdaļas sava krājuma, Vācijas bankai 1912. gadā — 534 milj. marku jeb puse sava krājuma, Francijas bankai tajā pašā gadā — 3896 milj. franku — viss krājums. Var uzskatīt, ka tikai Francijā likums «par zemu novērtējis» regulēšanas vajadzību ar zeltu, jo Francijas bankai nepavisam nevajadzēja pēc likuma segt banknotes ar zeltu. Bet tās krājums bija pirmā vietā pasaulē. Francijas bankai bija zelta segums līdz 70—80% no banknošu emisijas, Vācijas bankai — 71%, Anglijas bankai — apmēram 115%. Katrā gadījumā ir skaidrs, ka no milzīgiem zelta krājumiem tikai neliela daļa bija paredzēta bankas parādu saistību regulēšanai. Kādēļ tad bankai bija vajadzīgi tādi lieli krājumi? Vai tie nebija vajadzīgi starptautisku maksājumu regulēšanai?

Mūsu sastādītās tabulas dod priekšstatu par to, kāds kolosals zelta daudzums ik gadus atrodas starptautiskā apgrozībā (sk. tab. 171. lpp.).

Galvenā loma pasaules zelta tirgū bija Anglijai — Londonai. No tabulas redzams, ka Londonas tirgus ikgadējais apgrozījums ar citām zemēm līdzinājās gandrīz ikgadējai zelta ieguvei. Tabula par Vācijas, Francijas un ASV apgrozījumu pasvītro Londonas tirgus valdošo stāvokli. No mūsu ņemtiem deviņiem gadiem piecu gadu laikā visu trīs valstu apgrozījumi kopā bija

Zelta ievedums un izvedums no Anglijas no 1904. līdz 1914. g.
(milj. sterl. mārč.)

Gadi	Ievedums	Izvedums	Gada apgrozījums	Trīs zemju apgrozījums: Vācijas, Francijas, ASV	Zelta pasaules ieguve
1904	34	33	67	97	71
1905	39	31	70	81	78
1906	46	43	89	75	83
1907	57	51	108	78	85
1908	46	50	96	113	91
1909	55	47	62	78	93
1910	57	51	108	95	94
1911	49	40	89	53	95
1912	53	47	100	67	96
1913	60	46	106	—	95
1914	59	31	90	—	91

Avoti:

Stat. Abstract for the princip. and other countries (1904—1912).

Stat. Abstr. for the United Kingdom, 1900—1914.

Jahrbuch für Polit. und Wirtsch., Hamburg, 1923—1924.

mazāki par Londonas tirgus apgrozījumu. Liela loma Londonas tirgus dominējošā stāvokļa nostiprināšanai bija tam apstāklim, ka Britānijas imperijas robežās tiek iegūta lielākā daļa visa pasaulē ražotā zelta. Transvala vien dod turpat pusi no visas pasaules zelta ieguves (līdz pirmam pasaules karam Britānijas imperijā ražoja 57% visa zelta).

Zelta ievedums un izvedums no Vācijas, Francijas un ASV
(milj. sterl. mārč.)

Gadi	Vācija		ASV		Francija	
	ievēdums	izvēdums	ievēdums	izvēdums	ievēdums	izvēdums
1904	24	5	20	16	27	5
1905	11	5	11	18	31	5
1906	18	5	19	8	18	7
1907	10	12	23	10	18	6
1908	23	5	30	14	40	1
1909	15	14	9	18	16	8
1910	30	16	8	24	12	9
1911	9	4	15	4	13	8
1912	14	5	10	12	12	4

Avoti:

Stat. Abstract for the princip. and other countries (1904—1912).

Stat. Abstr. for the United Kingdom 1900—1914.

Jahrbuch für Polit. und Wirtsch., Hamburg, 1923—1924.

Tagad nepieciešams noskaidrot, kā zelta starptautiskā pārvietošanās ietekmē bankas krājumus.

Izsekosim zelta krājumu kustību pēc Anglijas, Francijas un Vācijas banku bilancēm, kuras iespieda ik nedēļas. Izsekosim bankas zelta krājumu kustību, piemēram, par 1905. gadu.

Anglijas bankai

Gada sākumā	29 839 tūkst. st. m.
Zemākais krājums	27 198 " " "
Augstākais krājums	38 266 " " "

Svārstību amplituda 11 milj. st. m. jeb 38% pret gada vidējo krājumu.

Francijas bankai

Gada sākumā	106 116 tūkst. st. m.
Zemākais krājums	106 116 " " "
Augstākais krājums	118 978 " " "

Svārstību amplituda 12,8 milj. st. m. jeb apmēram 12%.

Vācijas bankai

Gada sākumā	48 415 tūkst. st. m.
Zemākais krājums	36 611 " " "
Augstākais krājums	57 267 " " "

Svārstību amplituda 21 milj. st. m. jeb 41% pret gada vidējo krājumu.

(Dati no «Economist» par 1905. g.)

Neaizmirsīsim, ka šīs svārstības nozīmē zelta krājuma kustību ne tikai sakarā ar starptautiskiem, bet arī ar iekšējiem maksājumiem. Dominējošā loma, bez šaubām, ir pirmajiem: tādējādi starptautiskās zelta apgrozības sfera spēlē diezgan lielu lomu, diktēdama nepieciešamību uzkrāt lielus zelta krājumus. Bet tomēr pievērsīsim uzmanību tam, ka Vācijas bankas vidējais krājums divas ar pus reizes pārsniedza savu svārstību amplitūdu, Anglijas bankas — 3 reizes, Francijas bankas — $8\frac{1}{3}$ reizes, pie tam, Anglijas bankas gada apgrozījumam sasniedzot 70 milj. st. m., tās zelta krājuma svārstību apjoms bija pavisam tikai 11 milj. st. m. No tā izriet secinājums: bankas zelta krājumi bija paredzēti ne vien šo svārstību noregulēšanai, bet acīm redzot domātas bija arī kādas citas vajadzības.

Kādas tad ir šīs vajadzības? Ar ko izskaidrojams banku zelta krājumu krass pieaugums un koncentrācija? Atbilde jāmeklē imperialisma laikmeta raksturā. Vācijas finanču ministrs Helferichs, runājot par to, ka tūlīt pēc pirmā pasaules kara sākuma tika lietoti līdzekļi attiecībā uz naudas apgrozību, kuri

bija pamatoti uz 1870.—1871. g. kara un citu karu pieredzi, rakstīja, ka «jau pirmskara gados Reichsbanka plānveidīgi realizēja Vācijas monētu krājumu iespējami lielākas koncentrācijas politiku. Te izgāja no tā par pareizu izrādījušās uzskata, ka zelta krājuma koncentrācija centralās emisijas bankas glabātāvās saimniecisko križu un politisko notikumu gadījumā ir instruments, kas iedarbojas daudz tālāk nekā neskaitāmos apgrozības kanālos izklaidēts zelta krājums (suma)».¹ Bet Vācijas bankas nebija izņēmums. Uz karu gatavojās visas imperialistiskās valstis.

Bankas par katru cenu centās pievilkt zeltu savās kasēs. Helferichs stāsta, kā Vācijas banka pievilka zeltu. Šim nolūkam tika izlaistas mazāku kupīru (50 un 20 marku) banknotes, un šī politika vainagojās ar panākumiem. Kamēr 1910. gadā Reichsbankai bija 777,8 milj. marķu, 1914. g. 31. jūlijā tai jau bija 1253,2 milj. marķu.

Žurnālā „Золото и платина“ 1908. g. 1. n-rā mēs lasām: «pirmo triju mēnešu laikā Anglijas banka uzsūca lielāko ievaduma daļu, maksājot laiku pa laikam nedaudz augstāk par minimāliem 77 šiliņiem 9 pensiem nolūkā novērst Amerikas Savienoto Valstu pirkumu.» Pirms paša 1914. g. kara varēja novērot, kā «bankas palielina savus zelta krājumus, no vienas puses, bet, no otras puses — samazina savas vekseļu operācijas. Viscaur redzama pastiprināta cenšanās palielināt esošo zeltu, kas nodrošina naudas apgrozību, vienlaicīgi samazinot kredītu tirdzniecības un rūpniecības vajadzībām» (sk. žurnālu „Золото и платина“ 1914. g., Nr. 3, prof. Kolomijceva rakstu «Zelts»). Citētā raksta autors izskaidro to ar pastiprinātu kapitalu emisiju. Tomēr te nav šīs cēlonis, bet tas, ka bankas skaidri jūta, ka ož pēc kara.

Imperialistisko valstu valdības gatavojās uz karu. Bet gatavība karam nozīmēja nodrošināšanos ne tikai ar lielgabaliem un šāviņiem, bet arī ar zelta fondu.

Tālākā pretrunu paasināšanās starp kapitalistiskām zemēm pēc pirmā pasaules kara paplašināja zelta fondu nozīmi. Tie ir ne vien valsts rezerve kara sagatavošanai un vešanai, tie ir fondi, kas paredzēti asai ekonomiskai cīņai, tirdznieciskiem un valūtu kariem, to zemju valūtu atkarības nodibināšanai, kurām nav lielu zelta rezervju, no zemēm, kas uzkrājušas milzīgus zelta krājumus (par to vēl sk. VIII nodaļu).

Tātad imperialisma periodā zelta fondi iegūst svarīga ieroča nozīmi cīņai starp imperialistiskām valstīm.

¹ Helferich, «Das Geld», 1923. g. izd., 196. lpp.

NEAPMAINĀMĀS BANKNOTES

Līdz šim mēs aplūkojām banknošu apgrozības likumsakarības brīvi pret zelta monetām apmaināmo banknošu apgrozības apstākļos. Tāda veida banknotēm ir, kā mēs redzējam, divējāda garantija — kredita un zelta, un tās apgrozās pēc zelta apgrozības likumiem.

Pret zeltu neapmaināmās banknotes savukārt dalās: banknotēs, kurām vispār nav garantijas par apmaiņu pret zeltu (t. i. neapmaināmās banknotes vārda tiešā nozīmē), un banknotēs, kas nav apmaināmas pret zelta monetām, bet kuru vērtību attiecībā pret zeltu uztur ar to, ka bankas brīvi pārdod ārzemju valutu un vekselus pēc cieta kursa, vai ar apmaiņu pret zelta stieņiem.

Pēdējos divos gadījumos mums ir netiešas apmaiņas sistēmas — zelta devižu un zelta stieņu sistēmas. Pret zeltu neapmaināma banknote apgrozās pēc papīra naudas apgrozības likumiem. Pēc izcelšanās tā atšķiras no papīra naudas, ciktāl tā izlaista apgrozījuma kreditēšanas kārtībā un tād ir ar kredita garantiju. Bet, izlaista apgrozībā un nenodrošināta ar apmaiņu pret zeltu, tā pakļauta visām apgrozības ačgārnībām, kas īpatnējas papīra naudai.

Banknote, pastāvot zelta devižu un zelta stieņu sistēmai, protams, atšķiras no apmaināmas banknotes. Pret zeltu apmaināmu banknoti brīvi jebkurā laikā var pārvērst zeltā. Tās vērtība ir stabila attiecībā pret zeltu. Tās kursa svārstības attiecībā pret ārzemju valūtām neiziet ārpus zelta punktu robežām. Cita lieta — banknote, pastāvot zelta devižu sistēmai.

Tā nav apmaināma pret zeltu, tās vērtība var novirzīties no tās zelta nominala, iespējama ažio rašanās uz zeltu, t. i., zeltu pārdos banknotēs ar uzviju. Tās ārējais valutarais kurss būs pilnīgi atkarīgs no emisijas bankas iespējas bez kavēkliem uz pieprasījumu izsniegt pret banknotēm ārzemju valutu un deviizes. Skaidrs, ka šāda naudas apgrozības sistēma ievērojami mazāk stabila nekā banknošu apgrozības sistēma ar apmaiņu pret zelta monetām. Zelta devižu sistēmas pozitīvās puses ir zelta ietaupījums, kurš nepieciešams iekšējai apgrozībai. Bet šis ietaupījums te tiek pirkt par dārgu cenu. Un, iztrūkstot apgrozībā zelta monetām, pieprasījums pēc zelta priekš naudas mērķiem būs. Nav novēršama zelta un ārzemju zelta monētu tezaurēšana valutas svārstības momentos un križu apstākļos. Nav novēršami ažio uz zeltu.

Tā, piemēram, Francijā 1929.—1933. g. krīzes periodā tika tezaurētas amerikāņu zelta monetas. Bez tam šo zelta «ietaupījumu» bagātās zemes mēģināja uzspiest citām zemēm, pirmām kārtām — atkarīgām zemēm.

Pie zelta stieņu sistēmas «apmaiņa» notiek nevis pret zelta monetām, bet zelta stieņiem, pie tam parasti ar minimalās summas ierobežojumu, kādā banknotes apmaina. Tā, piemēram, Anglijā pēc 1925. g. tika nodibināta sistēma, kurai pastāvoši stieņus izsniedz par summu, kas nav mazāka par 1400 sterl. mārc. Tas ierobežo apmaiņas brīvību un nostāda to tiešā bankas kontrolē, ar apmaiņu pret stieņiem ir iespējams jebkurā laikā pārmainīt naudas vienības saturu, pat saglabājot apmaiņu. Šodien par sterliņu mārciņu var izniegt 7,9 gramus zelta, rit — 5 gramus zelta, bet šim nolūkam monētu lielums nav jāmaina, jo to nav. Tāda veida pārmaiņas var notikt ik dienas. Tas pats par sevi jau rada banknotes pastāvīgu nestabilitāti, trūks apgrozības pietiekamas uzticības tās stabilitātei, tāpat tas ietver kā pastāvīgu pārādību priekšnoteikumus zelta un ārzemju valūtas tezaurēšanai.

Pastāvoši tādām netiešas apmaiņas sistēmām, kur tomēr ir iespējams pārvērst banknotes zeltā, banknote saglabā savu dabu. Bet tā to saglabā vienīgi par tik, par cik tā tiešām reprezentē zeltu. Banknote, kas vērtībā kritusies, nav banknote. Tāpēc patiesi neapmaināmā banknote, pat ja to izlaiž kredītešanas kārtībā, pakļauta papīra naudas apgrozības likuma darbībai. «... pati kredīta nauda vienīgi par tik ir nauda, par cik tā reprezentē īsto naudu tādā daudzumā, kas atbilst to nominalās vērtības absolūtam lielumam.»¹

Tieši sakarā ar visu to kapitalistiskās zemes, ievēdot zelta valūtu, nodibināja banknošu apgrozības sistēmu ar brīvu apmaiņu zeltā kā relatīvi visstabilāko sistēmu.

Zelta devižu sistēmas līdz pirmam pasaules karam (t. i. līdz kapitalisma vispārējās krīzes periodam) pastāvēja kā izņēmums nabadzīgās zemēs, kā Austroungārija, un dažās atkarīgās kolonālās un puskolonālās zemēs.

Austroungārijas zelta devižu naudas sistēmas vēsture īsumā šāda. 1878. gadā banknošu emisijas monopols tika piešķirts Austroungārijas bankai, kas bija akciju sabiedrība. 40% banknošu, kas atradās apgrozībā, vajadzēja segt ar zelta stieņiem un monetām.

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 2. д., 370. лрр.

Sā nodrošinājuma sastāvā atļāva turēt arī par 60 milj. kronām devizes un ārzemju banknotes, kuras attiecīgās zemēs tika brīvi pārvērstas zeltā. Ārzemju vekseliem vajadzēja būt ar termiņu ne ilgāku kā trīs mēneši un pilnīgi maksātspējīgiem. Atlikušais nodrošinājums varēja sastāvēt no diskontētiem vekseliem, vērtspapīriem, preču dokumentiem (transporta apliecības par preču nosūtīšanu vai par to glabāšanu).

Ja cirkulējošo banknošu daudzums pārsniedza 600 milj. kronu vairāk par zelta fondu, bankai vajadzēja maksāt valstij 5% gadā no pārsnieguma sumas.

Austroungarijas bankas banknotes bija likumīgais maksāšanas līdzeklis. Pēc likuma banknotēm bija jābūt apmaināmām pret zelta monetām, bet apmaiņu pagaidām atlika.

Austroungarijas bankai radās uzdevums noturēt valutas vērtību attiecībā pret zeltu ar citiem līdzekļiem, bez apmaiņas.

Austroungarijas maksājumu bilance XIX gs. beigās izveidās nelabvēlīgi. Negatīvo saldo sedza ar vērtspapīru izvedumu. Ar to pat izdevās iegūt zināmu pozitīvu saldo Austroungarijas labā. Bet vērtspapīru izvedums nav maksājumu bilances stabilitātes īstais pamats. Vērtspapīrus ne vienmēr viegli izvietot ārzemju tirgos, par tiem jāmaksā procenti, izvietotos vērtspapīrus viegli ievēd atpakaļ zemē, kas tos izvedusi. Vēl mazāk vērtspapīru izvedums var aizsargāt no svārstībām maksājumu bilanci un vekselu kursu. Gluži otrādi, tieši maksājumu bilances nestabilitāte, kuras aktivitāte radīta ar vērtspapīru izvešanu, rada visai biežas vekselu kursa svārstības, tātad arī svārstības neapmaināmās banknotes vērtībā attiecībā pret zeltu. Austroungarijas banka maksājumu bilances izlīdzināšanai mēģināja izmantot arī diskonta procenta pārmaiņas. Bet, vekselu kursam bieži svārstoties, nāktos bieži grozīt diskonta procentu. Tas dezorganizētu iekšējās kredīta attiecības, bet mākslīgi paaugstinātais procents kā pastāvīga parādība nebija izdevīgs tirdznieciski rūpnieciskam kapitālam un agrariešiem, kuriem bija liela loma Austroungarijā.

Austroungarijas banka šai sakarā nostājās uz devižu politikas ceļa, t. i., tā sāka uzpirkt ārzemju vekselus, kad to kurss bija zems, un sviest tos tirgū, kad to kurss bija augsts. Ar to tā izlīdzināja Austroungarijas valutas kursa svārstības. No 1896. g. tās kurss bija pilnīgi stabils.

Šīs sekmes bija par cēloni daudzu buržuazisko ekonomistu steidzīgiem secinājumiem tajā virzienā, ka valutas kursa uzturēšanai nav vajadzīgs zelts, ka zelta loma jau izbeigusies u. tml.

Tomēr skaidrs, ka sekmes Austroungarijas valutas stabilitātes uzturēšanā ar devižu politiku XIX gs. un XX gs. sākumā izskaidrojamas tieši ar Austroungarijas vājo ekonomisko attīstību, ar tās starptautisko komercialo sakaru nepietiekamo attīstību un tātad ar to, ka ārzemju valutas tai nebija vajadzīgs daudz. Pati devižu sistēma bija piespiesta, jo pati Austroungarija savas nabadzības dēļ nevarēja nodrošināt savu banknošu apmaiņu zeltā.

Zelta devižu apgrozības formā bija spiestas ievest zelta valutu dažas kolonālās un atkarīgās zemes. Tā, piemēram, tika izdarīta pāreja uz zelta valutu Indijā — 1899. g. Zemē palika sudraba apgrozība, bet valutas kursu uzturēja ar tās brīvu apmaiņu pret zelta devizēm, kas bija nodrošinātas ar Anglijā glabājošos speciālu zelta fondu.

Uz apmēram tādiem pašiem pamatiem sāka funkcionēt zelta valuta Panamā, Meksikā un Filipinās, vietējās valutas kursu uzturēja ar zelta devizēm, kas nodrošinātas ar zelta fondu Ņujorkā.

Tās bija naudas sistēmu tipiski kolonālas formas, kas savas valutas nodrošināšanā bija atkarīgas no lielām kapitalistiskām zemēm.

Pēc pirmā pasaules kara, kapitalisma vispārējās krīzes periodā, zelta devižu un zelta stieņu sistēmas kļuva par izplatītu parādību. Lielākā daļa valutu piedereja tieši pie šīm sistēmām.

Kāpēc notika tādas pārmaiņas kapitalistiskās pasaules valūtās, to nevar saprast, ja neiztirzā banknotes īpatnības imperiālista periodā.

BANKNOTE IMPERIALISMA PERIODĀ

Mūsdienu kredīta naudas rakstura novērtēšanai liela nozīme vispirms ir, pirmkārt, tam, ka ražošanas koncentrācija noveda pie monopolu valdīšanas, otrkārt, tam, ka bankas pārvērtās lielās monopolistiskās bankās, treškārt, ka bankas saauga ar rūpniecību, ceturtkārt, ka finanču kapitalisti apvieno desmitiem, simtiem dažādu uzņēmumu līdzdalības sistēmas ceļā. Tātad veselas uzņēmumu grupas, ārēji patstāvīgas, bieži ir vienas monopolistu grupas īpašums. Piektkārt, finanču oligarhija «rīkojas ar miljardiem» un caurauž visu sabiedrisko dzīvi. Ļeņins rakstīja: «Banku darbībai attīstoties un līdz ar tās koncentrāciju nedaudzās iestādēs bankas no pieticīgiem starpniekiem pāraug visspēcīgus monopolistus, kuru rīcībā atrodas gandrīz visa kapita-

listu un siko saimnieku kopuma naudas kapitāls, kā arī lielākā daļa ražošanas līdzekļu un izejvielu avotu kā pašu, tā daudzās citās zemēs.»¹ Bankas kļūst par lieliem monopolistiem. Tālāk: «Ražošanas koncentrācija; monopoli, kas no tās izaug; banku saplūšana vai saaugšana ar rūpniecību — lūk, finanču kapitāla rašanās vēsture un šā jēdziena saturs.»²

Monopolistu sauiņai pēc būtības dota rīcība par visām milzīgajām sabiedrības bagātībām. Dota iespēja nostiprināt finanču oligarchijas valdīšanu, apliekojot visu sabiedrību ar mesliem par labu monopolistiem. «Monopols, ja jau tas izveidojies un apgroza miljardus, absolūti neizbēgami ieviešas visā sabiedriskajā dzīvē neatkarīgi no politiskās iekārtas un visādiem citiem «sikumiem».»³

Ko tas nozīmē? Tas nozīmē, ka emisijas bankas, protams, nedev nekādu politiku, kas būtu vērsta pret šo monopolistu sauiņu.

Monopolistu sauiņa, komandējot noteicošās bankas zemē, tajā pašā laikā komandē arī zemes centralo emisijas banku. Tā izmanto emisijas banku, banknošu emisiju, kā arī visu valsts aparātu, lai financētu sevi un nostiprinātu finanču oligarchijas varu. Ja agrāk baņķieri vienkārši iedzīvojās no zelta ietaupījuma tautsaimniecībā, tad pašreiz runa ir par to, ka viss naudas kapitāls un pats ietaupījuma ierocis (apgrozības kredīta līdzekļi) vispār pāriet monopolistu sauiņas rīcībā. Tas tieši atklājas pāpīra naudas inflācijas periodā un apslēptā veidā notiek «normālos» laikos, kad nav krīzes. Ka vispār pat valsts kreditorganizācijas būtībā atrodas pilnīgā finanču oligarchijas rīcībā, to Ļeņins skaidri parāda piemērā ar krājkasēm.

«... ar krājkasu miljardu kapitāliem īstenībā galu galā rīkojas tie paši banku kapitāla magnāti; bet, no otras puses, valsts monopols kapitalistiskā sabiedrībā ir tikai līdzeklis paugstināt un nostiprināt vienas vai otras rūpniecības nozares bankrotam tuvu esošo miljonaru ienākumus.»⁴

To, ko Ļeņins te saka par valsts monopolu vispār, var, pastāvot imperialismam, pilnīgi piemērot arī monopoliem naudas emisijas lietā.

Jau citētā Petigru grāmatā pareizi tiek novērtēta federalās rezervju sistēmas loma. Nelielam klubam Volstrītā, slēpjoties aiz federalo rezervju padomes, ir milzīga vara.

¹ V. I. Ļeņins, Darbu izlase, I sēj., Rīgā 1947, 780. lpp.

² Turpat, 794. lpp.

³ Turpat, 802. lpp.

⁴ Turpat, 787. lpp.

«Bankām-dalībniecēm atļauts aizdot naudu (vai kredītu) saviem patroniem un pieņemt komercīalus papīrus apmaiņā pret aizdevumiem, deponēt šos papīrus ar valdes pilnvaru un izlaist to vietā naudu...»

Šie Volstrita saimnieki — «neviens tos nav izvēlējis, neviens tos nevar atsaukt...», paši sevi izraudzījušie amerikāņu dzīves diktatori.»¹

Bet lieta nav tikai tā, ka pastāv monopolistu acīm redzama pašfinansēšanās caur emisijas bankām. Te jāatklāj šās lietas aplēptais mehānisms, kas atņem zināmā mērā banknošu apgrozībai tās garantijas, kādas tai bija iepriekšējā posmā.

Palūkosimies, ko saka paši buržuāziskie ekonomisti par mūsdienu vekseļu apgrozības dabu.

Nesim, piemēram, Vācijas vekseļu lietas pazinēju Prionu.

Prions minēja veselu virkni interesantu datu par Vācijas Reichsbanku periodā līdz pirmam pasaules karam, kuri rāda, kas ir mūsdienu banknošu apgrozības vekseļu bāze.

Pirmkārt, Prions norādīja, ka preču vekseli tagad pa lielākaļ daļai aizvietojis «kredīta vekselis». «No tieša apgrozījuma Reichsbankā un veikalu pasaulē preču vekselis ievērojamā mērā pazudis, te pārsvars ir kredīta vekselim» (Prion, *Das deutsche Wechseldiskontgeschäft*, 145. lpp.). Un tālāk: «Finanču vekseļa vietā stājies banku akcepts» (157. lpp.). «Kredīta vekseliem un rediskontam pašreiz ir noteicošā nozīme diskontā» (157. lpp.).

Prions norādīja, ka tā rezultāti diezgan bīstami. Tie pavājināja Reichsbankas pozīciju, pārmainās pats soliduma raksturs vekselim, kas ienāk Reichsbankā. Attīstoties lielbankām, no Reichsbankas portfeļa pirmā kārtā pazūd labākie vekseli. Tas noved pie tā, pēc viņa vārdiem, ka «preču vekseļu diskonta smaguma centrs Reichsbankā tiek pārnests uz vidēja labuma vekseļu materialu». Vekseļa termiņš pēc Priona vārdiem nevar būt par īstas vekseļa labas kvalitātes garantiju. Reichsbanka ierobežo savu diskontu ar vekseliem, kuru termiņš nav garāks par trīs mēnešiem, bet šis apstāklis ir par cēloni tam, ka tirdznieciskā pasaulē parādās tikai trīsmēnešu vekseli, kaut gan daudzām nozarēm, kas sevišķi saistītas ar mašīnbūvniecības nozarēm, ir daudz ilgstošāka to kapitālu aprīte. Tāpēc trīsmēnešu vekselus lieto tādejādi, ka tos tālāk aizvieto ar jauniem vekseliem, faktiski pagarina. «Pašu par sevi labu vekseļu tāda veida

¹ R. Pettigrew, *Triumphant Plutocracy*, 1922. g., 36. lpp.

prolongācija notiek, piemēram, ievērojamos apmēros, it īpaši mašīnbūvniecības nozarēs, kas strādā ar garākiem piegādes termiņiem.» Prions norādīja, ka bieži vien sastopamas parādības (pie lielām firmām), ka izraksta savstarpējus akceptus un tādējādi rada sev līdzekļus (181. lpp.).

Prions norādīja uz to, ka pastāv īpaša vekseļu kategorija, ko viņš nosauc par Schund, mēsliem, kur pieskaita vekseļus, kurus diskontē sakarā ar to īpašībām par ievērojami augstāku procentu nekā bankas procents un ļoti bieži diskontē tikai līdz ar papildu nodrošinājumu. Reichsbanka tos nediskontē un pie rediskonta liek visādus šķēršļus.

Šādu vekseļu piegādātājas ir galvenokārt būvniecības nozares (kokmateriālu, ķieģeļu rūpnīcas, nekustamo īpašumu biedrības) (196. lpp.). Tādējādi nav šaubu, ka, kaut gan Reichsbanka tieši nediskontēja šos vekseļus, tomēr tie izrādījās Reichsbankas portfeli.

Prions minēja šādu vekseļu sadalījumu pēc vekseļu kvalitātes: labākie papīri ir 13—17% no portfeļa (prima papīri). Viņš minēja labuma vekseļi ir 38—48% un līdz 30% vekseļu saņem no nozarēm, kuru kredītešana diezgan riskanta: būvniecības nozares, mežrūpniecība, dažu ārzemju klientu vekseļi utt. Tātad līdz vienai trešdaļai no visa vekseļu portfeļa bija vekseļi, kas acīm redzami nedroši, ļoti bieži saistīti ar ilgstošiem kapitālieguldījumiem. Tas varēja būt tikai tāpēc, ka caur vekseļu diskonta sistemu notiek lielo monopolistisko apvienību pašfinansēšanās.

Leitners, grāmatas «Finanzierung der Unternehmungen» autors, norāda, ka lielās monopolapvienības, kas komandē bankas, lieto visus līdzekļus, lai padarītu kredītu nepieejamu vidējiem un sīkiem tirgotājiem un nodotu visu sistēmas labumu vienīgi lielo monopolistu rīcībā. Viņš rakstīja: «Vienošanās un visu pakāpju karteļu rašanās saīsināja kredīta termiņus, uzlaboja zemes maksāšanas apgrozījumu, bet tie var tirgoni ļoti viegli novest visai smagā fināncālā stāvoklī. No tā izriet nepieciešamība, lai individualam uzņēmējam būtu ievērojami lielāks paša kapitāls.»

Tas vēl maz, lielie uzņēmumi uzliek par pienākumu saviem pārdevējiem-aģentiem sevi financēt, piedāvājot tā vietā ilgstošus monopolīgumus, utt. Leitners to nosauc par «tipisku angļu fināncēšanas metodi caur tirdzniecību».

Šīs pašas vekseļu kvalitātes pasliktināšanās parādības atzi-

mētas arī Edgara Jafes darbā «Das englische Bankwesen», 2. izd. (177. u. c. lpp.).

Vispār šīs parādības kļuvušas tik izplatītas un acīm redzamas, ka par tām sāka rakstīt banku tehnikas mācības grāmatās.

«Banku tehnikas» autors Buchvalds rakstīja: «Tika novērots, ka pat lielās akciju sabiedrības piešķir kredītu saviem patronējošiem uzņēmumiem, t. i. sabiedrībām, kuru akcijas pilnīgi vai lielākā daļā atradās to rokās, pie tam to izdarīja tādā formā, ka tās diskontēja uz šiem patronējošiem uzņēmumiem izrakstītos vekselus un ieņemtās summas nodeva to rīcībā vai arī patronējamie uzņēmumi izrakstīja vekselus uz tos patronējošām sabiedrībām.»¹

Skaidrs, ka ar monopolistiskā kapitāla pieaugumu zināmā mērā pārmainās pats vekselu apgrozības raksturs. Vekseli diezgan ievērojamā daļā kalpo pašfinansēšanās mērķiem, un banknošu emisijai, kas rodas uz šās vekselu portfeļa daļas pamata, protams, nav banknotei raksturīgā kredīta nodrošinājuma.

Emisijas banka nespēj izkontrolēt šos vekselus un negrib to darīt.

Bet viss tas nepavisam nenozīmē, ka pilnīgi iznīcināts banknotes raksturs. Nav šaubu, ka komercialais kredīts turpina pastāvēt un paliek kā kredīta sistēmas bāze. Kapitalisms nepavisam nav organizēts kā vienots kapitāls. Kapitalisti un kapitalistu grupas spiesti viens otram piešķirt kredītu atražošanas procesā, un uz šās bāzes tiek radīti apgrozības līdzekļi ar kredīta garantiju.

Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka kapitāla paātrinātā koncentrācija un centralizācija, monopoli valdīšana pastiprina sīko un vidējo uzņēmumu nestabilitāti. Sīkā un vidējā kapitāla izspiešana izpaužas tādejādi, ka pieaug bankroti, nemaksājumi par kredīta saistībām. Banknotes kredīta garantija nemonopolistiskā sektorā kļūst mazāk droša nekā jebkad agrāk. Tādejādi modernā banknote atšķiras no pirmsimperialistiskā perioda kapitalisma klasiskās banknotes.

Monopoli izmanto vekselus (un kredīta sistēmu visumā) pašfinansēšanās nolūkā, monopoli komandē emisiju bankas, monopoli pastiprina sīko un vidējo uzņēmumu nestabilitāti. Viss tas paasina naudas apgrozības anarchiju, grauj uz preču apgrozi-

¹ Б. Бухвальд, Техника банкового дела, 1926. г. изд., 170. lpp.

juma kreditešanu pamatotas naudas sistēmas regulēšanas mehānismu. Banknotes kredīta garantija izrādās sagrauta.

Tiek sagrauta banknotes kredīta garantija arī citādā ziņā. Klasiskā banknote prezumē, ka centrālā emisijas banka emitē banknotes tikai pret preču vekseliem un nodrošinājumu zeltā.

Bet emisijas banku stāvoklis imperialismā apstākļos tāds, ka tās nevar vienaldzīgi izturēties pret visas pārējās banku pasaulē likteni. To pašu labklājība ievērojamā mērā atkarīga no komercbanku stabilitātes. Līdzdalības sistēma un interešu saistīšanās padara to savstarpējo sakaru vēl ciešāku. Un, ja emisijas bankas palīdz komercbankām, tad šīm pēdējām ir iespēja ietekmēt banknošu emisiju. Tāpēc banknošu apgrozībai nepavisam nav vienalga, kāds ir čeku emisijas apmērs, komercbanku radīto depozītu apmērs.

Starp apgrozījumu bez skaidras naudas un apgrozījumu skaidrā naudā te nav Ķīnas mūra. Čeku emisijas pieaugums, no vienas puses, rada skaidrās naudas ietaupījumu, bet, no otras puses, ar virkni starpposmu zināmā mērā ietekmē banknošu emisijas pieaugumu. Piemēram, kaut gan visai izplatīta čeku apgrozība, strādniekiem darba algu izsniedz skaidrā naudā. Kapitalists, kurš saņēmis kredītu komercbankā, pieprasis skaidru naudu uz šā kredīta rēķinu darba algu izmaksai. Arī depozītu radīšana taču pavisam nav patvaļīga operācija komercbankās.

Šī operācija diezgan lielā mērā saistīta ar fiktīvā kapitāla pieaugumu vērtspapīru formā. Ir zināms, ka akciju cena bieži vairākas reizes pārsniedz tā reālā kapitāla apmērus, ko akcija atspoguļo. Kur rodas naudas līdzekļi šā fiktīvā kapitāla apgrozījumam? Ja akciju vērtību uzreiz uzpūš par simtiem miljoniem un miljardiem dolaru, no kā tad uzreiz palielinās naudas kapitāls, ar kuru notiek šo akciju apgrozība? Daļēji šie iesaista naudas sumas, kas ir iedzīvotāju ienākums vai atspoguļo reālā uzkrājuma pieaugumu. Bet vislielākā daļā šīs sumas rada ar kredītu. Bez kredīta nebūtu iespējams akciju cenu pieauguma process kā vispārēja parādība. Procentu normas krišanai un monopolu peļņas pieaugumam nenovēršami jānoved pie fiktīvā kapitāla apjoma ievērojama pieauguma un tālāk pie aizdevumu pieauguma un depozītu pieauguma. Bet naudas kapitāls, kas apkalpo biržas apgrozību, spēj apkalpot arī reālo vērtību apgrozību. Protams, fiktīvā kapitāla pieaugumam zināmā mērā ir arī pretēja ietekme: tas paceļ konjunkturu, bet līdz ar to pastiprina arī križu dziļumu.

Kredītu un depozītu pieaugumam, ko izsaucis biržas apgro-

zījuma pieaugums, zināmā mērā caur kredītbanku sakariem ar emisijas bankām un virkni starpposmu jāietekmē naudas apgrozības stāvoklis. No tā izriet secinājums, ka faktiskā kapitāla pieauguma un procenta normas pazeminājuma ietekmei jābūt tādai, ka rodas arvien lielāka atšķirība starp apgrozībā izlaisto naudu un īsto vajadzību pēc tās (par tik, par cik naudas emisija atspoguļo nevis preču apgrozības tiešās vajadzības, bet fiktīvā kapitāla pieaugumu).

Lorda Keinsa ideja, ka visi jauni kapitālu ieguldījumi (investment) jāsedz no ietaupījumiem, lai saglabātos līdzsvars naudas sistēmā, ir biržas veikalnieku goda teoretiķa (un tomēr utopista) «asprātīgs izgudrojums», kura saturs ir tāds, ka strādnieku šķirai jāsamazina savs patēriņš un jānodod nepieciešamie līdzekļi kapitalistiem biržas spekulācijai, lai tādejādi angļu banku sistēma nezaudētu savu stiprumu, nenovēršami pieaugot fiktīvam kapitālam:

Komercbanku likviditate imperialisma periodā pamazinās. To ciešais sakars ar rūpniecību, kas ir par cēloni ilgtermiņa ieguldījumiem uz īstermiņa kredīta rēķinu, grauj kredīta sistēmas stabilitāti. Nav nejauši, ka jau pirms pirmā pasaules kara parādījās plaša banku likviditātes problēmai vēltīta literatūra. Bet komercbanku likviditātes samazināšanās nevar negraut emisijas bankas stāvokli un tātad arī tās izlaižamās naudas stāvokli.

Starptautisko pretrunu paasināšanās, attīstības nevienmērības pieaugums ir nākošais faktors, kas grauj banknotes stabilitāti.

Bruņošanās pieaugums prasa milzīgus valsts izdevumus, kurus ievērojamā daļā sedz ar aizņēmumiem. Valsts aizņēmumu obligācijas kļūst par banknošu nodrošinājuma «normalu» veidu imperialisma periodā.

Mēs redzam, kā banknote, kas balstījās uz preču vekseli un «nācijas kredītu», arvien vairāk zaudē savu kredīta garantiju.

Tiek grauta arī banknotes zelta garantija. Jo vairāk pieaug kapitālu eksports un jo lielāki kredīta un norēķinu sakari ar pasaules saimniecību, jo zelta fonda lielums kļūst relatīvi arvien niecīgāks samērā ar dotās zemes saistībām, jo arvien smagāka kļūst tam kredīta virsbūve. Kapitāla eksports naudas formā un tā pārvietojumu pastiprināšanās no vienas valsts otrā imperialisma periodam raksturīgu apstākļu ietekmē (valutu krišana, politiskā stāvokļa nestabilitāte, izmantošana cīņā pret citām zemēm utt.) nopietni grauj banknotes zelta garantiju.

Vel lielāka ietekme šajā ziņā ir nepieredzētam križu spēkam un imperialistiskiem kariem, kas grauj uzticību valūtām.

Karu un križu sekas ir nevienmērības paasināšanās zelta fondu sadalījumā, lēcienveidīgas pārmaiņas šajā sadalījumā. Aizdevu procenta regulējošā loma zelta fondu pievilksnā izrādās visai pavājināta. Tātad tiek satricināta arī banknotes zelta garantija zemes ar vislielākiem zelta krājumiem.

Vispārējās nestabilitātes apstākļos imperialisma periodā pārmainās loma, kāda ir zeltam kā bāzei, kas nodrošina valutas stabilitāti.

Pieredze rādīja, ka pirmsmonopolistiskā kapitalisma apstākļos pietiek ar 30—40% zelta nodrošinājuma (no izlaisto banknošu kopējās sumas), lai parastos apstākļos, nevis krīzes apstākļos, nodrošinātu bez traucējumiem norītošu banknošu apmaiņu pret zeltu un uzturētu stabilu valutas kursu.

Imperialisma, bet it īpaši kapitalisma vispārējās krīzes apstākļos pakāpeniski izveidojas stāvoklis, kad 100% un pat 200% zelta nodrošinājums nespēj dot banknotei stabilitāti. Pirmsmonopolistiskā kapitalisma apstākļos 100% nodrošinājums būtībā nozīmēja, ka banknote ir zaudējusi banknotes raksturu, ka tā pārvērtusies par zelta kvīti, zelta sertifikātu. Kapitalisma vispārējās krīzes apstākļos radās stāvoklis, kas liekas paradokss. Kā ar 100%, tā ar 200% nodrošinājumu apmaiņa pret zeltu izrādās neiespējama. Tas skaidri redzams ASV vēsturē, sākot ar 1929.—1933. g. krīzi. Saimnieciskās konjunktūras svārstību draud ievērojamas zelta fonda daļas zaudēšana. Bet zelta loma starptautisko interešu cīņā nav samazinājusies, tā nozīme šajā cīņā vēl vairāk palielinājusies sakarā ar tā nevienmērīgu sadalījumu. Cenšanās izveidot un saglabāt sev ievērojamas zelta rezerves pieaugusi kā vēl nekad. Lūk, kāpēc visaugstākais valutas nodrošinājuma procents pašreiz, ne vien saimnieciskās krīzes periodā, bet arī jebkuros apstākļos, nespēj pienācīgi nodrošināt valutas stabilitāti, kuras kredīta bāze satricināta.

No tā izriet «neapmaināmā banknote» kā tipiska banku emisijas forma kapitalisma vispārējās krīzes periodā. Sakarā arī ar ievērojamu kredīta garantijas zaudējumu šī neapmaināmā banknote ļoti tuva papīra naudai.

Imperialisma laikmeta kari, kas gala rezultātā izsauca chaosu imperialistisko zemju ekonomikā, ir nopietns stabilas valutas sagraušanas, tās katastrofiskas vērtības krišanas faktors.

Pirmais pasaules karš paātrināja un ārkārtīgi paasināja imperialisma periodā nobriedušo valutas krīzi.

VI NODAĻA

PAPĪRA NAUDAS APGROZĪBA

Pirmā pasaules kara sākumā, ar 1914. g. augustu, lielākā kapitalistiskās pasaules daļa iegāja ilgstošā papīra naudas apgrozības posmā. Kara pabeigšana ne vien neapturēja valutu vērtības krišanas procesu, bet vēl vairāk to padziļināja un paasināja. Lielākā daļa zemju iznāca no inflācijas procesa ar grūtībām un tikai uz nelielu laiku sprīdi (1928.—1930. g.). Tūlīt pēc tam sekojošā 1929.—1933. g. pasaules saimnieciskā krīze radīja visā kapitalistiskā pasaulē pilnīgu valutas chaosu. Kapitalisma vispārējās krīzes periodā naudas apgrozības pamatu nestabilitāte parādījās visā skaidrībā. Sajos apstākļos sākās otrais pasaules karš, kas no jauna izsauca kapitalistisko valutu inflāciju. Savā vērtībā svārstīga un vērtībā krītoša papīra nauda — tāda ir naudas apgrozības tipiskākā aina mūsdienu kapitalismā.

PAPĪRA NAUDAS BŪTĪBA

Atgādināsim galvenos atzinumus par papīra naudas izcelšanos un aplūkosim tās rašanās un attīstības vēsturiskos apstākļus.

Papīra nauda ir naudas zīmes. Tā rodas no metāliskās apgrozības. Dažādi metāli savā apgrozības līdzekļa funkcijā vēsturiskās attīstības procesā iegūst monetas formu. Apgrozības procesā moneta nodilst, un pēc zināma laika tās nominalā nozīme neatbilst tās īstajam svaram, t. i. tajā īstenībā esošajam metāla daudzumam. Bet tā kā zelts pat monētu formā nevar būt pats par savu simbolu, tad valsts noteic virkni ierobežojumu to monētu apgrozībai, kas zaudējušas savu normālo svaru. Monētu, kas zaudējusi svaru virs likumā noteiktās normas, no apgrozības izņem.

Apgrozības sferā ir daudzi sektori, kur apgrozības process norisinās diezgan ātri (mazumtirdzniecība), un tātad monetas nodilšana te arī notiek ārkārtīgi ātri.

Šajos sektoros zelta moneta tiek aizvietota ar nepilnvērtīgu sudraba vai vara monetu. Noteikta daudzuma zelta monetu vietā, kurām vajadzētu cirkulēt šajās visātrākās apgrozības sferās, stājas to simbols — sudraba vai vara moneta.

Tādas aizvietošanas iespēja parādās jau tajā apstākļi, ka zelta moneta apgrozības un nodilšanas procesā zaudē zināmu daļu savas vērtības un kļūst nepilnvērtīga.

«Tikai par tik, par cik apgrozības procesā zelta nauda pati kļūst par savas pašas vērtības vienkāršu zīmi, tikai par tik to var atvietot vienkāršas vērtības zīmes.»¹

Šī iespēja apgrozīties tiklab ne pavisam pilnvērtīgai zelta monetai, kā arī sudraba un vara maiņas monetai pamatota uz pašu apgrozības līdzekļu funkcijas dabu. Šajā funkcijā nauda darbojas ātri paejoši: tā ir tikai maiņas starpposms virknei preču. Tāda naudas eksistences īslaicība dotajā funkcijā rada iespēju aizvietot šajā funkcijā pilnvērtīgu naudu ar nepilnvērtīgu naudu, ar naudas zīmēm, zelta zīmēm. «No otras puses, mēs redzējam, ka zelts, par cik tas funkcionē tikai kā moneta vai par cik tas pastāvīgi atrodas apgrozībā, patiesībā ir tikai preču metamorfozu sasaistījums un tikai to *izzūdošā naudas esamība*, ka tas realizē vienas preces cenu tikai tādēļ, lai tūlīt realizētu otras preces cenu, bet nekur neparādās kā miera stāvoklī atrodošās maiņas vērtības esamība, pat ne kā miera stāvoklī atrodošās prece... Kaut gan zelts šē ir īsts zelts, tomēr tas funkcionē tikai kā šķietams un tāpēc šajā funkcijā var tikt atvietots ar savu paša zīmi.»²

Lūk, šie apstākļi arī dod iespēju ne tikai sudraba un vara monetai, bet arī papīriņiem figurēt apgrozības līdzekļa lomā, noteikta daudzuma zelta zīmju lomā, kuras izteiktas zelta monetu nosaukumā, tātad — zelta zīmju lomā.

Sākotnēji naudas materiāla vietā figurē tā zīme, saskaņā ar paražu, bet šī lieta «nostiprinās šajā lomā tikai tad, kad tās simbolisko eksistenci nodrošina preču īpašnieku vispārēja atzīšana, t. i., kad tā dabū nosacītu eksistenci, kas apstiprināta ar likumu, un tātad arī piespiedu kursu. Valsts papīra nauda ar piespiedu kursu ir pabeigta *vērtības zīmes* forma un vienīgā pa-

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 133. lpp.

² Turpat, 134. lpp.

pīra naudas forma, kas tieši izaug no metaliskās apgrozības vai vienkāršās preču apgrozības».¹

Tāpat nevis valsts rada papīra naudas rašanās iespēju: vērtības zīmju, naudas zīmju eksistēšanas un funkcionēšanas iespēja izceļas no pašas apgrozības procesa un apgrozības līdzekļu dabas.

Vērtības zīmes tādējādi izceļas no pašas naudas dabas, bet nevis no kādas vienošanās vai valsts iejaukšanās.

Valsts loma ir tikai tā, ka viņa zināmos ekonomiskos apstākļos noteiktu šķiru interesēs, kuras tā pārstāv, izmanto šo papīra naudas izlaišanas iespēju, bet pati papīra naudas funkcionēšanas iespēja, tas, ka tā tiešām var reprezentēt zelta naudu un ir zelta zīmes, nav no valsts darbības rakstura izrietošs rezultāts. Tā, piemēram, Markss rakstīja:

«Krievija ir vērtības zīmes dabiskās izcelšanās pārsteidzošs piemērs. Tajos laikos, kad ādas un zverādas tajā nodereja kā nauda, pretruna starp šo nestabilo un neērto materialu un tā kā apgrozības līdzekļa funkciju radīja paražu to aizvietot ar sīkiem apzīmogotās ādas gabaliņiem, kuri tādējādi kļuva par asig-nējumiem maksājumiem ar ādām un zverādām. Vēlāk šie ādas gabaliņi ar nosaukumu kapeikas kļuva par vienkāršām vērtības zīmēm priekš sudraba rubļa daļām...»²

Tādējādi papīra naudas parādīšanos sagatavo visa preču apgrozības vēsture un metala naudas attīstība. Papīra nauda ir apgrozības līdzekļa funkcijas attīstības produkts. Ar to tā atšķiras no banknotes, kas attīstās no maksāšanas līdzekļa funkcijas un kredīta attiecībām. Papīra nauda ir vienkārši papīra naudas zīme, zelta zīme, kamēr banknote ir zelta zīme un kredīta zīme. Šis apstāklis neizslēdz to, ka papīra naudu var izlaist bankas, kā tas bija un ir daudzās kapitalistiskās zemēs. Papīra naudas dabu noteic nevis tas, kas to tieši izlaiž, bet tas — *kādā kārtībā* to izlaiž. Banknote atvieto apgrozībā radušos apgrozības kredīta līdzekļus (privatos vekselus), tā ir banķiera vekselis, ko izlaiž tirgoņu un rūpnieku vekseļu vietā, tās samaksu garantē ar apmaiņu pret zeltu pie uzrādīšanas. Banknotes izlaišana vekseļa vietā, kurš radies preces pirkšanas-pārdošanas darījumā, nozīmē, ka banknotes parādīšanās apgrozībā saistīta ar patiesu tās vajadzību pēc apgrozības līdzekļiem un maksāšanas līdzekļiem. Apstākļos, kad vēl nebija pietiekami attīstīta kredīta sistema un

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 135. lpp.

² Turpat, 135. lpp.

kad metāla naudas bija maz, papīra naudas izlaišana zināmos ierobežotos ietvaros apmierināja apgrozības patiesās vajadzības pēc apgrozības līdzekļiem. Bet arī šajā gadījumā to izlaišanu, atšķirībā no banknotes izlaišanas, tieši neregulēja apgrozības vajadzības. Arī šajā gadījumā papīra naudas izlaišanu tieši regulēja finānciālās vajadzības vai valsts īpaši mērķi.

Patī papīra naudas izlaišanas kārtība nenodrošina tās sašķaņu ar apgrozības vajadzībām.

Dažās zemēs bija papīra naudas apgrozība, kura apmaināma pret zeltu, blakus metaliskai un banknošu apgrozībai.¹ Bet arī pret zeltu apmaināmā papīra nauda atšķiras no banknotes tieši ar to, ka to viež apgrozībā neatkarīgi no apgrozības patiesās vajadzības pēc apgrozības līdzekļiem. Banknote atgriežas bankā aizņēmuma atmaksāšanas kārtībā pēc tam, kad prece realizēta. Papīra nauda automatiski neatgriežas. Tā iestrieg apgrozībā.

Tādējādi par papīra naudu sauc papīra naudas zīmes, kuras radušās no naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas un kuru izlaišanu tieši neregulē preču apgrozības vajadzības. Papīra naudai tās attīstītā formā ir valsts piespiedu kurss. Papīra naudas izlaišana notiek noteiktu šķiru interesēs, kuras pārstāv dotā valsts.

PAPĪRA NAUDAS PARĀDĪSĀNĀS UN ATTĪSTĪBA ZIEMEĻAMERIKĀ

Papīra naudas apgrozības likumsakarības atklāja Markss uz XVII—XIX gs. papīra naudas emisijas vēsturiskās pieredzes pamata.

Papīra nauda vispirms parādījās Ziemeļamerikā 1692. g. Masačuzetas štātā, kad tas vēl bija Anglijas kolonija. Papīra naudas parādīšanos sagatavoja visa iepriekšējā naudas apgrozības vēsture Anglijas kolonijās Amerikā. Visu laiku kolonijās bija apgrozības līdzekļu trūkums. Nauda, ko bija atveduši sev līdz angļu iecelotāji, drīz aizgāja atpakaļ uz Angliju samaksai par importētām precēm. Savas valutas kolonijām nebija. Mēģinājumu kalt savu naudu, ko izdarīja 1652. gadā Masačuzetas štātā, drīz likvidēja Anglijas valdība, kas uzskatīja, ka naudas kalšana kolonijās grauj tās suverenitāti. Plaši sāka cirkulēt kolonijās

¹ Ja papīra naudas nav izlaists vairāk, kā ir zelta valsts kases velvēs, un papīra naudu bez iebildumiem apmaina pret zeltu, tā vienkārši ir zelta kvīts.

dažādi preču ekvivalenti, it īpaši tabaka — viens no svarīgākiem eksporta priekšmetiem. Kvītis, kas apliecināja, ka noliktavā ir noteikts daudzums tabakas, sāka apgrozīties kā nauda, plaši apgrozījās arī privatpersonu vekseli.

1690. gadā, kad cīņai ar Kanādu sarīkotās militārās ekspedīcijas sabrukums radīja asas financiales grūtības, kolonijas ģenerālā palata izlaida valdības vekselus «government bills of credit» par 7000 sterl. mārc., motivējot to ar zemes nabadzību un nelaimēm, monetu trūkumu un vajadzību pēc «mērauklas» tirdzniecībai. 1692. gadā šai naudai piešķīra likumīga maksāšanas līdzekļa spēku, naudas turētājiem sāka izmaksāt 5%. Naudas izlaišanu vairākkārt atkātoja. Pēc tam XVII gs. pirmajā pusē naudu sāka izlaist arī citas kolonijas. Papīra naudas apgrozības pieaugums neatbilda apgrozības vajadzībām, un papīra naudas vērtība sāka krist. Tā kviešu cenas XVIII gs. pirmajos 40 gados paaugstinājās (papīra naudā) vairāk nekā 4 reizes, apavi — 12 reizes utt.¹ Rodailendas štatā unce sudraba, ko vērtēja 8 šiliņi, 1715. gadā jau maksāja 12 šiliņi un 1739. gadā — 26 šiliņi (turpat). Uz metalu radās ažio. Sakarā ar to, ka angļu tirgoņi, kas izveda preces uz kolonijām, cieta no papīra naudas vērtības krišanas un pastāvīgas tās vērtības svārstīšanās, Anglijas parlaments 1751. gadā aizliedza papīra naudas apgrozību. Kolonijas pārgāja uz metalisko apgrozību. Bet praktiski papīra naudas apgrozība pilnīgi iznīcināta nebija.

Jauns papīra naudas emisijas vilnis vēlās periodā, kad notika Ziemeļamerikas štatu cīņa par neatkarību.

Tas bija karš, par kuru Markss rakstīja: «...XVIII gadsimtā amerikāņu karš par atbrīvošanu noskanēja kā nemiera zvans Eiropas vidējai šķīrai...»,² bet Ļeņins to novērtēja kā vienu no tiem lielajiem atbrīvošanas, patiesi revolucionāriem kariem, «kuru bija tik maz laupītāju karu milzīgā daudzuma vidū».³

Karš, kas sekmīgi beidzās ar Amerikas koloniju uzvaru pār Angliju un ar neatkarīgo Savienoto Valstu radīšanu, prasīja naudu.

Kara izdevumi bija 104 milj. dol., pārreķinot zeltā. Tā kā kolonijas bija bagātas, šo samērā nelielo sumu varēja relatīvi viegli segt. Bet cīņā par neatkarību apvienojušos štatu centralā vara sākumā bija vāja, un tās tiesības ņemt nodokļus štati ne-

¹ Agnes F. Dodd, History of Money in the British Empire and United States, 1911. g., 235. lpp.

² К. Маркс, Предисловие к первому изданию первого тома „Капитала“.

³ В. И. Ленин, Соч., изд. 3-е, XXIII сej., 176. lpp.

atzina. Vēl jo vairāk tāpēc, ka viens no iemesliem cīņai par neatkarību bija nevēlēšanās maksāt nodokļus metropolei.

Daži kongresa locekļi tieši paziņoja, ka viņi nevar piekrist viņu vēlētajū aplikšanai ar nodokļiem, jo var aizsūtīt uz tipografiju pēc vezuma naudas un tādējādi samaksāt visus izdevumus. Tam pievienojās arī tas apstāklis, ka daudzi štati bija ļoti reti apdzīvoti un grūtībām nodokļu sistēmas realizēšanā vajadzēja būt ļoti lielām. Bez tam, neraugoties uz koloniju bagātību, naudas saimniecība nebija pietiekami attīstīta. Kad sākās karš, atsevišķi štati sāka izlaist papīra naudu. Bet 1775. g. kara vajadzību finansēšanas nolūkā «kontinentalais» kongress nolēma izlaist papīra naudu («bills») par sumu, kas nepārsniedza divi miljonus spaniešu dolaru.¹ Vēlāk, kad bija izlaists vēl viens miljons, kongress noteica, ka papīra nauda kolonijām jādzēš pēc kvotas, kas sadalīta starp tām proporcionāli iedzīvotāju daudzumam, 4 gados. Papīra naudas izlaišanu uzlūkoja kā nākošo nodokļu «anticipāciju». Bet apstāties uz kādas izlaišanas robežas vairs nevarēja, tāpēc ka finansālās vajadzības arvien pieauga.

Pēc 1777. g. konstitūcijas katrs štats ieguva lielu patstāvību (tiesības noteikt ievē- un izvedumitas, turēt karaspēku un karakuģus). Centralai varai bija ļoti ierobežotas tiesības. Finanču jautājumu izšķiršanai vajadzēja deviņu štatu piekrišanu. Vispārējais valsts ieņēmumus izveidoja atsevišķu štatu labprātīgie iemaksājumi. Sajos apstākļos kara finansēšana nevarēja notikt citādi kā pastiprināti izlaižot papīra naudu. Arvien pieaugošās papīra dolaru izlaišanas rezultātā to daudzums 1779. g. beigās bija palielinājies līdz 160 milj. Un, kaut gan kongress apsoliņa, ka to daudzums nepārsniegs 200 milj. dol., tomēr arī šī suma tika pārsniegta.

No 1775. g. 22. jūlija līdz 1779. g. 29. novembrim kongress atļāva izlaist papīra naudu līdz 241,5 milj. dol.

Bez tam arī atsevišķi štati izlaida papīra naudu. Uzskata, ka vienpadsmit štati emiteja papīra naudu par 209,5 milj. dol.²

Rezultātā cenas krasī pieauga, papīra dolaru sāka vērtēt tikai 2½ centa sudrabā, bet dažos rajonos vērtības krišana notika simtām reižu. Krasa cenu pieaugšana un ar to iz-

¹ Kontinentalais kongress nevēlējās pieņemt Anglijas naudas vienību par Amerikas naudas vienību un tāpēc nolēma izlaist naudu dolaros, kuri bija naudas vienība spaniešu kolonijās.

² Ф о л ь к н е р, История народного хозяйства США, 1932. г. изд., 122. лрр.

sauktais nemiers noveda pie valdības mēģinājuma noteikt cietas preču cenas. Bet tā kā preces atradās privattirgotāju rokās, tad valdības lēmumiem nebija nekādas ietekmes uz cenu pazemināšanu. Valdības regulēšana noveda tikai pie tā, ka tirgotāji sāka slēpt preces un pārdot tās vēl dārgāk.

Tirdzniecībā pārtrauca naudas lietošanu. Radās naturalā preču maiņa.

Apgrozībā no jauna parādījās angļu, franču, spaniešu, portuģaļu metala monetas,

Pēc centralās varas nostiprināšanas un financiaļā stāvokļa uzlabošanas daļu papīra naudas izņēma, apmainot pret aizņēmumu obligācijām pēc pazemināta kursa; daļa naudas vienkārši pazuda vai tika iznīcināta.

Prof. Zeligmans aprēķināja, ka no 104 milj. zelta dol. kara izdevumiem papīra naudas emisija reali deva apmēram 41 milj. dol. Atlikušo sumu sedza ar štatu aizņēmumiem, parādu saistībām un nelielu sumu ar nodokļiem un ārzemju kredītiem.¹

Papīra naudai bija milzīga loma Amerikas atbrīvošanas kara financēšanai. Papīra naudas emisija bija tas resursu avots, kas nodrošināja neatkarības cīņas vajadzības periodā, kad centralā vara vēl nebija nostiprinājusies. Ka Ziemeļamerikas revolūcija guva sekmes, par to daudz jāpateicas papīra naudai.

Ne velti dekabrists Nikolajs Turģenevs rakstīja: «Ja mēs palūkosimies uz Ziemeļameriku, otru no papīra naudas daudz cietušo valsti, tad redzēsim, ka asignāciju pagrimšanas laikā amerikāņi cīnījās par brīvību un izdarīja lielus ziedojumus jaunās tēvijas — dzimstošās republikas labā. Brīvība viņiem bija dārgāka par kredītu.»²

PAPĪRA NAUDAS IZCEĻŠANĀS UN ATTĪSTĪBA FRANCIJĀ

XVIII gadsimtā papīra nauda parādījās arī Francijā. Gadsimta sākumu raksturo pazīstamie Lou «eksperimenti».

Lou idejas izteiktas vairākos viņa darbos, kuros tiek apliecināts pamatatzinums, ka naudas daudzuma pieaugums palielina nacionālo bagātību. Nesaprotot to, ka nepietiekama ražošanas spēku izmantošana saistīta ar pašu kapitalisma dabu, Lou meklēja šās slimības cēloņus, kā arī pašus ārstēšanas līdzekļus,

¹ Фолькнер, История народного хозяйства США, 1932. г. изд., 123. lpp.

² Н. И. Тургенев, Опыт теории налогов, 1937. г., 170.—171. lpp.

apgrozības sferā. Naudas trūkums — lūk, cēlonis tam, kāpēc velti gul dabas bagātības un nav pilnīgi nodarbinātas visas darba rokas. No tā Lou secināja, ka naudas izlaišana ir bagātības radīšana. Nauda ir tā, kas iekustinās visus neizmantotos resursus, — domāja Lou. Piešķirot tik lielu nozīmi naudai, Lou uzskatīja, ka, lai arī kā palielinātos zelta un sudraba ieguve, tā nebūs pietiekama šim nolūkam. No tā izriet, ka milzīga loma ir kreditam, ko viņš identificēja ar naudas izlaišanu. Papīra un kredīta naudai pēc Lou domām ir patstāvīga vērtība, ko rada pati tās kā naudas funkcija.

Šīs idejas nāca istā laikā Francijas karaļa varai, kas bija novedusi šās zemes finanses ļoti smagā stāvoklī. Cilvēku, kurš paziņoja, ka naudas vajadzību var apmierināt, bankai izlaižot naudu, ka metala nauda pavisam nav vajadzīga, Francijas valdība pieņēma viesmīlīgi.

Lou 1716. gadā dabūja atļauju atvērt banku. Šī banka sākumā izdaria normalas bankas operācijas, mēreni izlaida banknotes, un tai bija lielas sekmes. Lou banka 1718. gadā tika pārversta par valsts banku.

Lou nodibināja rietumu kompaniju Luizianas kolonizācijai un drīz pakāpeniski apvienoja ar rietumu kompaniju visas kompanijas, kurām bija monopolās privilēģijas (Austrumindijas, Ķīnas, Afrikas u. c. kompanijas). Lou ieguldīja visus bankas kapitālus viņa nodibinātā akciju sabiedrībā, vienlaicīgi plaši financējot valsti no ieņēmumiem par pārdotām akcijām. Sastātdamš milzīgi daudz melīgu solījumu par augštiem ienākumiem, ko dos izlaistās akcijas, un sakāpinādams biržas spekulāciju, Lou palielināja akciju kursu līdz 18 000 livrām par 500 livru akciju. Lai nodrošinātu akciju pārdošanas un pirkšanas operācijas un financētu valsts kasi, Lou izlaida milzīgu daudzumu papīra naudas. Tikai starp 1719. g. 10. jūliju un decembri vien tika izlaists papīra naudas par 890 milj. livrām.

«Sajās izlaidēs, kas tik ātri sekoja viena otrai, pat nespēja, kā nākas, iespiest asīgnāciju zīmējumu un novietot uz tām parakstu. Beidzot aprobežojās ar vienkāršu iespiešanu, kas ievērojamā mērā sekmeja viltotu asīgnāciju fabrikāciju, kuru, kā apgalvo, apgrozībā izrādījies par 50 000 000 livrām.»¹

Tā kā Lou ievērojamu daļu viņa mobilizēto līdzekļu nodeva valdībai, bet neieguldīja pasākumā, un tā kā viņa uzņēmumu

¹ Макс Вирт, История торговых кризисов в Европе и Америке, tulk. no vācu valodas, 1877. g. izd., 21. lpp.

ienākumi nepavisam neatbilda uzpūstajam akciju kursam, tad galu galā neiespēja izmaksāt normalu ienākuma procentu par akcijām radīja visa spekulatīvā drudža sabrukumu. Akcijas sāka iesniegt apmaiņai. Tas noveda pie pastiprinātas papīra naudas izlaišanas un pie neiespējas nodrošināt tās apmaiņu pret metāla monetām, pie tās vērtības krišanās.

Banku oficiāli pasludināja par bankrotējušu un tās izlaisto papīra naudu drīz izņēma no apgrozības.

Lou spekulācija un papīra naudas vērtības krišanās nodarīja lielus zaudējumus tirdzniecības apgrozībai un tautas māsām. Viena no spekulatīvās ažiotažas socialām sekām bija buržuazisko attiecību attīstības paātrināšanās.

Zemes īpašnieki, iesaistījušies spekulācijā, nolūkā iegūt līdzekļus biržas operācijām sāka izpārdot daļu savas zemes, zemi laida tirdznieciskā apgrozībā, zemes īpašums sāka sadalīties.

Kā norāda Markss, ļoti veiklais biržas spekulants Lou tajā pašā laikā ir tās milzīgās lomas vēstnesis, kāda ir kredīta sistēmai kapitalisma apstākļos. Markss rakstīja: «Kredīta sistēmai piemītošais divatnīgais raksturs: no vienas puses, attīstīt kapitalistiskās ražošanas dzinēj spēku, kļūt bagātām ar sveša darba ekspluatāciju, līdz tirākai un kolosālākai azeitai un krāpšanas sistēmai un arvien vairāk samazināt nedaudzo skaitu, kuri ekspluatē sabiedrisko bagātību; bet no otras puses — veidot pārejas formu uz jaunu ražošanas veidu — šis divatnīgums arī piešķir galveniem kredīta vēstnešiem no Lou līdz Izakam Pereiram viņiem piemītošo patīkamo jaukto krāpnieka un pravieša raksturu.»¹

Gadsimta beigās Francija pārdzīvo jaunu papīra naudas apgrozības posmu, kas saistīts ar franču buržuaziskās revolūcijas notikumiem.

Šī revolūcija bija lielākā no visām tām, kuras līdz XVIII gs. beigām pazina vēsture. Franču revolūcija, plebejiski izrēķinājusies ar feodaļiem, pilnīgi noslaucīja feodālo kārtību Francijā un ievērojami paātrināja feodālā režīma krišanu daudzās kontinentālās Eiropas zemēs.

Finanču problēma bija viena no visasākām problēmām secīgi viena otru nomainījušām Francijas revolucionārām valdībām. Karaļa vara pilnīgi izputināja valsts kasi. Valsts parāds izauga līdz 4,5 mljrd. livrām, kas bija tam periodam milzīgs skaitlis. Ap 1787. g. beigām karaļa valdība bija iztērējusi pat slimnīcu

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XIX сej., I д., 480. lpp

un labdarības iestāžu līdzekļus. Iestājās pilnīgs finanču sabrukums.

Feodalā režīma fināncialais bankrots patiesībā arī bija tiešais iemesls 1789. g. notikumu izvēršanās sākumam. Lielburžuāzija, nākusi pie varas, kaut arī ievēda zināmu kārtību zemes finanču saimniecībā, tajā pašā laikā tomēr pavairoja revolucionārā laikmeta nenovēršamās fināncialās grūtības ar to, ka nolēma samaksāt pirmsrevolūcijas monarchijas parādus. Bija jāķeras pie papīra naudas emisijas.

Papīra naudu izlaida jau revolūcijas priekšvakarā sakarā ar budžeta deficitu. Šo papīra naudu izlaida ar īpašas bankas vidutājību, ko sauca par «Diskonta kasi» (dibinājis Tirgo 1776. g.). Ar 1783. g. Diskonta kases naudas zīmes ieguva piepiedu kursu.

Kad Nacionalai sapulcei bija jāizšķir jautājums, kā atrisināt fināncialās grūtības, Nacionalā sapulce noraidīja projektu, ka Diskonta kase izlaiž papīra naudu, un nāca pie slēdziena, ka nepieciešams izlaist īpašas asignates, kuras vajadzēja dzēst ar sumām, kas ieņemtas, pārdodot karaļa un baznīcu zemes īpašumus, ko konfiscējusi revolūcija.

Tādējādi bija paredzēts izlaist nevis nenodrošināto Diskonta kases papīra naudu, bet ar zemes īpašumiem nodrošinātās asignates. Bet lieta tāda, ka zemes īpašums nevar nodrošināt naudas stabilitāti. Nevar ne apmainīt naudu pret zemi, ne paņemt to līdz, ne nopirkt par to ārzemēs preces. Zemes nodrošinājums nevar uzturēt naudas vērtību ne iekšzemē, ne valutas kursu ārzemēs. Zemes nodrošinājums vispār ir bez jēgas.

Asignates izlaida lielās 10 tūkst. livru kupirās.

Par asigmatēm izmaksāja 5% gadā.

Tādā veidā asignates reprezentēja drīzāk ķīlu zīmi, *hipoteku* nekā papīra naudu. Tomēr tās laida apgrozībā līdzās naudai. Pēc tam asignātu kupirās pakāpeniski tika samazinātas, un Nacionalā sapulce 1790. gadā ar dekretu noteica, ka asignates ir īsta valsts nauda. Uzsaukumā pilsoņiem pat pasludināja, ka Nacionalā sapulce piešķir asigmatēm nosacītu piespiedu vērtību. Asignates tika izlaistas lielās kupirās, un tas radīja īpatņu sīknaudas trūkumu, sīknaudas ažio izcelšanos u. tml.

Tad sāka izlaist arvien sīkāku kupīru asignates — atbilstoši sīknaudas monetu nominalam. Procentu maksāšana par asigmatēm tika atcelta. To izlaidums arvien palielinājās, un to daudzums sasniedza šādus apmērus:

1789. g. 1. VIII	120 milj. livru
1790. g. 1. X	400 " "
1791. g. 1. X	1 151 " "
1793. g. 1. VIII	3 775 " "
1795. g. 1. I	9 747 " "
1796. g. 1. I	31 236 " "
1796. g. 8. IX	45 578 " "

Milzīgais asignātu izlaidums bija tā rezultāts, ka revolucionārā vara nespēja nokārtot regulāru finanču sistēmu. Baidījās ievest lielus nodokļus, baidījās, ka tas izsauks ir buržuāzijas neapmierinātību, ir masu neapmierinātību. Tie paši nodokļi, kas bija noteikti, deva nelielus līdzekļus, vietējā vēlēta administrācija tos slikti savāca, tie ienāca ar nokavējumiem. Daļa Francijas visu laiku atradās pilsoņu kara stāvoklī. Šajos apstākļos financēt valsts izdevumus un nodrošināt revolucionāro karu vešanu bez papīra naudas milzīgas emisijas nebija iespējams.

Asignātu dzešanas būtībā nebija. Kaut gan zemes īpašumus diezgan sekmīgi pārdeva, tomēr pircēji iemaksāja 15—20% no tās vērtības, atlikušās summas samaksu izdarīja uz nomaksu ilgākā laikā. Bet arī pārdošanā ieņemtās asignātes nedzēsa, jo valsts finanšu vajadzības arvien pieauga.

Stāvoklis pasliktinājās ar to, ka līdz ar asignātēm funkcionēja dažādi citi papīra naudas veidi. Tas sākās ar grūtībām maiņas monetās. Lielie Parīzes komersanti sāka kalt maiņas monetas ar savu zīmi. Šīs monetas dabūja kredīta monētu nosaukumu. Bankas savukārt nolēma izlaist kredītbilētes. 1791. g. maijā valdība reglamentēja kredītbilēšu izlaišanu. Privatās iestādes, kas gribēja emitēt kredīta naudu, varēja to izdarīt, paziņojot municipalitātei un iemaksājot drošību asignātēs. Bet likums nenoteica drošības apmēru un nenoteica nekādus kontroles līdzekļus.¹

Kredītbilēšu izlaide tādējādi varēja divkāršot asignātu skaitu. Atsevišķu banku bankroti radīja neuzticību kredītbilētēm, tā vienlaicīgi tika pārnesta arī uz asignātēm. Papīra naudas apgrozības palielināšanās notika arī tāpēc, ka satversmes sapulce atļāva nacionalizēto īpašumu samaksu ar visiem papīru veidiem, ar kuriem valsts kase maksāja savus parādus. Emigranti-kontrrevolucionāri noorganizēja viltotu asignātu fabrikāciju. Viss tas piesārņoja apgrozību.

¹ Матьез, Борьба с дороговизной и социальное движение в эпоху террора, tulk. no franču val., 1928. g. izd., 44. lpp.

1792. gadā asignātu vērtība bija kritusies Francijas iekšienē par apmēram 25—30%, bet ārzemēs (Londonā, Zenevā, Hamburgā, Amsterdamā) — 50—60%. Asignātu kursa krišana ārzemēs izskaidrojama ne tik daudz ar tirdzniecības bilanci, kā ar nelabvēlīgu maksājumu bilanci visumā. Francijai vajadzēja izvest lielu daudzumu metala monētu un citas vērtības samaksai par aizņēmumiem, ko ārzemēs bija noslēgusi karaļa vara vēl pirms revolūcijas. Tālāk, lai samaksātu algas franču karaspēkam ārzemēs, nācās pirkt metala monetas. Pie tā vēl jāpiemetina, ka asignātu vērtības krišana iekšzemē bija par cēloni metala naudas izzušanai no apgrozības, lielu tās daudzumu aizveda emigranti. Visam tam sekas bija franču papīru vērtību kursa krišanās ārzemēs un metala ažio celšanās.

Sākumā līdz ar asignātiem turpināja kalt metala monetas. 1791. un 1792. gadā izkala no zelta, sudraba un vara 117 milj. livru. Sprotams, visas šīs monetas ātri pazuda no apgrozības. Metala naudai izveidojās ažio. 1794. g. 1. maijā 100 metala livru cena asignatēs bija 278 livras, 1795. g. 1. janvārī — 476, 1795. g. 1. aprīlī — 1000, 1795. g. 1. oktobrī — 5096, 1795. g. 1. decembrī — 16 000, 1796. g. 1. jūnijā — 53 333.

Satversmes sapulce sākumā atļāva asignātes brīvi apmainīt pret zeltu un sudrabu (1791. g. 17. maija dekrets). Sākās traka spekulācija ar metala monetām, visām precēm radās divejādas cenas: zelta un papīra naudā. Tas izsauca pastāvīgas tautas masu prasības, lai asignātiem tiktu ieviests piespiedu kurss. Kādā Parizes Komunas petīcijā teikts, ka naudas zīmei nevar būt divas cenas, ka nauda ir «vispārēja zīme, kas atzīta par suverēnu preču vērtības izteikšanai», ka tirdzniecība ar naudu ir visriebligākais tirdzniecības veids, kas pazudina republiku.

Uz tautas masu spiedienu periodā pēc monarchijas gāšanas, 1793. g. aprīlī, metala monētu pārdošana tika aizliegta un visus darījumus vajadzēja slēgt asignatēs, par atteikšanos pieņemt asignātes stingri sodīja. Papīra naudu likums pielīdzināja metala naudai.

Tika ieviests piespiedu kurss.

Līdz ar asignātu vērtības krišanu attiecībā pret metala monētu asignātu vērtība krita arī attiecībā pret precēm, preču cenas krasi cēlās. Tas izsauca lielus tautas masu nemierus. Lielburžuāzija, kas sākumā atradās pie varas, nevēlējās reglamentēt cenas. Tautas masu pārstāvji jakobinieši neuzdrošinājās sākumā ievest cietas cenas pārtikai. Bet pēc monarchijas gāšanas Parizes Komuna noteica, ka maize jāpārdod ne augstāk par no-

teiktu cenu. Maiznieki saņēma īpašu piemaksu — subsidiju — no Komunās uz speciala nodokļa rēķinu, ko uzlika bagātniekiem.

Ap cieto cenu jautājumu norisinājās sīva šķiru cīņa. Tautas masu stāvoklis 1793. g. ziemā kļuva tik smags un tautas kustība pret dārdzību tik spēcīga, ka jakobinieši grozīja savu attieksmi jautājumā par cieto cenu noteikšanu; 1793. g. maijā Konvents reglamentēja cietas cenas labībai.

Pēc žirondistu padzišanas (1793. g. maija beigās un jūnija sākumā) Konvents, kas bija «tieši apakšējo slāņu, t. i. viszemāko pilsētas un lauku nabadzīgo slāņu diktatura»¹, arvien vairāk nostājās uz cenu reglamentēšanas un tirdzniecības brīvības ierobežošanas ceļu. Lai nodrošinātu revolucionāro armiju un iedzīvotājus, tiek pieņemta, īpaši 1793. g. rudenī, virkne likumu, kas iziet no principa, ka Francijas pilsoņu apgāde ar pirmās nepieciešamības priekšmetiem ir sabiedriska lieta.

Interesanti atzīmēt, ka sakarā ar cieto cenu ieviešanu jakobiniešu vara veica milzīgu ekonomisku pētīšanas darbu. Lai likvidētu vietējo varas organu patvaļu (un, kā domāja, tirdzniecības apgrozības atdzīvīnāšanai), valdības pārtikas komisija sastādīja cenas visām precēm to ražošanas un pārdošanas vietās. Cenām vajadzēja nodrošināt tirgotāju peļņu un segt visas viņu izmaksas. Šīs tabulas ietvēra visus preču veidus, par pamatu ņēma 1790. g. cenas, kuras paaugstināja par 1/3 plus transporta izmaksas un procentuālie pieskaitījumi vairumtirgotājiem — 5% un mazumtirgotājiem — 10%. Referents, iesniedzot Konventam sastādītās tabulas, sacīja par pārtikas komisijas darbu: «Dabas pētnieki un ārsti ilgā darbā sastādīja cilvēku dzimuma mirstības tabulas; jūs divos mēnešos sastādījāt dzīvības tabulas tautai. Nevienai nacijai nav līdzīga darba.»² Protams, «dzīvības tabulas», tāpat kā visa tirdzniecības reglamentācija, ne spēja patiesībā regulēt sīko izkliedēto saimniecību un vēl jo vairāk — atdzīvīnāt preču apgrozību. Tām bija pagaidu nozīme. Buržuaziskā saimniecība, lai attīstītos, prasīja tirdzniecības brīvību.

Jakobiniešu diktatura bija nemantīgo masu diktatura, kuras sagrāba uz mirkli varu un noveda līdz galam buržuazisko revolūciju pretēji pašas buržuazijas gribai. Bet buržuaziskās sabiedrības rašanās apstākļos tautas masas nevarēja panākt stingru

¹ В. И. Ленин, Соч., изд. 4-е, 10. сej., 339. лрр.

² Матъез, minētais sacerējums, 421. лрр.

virskundzību. 9. termidora apvērsums nozīmēja, ka varu ieguvusi buržuazija, kura arī izmantoja visus revolūcijas augļus. Pēc termidora «komercialo uzņēmumu drudzis, alka kļūt bagātam, apreibums ar jaunu buržuazisku dzīvi... — visi tie bija tikko radušās buržuaziskās sabiedrības atsevišķie dzīves simp-tomi».¹

Pēc termidora cieto cenu likumus atcēla, atjaunoja tirdzniecības brīvību, atļāva metalisko apgrozību. Vienlaicīgi emisijas temps un tās apmēri turpināja neticami augt. Milzīga emisija un spekulācijas plosīšanās noveda pie tālāka trāka cenu pieauguma. Asignācijas nokrita līdz $\frac{1}{3}$ % no savas nominalās vērtības. Direktorija, spraužot sev par mērķi atgriešanos pie metaliskās apgrozības, 1796. gadā izdarīja apmaiņu 30 franku asignātes pret 1 franku jaunā naudā — «zemes mandatos». «Mandatu» vērtība arī krita, un 1797. gadā izdeva likumu par papīra naudas anulēšanu vispār. Slēptuvēs noglabātais zelts un sudrabs iznāca laukā, atjaunojās metaliskā apgrozība. Saistības papīra naudā sāka maksāt pēc īpašas papīra naudas vērtības krišanas tabulas (atkarībā no laika, kad izcēlies konkrētais darījums), ko noteica valdība. Papīra naudas izlaišanai bija milzīga loma franču revolūcijas uzdevumu finansālā nodrošināšanā. Tā līdz 1793. g. 1. augustam bija izlaistas asignātes par 3776 milj. fr., kas deva revolucionārai valdībai reali (pēc kursa) 2180 milj. (jeb vidēji 57% no nominalās vērtības). Līdz 1794. g. 1. jūlijam vēl tika izlaists 2306 milj., kas deva 784 milj. franku (jeb vidēji 34% no nominala). Pēc termidora pastiprināta asignātu izlaišana noved pie emisijas realā efekta ievērojama pazeminājuma. Tā līdz 1795. g. 1. aprīlim izlaistie 2254 milj. franku dod reali pavisam tikai 327 milj. franku. Bet vēlāk, pēc 1795. g. 1. aprīļa līdz tās eksistēšanas beigām, papīra nauda bija izlaista par 37 251 milj. franku — gandrīz $4\frac{1}{2}$ reizes vairāk nekā visa suma, kas izlaista iepriekšējos 6 gados. Asignātu kurss nokrita līdzniecīgam lielumam — to realā vērtība nebija lielāka par $\frac{1}{3}$ % no nominala.

Tādējādi līdz noteiktam posmam asignātem bija sava loma kā revolucionārās valdības realam resursam. Bet termidora reakcija ieturēja kursu uz revolūcijas periodā radušās naudas sistēmas sagraušanu un nespēja to izmantot, lai mobilizētu kaut cik ievērojamus resursus.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., III сѣж., 151. лрр.

PAPIRA NAUDAS RASANĀS ANGLIJA

Papīra naudas apgrozība XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā negāja secen arī Anglijai. Anglijā XVIII gs. beigās pastāvēja banknošu apgrozības sistēma. Napoleona kari, kas Anglijai izmaksāja dārgāk nekā visi tās kari no 1688. g. līdz 1793. g. un no 1815. g. līdz 1869. g., kopā ņemti, radīja ārkārtīgu valsts kases sasprindzinājumu un nepieciešamību aizņemties Anglijas bankā valsts kases mērķiem. Valdība, diskontējot savas saistības bankā, dabūja iespēju izlietot bankas emisiju. Jau 1797. gadā sakarā ar pārmērīgu banknošu izlaišanu un pieprasījumu pieaugumu to apmainīšanai, banka nebija spējīga apmainīt banknotes pret zeltu. Banknošu apmaiņu pārtrauca, bet emisija valsts izdevumu financēšanai arvien palielinājās, banknotes pārvērtās papīra naudā. Banknošu daudzums palielinājās no 10,8 milj. sterl. mārc. (vidēji par 1795.—1796. g.) līdz 26—28 milj. sterl. mārc. 1816.—1818. g. Naudas vērtība kritās par 25—30%. Karu pabeigšana, zelta fonda uzkrāšana bankā deva iespēju 1821. gadā pāriet no papīra naudas uz apmaināmām banknotēm.¹

Papīra naudas apgrozība Anglijā izraisīja dzīvu diskusiju par papīra naudas un banknošu apgrozības likumsakarībām. Šajā diskusijā buržuāziskā naudas apgrozības teorijā arī izkristalizējās divi virzieni, par kuriem mēs jau runājam, «Currency» un «banking» skolas, kuru kļūdas zinātniski izkritizēja Marks.

PAPIRA NAUDA AUSTRIJA

Austrijā papīra naudas emisijas tiesības tika piešķirtas Vīnes bankai 1762. gadā. Sākumā emisijai bija gadījuma raksturs, bet ar 1771. g. iesākās regulāra «bankoceteļu» emisija, kuras līdz 1793. g. izlaida mērenā daudzumā un kuras bija apmaināmas pret sudrabu. Tomēr ekonomikas ārkārtīga atpalicība, ievērojamas feodalisma atliekas, politiskā neviengabalainība ļoti vājināja Austrijas valsts finanses. Valsts budžeta deficīts bija Austrijas raksturīga iezīme visa XIX gs. laikā, šis deficīts noveda pie pastiprinātas papīra naudas izlaišanas un tās vērtības krišanās. It īpaši naudas vērtības krišana notika Napoleona

¹ И. И. Кауфман, Неразменные банкноты в Англии 1797—1819 гг., 1915. г. изд., 227. лрр.

karu periodā. No 27,5 milj. guldeņu 1793. gadā asīgnāciju daudzums pieauga līdz 1060,8 milj. guldeņu, un to vērtība nokrita līdz 10% no nomīnāla. «Bankocetēļu» devalvācija 1841. gadā, to aizvietošana ar «izpirkšanas biļetēm» pēc kursa 1:5 maz ko deva. 1813. gadā no jauna sākās inflācija. No 1816. g. Austrijas valdība iet papīra naudas izņemšanas virzienā. Šī izņemšana ievilkās trīs gadu desmitus un tā arī netika novesta līdz galam.

No 1848. g. Austrijas bankas banknotes sakarā ar kredīta satricinājumu un valsts finanču smago stāvokli kļuva par neapmaināmām un dabūja piespiedu kursu.

Mēģinājums nokārtot papīra naudas apgrozību XIX gs. otrā pusē nedeva panākumus līdz pat 90-ajiem gadiem. Austrija (un pēc tam Austroungārija) visā XIX gs. laikā starp lielajām Rietumeiropas valstīm bija vienīgā zeme ar hronisku papīra naudas saimniecību un hroniski dezorganizētu valutu.

Valutas stabilizācija 1892. gadā, pāreja uz zelta valutu tomēr nenoveda Austroungāriju pie pāriešanas uz zelta apgrozību.

Kā mēs jau norādījām, Austroungārijā tika ieviesta zelta devižu sistēma.

PAPĪRA NAUDAS PARĀDĪSANĀS UN ATTĪSTĪBA KRIEVIJĀ

Papīra nauda parādījās Krievijā Katrinas II valdīšanas laikā 1769. gadā. Pirms tam, XVIII gs. otrā pusē, pastāvēja projekti (un pat tika izdarīts mēģinājums) dibināt valsts banku ar bankoņu izlāišanas tiesībām. Tomēr emisijas bankas nodibināšana bija priekšlaicīga, kapitalistiskās attiecības vēl nebija pietiekami attīstītas. Tajā pašā laikā paplašinājušies tirdznieciskie sakari, kas aptvēra milzīgu teritoriju, kura bija apvienota vienā valstī, prasīja pietiekamu daudzumu apgrozības līdzekļu un pie tam ertu apgrozības līdzekļu. Agrozībā visizplatītākā vara moneta bija ļoti liels, smags, neērts apgrozības līdzeklis.

Arvien pieaugošo apgrozības vajadzību pēc apgrozības līdzekļiem un pēc smago vara monētu aizvietošanas ar ērtākām izmantoja Katrinas II valdība, kurai ļoti vajadzēja finanālos resursus daudzo karu vešanai. 1768. gadā tika nolemts radīt specialas bankas asīgnāciju izlāišanai. Sākumā paredzēja izlāišas asīgnācijas vara monetas vietā, kuru glabās bankās. Bet, ja asīgnācijām agrozībā būs sekmes, tika nolemts, ka to izlāišums par 1,5—2 milj. varēs pārsniegt vara fondu, kas glabājas

bankā. Asignācijas pieņēma kā skaidru naudu visos nodevu maksājumos valstij. Asignācijas bez iebildumiem apmainīja pret varu un pēc iespējas pret sudrabu. Tādējādi tika ieviesta apmaināmās papīra naudas sistēma.

1774. gadā tika izlaistas asignācijas gandrīz par 18 milj. rbļ., pie tam ievērojama daļa nevis apmaiņā pret varu, bet apmaiņā pret valsts iestāžu kvītīm.

Asignācijas sekmīgi ieviesās apgrozībā. Zināmas grūtības ar to apmaiņu pret sudrabu radīja zināmu asignāciju kursa pazeminājumu sudrabā (bet visai neievērojamu). Asignāciju kurss svārstījās 99—98 kap. sudrabā par rubli asignācijas. Asignāciju izlaišana turpinājās un 1786. gadā sasniedza 45 310 tūkst. rbļ. Pēc tam liels budžeta deficīts rada asignāciju izlaišanas ievērojamu pastiprinājumu, apmaiņa pret sudrabu tiek pārtraukta, apmaiņa pret varu notiek ar traucējumiem. Un ap 1795. g. asignāciju rublis sāka maksāt sudrabā 68,5 kap. Asignācijas pārplūdināja apgrozību un izspieda metala monetas no tās.

Vekseļu kurss uz Amsterdamu nokrita no 43 līdz 28 šteiveriem par asignācijas rubli. 1797. g. jau apgrozījās asignācijas par 157 milj. rbļ. Mēģinājums atjaunot asignāciju apmaiņu pēc pazemināta kursa neizdevās, jo apmaiņas fonds bija neievērojams un arī kursu valdība bija izvēlējusies neizdevīgi; kurss bija augstāks, nekā tas izveidojies apgrozībā. Apmaiņas fonds ātri izkusa. Asignāciju kurss nokrita līdz 65 kap. 1800. gadā.

Kari 1800.—1810. g. periodā radīja lielu valsts finanču sprindzinājumu, asignāciju daudzums 1810. g. pacēlās līdz 533 milj. rbļ., bet to kurss pazeminājās līdz 44—45 kap. par rubli. Šā laikmeta pazīstamais valstsvīrs Speranskis izstrādāja «Finanču plānu», kurā tika aplūkots jautājums par finanču sistēmas nokārtošanu, izdevumu samazināšanu, ienākumu palielināšanu un jautājums par naudas apgrozības nokārtošanu. Speranskis par vispilnīgāko uzskatīja kredīta apgrozības (banknošu emisijas) sistēmu, kas balstās uz brīvu apmaiņu pret sudrabu. Kas attiecas uz asignācijām, tad tās ir «papīri, kas pamatoti uz pieņemumiem. Tā kā tām nav nekādas savas īstenās vērtības, tās nav nekas cits kā apslēpti parādi.»¹ Asignāciju izlaišana ir «pilnīgi nenoteikts nodoklis, ko uzliek slepeni». Speran-

¹ А. Гурьев, Денежное обращение в России в XIX столетии, 1903. г. изд., 66. лрр.

skis uzskatīja, ka asignācija jāuzskata par valsts parādu, kas jādzēš. Speranska plānu pamatā pieņēma. 1810. g. februārī ar speciālu manifestu asignācijas atzina par valsts parādu, tika pasludināts, ka asignāciju izlaišanu pārtrauc un ka tās dzēš ar valsts aizņēmumu. 1810. g. jūlijā ar īpašu manifestu tika noteikti jauni monētu sistēmas pamati: par naudas sistēmas pamatu atzina sudraba rubli. Vara monētu pasludināja par maiņas naudu.

Tomēr visus šos pasākumus neizdevās realizēt. Napoleona iebrukums, viņa sagrave un karagājieni ārzemēs radīja valsts kases sasprindzinājumu. 1818. gadā bija jau izlaistas asignācijas par 836 milj. rbļ., bet to kurss nokrita 1814.—1815. g. līdz 20 kap. sudrabā par rubli.

Nolūkā uzturēt asignāciju kursu tās pasludināja par likumīgo maksāšanas līdzekli, pie tam tām noteica kursu 2 rubļi asignācijās par rubli sudrabā, samaksājot nodokļus, un dažādas citas nodevas — 3 rubļus par rubli. Privatpersonu darījumos atļāva maksājumus sudrabā vai asignācijās, bet nevienam nebija tiesības atteikties no asignāciju pieņemšanas pēc dienas kursa.

1818.—1822. g. valdība stājās pie asignāciju daļas dzēšanas, no apgrozības izņēma par 229 milj. rbļ. asignācijas (jeb 28%), bet to kurss pacēlās pavisam tikai līdz 25—26 kap.

Vislielākais posts tomēr tautsaimniecībai bija tā saucamo «vienkāršās tautas ažio» pastāvēšana. Tā sauca asignāciju un sudraba kursa pastāvīgās svārstības privatā apgrozībā, svārstības, kas ļoti bieži mainījās un bija visai raibas dažādās teritorijās. «Vienkāršās tautas ažio» izsauca spekulāciju, apgrūtināja preču apgrozību, radīja paradoksalas parādības, kad dažreiz izrādījās izdevīgi atbrīvoties no sudraba. Lieta tāda, ka asignāciju daudzums pārstāja palielināties, preču apgrozība paplašinājās un asignāciju kurss sāka paugstināties un vairs neatbilda zemākiem kursiem, pēc kuriem pieņēma maksājumus valsts kase. No tā bieži radās cenšanās maksāt valsts kasei sudrabā. Bet valsts kase neatlaidīgi pieprasīja asignācijas, ejot pa to izņemšanas un dzēšanas ceļu. Kankrinam stājoties finanču ministra postenī, finanču politikas kurss pārmainījās. Kankrins uzskatīja, ka nav vajadzības izņemt asignācijas, bet jāiet pa metaliskās apgrozības un asignāciju apmaiņas ceļu.

Kankrina reforma 1839.—1843. g., kas aizvietoja asignācijas ar «kreditbilētēm», nozīmēja mēģinājumu pāriet uz apmaiņmās papīra naudas sistēmu. Vārds «kredita» nozīmēja, ka valsts

grib izmantot kredītu pie iedzīvotājiem, tādā nosaukums «kreditbiļetes» nenozīmēja to izlaidi regulāru bankas operāciju kārtībā, preču apgrozījuma kredītešanas kārtībā. No 1848.—1849. g. no jauna sākās krasas vekseļu kursu svārstības (par Kankrina reformu sk. 249.—251. lpp.). Bet pēc tam Krimas karš izsauca Kankrina nodibinātās naudas sistēmas pilnīgu sabrukumu. Kreditbiļešu daudzums pieauga līdz 735 milj. rbļ. 1854. gadā aizliedza zelta izvedumu uz ārzemēm un pārtrauca brīvu apmaiņu pret zeltu. Apmaiņa pret sudrabu tika izdarīta ar traucējumiem. Cenas sāka augt, sāka krist vekseļu kurss. Vekseļu kurss nokrita par 10—15% (1861. g.), kamēr cenu pieaugums sniedzās līdz 75% un augstāk. Šī starpība izskaidrojama ar labvēlīgu tirdzniecības bilanci. Zeme no jauna atgriezās pie neapmaināmās papīra naudas ar svārstīgu vērtību.

Mēģinājums atjaunot apmaiņu 1862. gadā sabruka, tāpēc ka šis pasākums bija nesagatavots un tāpēc ka radās negatīva tirdzniecības bilance. Naudas kurss 1866. gadā nokrita 34% zemāk par paritāti, vēlāk, pēc zināmas kursa celšanās, sākās jauns inflācijas posms, kas bija saistīts ar karu un nenovēršamām saimniecības slimībām, kuras bija patvaldnieciski dzimtbūtnieciskā režīma ieilgušās pastāvēšanas rezultāts. Sistematisks valsts budžeta deficīts (kā visas saimniecības pusdzimtbūtnieciskās bāzes rezultāts), maksājumu bilances sasprindzinājums kā ražošanas spēku gausas attīstības rezultāts bija inflatoriskās un svārstīgās valūtas pastāvēšanas galvenais cēlonis.

Tam jāpievieno arī tas, ka muižnieki tieši bija ieinteresēti nestabilā naudas sistēmā, cerot pie tam uz labumiem no eksporta. Rubļa kursam svārstoties uz leju, viņi par vienu un to pašu summu ārzemju valūtā saņēma vairāk rubļu. Bez tam, būdami pastāvīgi parādā (viņu muižas bija iekļātas un pārķīlātas bankās), muižnieki vismazāk bija ieinteresēti rubļa kursa un vērtības paaugstināšanā. No tā izriet muižnieku cīņa pret jebkuru mēģinājumu uzlabot naudas apgrozības stāvokli.

1879. g. 1. janvārī apgrozībā atradās kreditbiļetes par 1188 milj. rbļ. Vekseļu kurss uz Londonu 1878. gadā nokrita par 42—43% zem paritātes. Kredīta rubļa kurss zeltā iekšzemē bija 1879. gadā 64—65 kap. Bet kapitalisma attīstība prasīja stabīlu valūtu. Kapitalistisko šķiru intereses gūst virsroku, pakāpeniski tiek sākti naudas reformas sagatavošana.

XVIII un XIX gs. pieredze jau atļauj taisīt virkni secinājumu attiecībā uz papīra naudas parādīšanās un funkcionēšanas likumsakarībām. Mēs redzējam, ka naudas zīmes, vērtības zīmes apzīmogotas ādas gabaliņu veidā parādās jau uz tās naudas attīstības pakāpes, kad tās lomā ir ādas un zverādas. Tomēr tirgus šaurums, kā arī pati šo zīmju forma neļauj tām plaši cirkulēt. Papīra naudas funkcionēšana, papīra naudas apgrozības attīstība iegūst nepieciešamo bazi tikai ievērojami paplašinoties tirgum, izveidojoties nacionalam tirgum. Kā zināms, centralizētas valsts rašanās nopietni ietekmē ekonomikas tālāko attīstību, sagraujot feudālos nožogojumus un sekmējot teritoriālā ziņā pietiekami plaša tirgus izveidošanos. Bet tādi apstākļi rodas tikai pārejot uz kapitalismu. Lūk, kāpēc papīra naudas attīstību mēs novērojam Rietumeiropā un Amerikā ne agrāk par XVII gs. beigām, t. i. apmēram pēc gadsimta no kapitalistiskā ražošanas veida rašanās. Zināms izņēmums šajā ziņā ir Krievija. Bet tas izskaidrojams ar to, ka te sakarā ar daudziem īpatņiem apstākļiem centralizētā valsts izveidojās jau ilgi pirms feudālā ražošanas veida likvidešanas. Sprototams, ka centralizētas valsts radīšana paātrināja vienota tirgus izveidošanu (ciktāl tas bija iespējams uz tās sabiedriskās darba dalīšanas pakāpes), salīdzinot ar zemēm, kur valdīja feudālā sadrumstalotība, kas aizkavēja vienota tirgus izveidošanās procesu.

Otrs apstākļis, kas izsauca papīra naudas parādīšanos kapitalisma attīstības sākotnējās stadijās, ir šāds: kapitalistiskais ražošanas veids noved pie kredīta sistēmas radīšanas, kas savukārt stiprā mērā iedarbojas uz preču apgrozības un ražošanas paplašināšanu un paātrināšanu. No tā rodas priekšstats par kredīta brīnumdarītāju spēku. Markss norāda, ka XVII gs. pēdējā trešdaļā un XVIII gs. sākumā visos angļu apcerējumos par banku darbību var atrast «kolosālas iluzijas attiecībā uz kredīta brīnumdarītāju ietekmi, dārgmetālu demonopolizāciju, to atvietošanu ar papīra naudu u. tml.»¹

Nav šaubu, ka valsts vara ļoti plaši izmantoja šīs iluzijas valsts finanču interesēs. Papīra naudu sākumā visur uzskata kā valsts vekseli, kā valsts parādu un, kā mēs redzējam, daudzos gadījumos papīra naudas turētājiem tiek izmaksāts pat aizdevu procents.

¹ К. Маркс, Капитал, III сеј., 433. lpp.

PAPĪRA NAUDAS APGROZĪBAS LIKUMSAKARĪBAS

XVIII un XIX gs. pieredze tajā pašā laikā parādīja, ka šis «kredīta brīnumdarītājs spēks» ir pilnīga ilūzija un ka papīra naudas vērtība nenovēršami krīt, ja tās izlaists vairāk nekā nepieciešams metāls apgrozībai, ka tā nespēj izpildīt visas naudas funkcijas, ka gāzt no troņa dārgmetālus kapitalisma apstākļos nevar, lai kā arī, liktos, tiktu ierobežotas tā funkcionēšanas iespējas. To neskaidri saprot arī buržuāziskā teorija, kaut gan tā pārliecīgi slavina papīra naudas apgrozības labumus. Markss atklāja papīra naudas apgrozības likumus. Uz XVIII gs. un XIX gs. pirmās puses pieredzes pamata Marksa naudas teorija parāda, ka papīra nauda nav īstā nauda, nav vispārējs ekvivalents. Tā tikai var aizvietot naudu tās apgrozības līdzekļa funkcijā. Papīra nauda nevar būt vērtības mērs, bet citās funkcijās, kur jāfunkcionē pašam vispārējam ekvivalentam, tā var to tikai pagaidām atvietot.

Papīra naudai dabiski nav vērtības, tai ir maiņas vērtība tikai tiktāl, ciktāl tā atvieto un reprezentē zeltu apgrozības procesā, pie tam papīra naudas relatīvā vērtība atkarīga no tā, par cik tās daudzums atbilst tāda paša nosaukuma zelta monētu daudzumam, kuras būtu nepieciešamas apgrozībai.

Bet zelta daudzumu, kas nepieciešams apgrozībai, noteic preču cenas. Tādējādi papīra nauda reprezentē to zelta monetas daudzumu, kuram vajadzētu apgrozīties uz dotās preču cenu summas pamata.

Ja papīra naudas dažas reizes vairāk, nekā vajadzētu būt apgrozībā zelta monetām, tad tās vērtība attiecīgi krīt un katrs, teiksim, papīra franks reprezentē tikai zināmu zelta franka daļu. Ja, pieņemsim, apgrozībai vajadzīgs 1 milj. franku zelta naudas, bet to vietā izlaists par 2 milj. franku papīra naudas, tad katri divi franki reprezentēs tikai vienu zelta franku jeb divreiz mazāku zelta daudzumu nekā tas, kas agrāk sastādīja franku.

Tādējādi papīra naudas vērtība atkarīga nevis tieši no tās daudzuma, bet atkarīga no tā, cik tās daudzums atbilst zelta naudas daudzumam. Papīra naudai tāpat nav nekādas patstāvīgas vērtības un tā nerepresentē tieši preces vērtību, bet reprezentē noteiktu daudzumu zelta — tā ir šā zelta zīmes. Papīra naudai ir, tā sakot, reprezentējoša vērtība. Papīra nauda nevar būt vērtības mērs; arī pastāvot papīra naudas apgrozībai, par vērtības mēru paliek zelts. Tas neko nenožīmē, ka zelta nav apgrozībā: tas darbojas caur preču cenām, kas, rodoties papīra

naudas apgrozībai, tika izteiktas zeltā; tas darbojas caur pastāvīgu maiņu pret citām precēm pie zelta ražošanas avota (vai ārējā tirdzniecībā). Par vispārēju ekvivalentu, vispārējās bagātības iemiesojumu paliek zelts.

Papīra nauda, kurai pašai par sevi nav nekādas vērtības, nevar pildīt vispārējā ekvivalenta lomu, tā var tikai dažās funkcijās to atvietot, to reprezentēt.

Tieši tas, ka papīra naudai nav savas vērtības, ka tā tikai reprezentē zināmu zelta daudzumu, parāda, ka ne jau valsts noteic papīra naudas apgrozības likumus. «Valsts var mest apgrozībā patvaļīgu papīra naudas daudzumu ar patvaļīgiem nosaukumiem, bet līdz ar šo mehānisko aktu izbeidzas tās kontrole. Vērtības zīmes jeb papīra nauda, ko sagrābusi apgrozība, nokļūst tās imanento likumu varā.»¹

Tas, ka papīra naudas nosaukumi neatbilst tai zelta vērtībai, kuru tā patiesi reprezentē, izpaužas cenu pārmaiņās. Ja dotais papīriņš nerekrezentē vienu franku, kā uz tā rakstīts, bet reprezentē tikai pus franka, tad atbilstoši pārmainās cenas. Šī cenu pārmaiņa ir stichisks akts, kas varmācīgi realizē naudas apgrozības likumus, akts, kas pielīdzina papīra naudas nominalu tā īstam zelta saturam. Cenu zelta mērogs pazeminās. Ja, kā mūsu piemērā, 1 milj. zelta franku vietā apgrozās 2 milj. papīra franku, tad cenas attiecīgi celsies divas reizes. Var mest apgrozībā jebkuru daudzumu papīra naudas, bet, pastāvot pārējiem līdzīgiem apstākļiem, tā reprezentēs tikai vienu un to pašu zelta daudzumu, kas nepieciešams apgrozībai. Papīra naudas pavairošana dos tikai to efektu, ka atbilstoši celsies cenas.

Zelts apgrozās tāpēc, ka tam ir vērtība; papīra nauda iegūst vērtību tāpēc, ka tā apgrozās, tāpēc, ka tā apgrozībā reprezentē zeltu.

Ja iedomāsimies gadījumu, ka papīra naudas apgrozās tik daudz, cik apgrozītos vienāda nosaukuma zelta monētu, tad tās īstās apgrozības likumi nebūtu manāmi: katra papīra naudas vienība reprezentētu atbilstošu zelta vienību pēc sava nomāla. Papīra naudas apgrozības specifika parādās tad, kad papīra naudas daudzums neatbilst vienāda nosaukuma zelta monētu daudzumam, kas nepieciešams apgrozībai.

Papīra naudas vērtības krišana, kā mēs jau runājām, izpaužas cenu pieaugšanā un tā saucamā zelta kursa jeb valūtas kursa krišanā.

¹ К. Маркс, К критике политической экономии, 139. Ipp.

PAPĪRA NAUDAS VĒRTĪBAS KRĪSANA UN CENU CELŠANĀS

Cenu celšanās ir reakcija, kas seko liekam papīra naudas daudzumam apgrozībā. Cenu celšanās izteic papīra naudas vērtības krišanos, tās nomināla lieluma samazināšanos līdz zeīta daudzuma vērtībai, kuru tā patiesībā reprezentē. Šis process notiek stichiski un nepavisam nav naudas vērtības lieluma apzināta «novērtējuma» rezultāts. Vērtības mēra funkcijas subjektīvās izpratnes piekritēji uztver papīra naudas vērtības krišanas procesu kā noteikta «psichiska novērtējuma» rezultātu. Ļoti bieži buržuaziskie ekonomisti ar to izskaidro arī vērtības krišanās tempus.

Vērtības krišanās process nav ražošanas procesa aģentu apzinātas darbības rezultāts, kuri uzmin vai iepriekš uzmin patieso papīra naudas vērtību. Tas ir objektīvs process, kas notiek «aiz preču ražotāju muguras». Pilnvērtīgā nauda iet apgrozībā tikai samērā ar apgrozības patieso vajadzību, papīra nauda — neatkarīgi no šās vajadzības. Papīra naudas emisija tāpēc ir faktors, kas tieši palielina preču pieprasījumu aiz cēloņa, kurš atrodas pašas naudas pusē. Ar šo palielinājumu izsauktais pieprasījums vispirms rada to preču cenu pieaugumu, kuras iegūt ir emisijas nolūks. Lielas preču grupas cenu pieaugums uzreiz ietekmē visa preču tirgus cenu veidošanas procesu. Ražošanas izmaksas vērtības izteiksmē pārmainās kā tām precēm, pēc kurām ir paaugstināts pieprasījums, tā arī tām precēm, pēc kurām pieprasījuma nav. Pats par sevi saprotams, ka viss šis cenu pacelšanas process pavisam nenotiek vienmērīgi un vienādā proporcijā attiecībā pret atsevišķām precēm. Pirmkārt, cenas nepieaug obligāti atbilstoši liekās naudas daudzumam — vispirms tāpēc, ka cenu augstums atkarīgs ne vien no cēloņiem, kas atrodas naudas pusē, bet arī no cēloņiem, kas atrodas preču pusē. Naudas daudzums varēja palielināties divkārt, bet tajā pašā laikā varēja pārmainīties (palielināties, piemēram) darba ražīgums dažās nozarēs, un cenas celsies nevis divas reizes, bet attiecīgi mazāk.

Otrkārt, pats cenu pieauguma process notiek nevienmērīgi. Sākumā tas skar to preču cenas, uz kurām tieši vērsts paaugstinātais pieprasījums, un tikai no šejienes tas izplatās uz visu preču pasauli. Treškārt, ja emisija notiek nepārtraukti, to var virzīt te uz vienu, te otru preču grupu, kas paasina cenu celšanās nevienmērību. Ceturtkārt, jo ātrāks emisijas process, jo nevienmērīgāka cenu celšanās. Tādējādi pastāv cenu celšanās pamattendence atbilstoši tam, kādu zelta naudas vienību dau-

dzumu reprezente papīra naudas vienības. Tomēr šai tendencei stāv pretīm daudzas citas tendences, visas preču pasaules cenu celšanās nenotiek tiešā saskaņā ar naudas daudzumu. Starp citu, papīra naudas «tezaurēšana» inflācijas procesa sākumā ir aizturošs faktors cenu celšanās procesā.

Cenu celšanās pakāpeniski rada arvien lielāku dezorganizāciju visā saimnieciskās dzīves procesā. Daži buržuaziskie ekonomisti, lai to izskaidrotu, galveno uzsvāru liek uz «pareizas kalkulācijas neiespējamību». Viņi spriež tā: ja dažādo kapitalistisko uzņēmumu īpašnieki labāk aprēķinātu, t. i. vienmēr iepriekš uzminētu naudas vērtības krišanos, tad viņi it kā nekad neciestu zaudējumus. Tā ir tīri subjektivistiska pieeja, kas izriet no vērtības mēra un cenu mēroga funkciju subjektivistiskas izpratnes.

Pirmkārt, paredzēt patieso vērtības krišanos nav iespējams, otrkārt, ja tas būtu iespējams, tad mēģinājums apdrošināt sevi pret nākošo vērtības krišanos nozīmētu tādu cenu noteikšanu, kurām faktiski naudas pieprasījums vēl neatbilst. Nāktos noteikt cenas, izejot no kādas tīri teoretiskas «nākošās emisijas». Pati pieeja jautājumam te nepareiza. Būtība nav «nepareizā kalkulācija», bet tajā faktā, ka pati «pareizākā kalkulācija» nespēj pārvārtēt pilnīgi pārmainījušos uzņēmuma darbības apstākļus, kas dezorganizē tā darbu.

Sistematiska valutas vērtības krišana noved pie tā, ka naudas ieņēmums, ja to tūlīt neizlieto, var dot jūtamu peļņas pazeminājumu vai pat nesegt izlietoto kapitalu. Kapitāla atbrīvošana naudas formā kļūst bezjēdzīga. Katrs cenšas nekavējoties naudu pārvērst precēs. Bet, tā kā tas ne vienmēr izdodas, tad pilnīgi nenovēršami ir ražošanas procesa normalas gaitas traucējumi.

Tādējādi «pareizas kalkulācijas neiespējamība» ir tikai tā objektīvā fakta atspoguļojums, ka inflācija nozīmē vērtības izņemšanu no apgrozības par labu tam, kurš rīkojas ar inflācijas resursiem, pie tam visi kapitalistiskās sistēmas posmi ar cenu paaugstināšanu un spekulāciju cenšas pārlīkt inflācijas smagumu vispirms uz strādnieku šķiru un nabadzīgākām iedzīvotāju grupām.

Inflācijas nodokļa galīgais maksātājs ir vispirms strādnieks; viņš inflācijas apstākļos saņem par savu darba spēku ne vien ievērojami mazāk par tā vērtību, bet arī ievērojami mazāk par tā cenu, par kuru viņš vienojies ar kapitalistu, pie tam, pastiprinoties inflācijas darbībai, šī starpība palielinās.

ZELTA AZIO

Papīra naudas vērtības krišana izpaužas ne vien ar visas preču pasaules cenu celšanos, bet arī papīra naudas «cenas» rašanos zeltam. Zeltam, kā zināms, nav nekādas cenas, jo tajā tiek izteikta visu preču vērtība. Tas ir vispārējs ekvivalents. Šo sabiedrisko lomu tas turpina pildīt, arī pastāvot papīra naudas apgrozībai. Bet šajos apstākļos visu preču vērtības izteikšana zeltā notiek ar papīra naudas vidutājību. Cenu zelta mērogs izteicas zināmā papīra naudas vienību daudzumā atkarībā no papīra naudas vērtības krišanās. No tā zelts it kā iegūst «cenu» papīra naudā. No tā izriet arī fetišistiskais priekšstats par to, ka it kā pats zelts izmērī savu vērtību papīra naudā. Patiesībā papīra naudas vienības nominalā vērtība pielīdzinās tam zelta daudzumam, ko tā patiesi reprezentē.

Tādējādi līdz ar visām precēm zelts iegūst papīra naudas cenu. Pieskaitījumu nominalam, kurš jāmaksā par zelta vienību papīra naudā, sauc par ažio.

Kādas tad ir šās papīra naudā izteiktās zelta «cenas» un tās pamatelementa — ažio — kustības likumsakarības? Sākumā iziesim no pilnīgi brīvas zelta pirkšanas un pārdošanas apstākļiem, ko nespiež valsts ierobežojumi, un parastiem tā ražošanas un noieta apstākļiem. Abstrahēsimies pagaidām arī no starptautiskām attiecībām. Šajā hipotētiskā gadījumā ažio augstumam acīm redzot jānodibinās atbilstoši tam, cik reizu papīra naudas vienību daudzums pārsniedz vienāda nosaukuma zelta monētu daudzumu, kuras nepieciešamas apgrozībai. Citiem vārdiem, papīra naudā izteiktai zelta «cenai» vajadzētu pieaugt tādā pašā mērā kā visu preču cenām. Bet naudas vērtības krišanas procesa nevienmērība pilnīgi iespējama arī šajā gadījumā. Pastāvot lēnam emisijas tempam, pieprasījums pēc precēm var aizsteigties priekšā pieprasījumam pēc zelta, bet, ja ātrs emisijas temps, var būt pretēja parādība, jo zelts paliek kā vispārējs ekvivalents. Ātra papīra naudas vērtības krišanās var stimulēt pieprasījumu pēc zelta tā tezaurēšanai. Daudz šē atkarājas arī no papīra naudas masas sociālā sadalījuma. Pastāvot lēniem emisijas tempiem, iedzīvotāji vēl izmanto papīra naudu kā ietaupījuma līdzekli, spekulācija vēl maz attīstīta. Ja ir ātri emisijas tempi un ātra papīra naudas vērtības krišanās, tiek pārtraukta tās krāšana, pastiprināti attīstās spekulācija, ārkārtīgi pieaug spekulatīvā peļņa — buržuāzija cenšas papīra naudu pārverst reālās vērtībās, tajā skaitā un visātrāk zeltā. Ažio te var pieaugt ātrāk nekā preču cenas.

Tomēr šās parādības dabas — visu preču cenu pieauguma un ažio pieauguma — vienotība rada to izlīdzināšanās tendenci. Ja cenas pieaugtu ātrāk nekā zelta ažio, tas izsauktu ražošanas izmaksu pieaugumu zelta rūpniecībā. Zelta rūpnieki attiecīgi palielinātu papīra naudā izteikto zelta «cenu». Tur, kur likumdošana neļauj to izdarīt, notiek zelta ražošanas samazināšana. Ja ažio pieaug ātrāk par preču cenām, tas, bez šaubām, ietekmē to pieaugumu. Ja zelta «cena» papīra naudā paaugstinājusies 20 reizi, bet preču cenas 15 reizi, tad preču ražotāji centīsies pārdot par 20 reizi augstāku cenu, lai saglabātu savas preces zelta ekvivalentu. Šajos apstākļos iespējamas pat naudas bada parādības, jo cenas būs pieaugušas ātrāk nekā papīra naudas daudzums. Bet tieši šis pēdējais — tas, ka papīra naudas daudzums pieaudzis mazāk nekā cenas — spiedis uz cenu augstumu, radīs to pazemināšanās tendenci (saprotams, ja emisijas temps nepalielināsies).

No otras puses, preču cenu pazemināšanās tendence, pastāvot relatīvi augstākam ažio, padarīs visai izdevīgu zelta ražošanu, dos iespēju laist darbā tādas raktuves un zelta smilšu laukus, kur ražošanas izmaksas bijušas pārāk augstas. Relatīvi zemas preču cenas (attiecībā pret ažio) pazeminās zelta ražošanas izmaksas un stimulēs tā ieguves paplašināšanu. Zelta piedāvājums palielināsies, un tā «cena» papīra naudā var nokrist.

Gadījums, kuru mēs pieņemam, ir hipotētisks, jo, pirmkārt, kapitalistiskās zemes nav izolētas viena no otras pat viskatastrofiskākos valutas krišanas un saimniecības sabrukuma periodos, otrkārt, papīra naudas vērtības krišanas periodos valdības parasti ievieš virkni ierobežojumu zelta pirkšanā-pārdošanā, ieviešanā un izvešanā, kā arī lieto regulējošus pasākumus attiecībā uz preču ražošanu un apgrozību. Viss tas būs jāņem vērā turpmāk. Bet mūsu hipotētiskā gadījuma iztirzājums bija derīgs tāpēc, ka tas pierādīja, ka ažio ir parādība, kas piemīt naudas apgrozībai tās vērtības krišanas periodos neatkarīgi no jebkādiem ārējiem cēloņiem un ierobežojumiem. Daži ekonomisti, kā, piemēram, Tugans-Baranovskis, apgalvoja, ka ažio ir parādība, kas saistīta tikai ar vekseļu kursu. Tugans-Baranovskis apgalvoja, ka «... ažio nav nekas cits kā vekseļu kursa īpatnēja parādība un ka ažio ārpus vekseļu kursa nepastāv».¹

No tā, kas sacīts iepriekš, izriet, ka ažio ir patstāvīga, pilnīgi nenovēršama parādība, pastāvot papīra naudas apgrozībai: ažio rada nepieciešamā papīra naudā izteiktās zelta «cenas»

¹ М. И. Туган-Барановский, Бумажные деньги, 1919. г., 64. lpp.

novirze no tā monetas nosaukuma. Ažio, kas ir pilnīgi patstāvīga naudas iekšējās vērtības krišanās parādība, pakļauts iedarbībai, kas saistīta ar kapitalistisko zemju ārējām attiecībām.

INTERVALUTARĀIS KURSS PAPIĀRA NAUDAS APGROZĪBĀ

Kā mēs jau zinām, novirzes no monetas paritātes, pastāvot zelta apgrozībai, saistītas ar maksājumu bilances svārstībām. So svārstību robežas dotas ar zelta punktiem.

Ja mēs tagad pieņemsim, ka divām zemēm ir papīra naudas valuta un pilnīgi līdzsvarota maksājumu bilance (vispār un vienai ar otru), tad acīm redzams, ka abu valutu savstarpējais kurss atradīsies pilnīgā saskaņā ar šo valutu vērtības krišanas pakāpi.

Te iespējami divi gadījumi: pirmais — kad šīm zemēm tomēr ir zināma iespēja izvest zeltu. Šajā gadījumā katra paritātes novirze no ažio augstuma novedīs pie zelta eksporta.

Ja papīra naudas vienības vērtība, piemēram, Francijā kritusi 5 reizes, Anglijā — 2 reizes, tad zelta franks «maksā» 5 papīra frankus, bet zelta sterliņu mārciņa maksā 2 papīra mārciņas. Ja iziesim no attiecības: mārciņa — 27 franki, tad tagad mārciņai jābūt 54 franku vērtībā.

Ja par papīra mārciņu sāktu dot mazāk franku, tad kļūs izdevīgi eksportēt zeltu no Anglijas un kurss izlīdzināsies. Otrs gadījums — ja zelta eksports no Anglijas nav iespējams (pieņemsim, aizliegts), šajā gadījumā, pat pastāvot līdzsvarotai maksājumu bilancei, nav novēršamas svārstības. Bet tās ātri izlīdzinās arī bez zelta eksporta, jo par mārciņām piedāvāto franku daudzums pilnīgi atbilst par frankiem piedāvāto mārciņu daudzumam.

Mēs agrāk secinājām ažio (papīra naudā izteiktās zelta «cenas») likumus, izejot no noslēgtas zemes apstākļiem. Skaidrs, ka ažio likumi pārgrozās sakarā ar valūtas kursa veidošanās apstākļiem. Pastāvot līdzsvarotai maksājumu bilancei, zelta ažio attiecība dažādās zemēs tieši noteic valūtas kursu. Pastāvot nelīdzsvarotai bilancei, šī attiecība ir pamats, izejas moments, no kura sākas dažādas novirzes. Valūtas kursa svārstības tātad izdara atpakaļiedarbību uz ažio.

Ja papīra mārciņas vērtība kritīs zeltā vairāk nekā ārzemju valūtā, sāksies papīra mārciņu uzpirkšana pret zeltu un to pārdošana ārzemju valūtā. Zelta un ārzemju valūtas kurss izlīdzināsies.

Tas pats ir pretežā gadījumā: ja papīra mārciņu vērtība vairāk kritis ārzemju valutā nekā zeltā, sāks ievest un uzpirkt par zeltu papīra mārciņas un tās pārdot pret zeltu. Kurss arī te izlīdzinās. Tātad ažio augstums pakļauts kursa iedarbībai, savukārt noteicot to izejas punktā un iedarbojoties uz to tālākās tā svārstībās.

Papīra naudas vērtības krišana preču cenās un zeltā ir vienas un tās pašas kategorijas parādības, papīra naudas vērtības krišanas likumsakarību izteiksme. Bet ažio kustība ārēji it kā atraujas no papīra naudas vērtības krišanas likumsakarībām. Kāds tad ir ažio sakars ar cenu pieaugumu tajā gadījumā, kad ažio izveidojas, iedarbojoties ne vien iekšējiem cēloņiem, bet arī ārējiem faktoriem (maksājumu bilancei)?

Ņemsim gadījumu, kad maksājumu bilances ietekmē valūtas kurss zeltā krīt stiprāk, nekā pieaug cenas. Tad kļūst izdevīgi no zemes izvest preces.

Pieņemsim, ka šajos apstākļos atrodas Anglija. Tā izved precī, par kuru saņem tādu pašu daudzumu dolaru kā pirms valūtas vērtības krišanās. Bet, tā kā dolars Anglijā kļuvis dārgāks, teiksim, 2 reizes, bet cenas pieaugušas tikai $1\frac{1}{2}$ reizes, tad kļūst izdevīgi nepārdot precī iekšzemē $1\frac{1}{2}$ reizes dārgāk nekā agrāk, bet to izvest uz ārzemēm un pārdot ārzemju valūtu 2 reizes dārgāk. Ieņēmums par precī krītošā valūtā būs lielāks. Tādējādi, ja grāmata iekšzemē maksājusi mārciņu, tad tagad tā maksā $1\frac{1}{2}$ mārciņas, bet, ja to izvedīs, tad tā dos jau 2 mārciņas. Pretežais notiek ar importu. Imports nav izdevīgs. Izvedamo preču daudzums paplašinās, bet ievadamo preču daudzums sašaurinās.

Valūtas kurss šajā gadījumā iedarbojas uz cenām vienā un tajā pašā virzienā, bet dažādos veidos. Ciktāl paplašinās eksports, eksportējamo preču cenas paaugstinās pieauguša pieprasījuma rezultātā, tajā pašā laikā turpinās imports, kaut arī sašaurinātos apmēros. Importējamo preču cenas vietējā valūtā paaugstinās. Paaugstinās arī to preču cena, kurām importējamās preces noder par ražošanas līdzekli. Un šis pieaugums ar lielāku vai mazāku spēku izplatās visā preču pasaulē. Izveidojas vispārēja cenu pieauguma tendence stiprākas kursa krišanas ietekmē.

Tajā pašā laikā preču eksporta paplašināšana un importa samazināšana uzlabo zemes maksājumu bilanci un rada vekseļu kursa paaugstināšanās tendenci. Cenu pieauguma tendence, no vienas puses, un vekseļu kursa paaugstināšanās ten-

dence, no otras puses, izlīdzina naudas vērtības krišanu zeltā un preču cenās. Pasvītrotam — abām šīm parādībām kā inflācijas rezultātam ir viena un tā pati daba.

Tagad aplūkosim, kā izveidosies attiecības, kad maksājumu bilance nav līdzsvarota, ja divās zemēs ir vērtībā kritusi papīra valūta.

Pieņemsim, ka Francijai inflācijas apstākļos ir aktīva maksājumu bilance pret Angliju. Acīm redzot franka kurss neizteiks pilnīgi franka vērtības krišanu un stāvēs nedaudz augstāk par paritāti līdz tam laikam, kad zelta eksports no Anglijas to izlīdzinās līdz zelta paritātei (tā papīra naudas izteiksmē). Ja tomēr Anglija pasivās maksājumu bilances segšanai neizvedīs zeltu, bet bilances negatīvo saldo segs ar papīra mārciņu vai vekseļu pārdošanu, nekādu robežu mārciņas kursa pazemināšanai un franka kursa paaugstināšanai te nevar noteikt. Būtībā Francija te kredītēs Angliju, un franka un mārciņas novirzes no paritātes te būs saistītas ar Anglijas pieprasījumu pēc šā kredīta un to piedāvājumu, ko varēs sniegt Francija.

Bez tam relatīvi zemāks mārciņas kurss stimulēs eksportu un tātād radīs maksājumu bilances līdzsvarošanās tendenci. Bet tā ir tikai tendence; jo viss būs atkarīgs šajā gadījumā no zemes vajadzībām pēc importa utt.

Inflācijas periodā ir spēkā dažādi likumdošanas ierobežojumi (valūtas izvešanas aizliegums, dažreiz tiek ieviesta preču ievaduma un izveduma atļauju sistēma). Šie ierobežojumi, protams, modificē te minētās likumsakarības.

Pirmsimperialistiskā periodā kapitalistiskās valdības visādi centās nostiprināt savas valūtas kursu. Kursta stabilitāte bija garantija saistību stabilitātei, to sumu realitātei, kas ienāk parādu un procentu samaksai. Bet kapitalisma vispārējās krīzes periodā, kad ārkārtīgi paasinās pretrunas starp zemēm, valūtas kursa pazemināšana tiek izmantota kā cīņas līdzeklis par tirgiem, kā līdzeklis tirdznieciskam uzbrukumam pret citām zemēm. Tajā pašā laikā konkurējošā zeme kļūst ieinteresēta konkurenta augstāka kursa uzturēšanā. Pazemināt savas valūtas kursu un paaugstināt konkurenta valūtas kursu dažreiz kļūst par ekonomiskas cīņas lozungu. Tieši tādas metodes, piemēram, lietoja 1929.—1933. g. krīzes periodā un tam sekojošos gados.

PIRKTSPEJAS PARITATES TEORIJAS KRITIKA

Buržuaziskā pirktspejas paritates teorija mēģināja izskaidrot cenu un naudas kursa savstarpējo attiecību uz kvantitatīvās naudas teorijas principu pamata. Vekseļu kursu augstums ir pēc minētās teorijas domām dažādu zemju cenu līmeņa attiecības rezultāts.

Šī teorija pilnīgi atsakās no maksājumu bilances kā faktora, kas noteic valutas kursu, bet ņem tikai cenu starpību. Tas vajadzīgs tādēļ, lai kursa augstumu vienkārši pasludinātu par naudas daudzuma funkciju, kurš ietekmē ar cenu augstuma palīdzību. Bet tā kā cenas netiek noteiktas vienkārši ar naudas daudzumu pat pastāvot papīra naudas apgrozībai, bet kursa kustība atkarīga arī no maksājumu bilances, tad pirktspejas paritates teorija neko izskaidrot nevar un noder tikai tīri apoloģiskai propagandai par valutu absolūtas stabilizācijas iespēju kapitalisma apstākļos un nerealū, pilnīgi no zelta atrautu naudas sistēmu radīšanas projektu pamatošanai.

Redzamākie pirktspejas paritates teorijas pārstāvji ir Kasels un Keinss.¹

Kasels uzskata, ka vekseļu kursa likumsakarības visskaidrāk atklājas nevis pastāvot zelta apgrozībai, bet papīra naudas apgrozībai. Katrā dotā zemē (A) pieprasījums pēc citas zemes (B) vekseliem, spriež Kasels, ir tā rezultāts, ka no šās otras zemes (B) tiek ievestas preces (zemē A), bet tās tiek ievestas tāpēc, ka tās lētākas zemē B nekā zemē A. Tātad, jo zemākas cenas zemē B, jo augstāks tās valutas vekseļu kurss citās zemēs (zemē A). No tā izriet secinājums, ka vekseļu kursu noteic valutas iekšējā «vērtība». Valutas kursu noteic divu zemju vispārējā cenu līmeņa starpība jeb, kas Kaselam ir tas pats, valutu «vērtība». Kasels uzskata, ka viss tas pareizi arī priekš zelta valutas. Keinss uzskata, ka vekseļu kurss vispār jutīgāks pret pārgrozībām nekā divu valutu pirktspeju samēri. No tā izriet starpības iespēja starp vekseļu kursu un divu valutu pirktspeju. Tomēr vekseļu kursu pamatā ir pirktspejas paritate, tāpēc, ja sākas cenu atšķirība divās zemēs un sakarā ar to vekseļu kursu pār-

¹ Šās teorijas sākotnējos variantus Kasels iztirzājis grāmatā „Мировые проблемы денежного обращения“, 1922. g. izd., 20.—28. lpp un Keinss grāmatā „Трактат о денежной реформе“, 1925. g. izd., 46.—59. lpp., kā arī Cassel, «Theoretische Sozialökonomie», 5. izd., 1932. g., 456. lpp. Keinsa jaunā attieksme pret šo teoriju grāmatā «A Treatise on Money», 1. sēj., V nod., 72.—74. lpp.

maiņas, tad līdzsvara atjaunošanai vajadzīgi ne vien valutas pasākumi, bet arī pirktspējas paritātes pārmaiņas. Cenu atšķirības divās zemēs nozīmē valutas paritātes pārmainīšanos. No otras puses, tā kā cenas līmenis pēc Kasela un Keinsa domām ir naudas daudzuma rezultāts, tad galu galā vekseļu kursus noteic naudas daudzums. No tā izriet, ka, regulējot naudas daudzumu, var noteikt ir cenas, ir vekseļu kursus. Šie prātojumi neatbilst īstenībai: pirmkārt, preču ievadumu un izvedumu ne vienmēr noteic cenu starpība. Anglijas salās, piemēram, kokvilna neaug, to tur ievēd un ievēdīs, bet nevis izvēdīs no turienes; otrkārt, cenu līmeņu dažādību nepavisam nenoteic naudas daudzums, bet vispirms preču vērtība, t. i. darba ražīguma līmenis dažādās zemēs. Radīt vienotus cenu līmeņus visās zemēs, — tas nozīmē iedomāties fantastisku ainu par darba ražīguma līmeņu plānveidīgu izlīdzināšanu kapitalistiskās zemēs. Treškārt, vekseļu kursu noteic ne vien tirdzniecības bilance, bet arī maksājumu bilance, kas izveidojas katrā ziņā ne obligāti sakarā ar cenu līmeni; ceturtkārt, lai kāds arī būtu dažādu zemju cenu līmenis, pastāvot zelta valūtai, vekseļu kursu pamatā būs zelta valūtu paritāte. Grams zelta nekad nelīdzināsies $1\frac{1}{2}$ gramam, lai kā arī atšķirtos cenas dažādās zemēs¹; piektkārt, arī pastāvot papīra naudas apgrozībai, valutas paritātes atspoguļo dažādu zemju papīra naudas vērtību zeltā. No visa tā izriet, ka cenu stabilizācija nepalīdzēs, ja maksājumu bilance nav labvēlīga, tāpat kā arī valutas kursu stabilizācija pati par sevi vēl nenoteic naudas vērtību un iekšējo cenu līmeni. Bet par to sīkāk tiks stāstīts sakarā ar valūtu stabilizācijas problēmu.

Kasels un Keinss vēlāk izdarīja daudzus grozījumus savā sākotnēji formulētā pirktspējas paritātes teorijā. Kasels sāka atzīt kapitalu kustības ietekmi uz vekseļu kursu, pēc tam ievēda psiholoģiskus momentus.

Keinss paziņoja, ka Kasela labojumi nav pietiekami, ka Kasels neņem vērā pārmaiņas, kas var notikt tirdzniecībā, ka pirktspējas paritātes teorija ir truisms.

Īstenībā, protams, ne Kasels, ne Keinss neatteicās no šās teorijas principiem. Var, cik patīk, atzīt, ka nav novērsams līdzsvara trūkums, krasas novirzes paritātēs, ka nav obligāta to sa-

¹ Jau Radiščevs rakstīja: «Ja vienā vietā āpašs sudraba gabals maksā to pašu, ko otrā, tad kurss, saka, vienāds... Bet sudraba gabals savu būtību tādēļ nepārmaina; piemēram: 1 mārciņai sudraba Krievijā un Holandē ir tas pats svars» (A. H. Радишев, Соч., II сѣд., 1941. g. izd., 16.—17. lpp.).

krišana ilgstoša perioda laikā. Bet metodoloģiskās pamatpozīcijas paliek negrozītas, jo, noliedzot naudas vērtību un vērtības mēra funkciju, nekādu izejas punktu, izņemot divu valutu «pirktspēju» salīdzinājumu, nevar atrast.

PAPĪRA NAUDAS APGROZĪBAS SKĪRISKAIS RAKSTURS

Tā minimuma robežās, par kuru zemāk apgrozība nekrīt, var nekaitējot izlaist papīra naudu. Tāda veida emisija var būt par valsts ienākuma avotu. Tiešām dažās valstīs, kā, piemēram, Vācijā, līdz 1914. g. līdzās zelta banknotēm apgrozījās nelielā daudzumā valsts papīra nauda. Tomēr visu apgrozības līdzekļu veidu atvietošana ar papīra naudu, tikai papīra naudas apgrozība vien līdz kapitalisma vispārējās krīzes periodam bija sastopama vienīgi retos gadījumos. «Normāla» ražošana, «normāla» tirdzniecība prasīja stabilu naudu. Pasaules ražošanas sakaru un tirdzniecisko sakaru pieaugums, darījumu slēgšana uz arvien ilgākiem termiņiem, starptautiskā kredīta pieaugums prasīja stabilu valutu, stabilu naudas kursu. Veselā virknē zemju sekmīga kapitalistiskās tirdzniecības un ražošanas izvēšana bija saistīta ar pāreju uz stabilu zelta valutu.

Lūk, kāpēc papīra naudu pirmsmonopolistiskā kapitalisma periodā un pat vēlāk, līdz pat 1914. g. karam, izlaida ārkārtīgi ierobežotos apmēros.

Papīra nauda funkcionēja līdzās zeltam, bija apmaināma, un tikai retos gadījumos buržuāzija pievērsās papīra naudas apgrozībai. Mēs redzējam, ka papīra naudas apgrozība XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā kapitalistiskās zemēs bija saistīta ar ārkārtīgiem notikumiem, ar kariem un revolūcijām. Pie papīra naudas apgrozības ķērās tikai nabadzīgās zemes, kā Austrija, kurām sakarā ar zemes atpalcību nebija nepieciešamo resursu, lai pārietu uz metalisku apgrozību. Papīra naudas apgrozību kā pastāvīgu valsts kases papildināšanas līdzekli XIX gadsimtā sāka izmantot cariskā Krievija. Bet te tam par cēloni bija zemes atpalcība, dzimtbūtniecisko palieku spēks, muižnieku ieinteresētība.

Dzimtbūtniecisko muižnieku pārstāvji uzstājās ar papīra naudas apoloģiju nominalistisko uzskatu aizsegā.

Vītes reformas laikā sacēla troksni tās pretinieka Šarapova vārds. Šarapovs uzskatīja, ka nauda ir absolūta zīme. Papīra nauda ir pirmais solis «istas finanču dzīves» radīšanā, solis uz uzvaru pār zelta aizspriedumu. Papīra nauda ir visstabilākā.

Kur ir papīra naudas spēka cēlonis? Sarapovs to redz uzticībā valdnieka varai. Viņš saka, ka nauda ir valsts radīta un visideālākā naudas sistēma dibinās uz papīra naudas apgrozību, uz pilnīgu uzticību monarham.

Progresīvās domas pārstāvji pareizi novērtēja papīra naudas lomu cariskā Krievijā. Viņi uzskatīja par iespējamu zināmās robežas zelta naudu aizvietot ar tās zīmēm. Viņi nefetīšizēja zeltu un sudrabu.

Tajā pašā laikā viņi izgāja no tā, ka papīra nauda cariskās varas apstākļos ir bezprocentu aizņēmums un nodokļa pamatforma, kuru valdība apslēpti ņem no tautas; viņi atsedza cara papīra naudas šķirisko saturu. Tā, piemēram, Nikolajs Turgeņevs (dekabrists) domāja, ka zelts un sudrabs prasa lielas izmaksas un racionalai naudas apgrozības teorijai nav jāiziet no sudraba apgrozības. Turgeņevs uzskatīja, ka papīra naudas «izgudrošana» bijusi ļoti svarīga parādība un ka tā pati par sevi sekojusi dabiskā kārtībā. Viņš teica, ka papīra naudai bijusi liela loma franču un Ziemeļamerikas revolūcijā.¹ Tajā pašā laikā Turgeņevs pasvītēja, ka papīra nauda cariskai varai ir nodoklis «un pie tam nodoklis, kas ļoti nevienlīdzīgi sadalīts starp pilsoņiem».²

Čerņiševiskis dziļi saprata naudas šķirisko lomu, viņš domāja, ka papīra naudas ieviešanas lietderība (sakarā ar to, ka tā pārvēršas nodoklī un bezprocentu aizņēmumā) atkarīga no tā, kā dēļ to dara. Aizņēmums papīra naudas formā ir slikta lieta, — sacīja Čerņiševiskis, — tas nav noliedzams. Bet vai tas atļaujams, ja nav iespējamās citas formas, atkarājas no lietas, kuras dēļ aizņēmumu izdara, «bet, ja lieta ir upuru vērtā, tos ļaudis, kas nav atkāpušies to priekšā, attaisno vēsture».³

Attīstītās kapitalistiskās zemes jau XIX gadsimtā un XX gs. sākumā centās uzturēt stabilu valutu. Imperialisma periodā tomēr, kā jau bija parādīts, tiek grauti stabilās valūtas pamati. Kapitalisma vispārējās krīzes periodā valdošās šķiras kapitalistiskās zemēs plaši izmanto valūtas vērtības krišanu kā līdzekli karu financēšanai, līdzekli tautas ienākuma un kapitalu tiešai pārdaļīšanai nolūkā financēt monopolistisko lielkapitalu, kā vienu zemju ekonomiska kara līdzekli pret citām. Šajā stāvoklī pilnīgi izpaužas kapitalistiskās papīra naudas šķiriskā daba.

¹ Н. И. Тургенев Опыт теории налогов, 1937. г. изд., 117. лрр.

² Турпат, 148. лрр.

³ Н. Т. Чернышевский, Основания политической экономии Д. С. Милля, Соч., VII сēj., 1905. г. изд., 476.—477. лрр.

Papīra naudas vērtības krišana saistīta ar darba spēka cenas samazināšanu, kura neceļas tik ātri, kā krit papīra nauda.

Markss kādā no savām vēstulēm Engelsam norādīja uz to, ka naudas vērtības krišana vispār saistīta ar darba spēka cenas krišanu.¹

Kapitalisma apstākļos visos gadījumos naudas vērtības krišanu izmanto buržuazija savās šķiras interesēs. Bet sevišķi šī eksploatacijas metode izplatījies kapitalisma vispārējās krīzes periodā.

Ļeņins uz pirmā pasaules kara pieredzes pamata atsedza papīra naudas apgrozības šķirisko būtību imperialisma apstākļos. Ļeņins rakstīja:

«... Visi atzīst, ka papīra naudas izlaišana ir piespiedu aizņēmuma sliktākais veids, ka tas visvairāk pasliktina tieši strādnieku, iedzīvotāju vistrūcīgākās daļas, stāvokli, ka tas ir finansiālo nekārtību galvenais ļaunums... Neaptveramais papīra naudas izlaidums veicina spekulāciju, atļauj kapitalistiem ar to ieraust miljonus un rada milzīgas grūtības tik nepieciešamai ražošanas paplašināšanai... Var ievest ienākuma nodokli ar progresējošām un ļoti augstām likmēm lielajiem un lielākajiem ienākumiem... Bet tas ievērojamā mērā paliek fikcija, nedzīvs burts, jo, pirmkārt, naudas vērtība arvien straujāk un straujāk krīt, bet, otrkārt, ienākumu slēpšana ir jo lielāka, jo vairāk to avots ir spekulācija un jo drošāk apsargāts komercijas noslēpums... Cenšas veicināt čeku apgrozību cīņai pret pārmērīgu papīra naudas izlaišanu. Šis pasākums ir nenozīmīgs trūcīgajiem, jo trūcīgie tā kā tā dzīvo no dienas dienā, tā kā tā nedēļā noslēdz savu «saimniecisko apgrozījumu», atdodot kapitalistiem atpakaļ savus nabadzīgos grašus, kurus trūcīgajiem izdodas nopelnīt.»² Un Ļeņins norādīja, ka nekādi pasākumi, izņemot tirdzniecības noslēpuma atcelšanu, banku nacionalizāciju, kontroles nodibināšanu par kapitalistu naudas operācijām, nevar būt iedarbīgi pret proletariāta kapitalistiskās eksploatacijas formu, kas tiek realizēta ar pārmērīgu papīra naudas emisiju. Kā apstiprinājusi PSRS pieredze, visu šo līdzekļu kopumu, par kuriem runāja Ļeņins, var realizēt tikai proletariāta diktatura, kurai banku nacionalizācija līdz ar lielražošanas un zemes nacionalizāciju ir pirmais solis kapitalistis-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XXIV сēj., 1868. г. 22. априļa vēstule.

² В. И. Ленин, Дарбу izlase, II сēj., Rīga, 1948. 98.—99. лpp.

kās ekspluatācijas likvidācijā vispār un jaunas, socialistiskas sabiedrības uzcelšanā.

Ļeņins ārkārtīgi spilgti atsedz kapitalistiskās papīra naudas šķirisko dabu, parāda, ka pārmērīga tās izlaišana ir piespiedu aizņēmums, samazina darba spēka cenu, izsauc visu preču cenu pieaugumu, stimulē spekulāciju. Ar spekulāciju, ar preču dārdzību visādi tiek palielināta proletariāta ekspluatācija, tiek palielināta virsvērtība, ko piesavinās kapitalisti.

Marksistiski-ļeņiniskā naudas teorija dod iespēju atsegt buržuazisko papīra naudas teoriju visu fetišismu, visu to apoloģētismu.

Vienas no tām uzskata papīra naudu par īstu naudu, pie tam uzsver, ka īsta nauda ir tikai papīra nauda. Sīki šos uzskatus mēs iztirzājām sakarā ar nominalistiskās naudas teorijas kritiku.

Citas uzskata, ka papīra nauda ir valsts īpaša parādu saistība. Bet šī «parādu saistība» tikai tādēļ tieši arī tiek izlaista, lai to nesamaksātu. Laba parādu saistība!

Trešās uzskata, ka papīra nauda iegūst patstāvīgu vērtību, jo tā pilda naudas funkcijas. Tās ir tā saucamās funkcionalās teorijas. Bet īstenībā papīra naudai nekādas patstāvīgas vērtības nav. Tā iegūst to nevis vienkārši no apgrozības, bet no tā, ka apgrozībā tā atvieto zelta naudu. Funkcionalisti sajauc vērtības mēru un cenu mērogu ar apgrozības līdzekli. Ceturtās papīra naudu definē kā valsts kases deficīta segšanas līdzekli.

Naudas sviras plaša izlietošana strādnieku šķiras ekspluatācijas paaugstināšanai, križu pārvarēšanai kapitalistiskā ceļā pilnīgi acīm redzami atsedz kapitalistiskās papīra naudas apgrozības buržuaziski šķirisko raksturu. No tā ir skaidrs, ka nepavisam nepietiek definēt papīra naudu kā līdzekli, kas sedz valsts kases deficītu. Tas ir formāls definējums.

Pareizi, protams, ka pilnīgi izveidota papīra nauda ir tikai tādas papīra naudas zīmes, ko sankcionējusi valsts; pareizi, ka papīra naudas emisija nenotiek bez buržuaziskās valsts varas sankcijas un tās tiešas stimulēšanas. Ļoti bieži arī šo emisiju izdara valsts varas organi vai kredīta iestādes pēc valsts tieša uzdevuma. Bet ir pilnīgi nepareizi papīra naudas izlaišanas procesa būtību attēlot tikai kā valsts izdevumu segšanas metodi. Var minēt desmitiem piemēru, kas rāda, ka pāreja uz papīra naudas apgrozību ne vien atbilst monopolistu saujiņas interesēm dotajā momentā, bet ir arī to tieša pašfinansēšanās metode. Ņemsim, piemēram, papīra naudas apgrozības izvēršanu 1923. gadā Vācijā. Papīra naudas izlaišana te bija saistīta ar cenšanos financēt

lielmonopolistu, Ruras rūpnieku saujiņu. Francijā 1924.—1925. g. ar papīra naudas apgrozības palīdzību valsts financēja tā saucamo «izpostīto apgabalu atjaunošanu», bet pēc būtības milzīgā daudzumā piepildīja franču lielrūpnieku kabatas.

No šiem piemēriem pilnīgi acīm redzams, cik formala ir tāda definīcija, ka papīra nauda ir valsts resurss, kuru izmanto nolūkā iegūt ieņēmumus valsts kasei.

Lieta būtībā ir tāda, ka kapitalistisko zemju valsts kase ir tikai kanālis, pa kuru aiztek papīra naudas emisija monopolistu saujiņas kabatā. Ar vispārējo valsts vajadzību «ārpusšķiru» izkārtņi buržuaziskā valsts aizsedz ekspluatācijas pieaugumu uz darba spēka vērtības krišanas pamata un monopolistu tiešu fināncēšanu.

Apoloģētisks raksturs ir arī teorijām par «nenovēršamo pārēju» uz inflāciju. Pavisam ne «nenovēršama» bija papīra naudas inflācijas izvēršana 1923. gadā Vācijā. Nepavisam nebija «nenovēršama» papīra naudas apgrozības izvēršana citās zemēs. Inflācijas nenovēršamība visos šajos gadījumos ļoti cieši saistīta ar buržuazijas šķiriskām interesēm, ar to, ka valda finanču oligarhija.

Uz citu šķirisko interešu pamata ir arī cita izeja no stāvokļa.

Revizionistiskās papīra naudas teorijas pēc būtības ir zināmu buržuazisko papīra naudas teoriju paveids. To sevišķi skaidri parāda Hilferdinga papīra naudas teorija. Ļeņins savā darbā par imperialismu pasvītro Hilferdinga oportunismu papīra naudas teorijā.

Hilferdinga naudas teorijas izejpunkts ir teze par to, ka kapitalistiskā saimniecībā ražošanas attiecības zināmos apstākļos var tikt apzināti plānveidīgi organizētas. Tā savā «Finanču kapitālā» Hilferdings raksta, ka naudā vissvarīgākais ir tās «sabiedriskā puse», ka šī sabiedriskā puse taustāmi materiāli izteikta naudas materialā, piemēram, zelta naudā. Bet to tieši var izteikt it kā ar apzinātas sabiedriskas regulēšanas palīdzību.

Tālāk, izejot no tā, ka apgrozības minimuma robežās zelta naudu var atvietot ar papīra naudu, Hilferdings rakstīja, ka apgrozības minimuma robežās sabiedriskās attiecības lietiskā izteiksme tiek aizvietota ar apzināti regulējamu sabiedrisku attiecību. Apgrozības minimumam kapitalistiskās apgrozības anarchija it kā tiek likvidēta... Tas it kā arī atklājas iespējā atvietot zeltu ar vienkāršām vērtības zīmēm. No tā Hilferdings secina, ka vispār pāreja uz papīra naudas apgrozību nozīmē sabiedrisko attiecību apzinātu regulēšanu šajā sfērā. No tā viņš arī

spriež, ka papīra naudas kursu noteic nevis tās attiecība pret zeltu, bet tā saucamā «sabiedriski nepieciešamā apgrozības vērtība».

Hilferdings uzskata, ka lieks ir tas aplinku ceļš, kurā dodas Markss, noteicot vispirms nepieciešamā zelta daudzuma vērtību un tikai caur to papīra naudas vērtību.

Papīra naudas vērtība pēc viņa domām jānoteic, neizlietojot metala naudas palīdzību.

Tādējādi Hilferdings, pirmkārt, uzskata, ka pastāvīgā naudas apgrozības minimuma robežās anarchija tiek likvidēta; otrkārt, ka «sabiedriski nepieciešamā apgrozības vērtība» ir apzināti regulējama attiecība un, treškārt, ka papīra naudas vērtība sakarā ar šo apstākli nav saistīta ar zeltu, ka pilnīgi lieks Marksa «aplinku ceļš».

Skaidrs, ka šī Hilferdinga papīra naudas teorija nav nekas cits kā viens no elementiem viņa vēlāk attīstītā antirevolucionārā teorijā par plānveidīgi organizētu kapitalismu.

Ja reiz kapitalistiskā papīra naudas apgrozība ir plānveidīgi regulējama sabiedriskā attiecība, tad no tā nav tālu arī līdz plānveidīgi organizētam kapitalismam.

Mēs jau norādījām uz to, ka papīra nauda nevar reprezentēt preces vērtību tieši, ka tā reprezentē to tikai caur zelta vērtību. Tas apstāklis, ka cenas izteiktas papīra naudā, nedrīkst mums apslēpt, ka izejas moments šīm papīra naudas cenām bijušas zelta cenas, ka vispārējs ekvivalents joprojām paliek zelts.

Noliedzot zeltu kā starpposmu, Hilferdings pēc būtības piešķir papīra naudai patstāvīgu vērtību, pārvērš to vērtības mērā, noslīd tādā pozīcijā, ka mainīts tiekot «papīra naudas kalns pret preču kalnu», pilnīgi atkāpjas no Marksa naudas teorijas. Nekādas starpības te nav starp Hilferdingu un, teiksim, Tuganu-Baranovski ar viņa teoriju par papīra naudas patstāvīgo vērtību.

Pilnīga īsto attiecību izkropļošana ir apgalvojums par to, ka sabiedriskās attiecības, pastāvot papīra naudas apgrozībai, ir apzināti regulējamās; gluži otrādi, papīra naudas apgrozība, attīstot tirgus anarchiju, dod plašu vaļu stichisko likumu darbībai un ne vien nepārvar kaut kādā mērā ražošanas un apgrozības anarchiju, bet visādi stimulē tās izvēršanos.

«Aplinku ceļu» caur zeltu pilnīgi noteic visa Marksa naudas teorija. Tajā pašā laikā tas ir īsākais ceļš naudas apgrozības likumu izprašanai. Hilferdinga «taisnais ceļš» attālina no īsto

papīra naudas likumu izpratnes un ved pie buržuaziskām naudas teorijām, pie plānveidīgi organizētā kapitalisma un «regulejamās» valutas teorijām.

PAPĪRA NAUDAS VĒRTĪBAS KRĪŠANA VĀCIJĀ NO 1914. LĪDZ 1923. G.

Pirmais pasaules karš radīja valutu sabrukumu. Zelta standarta un pret zeltu apmaināmo banknošu sistema lielākā daļā kapitalistisko zemju aizgāja pagātnē. Pasaule iegāja nestabilas papīra naudas valdīšanas posmā. Starp galveno kapitalistisko zemju valūtām vislielāko sabrukumu 1914.—1923. g. periodā piedzīvoja Vācijas valuta. Ar Vāciju mēs arī sāksim aplūkot valutas attiecību attīstību pirmā pasaules kara periodā un tieši tam sekojošā periodā. Kara izdevumi Vācijai periodā no 1914. līdz 1918. g. bija 150 mljrd. marku. No šās sumas tikai 9 mljrd. marku varēja segt ar normaliem budžeta ieņēmumiem, atlikušo sumu sedza ar aizņēmumiem un īstermiņa kredītiem. Vācijas valsts parāds pieauga no 5 mljrd. marku līdz 156 mljrd. marku 1919. g. 1. III. Tādu milzīgu valsts aizņēmumu sumu varēja realizēt tikai ar banku sistēmas palīdzību, kura plaši nāca pretim valstij. Valsts kases tiešie aizņēmumi no Reichsbankas bija 27 mljrd. marku. Par šo sumu arī palielinājās Vācijas naudas apgrozība. Reichsbankas bilancē 1918. g. beigās atklāti skaitījās valsts saistība par 13 771 milj. marku. Pārējās sumas nebija parādītas.

Naudas apgrozība bija (gada beigās)

Gadi	Milj. marku
1914	8 703
1915	10 050
1916	12 315
1917	18 457
1918	33 106

Jo ilgāk ievilkās karš, jo ātrāki kļuva emisijas tempi. 1915. gadā naudas apgrozība palielinājās par 25%, 1917. gadā — par 50%, 1918. gadā — par 83%. Rūpnieciskās un lauksaimnieciskās produkcijas ražošanai bija tieši pretējs virziens. Rūpnieciskā produkcija bija samazinājusies 1918. gadā par 43%, salīdzinot ar 1913. g. No tā radās nenovēršams cenu pieaugums, nelūkojoties uz virkni regulējošu valdības pasākumu. Vairumtirdzniecības cenu indekss bija 153 1918. gadā pret 100 1913. gadā, bet mazumtirdzniecības cenas pieauga 2—2½ reizes. Vācijas valdība izlietoja virkni līdzekļu zelta mobilizēšanai, un Reichsbankas zelta krājumi pieauga, pie tam visvairāk kara sākumā (no 1170 milj.

marku 1913. gadā līdz 2262 milj. marku 1918. g. beigās). Tomēr, kā viegli konstatēt, zelta krājuma procentuālā attiecība pret naudas apgrozības apmēriem krita. Markas kurss attiecībā pret dolāru kara beigās bija 50—60% no pirmskara kursa. Bet, tā kā dolara (zelta) vērtība kara laikā bija kritusi apmēram divas reizes, tad tas nozīmē, ka markas vērtības krišana precēm bija mazāka nekā zeltā. Patiesībā, lai būtu saskaņa starp markas zelta kursa krišanu un cenu pieaugumu, cenām būtu vajadzējis celties 4 reizes, jo dolara vērtība bija kritusi 2 reizes. Bet mazumtirdzniecības cenas Vācijā kara laikā pieauga $2\frac{1}{2}$ reizes, kamēr dolara kurss 2 reizes. Šī nesaskaņa stimulēja preču izvedumu no Vācijas, padarīja to izdevīgu. Ņemsim piemēru: pieņemsim, ka kādai lietai pirms kara bija vienāda cena Vācijā un ārzemēs, t. i., Vācijā tā maksāja 1 marku, bet ārzemēs 23 centus, pirms kara marka līdzinājās apmēram 23 centiem. Pēc kara beigām šī lieta ārzemēs jau maksāja 46 centus (pastāvot pārejiem vienādiem apstākļiem), bet Vācijā $2\frac{1}{2}$ markas. Izvedot šo lietu no Vācijas un iegūstot par to ārzemēs 46 centus, vācu tirgonis saņem par šiem 46 centiem 4 markas. Lielāka markas vērtības krišana ārzemju valutā nekā precēs bija Vācijas pasīvās maksājumu bilances rezultāts, kura tika pārvarēta ar lielām grūtībām un arī tad tikai ar neitrālo zemju atbalstu. Preču ievedums Vācijā, 1914.—1918. g. kara laikā pārsniedza izvedumu par 11,5 mljrd. marku (še neietilpst tieša preču vērtību atņemšana okupētām zemēm par 5—7 mljrd. zelta marku). Kā tad Vācija sedza savas tirdzniecības bilances pasīvu plus savu sabiedroto ievedumu par 4 mljrd. zelta marku? Vācija izveda uz ārzemēm 1 mljrd. marku zeltā, 3 mljrd. ārzemju vērtspapīru, 6—7 mljrd. samaksāja ar papīra markām, 1 mljrd. ar vācu vērtspapīriem un par 3—4 mljrd. saņēma kreditu ar saistību samaksāt to ārzemju valutā. Tādējādi, pateicoties neitrālo zemju tiešam atbalstam, Vācijai ar samērā nelieliem realiem izdevumiem izdevās segt savas maksājumu bilances pasīvu. Tas arī deva tai iespēju markas kursu tomēr noturēt uz samērā augsta līmeņa. Bet marka nevarēja neciest. Vācijas sakāve nozīmēja tālāku naudas apgrozības stāvokļa nenovēršamu pasliktināšanos.

Viens no šiem cēloņiem bija tas, ka vācu finanču magnāti apzinīgi grūda marku bedrē. Ar šo markas krišanu viņi, kā tālāk būs parādīts, radīja sev pasakainas bagātības. No otras puses, finanču magnāti, novedot zemes saimniecību līdz galīgām sabrukuma robežām, cerēja, ka uzvarētājās zemes aiz politiskiem apsvērumiem, bīdamās no revolūcijas, palīdzēs Vācijai ar kredi-

tiem. Vācu imperialisti šantažēja sabiedrotās valstis, grūžot, no vienas puses, marku bezdibeni, bet, no otras puses — atklāti apgaivojot, ka markas krišana neļaus izpildīt reparācijas. Markas vērtības krišana bija aprēķināta uz finanču magnātu iedzīvošanas, uz to, ka izdosies apkrāpt un pierunāt uzvarētājus. Finanču kapitāla magnāti — stinesi, krupī un citi — nolēma visu pēckara sabrukuma smagumu ar inflāciju pārlikt uz tautas masām. Budžeta deficītu sedza nevis ar bagātnieku nodokļu palielināšanu, bet ar emisijas pastiprināšanu. Reparāciju maksājumiem valsts neatņēma reālas vērtības no finanču barvežiem, bet atkal centās iegūt cietu valutu par papīra markām. Naudas masa pēc kara apgrozībā palielinājās šādi (uz gada beigām):

Gadi	Milj. marku
1918	33 106
1919	50 172
1920	81 628
1921	122 963
1922	1 295 228

1923. g. oktobrī marku skaits sasniedza astronomisku skaitli un izteicās ar deviņpadsmit zīmju skaitli: 2 504 955 717 mljrd. Tik neticamu emisiju tieši radīja budžeta deficīts. Ja pārreķina Vācijas budžeta skaitļus pēc cenu indeka, tad izrādās, ka budžets savā kopējā lielumā 1923. gadā pat nedaudz samazinājies salīdzinājumā ar 1920. g. (no 8,4 mljrd. zelta marku līdz 8 mljrd. marku), bet nodokļu maksājumi pazeminājušies no 3,2 mljrd. marku līdz 910 milj. marku. Tātad nodokļi 1923. gadā deva ievērojami mazāku ienākumu daļu nekā 1920. gadā. Tas bija tiešs Vācijas monopolistu politikas rezultāts, kuri spēlēja uz markas vērtības krišanu.

Otrs kanālis, pa kuru norisinājās emisija, bija lielkapitāla milzīgā kredītešana, ko veica Reichsbanka ar visādiem ieganstiem, tajā skaitā, lai financētu pretestību sabiedrotiem Ruras okupēšanā. Reichsbankas veiktā kredītešana bija tieša dāvana finanču magnātiem, jo kredīta lietošanas laikā marka paspēja nokrist vērtībā simtiem un tūkstošiem reižu, pie tam sakarā ar maksājumu bilances pasivitāti un valūtas spekulāciju markas valūtas kurss krita vēl ātrāk nekā tās vērtība, izteikta preču indekā. Tā rezultātā kļuva izdevīgi izvest preces par dempinga cenām, izvest no Vācijas vispār jebkuras vērtības. Bet tas tomēr nespēja radikāli uzlabot maksājumu bilanci. Katastrofali ātra markas kursa krišana notika 1923. gadā. 1923. g. augusta sākumā dolars mak-

sāja 1 milj. marku, augusta beigās — 10—11 milj. marku, septembra beigās — 160 milj. marku, oktobra vidū — 4—5 mljrd. marku, oktobra beigās — 72,5 mljrd. marku, bet pēc tam dolara kurss sasniedza 4 biljonus marku. Rezultatā markas vērtība bija kritusi *biljonu* reizi. Markas vērtības krišanas tempi šāka pārsniegt emisijas tempus. Naudas masas reālā vērtība arvien vairāk krita un 1923. g. beigās bija pavisam 300—400 milj. marku, kamēr 1919 g. beigās tā vēl bija apmēram 5 mljrd. marku. Darba alga markās zaudēja katru nozīmi, nekāds mēģinājums prasīt tās izmaksāšanu pēc cenu indeka nevarēja dot rezultātu, jo katra diena pazemināja tās reālo lielumu vairākas reizes. Budžeta ieņēmumi arī zaudēja savu reālo nozīmi. Zemnieki par markām atsacījās pārdot savus produktus. Vidējie slāņi bija aplaupīti, viņu naudas uzkrājumi samazināti līdz nullei. Spekulācija pieauga, tirgus un visa saimniecība bija pilnīgi dezorganizēta. Valsts iekšienē sāka apgrozīties ārzemju valuta. Tikai finanču magnāti, uzpērkot par miljardiem papīra marku namus, fabrikas, rūpnīcas, ārzemju valutu, ieguva no finānciālā sabrukuma. Vāciju tās finanču magnāti noveda līdz saimnieciskai katastrofai. Brieda revolucionāri notikumi. Proletariāta mēģinājums pārgrozīt lietas gaitu ar revolucionāru uzstāšanos piedzīvoja sakāvi aiz socialdemokrātijas nodevības. Anglijas, Francijas un ASV finanču magnāti, bīdamies no īstas Vācijas demokratizācijas un paredzot, ka izdosies «pieradināt» vācu reakcionārus, sniedza Vācijai plašu atbalstu un deva tai kredītu valūtas stabilizācijai.

PAPĪRA NAUDAS VĒRTĪBAS KRISANA FRANCIJĀ NO 1914. LĪDZ 1926. G.

Francijā, tāpat kā citās zemēs, 1914.—1918. g. karš radīja milzīgu budžeta deficītu. 1913. g. budžets bija 5,1 mljrd. franku. Budžeta ieņēmumi pa kara gadiem pieauga līdz 6,7 mljrd. franku 1918. gadā, bet izdevumi šajā gadā līdzinājās jau 54,5 mljrd. franku. Budžeta deficīta suma par 1914.—1918. g. bija milzīga — 136 mljrd. franku. Šo deficītu sedza ar aizņēmumiem un papīra naudas emisiju. Pāreja uz papīra naudas apgrozību tika izdarīta tūlīt pēc kara sākuma: banknošu apmaiņu pret zeltu atcēla, un valdība likumdošanas kārtībā paaugstināja emisijas robežas. Kā mēs jau norādījām, Francijas emisijas sistēma neprasiya noteiktu emisijas nodrošinājuma procentu zeltā. Tāpēc formāli Francijā pat nenācās grozīt banku likumdošanu. Pavi-

sam Francijas bankas banknotes atradās apgrozībā (decembra beigās):

Gadi	Milj. franku
1913	5 719
1914	9 968
1915	13 219
1916	16 585
1917	22 340
1918	30 255

Tādējādi kara laikā naudas apgrozība pieauga apmēram 5 reizes. 1918. g. beigās preču cenas pieauga apmēram $3\frac{1}{2}$ reizes. Bet pretstatā Vācijai franka ārējais valutas kurss pazeminājās daudz mazākā mērā. Par 1914.—1918. g. franka kurss nekad nekrita vidēji vairāk kā par 12—13%, bet ap kara beigām franka kurss bija pavisam 6—7% zemāks par pirmskara kursu. Atsevišķos gadījumos bija arī lielāka krišana, kas sasniedza līdz 21% zem paritātes (Cīrihē 1917. g. jūlijā). Franka kursa stabilitāte, neraugoties uz tā vērtības krišanu iekšzemē, izskaidrojama galvenokārt ar Amerikas kredītiem, kurus piešķīra ar speciālu nolūku noturēt franka kursu. Franču finanču kapitāls, kas piešķīra milzīgus aizdevumus visai Eiropai, centās visiem līdzekļiem uzturēt franka ārējo kursu, lai parādus un procentus saņemtu pēc iespējami augstāka kursa. Neraugoties uz to, ka Francija izgāja kā uzvarētāja, kara beigšana nenovēda Franciju pie finanģialas labklājības un cietas valūtas. Budžeta deficīts samazinājās, tomēr 1920. gadā tas bija 42,8 mljrd. franku, bet 1923. gadā — 13 mljrd. franku. Naudas apgrozība nostabilizējās 36—37 mljrd. franku līmenī. Bet franka kurss krasi krita — vairāk nekā par 70%. 1923. g. beigās franks bija 27% pret zelta paritāti. Tas izskaidrojams ar to, ka ar kara izbeigšanos ASV pārstāja sniegt kredītu franka kursa noturēšanai. Tālāk kara parādu maksājumi un pasīvā tirdzniecības bilance izsauca zelta aizplūdumu no Francijas. Visu XX gs. līdz 1920. g., tajā skaitā arī kara gados (izņemot 1915. g.), zelta imports Francijā pārsniedza eksportu. Bet par 1920. un 1921. g. Francija zaudēja vairāk par pusmiljarda franku zeltā. Kurša krišana izsauca preču cenu celšanos iekšzemē. No 1924. g. no jauna sākas naudas masas pieaugums. Franka kurss tik tālu nokrita, ka nācās ar ASV noslēgt speciālu 100 milj. dol. aizņēmumu kursa noturēšanai. Banknošu apgrozība palielinās no 37 263 milj. franku 1923. gadā līdz 52 449 milj. franku 1926. gadā. Franka kurss nokrīt līdz 12,8% pret paritāti 1926. g. vidū. Cenas krasi pieaug. Francija pārdzīvo

istu inflāciju. Tajā pašā laikā rūpniecības produkcija 1926. gadā izrādās 2—2½ reizes lielāka nekā 1919. gadā un par 20—30% lielāka nekā 1913. gadā. Naudas apgrozības dezorganizāciju radīja šādi cēloņi: valdība uzņēmās saistību atlīdzināt visus zaudējumus, ko nodarījis karš (1919. g. 17. aprīļa likums), uzskatot, ka šos izdevumus pēc tam segs Vācija. Zaudējumu atlīdzināšanai periodā no 1919. līdz 1926. g. Francija iztērēja 130 mljrd. franku (te neietilpst pensijas un citi izdevumi). Bet Vācija nolēma sabotēt reparāciju maksāšanu un nobiedēja uzvarētāju zemju valdības ar to, ka reparāciju smagums izsauks revolūciju. Francija nesaņēma maksājumus, uz kuriem tā agrāk cerēja. Zaudējumus sedza no Francijas budžeta. Nesapēmis maksājumus no vāciešiem, Francijas finanču kapitāls nolēma visu saimniecības atjaunošanas izdevumu smagumu (uz ko, jāsaprot, ļoti iedzīvotājiem lielie spekulanti, baņķieri un rūpnieki) pārliegt uz tautas masām. Sīkburžuāzijas partijas, kurām parlamentā bija vairākums, cēla iebildumus pret netiešo nodokļu pieaugumu, bet nebija spējīgas mobilizēt masas cīņai pret lielkapitālu. Kamēr norisinājās parlamentārais sajukums, valdība, kurā no 1925. līdz 1926. g. nomainījās vienpadsmit finanču ministru, sāka segt budžeta deficītu ar papīra naudas emisiju. Nerodot iespēju izdarīt spiedienu uz masām ar netiešiem nodokļiem, lielburžuāzija nolēma nostāties uz inflācijas un franka kursa graušanas ceļa. Francijas finanču magnāti nolēma, pirmkārt, ka inflācija tieši uzliks budžeta deficīta smagumu tautas masām, otrkārt, ka inflācija sabiedēs sīkburžuāziju un tā metīsies lielkapitāla apkampienos, prasīs «stingru varu», treškārt, ka inflācija un franka kursa krišana uz ilgu laiku sagraus kreisās valdības prestižu un nodrošinās varu uz ilgu laiku visreakcionārākiem buržuāzijas slāņiem. Izejot no tā, franču lielburžuāzija radīja biržā mākslīgu franka kursa pasliktināšanu un sāka pārvest savus kapitālus uz ārzemēm, izsaucot ar to arī tālāko franka kursa krišanu un vienlaicīgi paniku biržā, tirdzniecībā, sīkburžuāzijas vidū. No Francijas toreiz izvestos kapitālus novērtē 40 mljrd. franku apmērā. Ar šiem soļiem lielkapitālam izdevās gāzt kreiso partiju valdību. Pie varas nāca lielburžuāzijas valdība — Puankarē valdība. Puankarē valdības nākšana pie varas noveda pie noteikta spiediena uz tautas masām, pie krasas netiešo nodokļu paaugstināšanas. Ar šo līdzekli lielburžuāzijas valdībai izdevās segt daļu parāda Francijas bankai un panākt naudas apgrozības samazinājumu. Tika sagatavota franka stabilizācija, kuru arī izveda no 1926. līdz 1928. g.

Tādējādi pirms pāriešanas uz cietu valutu finanču kapitāla iespaidīgās aprindas Francijā nolēma kļūt bagātas inflācijas ceļā, vidējo slāņu ekspropriācijas, vidējo rantjē slāņa pavājināšanas, darba algas inflatoriskas pazemināšanas ceļā.

Bez tam finanču kapitāls mēģināja franka kursa pazemināšanas ceļā palielināt franču preču konkurences spēju ārējā tirgū.

PAPĪRA NAUDAS VĒRTĪBAS KRĪŠANA ANGLIJĀ NO 1914. LIDZ 1925. G.

Anglijas banka bija spiesta pārtraukt banknošu apmaiņu, jau pirmajās dienās pēc 1914. g. pasaules kara sākuma banka nevarēja apmierināt visus pieprasījumus pēc zelta. Valdība slēdza bankas uz 5 dienām un izdeva likumu, kas atceļ R. Pila 1844. g. aktu: Anglijas bankas banknote pārvērtās neapmaināmā banknote. Valsts kases izdevumu segšanai valdība sāka izlaist īpašas «currency notes», kuras pasludināja par likumīgu maksāšanas līdzekli līdzās banknotēm. Papīra naudas apgrozības kopējie apmēri ievērojami palielinājās, salīdzinot ar kara sākumu. Tā bija

1914. g. jūlija beigās 28,9 milj. sterl. mārc.

1916. g. decembra beigās 190 milj. sterl. mārc.

1918. g. decembra beigās 403,4 milj. sterl. mārc.

Tāpat papīra naudas apgrozība ap kara beigām palielinājās 14 reizi. Tā kā pirms kara apgrozībā atradās zelta monetas par apmēram 120 milj. sterl. mārc. (kuras kara laikā no aktīvas apgrozības bija izspiestas), tad kopējie naudas apgrozības apmēri, jāpieņem, palielinājušies apmēram 3 reizes. Bez tam līdz ar banknotēm un «currency notes» plaši apgrozījās valsts kases īstermiņa vekseli, kas bija izlaisti apmēram par 1 mljrd. sterl. mārc. lielu sumu. Kara laikā cenas palielinājās nedaudz vairāk par divām reizēm. Bet sterliņu mārciņas kurss krita neievērojami — par 2—3%. Anglija bija ļoti ieinteresēta savas valutas augsta zelta kursa noturēšanā. Anglijai bija investīcijas visā pasaulē, un tā saņēma no tām ievērojami lielāku ienākumu nekā no ārējās tirdzniecības. Anglija bija ieinteresēta arī, lai saglabātu sev pasaules norēķinu centra lomu, kas atnesa Anglijai lielu labumu, deva tai iespēju rīkoties ar svešiem līdzekļiem. Anglijas valdība sākumā lika priekšā, bet pēc tam arī piespieda angļus — amerikāņu vērtspapīru īpašniekus — nodot tos valsts kasei. Tādā ceļā izdevās sa-

vākt vērtspapirus par 3 mljrd. sterl. mārc. Bez tam mārciņas kursa noturēšanai tika izmantoti Amerikas krediti, ko piešķīra Morgana banka. Tālāk Anglijas banka vāca savas velvēs zeltu no visas pasaules (tajā skaitā arī no Krievijas). Anglijas bankai izdevās palielināt savas zelta rezerves, bet visumā Anglija kara laikā daļu sava zelta tomēr zaudēja. Mārciņas augstais zelta kurss saglabāja kara laikā anġļu rantjē kapitāla un viņu saņemamo procentu reālo vērtību, bet strādnieku šķīra cenu pieauguma rezultātā zaudēja vairāk par trešo daļu no savas reālās darba algas, bet atsevišķie tās slāņi daudz vairāk (tas pamatojas uz darba ministrijas oficiāliem datiem, kuri, protams, strādnieku labklājību pārspīlēja). Pēc kara beigām sterliņu mārciņas kurss krasī nokrita un 1920. g. beigās noslīdēja līdz 70% no savas paritātes. Tas izskaidrojams ar to, ka papīra naudas apgrozība turpināja pieaugt, bet līdzekļi kursa noturēšanai bija zināmā mērā izsmelti: ārzemju vērtspapīri bija jau realizēti, ASV pēc kara beigām pārtrauca piešķirt kredītu mārciņas kursa noturēšanai, Anglijas tirdzniecības bilānce bija pasīva. Sākās ļoti ievērojams zelta aizplūdums no Anglijas. Periodā no 1920. līdz 1925. g. Anglija izveda par 97 milj. sterl. mārc. zelta vairāk nekā ieveda. Pie tam Anglijas bankai tomēr izdevās saglabāt savus zelta krājumus vienā un tai pašā līmenī. Zelta aizplūšana no valsts notika apstākļos, kad iekšzemē papīra naudas masa turpināja pieaugt. 1923. gadā tā bija jau 427 milj. sterl. mārc., kamēr kara beigās tā bija tikai 400 milj. sterl. mārc. 1920. gadā cenas paaugstinājās, salīdzinot ar pirmskara cenām, 3 reizes. Tas bija mārciņas vērtības vislielākais krišanas gads. Pēc tam sākās zināma cenu pazemināšanās. 1923.—1924. g. cenas bija augstākas par pirmskara cenām 1,5—1,7 reizes, bet bezdarba pieaugšanas rezultātā reālās darba algas līmenis nebija augstāks kā kara periodā. Tie paši apsvērumi, kas izsauca Anglijas valdības noteiktus soļus sterliņu mārciņas kursa noturēšanai augstā līmenī kara laikā, piespieda Anglijas valdību pēc kara ieturēt stingru līniju mārciņas pirmskara kursa atjaunošanai.

ASV UN CITU VALSTU VALUTA PIRMĀ PASAULES KARA PERIODĀ

No pirmā pasaules karā karojošām zemēm nebija inflācijas tikai Amerikas Savienotās Valstīs. Milzīgie ASV naudas uzkrājumi deva iespēju financēt kara izdevumus un sniegt sabiedrotiem lielus kredītu dažādu kara materiālu un pārtikas piegādes veidā,

nekeroties pie inflācijas rakstura emisijas. ASV naudas apgrozība palielinājās no 3,7 mljrd. dol. 1914. g. septembrī līdz 5,2 mljrd. dol. 1918. g. decembrī. Naudas apgrozības pieaugums notika ar banknošu izlaišanu, un to izsauca ražošanas un preču apgrozījuma pieaugums. Cenas paaugstinājās, salīdzinot ar pirmskara cenām, apmēram divas reizes. Te izpaudās relatīvi lielāka zelta vērtības pazemināšanās, salīdzinot ar preču vērtību, tāpēc ka darba ražīgums zelta rūpniecībā pieauga ātrāk, tā procesa rezultāti, kurš notika pirms kara, ar visu spēku izpaudās preču paaugstināta pieprasījuma periodā. Cenu dinamika arī atspoguļoja augsto ražošanas konjunkturu kara periodā. Cenu pieauguma cēlonis atradās kā zelta pusē, tā arī preču pusē. Naudas apgrozības pieaugums te bija tikai preču cenu sumas un maksāšanas apgrozījuma pieauguma sekas. ASV zelta krājumi kara laikā ievērojami palielinājās. Tā federalo rezervju banku un valsts kases zelta krājumi cēlās (uz gada beigām) no 1914. g. līdz 1918. g. no 1206 milj. dol. līdz 2656 milj. dol. Tas bija tāpēc, ka pieplūda zelts no karojošām zemēm, kas norēķinājās ar ASV par precēm paaugstinātās cenās. Kara laikā ASV saglabāja zelta standarta sistemu, brīvu banknošu apmaiņu pret zeltu. Tikai 1917.—1919. g. zelta izvedums no ASV bija aizliegts: iestājušās karā, ASV katram gadījumam spēra soļus sava zelta krājuma aizsargāšanai. Pēc kara un līdz pat 1929.—1933. g. krīzei ASV naudas apgrozības apmēri svārstījās apmēram ap līmeni, kas bija sasniegts kara beigās. 1919. gadā ASV naudas apgrozība svārstījās starp 4,9 un 5,4 mljrd. dol. Sekojošos gados tā reti pārsniedza 5,5 mljrd. dol., paliekot parasti 5 mljrd. dol. līmenī. Tajā pašā laikā ASV zelta krājumi pēdējos gados krasi turpināja pieaugt un sasniedza pāri par 4 mljrd. dol. lielu sumu. Tas izskaidrojams ar to, ka kara laikā ASV pārdeva preces sabiedroto valstīm galvenokārt uz kredita, bet pēc kara ASV sāka saņemt maksājumus par sniegtajiem kredītiem. Te liela nozīme bija arī kapitalu bēgšanai no Eiropas — kapitāla cenšanās atrast drošu patvērumu. Milzīgais zelta krājuma pieaugums ASV deva tām iespēju izpildīt lielu lomu valutu stabilizācijā citās zemēs.

Cenu pieaugumu kara laikā neitralajās zemēs — Holandē, Šveicē, Zviedrijā, Danijā, Norveģijā — arī nevar piedēvēt inflācijai. Cenu pieaugumu šajās zemēs izsauca vispirms preču pieprasījuma pieaugums, preču pārsūknešana uz karojošām zemēm. Tādējādi valutu stāvoklis kara laikā un pēckara periodā diezgan krasi atšķīrās divās valstu grupās. Visās karā piedalījušās val-

stīs, izņemot ASV, — valutu sabrukums, ASV un lielākā daļā neitrālo valstu — zelta standarta saglabāšana.

Aprakstītā papīra naudas inflācijas aina dažādās zemēs ļauj tāsīt dažus vispārējus secinājumus par (ekonomisko) attiecību raksturu valutas vērtības krišanas periodā.

PAPĪRA NAUDAS VĒRTĪBAS KRĪŠANAS EKONOMISKĀS UN SOCIALĀS SEKAS

Naudas mehānisma sagraušana ar papīra naudas inflāciju atbilst tikai valdošās, kapitalistiskās šķiras noteiktu grupu interesēm un arī tad līdz zināmai robežai. Visizdevīgākā pozīcija inflācijas laikā ir lielkapitalam. Tas, pirmkārt, tieši izmanto papīra naudas emisiju savu resursu palielināšanai; otrkārt (tas ir viens no svarīgākiem un galveniem momentiem), būdams zemes lielākās un izšķirošākās rūpniecības daļas īpašnieks, lielkapitāls ārkārtīgi ieinteresēts reālās darba algas pazemināšanā, ko panāk, kritot papīra naudas vērtībai; treškārt, rodot iespēju plaši spekulēt un noteikt zemē spekulācijas virzienu, lielkapitāls iedzīvojas no tās trakā naudā, izputinot sīkkapitalistu masu; ceturtkārt, ārdot sīko un vidējo kapitalistu pozīcijas, lielkapitāls rada labvēlīgus apstākļus kapitāla centralizācijas pastiprināšanai.

Uz inflācijas peļņas pamata izaug lielākie kapitalistiskie koncerni un kombināti. Inflācija Vācijā pirmā pasaules kara periodā un pēc kara izaudzēja lielākos vācu kapitalistus. Piemēram, pēc kara izveidojās pazīstamais Stinesa koncerns, kurā ietilpa lielākie kalnrūpniecības un metalrūpniecības uzņēmumi, betona rūpnīcas, margarīna fabrikas, laikraksti, cukura, naftas, papīra, papīrosu fabrikas un rūpnīcas, tvaikoņu sabiedrības utt. Pats Stiness personīgi piedalījās ar saviem kapitāliem 1585 uzņēmumos. Milzīgus kapitālus saņēma Stiness kā peļņu no operācijām ar ārzemju valutu, kuras tieši grāva vācu marku. Šīs operācijas izdarīja ar valsts varas tiešu līdzdalību. Tādējādi ar paātrinātu metodi, izputinot sīko un vidējo rūpniecību, inflācija veicina kapitāla centralizāciju un koncentrāciju.

Inflācija izdevīga arī lielajiem agrāriešiem, kas nodarbojas ar eksportu un spēlē uz iekšzemes un pasaules tirgus cenu starpību, kas parasti saistīta ar inflāciju. Bez tam, ciktāl liels zemes īpašums bieži saistīts ar lieliem parādiem, naudas vērtības krišana agrāriešiem ir tieši izdevīga.

Budžu elementi laukos tāpat iegūst no inflācijas.

«Tā nav pasaka, ka 1923. gadā telefona tālsatiksmē, kas savienoja Berlīni ar lauku apvidiem, zināmās stundās vienmēr bija pārslogota, jo zemnieki prasīja Berlīnei par dolara kursa stāvokli un deva rīkojumus savam bankierim par to vai citu akciju pirkšanu.»¹

«Zemnieks daudz agrāk par izglītoto pilsētnieku izprata, kurp ved markas pastāvīgā krišana, — saka tas pats autors. — ... No pilsētas uz laukiem devās paklāji, klavieres, bufetes un dažādi citi zemnieka dzīves veidam sveši priekšmeti. Bez tam tika uzpirkti dažādi audumi, un beidzot zemnieks atrada ceļu uz juvelieri.»² Budziskā laucinieku daļa prot izmantot inflāciju un tautsaimniecības sabrukumu savās interesēs.

Vidēji turīgā laucinieku daļa no cenu pieauguma sākumā it kā iegūst, bet, nesaskaroties tik tuvu ar tirgu kā budži, vidējie zemnieki neprot tik ātri naudu pārvērst precēs un, valūtai stipri kritot, paliek ar vērtību zaudējušiem papīriņiem. Nereti tā rezultāts ir vidējā zemnieka saimniecības sašaurināšanās un tās preču ražošanas ievērojama samazināšanās. Vissmagākā stāvoklī atrodas trūcīgā zemniecība, kurai daļa ienākumu ir darba alga un kura ne tik daudz pārdod produktus, kā tos pērk. Trūcīgo zemnieku cenšanās noturēties uz sava mazā zemes gabala te noved tikai pie to tālākas verdzināšanas, izputēšanas un izstumšanas no laukiem.

Strādnieku šķira ir visas tās peļņas un pasakaino bagātību avots, kuras uzkrāj monopolistu saujiņa valūtas vērtības krišanas periodā.

Pārmērīgai papīra naudas izlaišanai nenovēršami iet līdz cenu paaugstināšana, bet darba spēka cena, kā jau norādīja Markss vēstulē Engelsam (uz ko mēs atsaucāmies), paaugstinās ievērojami lēnāk nekā pārējās cenas; no tā izriet ekspluatācijas normas pieaugums, virsvērtības lieluma pieaugums, ko piesavinās kapitalisti, pastāvot papīra naudas apgrozībai.

Vācu buržuaziskais žurnāls «Wirtschaftsdienst» (1923. g. 29. martā) inflācijas periodā bija spiests atzīt: «Fabrikants vai tirgonis nosaka savai precei cenu, kas aprēķināta atbilstoši ārzemju valūtas kursam vai uz atražošanas izmaksu pamata, vai arī, beidzot, cenu, ko noteikusi viņa savienība. Viņš nepārtraukti

¹ Р. Левинсон, Перемещение капиталов в западной Европе, 1926. г. изд., 127. лpp.

² Turpat, 2. лpp.

pie tam atkārtro skaistus vārdus par prasību pēc taisnīguma, bet viņš nekādā gadījumā nesliecas atzīt, ka strādniekam ir tāda pati tiesība uz darba algu zeltā vai tā darba spēka atražošanas izdevumiem vai arī uz tarifu, ko noteikusi strādnieku savienība. Gluži pretēji, viņš tam pretojas visiem līdzekļiem, kādi tikai ir viņa rīcībā.» Šī buržuaziskā žurnāla atzišanās pilnīgi atbilst īstenībai.

Kapitalisti visādi izmaņto naudas vērtības krišanu, lai pazeminātu darba spēka realo cenu. Strādnieki divkārti cieš: pirmkārt, tāpēc, ka viņiem nav iespējams atturēties no savas specifiskās preces pārdošanas, otrkārt, viņi pārdod savu darba spēku uz kredīta un saņem tā cenu vēl vairāk vērtībā kritušā papīra naudā.

Pēc pirmā pasaules kara daži strādnieku slāņi panāca darba algas izmaksu pēc nosacīta dzīves izmaksas indeka. Bet, naudas vērtībai ātri krītot, tas strādniekiem gandrīz neko nedeļa.

Naudas vērtībai krītot ātrā tempā, strādnieku nenovēršami gaida bada pilna eksistence, neraugoties uz papīra naudas miljardiem, ko viņš saņem. Tajā pašā laikā peļņas norma pieaug.

Darba spēka cenas pazemināšanās nozīmē ražošanas izmaksu samazināšanos un ir viens no faktoriem, kas dotajā zemē padara preču cenas zeltā zemākas nekā citu zemju preču cenas zeltā, kurās nav papīra naudas apgrozības vai kurām nav tik stipri vērtībā kritušas naudas apgrozības.

Zemais darba algas līmenis rada pamatu zemām preču cenām zeltā, kas padara eksportu izdevīgu. Kapitalistiem šajos apstākļos izdevīgi pārdot uz ārzemēm preces par cenām, kas zemākas nekā pasaules cenas, par dempinga cenām. Šajā gadījumā kapitalisti, pateicoties iekšējo un pasaules cenu starpībai, saņem peļņas normu, lielāku par parasto. Tādējādi dempingu izdara uz strādnieku šķiras rēķina, ievērojami pazeminot darba spēka cenu, salīdzinot ar tā vērtību.

Tajā laikā, kad plašu iedzīvotāju masu grimšana nabadzībā dod milzīgas eksporta premijas kapitalistiem, tā rada pašiem darba ļaudīm tādas apstākļus, ka viņi tiek paātrināti eksportēti uz «savu sentevu zemi».

Šķiru attiecības ārkārtīgi paasinās. Pastiprinās strādnieku un trūcīgo zemnieku cīņa pret buržuaziju un budžiem, pieaug pretrunas valdošā šķirā. Pieaug pretrunas starp dažādu zemju kapitalistiem. Dempings paasina konkurenci pasaules tirgū. Rezultatā ir vai nu atbildes dempings, vai virkne ierobežojošu

muitas pasākumu (specialas muitas pret valsti, kas praktizē dempingu). Tiek vests ekonomiskais karš.

Inflācija sagrauj iekšējo preču apgrozību. Preču un ārzemju valūtas normalu pārdošanu nomaina vistrakākā spekulācija uz iespējamo naudas krišanu.

Preču apgrozība kļūst par spekulācijas lietu. Cenu un kursu krišana un strauja kāpšana galu galā noved pie tā, ka kļūst neizdevīgi pārdot krītošā iekšzemes valūtā. Lielkapitāls «normālas» pārdošanas sfērā sāk atklāti iet uz krītošās valūtas izpīšanu pat ar ārzemju valūtas palīdzību. Tā, piemēram, Tisena (Vācijā) tirdzniecības sabiedrība 1920. gadā prasīja samaksai par precēm 50% ārzemju valūtā.

Tiek iznīcinātas arī kredīta attiecības, kredīts krītošā valūtā kļūst bezjēdzīgs. Ja valūtas krišanas procents par laiku, uz kādu kredīts piešķirts, augstāks par procentu, ko ņem par kredītu, tad parādnieks atdod mazāk, nekā viņš paņēmis. Izveidojas procents par labu nevis kredītoram, bet parādniekam.

Tomēr, kad kā parādnieks uzstājas lielkapitāls, valūtas vērtības krišana nemulsina valsts bankas. Tās iziet uz to, lai šajā formā lielkapitālam izsniegtu tiešas dāvanas.

Vācijā 1923. gadā privatbankas ņēma par aizdevumiem 1—6% dienā (t. i. no 400 līdz 2000% gadā), bet Reichsbankas diskonta likme bija:

No 1922. g. 28. jūlija	6% gadā
„ 1922. g. 27. septembra	8% „
„ 1922. g. 3. novembra	10% „
„ 1923. g. 18. janvāra	12% „
„ 1923. g. 23. aprīļa	19% „
„ 1923. g. 2. augusta	30% „
„ 1923. g. 15. septembra	90% „

No šās Reichsbankas prakses iedzīvojas kā lielrūpnieki, tā privatās bankas, kas saņēma naudu par niecīgu procentu, bet pēc tam izdalīja to saviem klientiem par augsto brīvā naudas tirgus procentu. Reichsbanka pēc būtības noteica «negatīvu aizdevu procentu», jo patiesībā Reichsbanka viscaur cieta zaudējumus no saviem aizdevumiem.

Valūtas krišana, ko paātrina kapitalistiskā spekulācija, savas attīstības noteiktā pakāpē rada grūtības arī lielkapitālam: jebkurš kapitāls, kas atrodas naudas formā, krīt vērtībā gandrīz vai momentāni.

No tā izriet: 1) kapitālu bēgšana uz zemēm ar cietu valūtu un 2) kapitālu iesaldēšana. Ar spekulāciju uzkrātie kapitāli sa-

mērā ar aizvien lielāku valūtas krišanos vai nu bēg uz ārzemēm, vai aiziet no apgrozības, «iesaldējoties» kādā vērtīgā mantā: imobilijās, vērtsliektās utt.

Kļūst izdevīgas tikai nozares, kur apgrozības ātruma pieaugums pārsniedz vērtības krišanas tempu. Peļņas lielums sāk pieņemt gadījuma raksturu, kas bieži saistīts ar virzienu, kādu ņēmusi emisijas straume. Kapitāls sāk tiekties uz nozarēm ar ātrāku apgrozību — visvairāk uz apgrozības sferu.

Kredits, kam bijusi milzīga loma peļņas normas izlīdzināšanā un ražošanas spēku pārdalē, gandrīz pilnīgi zaudē nozīmi.

Ražošanas cena stipri deformējas. Papīra naudas vērtības sistematiska krišana ļoti stipri traucē kapitalistiska regulējošā mehānisma darbību un aizvien vairāk ierobežo iespējas ar «normalām» metodēm izspiest virsvērtību no strādnieku šķiras.

Vērtības krišanas tempam ir milzīga nozīme visu šo parādību attīstībā. Bet vērtības krišanas temps atkarīgs ne tikai no naudas emisijas tempa vien. Pastiprinātā emisija bieži saistīta ar neražīgā patēriņa pieaugumu un tātad preču piedāvājuma samazinājumu. Mēs norādījām uz virkni tendenču, kas rada preču piedāvājuma samazinājumu (vidējie zemnieki, kapitālu bēgšana, aiziešana no ražīgās darbības, lai nodarbotos ar spekulāciju). Pati spekulācija ar precēm arī samazina piedāvājumu, palēninot to kustību uz patērētāju: preces bezgalīgi daudz reižu pāriet no viena spekulanta pie otra.

Tādējādi pati valūtas vērtības krišana rada virkni faktoru, kas izsauc šās vērtības pazemināšanās tālāku pastiprināšanos. Uz noteiktas tās pakāpes sākas paniska bēgšana no krītošās valūtas. Vērtībā kritusi nauda pakāpeniski kļūst arvien mazāk spējīga pildīt parastās naudas funkcijas.

Visas tās funkcijas, kurās nauda figurē kā sabiedriskās bagātības tiešs iemiesojums, var pēc .to dabas izpildīt tikai ista nauda — zelts, un tikai uz laiku zināmās robežās tā vietā var figurēt tā atvietotājs. Pieaugot vērtības krišanas procesam, šī iespēja papīra naudai atkrīt. Tās kā bagātību pārstāvja savākšana kļūst bezjēdzīga (bet tas savukārt izgrūž visu esošo papīra naudu apgrozības sferā un sekmē tās vērtības tālāku krišanu), apgrozība atsakās pieņemt papīra naudu arī kā maksāšanas līdzekli, ciktāl kredits kļūst neiespējams. Pat valsts iestādes kapitalistiskās zemēs nav spējīgas pretoties šim ekonomiskām likumsakarībām. Vācijā 1923. gadā valsts iestādes pašas diskreditēja savu valūtu, prasot daudzos gadījumos samaksu cietā valūtā.

Papīra nauda nekad nevar būt par vērtības mēru, bet tā var izteikt cenu mērogu, būt par aprēķinu vienību. Pieaugot tās vērtības krišanai, tā kļūst tāpat par nekur nederīgu aprēķina vienību, satrun starpposms starp vērtības mēru un cenām, aprēķinu sāk izdarīt «vecās» zelta markās, frankos utt. Saimniecība stichiski atjauno tiešu sakaru starp vērtības mēru, cenu mērogu un preču cenām, izsviežot laukā papīra starpposmu starp cenu zelta mērogu un preču cenām. Vētraine vērtības krišanas tempi var novest arī pie papīra naudas izspiešanas no tās pēdējā dabiskā patvēruma — apgrozības līdzekļa funkcijas. Iedzīvotāji vai nu sāk pārdot par cietu ārzemju vai zelta valutu, vai pāriet uz naturalo preču maiņu. Cietā valuta tiek slēpta. Stichiski var atjaunoties vecās vietējās vai ārzemju valūtas pilnvērtīga apgrozība. Par tā piemēru var derēt ir tas, ka franču revolūcijas laikmetā atjaunoja zelta valutu, ir tas, ka vērtībā kritušo marku izspieda ārzemju valuta Vācijā 1923. gadā.

Sagrautā naudas sistema kļūst par kavēkli kapitalistiskās atražošanas normalas gaitas realizēšanai. Kapitalistiskā uzkrāšana ierobežojas.

Beidzot jāatzīmē, ka, valūtas vērtībai krītot ātros tempos, stipri pazeminās tās efektivitate arī emisijas ceļā iegūstamā ienākuma apmēra ziņā. Emisija kā finanču resurss kļūst maz izdevīga. Emisijas efektivitate Vācijā 1923. gadā bija:

Reichsbankas emisija 1923. gadā

	Miljardos papīra marku	Miljonos dolaru	Ienākums dolāros no katrēm 100 milj. marku mē- neša pēdējā nedēļā
Janvaris	704	41,9	3 246,7
Februāris	1 528	60,0	4 405,3
Marts	2 006	95,9	4 784,7
Aprīlis	1 028	40,5	3 359,1
Maijs	2 018	39,9	1 785,7
Junijs	8 727	74,9	714,3
Julijs	26 303	83,9	133,9
Augusts	619 725	113,3	14,3
Septembris	27 565 465	227,7	0,7
	28 227 536	773,0	—

Ja janvarī 100 milj. marku vēl deva 3247 dol., tad septembrī tie jau bija 0,7 dol. Naudas iespiešana sāka maksāt vairāk, nekā

bija ienākums no tās emisijas. Tāpēc noteiktā naudas vērtības krišanas stadijā papīra naudas emisija kļūst bezjēdzīga. Bet te jāņem vērā, ka lielburžuazija ieinteresēta neatkarīgi no emisijas tieša finanču efekta izmantot visu inflācijas radīto attiecību sistemu (reālās darba algas pazemināšana, kapitāla paātrināta centralizācija utt.). Tāpēc vērtībā krītoša valuta var pastāvēt arī ievērojami pazeminot finanču efektu no tās emisijas.

Goutri atzīst, ka «Inflācija pati par sevi ir populāra saimnieciskās aprindās tāpēc, ka tā dod augstu peļņu, un viņas to rekomendē tāpēc, ka tā nozīmē aktīvu tirdzniecību un tāād pieaugušu peļņu.»¹

Krītošas valūtas likvidēšanas nenovēršamība ļoti cieši saistīta 1) ar masu pretošanos pilnīgi nepanesamam inflācijas slogam un 2) ar to, ka inflācija kļūst par šķērslī kapitalistiskās uzkrāšanas pieaugumam un rada ražošanas dezorganizāciju un kapitālu iesaldēšanu. Piemēram, Vācijā 1923. gadā šķiru attiecības tiktāl paasinājās, ka vācu buržuazija atradās reālu valsts varas zaudēšanas briesmu priekšā.

No visa sacītā skaidrs, ka inflācijas saimniecībai ir savas robežas, kas pastāv visas valsts kapitalistiskās ekonomikas sagraušanā un masu pretestībā. Nepavisam nav taisnība buržuaziskiem ekonomistiem, kuri attīstīja idejas, ka iespējama bezgalīga valūtas vērtības krišanās un pie tam normalas atražošanas saglabāšana. Viss, kas iepriekš sacīts par valūtas vērtības krišanas likumiem, ļauj precīzāk noteikt inflācijas būtību.

JAUTĀJUMĀ PAR INFLĀCIJAS BŪTĪBU

Daudzi autori finanču literatūrā domā, ka, runājot par inflāciju, viņi ar to pilnīgi skaidri raksturo naudas apgrozības stāvokli un cēloņus, kas šo stāvokli rada. Bet tas tā nav.

Buržuaziskā literatūrā katrs autors ieliek šajā terminā dažādu saturu, un ļoti bieži, kā tas izpaužas arī mūsu padomju literatūrā, lietojot šo terminu, tiek samainīta parādību analīze pēc būtības.

Kvantitatīvā skola zem inflācijas saprot katru cenu celšanos. Pēc tās domām cenu celšanos nevar vispār izsaukt nekas cits kā nesaskaņa starp naudas un preču daudzumu. No viņu viedokļa iespējama arī zelta inflācija. Inflācijas definīcijas «pa-

¹ P. Д. Ж. Г о у т р и, Деньги и кредит, 1930. г. изд., 202. лрр.

dziļināšana» jaunākos nominalistiskās-kvantitatīvās teorijas variantos lietu nelabo. Parasti te naudas apgrozību cenšas samainīt ar naudas ienākumiem un izdevumiem. «Inflācija būtībā ir patēriņa izdevumu pārmērīga palielināšana...»¹

Tādai inflācijas izpratnei ir tuvu arī metalisti. Inflācija, — sacīja Dīls, — ir «papildu pirktspējas palielināšanas izraisīta vispārējā cenu līmeņa celšanās». Tā pēc viņa domām var notikt, arī pastāvot metāla valutai, piemēram, stipri palielinot naudas krājumus zelta valūtas zemēs.²

Tādā inflācijas definējumā vienā kaudzē samet: cenu celšanos vispār, zelta vērtības krišanu, papīra naudas vērtības krišanos utt. Bet visas tās ir dažādas parādības, kuras nekādā gadījumā nedrīkst sajaukt. Acīm redzami maldīgi ir runāt par inflāciju kā par cenu līmeņa celšanos vispār. Tas nozīmē ignorēt visu sarežģīto cenu veidošanās procesu, kas saistīts ar cēloņiem, kuri ir preču pusē. Naudas kaudzi maina pret preču kaudzi. Ja pirmā ir lielāka par otru, tad no tā izriet cenu celšanās. Kvantitatīvistu nepavisam nesaprot to, ka zelta naudas kustība ir sekundāra, pakļauta preču kustībai, ka nevis cenu augstums atkarīgs no zelta naudas daudzuma, bet zelta naudas daudzums — no cenu augstuma.

Cenu līmenis zelta apgrozības apstākļos, pastāvot dotai zelta vērtībai, atkarīgs vienīgi no cēloņiem, kas ir preču pusē. Zelta nevar būt apgrozībā ne par daudz, ne par maz. Ne tāpēc cenas augstas, pastāvot zelta apgrozībai, ka zelta daudz, bet tāpēc zelta apgrozībā ir daudz, ka cenas augstas. Tādējādi, runājot par inflāciju, mums pilnīgi jāizslēdz no aplūkošanas zelta apgrozība. Uzdevums ir izpētīt tikai neapmaināmo banknošu un papīra naudas apgrozību. Bet arī šajos apstākļos — vai tad katru cenu līmeņa celšanos var nosaukt par inflāciju, bet cenu līmeņa krišanos — deflāciju?³

¹ P. Дж. Гутри, Деньги и кредит, 1930. г. изд., 203. лpp.

² Karl Diehl, Theoretische Nationalökonomie, III sēj., 1927. g. изд., 311. лpp.

³ Kvantitatīvās teorijas jaunākajos variantos no augstām pozīcijām, kuras it kā noliedz naudas apgrozības izšķirošo nozīmi, tiek attīstītas tezes, kas galīgi sajauc jautājumu par inflāciju: izrādās, ka pastāv ienākumu un peļņas inflācija un deflācija, ar kurām mēri vispārējā cenu līmeņa pārmaiņas. Pastāv preču un kapitalu inflācija un deflācija (sk. Keynes, A Treatise on Money, I sēj., 1935. г. изд., XI nod., 155.—156. лpp.).

Vārdus, protams, var lietot pilnīgi patvaļīgi, kā ienāk prātā, bet jāšaubās, vai no tā kļūs skaidrāks parādību saturs, kuras ar šiem vārdiem mēģina apzīmēt.

Marksistiskā literatūrā tā īpašā tautsaimniecības stāvokļa definēšanas mēģinājumu, ko saprot ar inflāciju, izdara E. Varga (priekšvārdā Šefera grāmatai «Klasiskie valūtas stabilizācijas gadījumi», 1923. g. izd.). Varga domā, ka inflācija — ir «negatīvas ražošanas bilances» rezultāts. Ja patēriņš (kur viņš pieskaita arī maksājumus uz ārzemēm) pārsniedz ražošanu, tad ir nenovēršama inflācija. Nepieciešamība izlaist papīra naudu izriet no nepietiekamas ražošanas.

E. Vargam taisnība tajā ziņā, ka viņš meklē apgrozības sfēras parādību izskaidrojumus ražošanā. Bet mēs domājam, ka nevar ignorēt patstāvīgu kustību iespēju apgrozības sfērā. Valdošās šķiras var iejaukties apgrozības procesā un zināmās robežās izmantot papīra naudu savās interesēs. Tikai ar cenu mehānismu un visas tautsaimniecības varmācīgu stohastisku reakciju naudas apgrozības sfēras stāvoklis tiks saskaņots ar ražošanu un preču apgrozības stāvokli.

Pilnīgi iespējama inflācija kā patstāvīga parādība arī paplašinātās atražošanas apstākļos.

Mēs varam pieņemt, ka notiek paplašinātās atražošanas process, ka daļa virsvērtības iet pastāvīgā kapitāla palielināšanai un ka tajā pašā laikā valsts sedz daļu no saviem izdevumiem nevis ar nodokļiem, bet ar pārmērīgu papīra naudas emisiju. Atskaitījums no darba algas valsts izdevumiem notiek, pazeminošā darba algu ar cenu paaugstināšanu.

Tas nozīmē papīra naudas emisijas pārmērīgas paplašināšanās iespēju neatkarīgi no tā, vai «ražošanas bilance» ir negatīva vai pozitīva un vai atražošana ir paplašināta vai sašaurināta. Ka šim piemēram ir nozīme dzīvē, mums rāda Francija, kur inflācija pēc pirmā pasaules kara notika, ievērojami pieaugot rūpnieciskai ražošanai. Inflāciju izsauca valsts budžeta deficīts, kuru nevarēja līdzsvarot vienīgi tāpēc, ka politiskais stāvoklis bija nestabils. Nespēdams tieši pārlīkt visu pēckara finanču smagumu uz strādnieku šķiru un sīkburžuaziju, lielkapitāls tomēr, izrādījās, spēja panākt to pašu ar papīra naudas emisiju. Tādējādi emisijas cēlonis nebija tikai valsts budžeta deficīts un nebija tikai pārmērīgs neražīgā patēriņa pieaugums, bet tas bija noteikts šķirisks to finanšu grūtību atrisināšanas veids, kuru priekšā toreiz atradās franču lielkapitāls.

Tajā pašā laikā var teoretiski iedomāties tādu saimniecības stāvokli, kad sašaurinātā atražošana neizsauks inflāciju.

Tas būtu iespējams tikai ar nosacījumu, ka nodokļu politika iziet ne vien no uzdevuma atrast avotu neražīgā patēriņa izde-

vumu segšanai, bet sprauž arī uzdevumu izņemt lieko naudu, kurai neatbilst kaut kāds materials segums (vai nu ražošanas līdzekļu, vai patēriņa līdzekļu veidā). Tādai nodokļu politikai vajadzētu pastāvīgi iepriekš uzminēt ražošanas tālāku samazināšanos. Ar šādu nosacījumu inflācijas nebūtu. Bet kapitalisma apstākļos tāda nodokļu politika maz ticama, ja neteiksim, neiespējama, jo tāda nodokļu politika prasa milzīgu naudas līdzekļu izņemšanu, kuri atbrīvojušies ražošanas sašaurināšanās rezultātā, vispirms no buržuazijas. To darīt finanču oligarchija nebūs ar mieru.

Ja jau valdošās šķiras nolemtu nostāties uz bezinflācijas saimniecības ceļa, pastāvot sašaurinātai atražošanai, tad viņas mēģinātu visu nodokļu aplikuma smagumu pārlīkt uz strādnieku šķiru un darba ļaudīm vispār. Bet tas buržuazijai radītu cita rakstura grūtības.

Arvien pieaugošā neražīgā patēriņa financēšana pilnīgi bez inflācijas kapitalisma apstākļos no valdošo šķiru interešu viedokļa visneertākā forma, jo te parādās neapslēpta tautas masu aplaupīšana. Praktiski buržuazija neražīgā patēriņa financēšanai parasti izmanto ir nodokļus, ir emisiju.

Viena vai otra paņēmiena izlietošanas pakāpe atkarīga no šķiru attiecībām.

I. Trachtenbergs savā darbā «Kara fināncialie rezultāti» sniedz naudas un realā kapitāla kustības analīzi kara periodā. Grāmatā parādīts, ka ražošanas struktūras pārmaiņa sakarā ar karu apkalpojošo nozaru attīstību nenovēršami noved pie tā, ka iedzīvotāji nespēj pilnīgi realizēt savus līdzekļus, bet valdošām šķirām paliek nerealizēti naudas uzkrājumi un amortizācijas summas. No tā izriet «naudas pārpilnība» un vieglā iespēja valstij mobilizēt līdzekļus un tajā pašā laikā no tā izriet kara fināncēm imanenti piemītošais inflācijas raksturs.

Kara fināncēšana tātad pati par sevi neatkarīgi no papīra naudas emisijas izmantošanas nozīmē inflācijas potenci uzkrāšanu. Piekrītot šiem atzinumiem, jāatzīmē, ka pat abstraktā analīzē vajadzētu ņemt vērā, ka līdz šim laikam praksē trūkst tāda inflācijas gadījuma, kas vienkārši būtu tās nesaskaņas rezultāts, kas kara ekonomikā automatiski rodas starp naudas resursiem un preču masām. Kapitalistiskā praksē valstis uzreiz stājas pie naudas zīmju iespiešanas mašīnas izmantošanas paņēmiena kara fināncēšanas nolūkos. Tas ir nenovēršams šķiru pretrunu rezultāts.

Un «vieglums», ar kādu valsts savāc naudas resursus, bieži

vien balstās uz lieki izlaistās naudas vērtības krišanās attīstību.

Nesaskaņā starp naudas resursiem un preču masu kara periodā liekai naudas emisijai nav maza loma, kā to rāda divu karu pieredze (un kā to apstiprina dati, ko min I. Trachtenbergs).

Imperialisma apstākļos buržuazija izmanto inflācijas ieroci ne jau neražīgā patēriņa segšanas mērķiem. Iespēja izmantot papīra naudu pārvēršas par nepieciešamību buržuazijai noteiktos šķiriskos apstākļos, kas saistīti ar kapitalistiskās ražošanas mūslaiku krizēm. Bet tas arī rāda, ka papīra naudas emisijas uzdevums nav tikai neražīgā patēriņa financēšana vien.

Ir zināmi daudzi gadījumi, kad izlaistās emisijas ievērojama daļa tieši nonāca kapitalistu kabatā «ražīgā kapitalistiskā patēriņa» organizēšanas mērķiem.

Piemērs ir Francija, kur saimniecības atjaunošanas darbus pēc pirmā pasaules kara financēja ar emisiju,¹ vai finanču rekonstruktīvās korporācijas miljardu krediti amerikāņu kapitalistiem 1929.—1933. g. krīzes laikā.

Tādējādi ne vienmēr papīra naudas emisiju izsauc neražīgais patēriņš.

Pareizi, protams, ka valdošās šķiras kapitalisma apstākļos parasti ķeras pie inflācijas vai rīkojas tā, ka vēlāk nav novēršama inflācija, kad uzdevums ir krasi palielināt neražīgo patēriņu (karš).

Būtu absolūti nepareizi, ja teiktu, ka visos šajos gadījumos nekādas citas izejas nav.

Proletariats te var likt priekšā citu jautājuma atrisināšanas programmu.

Šo momentu pasvītvoja vienīgi Ļeņins. Inflācijas pētītāji vai nu to pavisam ignorēja, vai (tie, kuri pat saprot inflācijas šķirisko saturu) nesaistīja ar pašu inflācijas būtību, ar tās saturu. Saprotams, var būt apstākļi, kuros inflācija ir objektīva nepieciešamība. Piemēram, sakarā ar traucējumiem visā naudas mehānismā krīzes rezultātā vai sakarā ar grūtībām, kas novedušas pie maksājumu bilances pasivitātes un nepieciešamo zelta rezervju trūkuma. Stihiski izveidojusies objektīvā ekonomiskā nepieciešamība daudzos gadījumos ir par cēloni inflācijai. Bet arī šajā gadījumā buržuazijas intereses ir šīs nepieciešamības

¹ Harold Moulton and Cleona Lewis, The French debt problem, 1926, 148. lpp.

svarīgs elements, un inflācija pilnīgi tiek izmantota valdošo šķiru interesēs.

Kapitalisma vispārējās krīzes apstākļos inflācijas īpatnējā izpausme, cenām krītot (piemēram, 1929.—1933. g.), vēl vairāk apgrūtina tās patiesās būtības izziņāšanu. Bet buržuaziskā politiskā ekonomija un banku vadītāji tādos apstākļos vēl vairāk gatavi pastāvēt uz to, ka inflācija ir vienkārši «cenu celšanās». Turpmāk tiks iztirzāti inflācijas gadījumi cenu krišanas apstākļos, tiks parādīts, ka tās patiesā būtība no tā maz pārmainās.

Uz te izteiktiem apsvērumiem pamatota kapitalistiskās inflācijas definīcija.

Kapitalistiskā inflācija ir valdošo šķiru tāda papīra naudas emisijas izmantošana kapitalistiskā saimniecībā — vienalga, vai to izsaukusi patiesa ekonomiska nepieciešamība vai to uzspiedusi apgrozībai valdošā kliķe, — kura ved pie papīra naudas vērtības krišanas, tautas ienākuma pārdalīšanas šo šķiru interesēs un pie ražošanas un preču apgrozības mehānisma dezorganizācijas.

Inflācija vislabāk parāda, ka buržuazijas apzinīgai iedarbībai valstī attiecībā uz naudu ir noteiktas robežas.

Kapitalistiskā valsts spējīga iedarboties uz naudas apgrozību, bet tā nespēj pārgrozīt, pārveidot naudas apgrozības dabu.

Naudas daba liek sevi just katrā mēģinājumā iedarboties uz naudas apgrozību. Naudas stichiskā reakcija uz tai uzspiesto kustību var radīt «spēku un materiālu masveidīgu izšķērdēšanu». Bet tas liecina par to, ka kapitalistiskā valsts ne tikai nav spējīga pārveidot naudas dabu, bet vienīgi zināmās robežās var iedarboties arī uz naudas sistēmas uzbūvi, lai cik vēlams tai arī te būtu «gribas brīvība» kapitalistiskās ekspluatācijas pastiprināšanai un noteiktu buržuazijas grupu atbalstīšanai.

VII NODAĻA

VALUTAS STABILIZACIJA

KAS IR STABILA VALUTA

Pāreju no krītošās valutas, kuras vērtība pazeminās, uz cieto valutu sauc par valutas stabilizāciju. Mums jāaplūko valutas stabilizācijas paņēmieni un formas un to realizēšanas veidi kapitalistiskās zemēs. Bet vispirms mums precīzi jākonstatē, kas ir stabilā valuta.

Inflatoriskas emisijas raksturīga iezīme ir valutas vērtības pazemināšanās un tās pastāvīgās svārstības, tās nestabilitāte. Acīm redzams, ka pretstatā tam par stabilu valutu mēs varam nosaukt naudu ar stabilu vērtību. No tā tūlīt izriet divi secinājumi: pirmkārt, nauda ar vislielāko vērtības stabilitāti ir vienīgi nauda, kurai ir iekšēja vērtība, pati naudas prece — zelts. Visāda veida naudas zīmēm (reprezentatīvā nauda), kurām nav iekšējas vērtības, pašām par sevi nevar būt pietiekamas stabilitātes. To stabilitāte īpaši jānodrošina, īpašiem līdzekļiem jānodrošina to reprezentatīvās vērtības pastāvība, t. i. zelta daudzums, ko tās reprezentē. Otrkārt, ja vislielākā stabilitāte ir zelta naudai, tad no tā izriet, ka absolūti stabilas valutas vispār nevar būt, jo zelta vērtība svārstās atkarībā no darba ražīguma kustības zelta rūpniecībā. Zelts tāpēc arī var būt par vērtības mēru, ka viņa paša vērtība mainās atkarībā no tā iegūšanai patērētā darba. Buržuaziskā kvantitatīvā naudas teorija par stabilu sauc tādu valutu, pie kuras pastāv preču cenu (cenu indeka) absolūta stabilitāte. Tāda stabilas valutas definīcija ir nepareiza, jo absolūta cenu stabilitāte ir neiespējama. Taču cenas un to vispārējais līmenis svārstās ne vien sakarā ar cēloņiem, kas ir naudas pusē. Preču pieprasījuma un piedāvājuma svārstības nevar izskaidrot ar naudas daudzuma svārstībām. Cenu svārstības pilnīgi iespējamas un nepieciešamas, pastāvot stabilai zelta valūtai,

preču ražošanas sfēras pārmaiņu ietekmē kā reakcija uz stichiski izveidojušos disproporciju saimniecībā, kā ciklisko svārstību izpausmē. Absoluta cenu stabilizācija nozīmētu tā vienīgā mehānisma iznīcināšanu, kas stichiski organizē saimniecību, kura pamatota uz privatīpašumu. No tā ir skaidrs, ka valūtas pirktspējas svārstības, ja tās neizsauc cēloņi, kas ir naudas pusē (valūta stabila attiecībā uz zeltu), — šīs svārstības nepavisam nenozīmē valūtas nestabilitāti. Stabila valūta — tā ir valūta, kas stabila attiecībā pret zeltu. Acīm redzot visstabilākā valūta līdzās zeltam ir valūta, kas sastāv no tādiem apgrozības līdzekļiem un maksāšanas līdzekļiem, kuri brīvi un bez ierobežojumiem tiek apmainīti pret zeltu. Bet kādā gadījumā neapmaināmu papīra valūtu var uzskatīt par stabilu? Vai ir patiešām stabila valūta, kas nemainīga attiecībā pret ārzemju zelta valūtu, citiem vārdiem, valūta ar stabilu vekseļa kursu? Vai tas nozīmē, ka valūta stabila attiecībā pret zeltu? Kapitalistisko zemju pieredze pierāda, ka ar mākslīgiem līdzekļiem, ierobežojot zelta apgrozības brīvību, operējot ar zelta rezervēm un aizņēmumiem ārvalstīs, var noturēt vekseļa kursu noteiktā līmenī, bet iekšzemē pie tam nav izslēgta valūtas vērtības krišanās sakarā ar papīra naudas lieku emisiju, salīdzinot ar to zelta daudzumu, kas nepieciešams iekšējai apgrozībai. Šajos faktos vienu buržuazisko teoriju pārstāvji atrod apstiprinājumu savai tezei, ka stabila valūta ir valūta ar stabilu pirktspēju; citu teoriju pārstāvji, izejot no absolūtas cenu stabilitātes neiespējas, uzskata, ka vekseļa kursa stabilitāte tad arī ir valūtas stabilitāte, ciktāl tā ir stabilitāte attiecībā pret zeltu. Trešie uzskata, ka stabila ir valūta, kuras zelta saturs (vekseļa kurss) mainās atbilstoši cenu svārstībām. Visas šīs teorijas nav pareizas. Protams, stabilitāte attiecībā pret cieto (zelta) ārzemju valūtu ir viena no nepieciešamām stabilās valūtas iezīmēm. Bet apstākļos, kad trūkst dotās valūtas brīvas apmaiņas pret zeltu, tā vēl nav pilnīga stabilitāte. Šajos apstākļos pilnīgas stabilitātes sasniegšana prasa, lai cirkulējošo papīra naudas zīmju daudzums atbilstu tās zelta naudas daudzumam, kas nepieciešama apgrozībai, lai tādējādi naudas pirktspēja varētu, tāpat kā pašāvat zelta valūtai, mainīties tikai aiz cēloņiem, kas atrodas preču pusē, bet nevis naudas daudzuma pusē. Tāpēc stabila valūtas attiecība pret zeltu, trūkstot brīvai valūtas apmaiņai pret zeltu, nozīmē:

1) cirkulējošo naudas zīmju daudzuma saskaņu ar apgrozībai nepieciešamā zelta daudzumu,

2) vekseļu kursa stabilitāti attiecībā pret ārzemju cieto (zelta) valutu.

Bet mākslīgi izsauktās zelta kursa svārstības atbilstoši cenu svārstībām novestu ne pie kā cita kā preču tirgus un naudas apgrozības dezorganizācijas. Tā nebūtu stabila, bet svārstīga valuta.

VALUTAS STABILIZĀCIJAS PAŅĒMIENI

Valutas stabilizāciju var izdarīt ar dažādām metodēm: 1) anulējot valutu, kuras vērtība kritusi, bez jebkādas kompensācijas tās turētājiem. Šo metodi citādi sauc par nulifikāciju. Anulētās valutas vietā sāk apgrozīties jauna valuta, kurai nav nekāda sakara ar šo anulēto valutu. Šī metode prezumē pilnīgu valutas vērtības krišanu pašā apgrozībā vai valsts tiešu nolūku ekspropriet naudas turētājus. Kā nulifikācijas piemēru var minēt asīgnātu anulēšanu, kuras bija izlaistas franču buržuāziskās revolūcijas laikā; 2) ar valutas devalvāciju, t. i. valutas stabilizāciju, pamatojoties uz pazemināto vērtību, salīdzinot ar tās vērtību pirms inflācijas. Devalvācija var notikt vērtībā kritušās valutas faktiski izveidojušās vērtības līmenī vai augstākā līmenī. Kā devalvācijas piemēru var minēt Vītes reformu Krievijā 1897. gadā vai franka devalvāciju 1926.—1928. g.; 3) ar atgriešanos pie agrākās valutas vērtības (pirms inflācijas) — šo metodi vēl sauc par revalorizāciju, t. i. vērtības atjaunošanu. To var sasniegt vienā paņēmienā vai vairākos paņēmienos, pakāpeniski paaugstinot valutas vērtību. Kā revalorizācijas piemēru var minēt angļu sterliņu mārciņas stabilizāciju 1925.—1926. g.

Ir arī jauktas stabilizācijas metodes. Tā, piemēram, marķas devalvācija 1923.—1924. g. bija ļoti tuva nulifikācijai: no jauna ievestā marķa līdzinājās vienam biljonam veco marķu. Naudas reformu gaitā pēc otrā pasaules kara izplatījās lielu kupīru anulēšanas metodes (piemēram, Beļģijā), kā arī to naudas zīmju anulēšana, kuras lielākas par noteiktu summu vai noteiktu summas daļu katram turētājam. Šo operāciju izdarīja ar apmaiņu pret jaunām naudas zīmēm, pie kam summu virs likumā norādītās robežas turētājs vai nu pavisam zaudēja, vai to bloķēja viņa kontā. Līdztekus šai naudas izņemšanai noteica jaunus valutu kursus (Beļģija, Dānija, Norveģija, Austrija u. c.).

Īsta valutas stabilizācija vispirms prezumē nepieciešamo

tautsaimniecības nosacījumu pastāvēšanu: ražošanas un preču apgrozības attīstību. Liela nozīme ir finanču un kredita sistēmas stāvoklim. Dažreiz tā iegūst izšķirošu nozīmi. Pat pastāvot vispārējiem labvēlīgiem tautsaimniecības apstākļiem, neiespēja nokārtot finanču un kredita sistēmu var kļūt par galveno kavēkli valutas stabilizācijai (tā bija, piemēram, Francijā 1926. gadā). Protams, nav valdību varā radīt galvenos ekonomiskos nosacījumus, kas nepieciešami stabilizācijai, bet valdības iedarbība uz tautsaimniecības stāvokli un finanču un kredita sistēmu var būt ievērojama. Tāpēc nenovēršami ap attiecīgiem pasākumiem iedegas šķiru cīņa un grupu cīņa valdošās šķiras iekšienē. Uz stabilizāciju virzītas naudas politikas pasākumu saturs ir šāds: vispirms samazina un pārtrauc to papīra naudas emisiju, ko neizsauc preču apgrozījuma pieaugums (tātad likvidē budžeta deficītu vai pārtrauc banku operācijas, kuras izsaukušas lieko emisiju).

Tā kā valutas stabilizācijai vajag nozīmēt vekseļu kursa stabilizāciju, tad šim nolūkam nepieciešama zemes pasīvās maksājumu bilances likvidācija, zelta fonda uzkrāšana (vai ārzemju kredīti zeltā). Valutas stabilizācija, pamatojoties uz ārzemju kredītiem, bez dotās kapitalistiskās zemes pietiekamiem pašu zelta fondiem nozīmēs, ka tās valuta atradīsies atkarībā no to citu zemju valutas, kuras šim nolūkam piešķirušas kredītu. Preču krājumu uzkrāšana kapitalistiskās valsts vai banku rokās nevar būt par stabilas valutas pamatu sakarā ar preču cenu svārstībām un krišanu. Preču krājumi nav fondi, kuriem ir stabila vērtība. Jo vairāk preču un preču krājumu, jo zemāka to cena. Križu laikā preču krājumi tiek iznīcināti. Skaidrs, ka preču krājumi nevar nodrošināt valutas stabilitāti (nav jāsaņauc preču krājumi ar faktiski apgrozībā esošām, realizētām precēm, kuras arī noteic apgrozībai nepieciešamās naudas daudzumu).

Vērtībā kritušās valutas vērtības paaugstināšanai lieto deflācijas metodi, t. i. naudas izņemšanu no apgrozības (pretējs process inflācijai), naudas masas samazināšanu, vairāk saskaņojot ar apgrozībai nepieciešamās zelta naudas daudzumu. Deflāciju sasniedz vai nu ar valsts budžeta ieņēmumu pārsniegumu pār izdevumiem un izņemot no apgrozības sumas, kas atbilst šim pārsniegumam, vai samazinot banku kredītus, vai ar vienu un otru paņēmieni vienlaicīgi. Iespējami arī speciāli aizņēmumi šim nolūkam, kā arī naudas masas daļas piespiedu izņemšana, apmainot vecos papīra naudas veidus pret jauniem.

Banku kreditu samazināšanu sasniedz kreditu tiešas samazināšanas un diskonta procenta paaugstināšanas ceļā. Diskonta procenta paaugstināšana, pastāvot brīvam zelta izvedumam un ievējumam, noder arī zelta piesaistīšanai no citām zemēm saņemtu noguldījumu veidā. Visi šie ceļi, kas virzīti uz valutas stabilizāciju, saistīti savā starpā, un tajā pašā laikā katrai no metodēm ir patstāvīga nozīme. Tā, piemēram, maksājumu bilances uzlabošana, zelta pieplūdums zemē, kreditu pieplūdums var labvēlīgi ietekmēt budžeta deficīta samazināšanos, jo tādos apstākļos izveidojas labvēlīga konjunktūra valsts aizņēmumu realizācijai. Ja ir deflācija, tad cenas pazeminās un zināmā mērā nonāk saskaņā ar zeltā izteiktām cenām. Ar banku kreditu samazināšanos saistītā deflācija parasti izsauc ražošanas sašaurināšanu kredīta trūkuma dēļ, strādnieku skaita samazināšanu, bezdarba pieaugumu, pircēju pieprasījuma samazināšanos un cenu krišanu. Tādā veidā izdarīta cenu pazemināšana ir tautsaimniecībai ļoti sāpīga operācija, kura tieši pasliktina plašu iedzīvotāju masu stāvokli. Kapitalisma apstākļos valutas stabilizāciju bieži pavada tāda veida deflatoriska krīze. Ja cenu pazemināšana notiek vienlaicīgi ar preču apgrozījuma samazināšanos, tad tas prasi deflācijas pastiprināšanu, jo apgrozībā esošo preču cenu suma pamazinās. Cenu pazemināšana pati par sevi vēl nenozīmē ārējā valutas kursa paaugstināšanu, tāpat kā kursa stabilizācija vēl nenozīmē cenu stabilizāciju. Deflācijas rezultātā var panākt papīra naudas vērtības saskaņu ar vienāda nosaukuma zelta monētu vērtību. Bet pats par sevi tas vēl nestabilizē vekseļu kursu. Te viss atkarīgs no maksājumu bilances. Ja maksājumu bilance nav labvēlīga, tad valutas stabilizācija tiks sagrāuta, ja pat iekšējā tirgū nauda stabilizētos. Tajā pašā laikā cenu pazemināšanās iekšējā tirgū sekmē vekseļa kursa nostiprināšanos tādā mērā, par kādu tā stimulē eksportu. Valutas kursa stabilizācija, paceļot dotās valutas kursu, samazina valutas dempinga iespējas un palielina preču piedāvājumu iekšējā tirgū, kas var labvēlīgi ietekmēt valutas vērtību iekšzemē.

Lielkapitāls cenšas valutu stabilizācijas izdevumus pārlikt uz darba ļaužu masām. Atkarībā no konkrētiem apstākļiem dažādās stabilizācijas metodes var nozīmēt dažādus tās izdevumu smagumus darba ļaudīm. Tā finanču kapitāla interesēs mārīņas pirmskara vērtības atjaunošana Anglijā (1925.—1926. g.) visā smagumā ar dziļu depresiju uzgūlās strādnieku šķirai. Tajā pašā laikā Vācijas markas devalvācija 1923.—1924. g.

tāpat uzlika milzīgas nastas strādnieku šķirai, radija bezdarba palielināšanos, zemu darba algas līmeni utt.

DAZAS RAKSTURIGAS VALUTU STABILIZACIJAS IEZIMES ATSEVIŠKĀS VALSTIS PIRMSIMPERIALISTISKĀ PERIODĀ

ASV. Pēc neatkarības cīņu perioda inflācijas valutu stabilizēja šādi: 1780. g. martā pieņēma likumu par papīra naudas devalvaciju proporcijā 1 dol. par 40 dol. papīra naudā. Pie tam papīra nauda tika izpirkta par šo vērtību ar aizņēmumu. Papīra naudas turētāji saņēma pret to proporcijā 40:1 obligācijas, kas deva 5% gadā un kas bija jāapmaina pret metālu 6 gadu laikā. Ciktāl jaunās valsts centrālā vara nostiprinājās, tās financialais stāvoklis uzlabojās, tā sāka saņemt arī ārzemju kreditus. Viss tas deva iespēju 6 gadu laikā dzēst 5 milj. dol. (jo bija izlaists apmēram 200 milj. dol. papīra naudas). Pēc tam ASV iestājās bimetaliskās apgrozības periods. Tādējādi devalvacija ar papīra naudas izpirkšanu un pāreja uz metalisko apgrozību — tādās ir metodes pārejai uz cietu valutu ASV XVIII gs. beigās. Devalvacijā visvairāk ieguva bagātnieki. Faktiskā papīra naudas vērtības krišana bija ievērojami lielāka nekā oficiāli noteiktais devalvacijas kurss. Ļoti ievērojama papīra naudas vērtības krišana atsevišķos rajonos noveda, no vienas puses, pie tā, ka iedzīvotāji (pirms devalvacijas) tieši iznīcināja papīra naudu, bet, no otras puses, pie tā, ka liellei veikalnieki, bagātnieki, spekulanti uzpirka papīra naudu par ļoti zemām cenām, bet pēc tam saņēma par to pie devalvacijas ievērojami lielāku sumu sudrabā.

Francija. Termidora reakcijas periodā izlaisto asignātu vērtības krišana bija tik ievērojama un tirgus dezorganizācija tā rezultātā tik liela, ka vērtībā kritušo valutu stichiski izspieda no apgrozības un buržuāzijas paslēptā zelta un sudraba nauda stichiski iegāja apgrozībā un atvietoja izspiesto papīra naudu. Pāreja uz stabilu valutu notika stichiski, un valdības akts tikai konstatēja faktu, ko bija radījusi pati dzīve: papīra naudas pilnīgu bezvērtību un anulēšanu. Radās stingra bāze kapitalistiskai iedzīvošanās un jaunbagātnieku bagātības attīstībai.

Anglija. Anglija pēc papīra naudas apgrozības Napoleona karu periodā arī pārgāja uz zelta apgrozību. Finanču un kredīta sistēmas stāvokļa uzlabošanās tika radīta, palielinot netiešos nodokļus, ievēdot agrariešu interesēs labības muitas un atļau-

jot to ievest tikai tad, ja ir ārkārtīgi augstas cenas («labības likumi»). Tādējādi finānciālā labklājība radās tieši uz darba ļaužu masu rēķina. Biržas vīri un rantjē pie tam ieguva, jo bija likvidēts ienākuma nodoklis un par valsts aizņēmumu obligācijām sāka maksāt augstāku procentu. Budžeta nostiprināšana deva iespēju valsts kasei trīs gadu laikā (1819.—1822.) atmaksāt bankai ievērojamu parāda daļu — 12,1 milj. sterl. mārc. Bankas krediti stipri krita krīzes rezultātā, kas atbrīvoja bankai ievērojamus līdzekļus. Aktīva maksājumu bilance un naudas izņemšana no apgrozības deva iespēju ievērojami palielināt banknošu nodrošināšanas procentu, un Anglijas banka 1821. gadā atjaunoja banknošu apmaiņu pret zeltu.

Krievija. Krievijā XIX gs. tika izvestas divas naudas reformas. Pirmā — 1839.—1843. g. periodā, kad finanču ministrs bija Kankrins. Aprakstot papīra naudas apgrozību Krievijā XIX gadsimtā, mēs jau norādījām, ka Speranskis bija nodomājis realizēt naudas sistemu uz sudraba monometālisma pamata.

Visi tā laika izcilākie ļaudis projektēja naudas apgrozības uzlabošanas veidus apmēram tajā pašā virzienā, kādu paredzēja Speranskis. Mordvīnovs (sk. viņa „Рассуждение о пользах, погущих последовать, от учреждения частных по губерниям банков“) ieteica izņemt no apgrozības asignācijas tādā daudzumā, lai to kursu palielinātu līdz sudraba vērtībai.

Tajā pašā laikā viņš nelika priekšā aizvietot papīra naudas apgrozību ar metalisko. «Papīra monetai daudzējādā ziņā ir pārākās īpašības pret metalā monetu» (Mordvīnovs, Избранные произведения, 1945. g., 146. lpp.).

Bet visa būtība, pēc Mordvīnova domām, ir tāda, ka asignācijām nav stingru pamatu. Nepieciešams nodibināt guberņu privātās bankas, kas izlaidīs banknotes, kuras vienmēr apmaināmas pret sudrabu. Banku uzdevums — noturēt banknošu kursu. Tikko banknošu kurss nokritis kaut vai par pus procentu, bankām jāstājas pie to izņemšanas no apgrozības līdz tam laikam, kamēr nodibināsies to vienlīdzība ar sudrabu. Banknotes atļauts izlaist tikai atbilstoši sudraba daudzuma pieaugumam bankās. Tādējādi papīra nauda, kas nepieciešama preču apgrozības apkalpošanai, pēc Mordvīnova domām jāizlaiž privatām bankām, bet valstij pienākas izlaist sudraba monetas.

Banku priekšgalā jābūt valdei, kas sastāv no muižniekiem.

Mordvīnova priekšlikumus, kas bija kautrs mēģinājums izvērst privāto iniciatīvu muižnieku aizbildniecībā, Nikolaja valdība nevarēja pieņemt. Tā nevēlējās nekādas privātas iniciāti-

vas — pat ne muižniecības iniciatīvas — izvēšanu, un tā nedomāja izlaist no savām rokām iespēju emitēt papīra naudu, bez kuras galu galā nevarēja pastāvēt dzimtbūtnieciskās Krievijas finanses.

30-ajos gados radās nopietnas grūtības tirdznieciskā un maksājumu apgrozījumā, kas bija saistītas ar neskaitāmiem ažio un to svārstībām. Tika nolemts izvest naudas reformu. Labvēlīga tirdzniecības bilance, dārgmetalu ieguves pieaugums Krievijā bija šim nolūkam piemēroti apstākļi.

1839. gadā tika izdots likums, kas fiksēja asināciju kursu 3,50 rbl. par vienu rbl. sudrabā, tika noteikta ierobežota asināciju apmaiņa pret sudrabu (ne vairāk par 100 rbl. vienās rokās), tika aizliegti darījumi par jebkādiem citiem kursiem. Visus darījumus vajadzēja slēgt sudrabā, pieņemot asinācijas pēc noteikta kursa: «Krievijas kaluma sudraba moneta no šīs dienas uz priekšu tiek noteikta par galveno valsts maksāšanas monētu, bet pašreizējās vērtības sudraba rublis... par galveno un obligato valstī cirkulējošās naudas likumīgo mēru.» (Līdzās sudrabam, kā jau bija norādīts, šajā periodā plaši sāk apgrozīties zelts). Vienlaicīgi tika izdots likums par depozītu kases dibināšanu, kurai vajadzēja izlaist biļetes pret tai piedēsto sudrabu, šīs biļetes brīvi apmainīja pret sudrabu. Pēc tam 1841. gadā atļāva «krāšanas kasēm» un aizņēmumu bankai izlaist kredītbilētes pret iekārtām muižām par 30 milj. rbl.

Tādējādi sāka apgrozīties trīs veidu papīra nauda. Depozīta biļetēm bija sekmes, jo tās netraucēti apmainīja pret sudrabu, bet tam jau nebija tik liela nozīmē apgrozībai, jo pēc būtības tās bija kvītis par sudrabu. Nekādus papildu apgrozības līdzekļus apgrozība nesaņēma. No otras puses, valsts kase no tā arī nekādu labumu neguva, jo aiz bailēm sagraut uzticību depozīta biļetēm tā neizlietoja depozītu kasu sudraba fondu.

Kas attiecas uz «krāšanas kases» un aizņēmumu bankas biļetēm, tad to nebija daudz izlaists. Šajos apstākļos Nikolaja valdībai radās doma par kredītbilēšu izlaišanu, kuras būtu apmaināmas pret sudrabu, bet kuras būtu nodrošinātas tikai $\frac{1}{6}$ apmērā ar skaidru sudrabu. Tikai šajā nozīmē tās arī sauca par kredītbilētēm.

Ar 1843. g. manifestu tika nolemts depozīta bilēšu tālāku izlaišanu pārtraukt, asinācijas devalvēt, aizvietojo tās ar kredītbilētēm pēc kursa 3,50 rbl. asinācijās par vienu kredītrubli. Tika noteikta kredītbilēšu apmaiņa pret sudrabu un zeltu. Pie tam Peterburgā apmaiņu izdārīja, neierobežojot sumu, Maskavā —

tikai līdz 3 tūkst. rbļ., bet apriņķu valsts kasēs — līdz 100 rbļ. Tas pats par sevi jau bija apmaiņas ierobežojums. Uz 1847. g. bija izlaistas kredītbilētes par 226 milj. rbļ., bet apmaiņas fonds bija 101 milj. rbļ. No 1847. g. apmaiņas fondā sāka ieslēgt arī valsts aizņēmumu obligācijas.

Ražošanas spēku attīstības aizkavēšana ar dzimtbūšanas attiecībām, dzimtbūtnieciskās Krievijas archaiskā finanču sistēma ar tās pastāvīgo un nenovēršamo valsts budžeta deficītu nebija labvēlīgs pamats naudas apgrozības nokārtošanai.

Kapitalistiskās banku sistēmas trūkums neļāva nodrošināt naudas izlaidi patiesām preču apgrozības vajadzībām. Visa reforma bija kļūdaina, jo tā padarīja naudas apgrozības palielināšanu atkarīgu nevis no apgrozības vajadzībām, bet no cara valsts kases vajadzībām. Kankrina reformai bija reakcionārs raksturs, tā bija viens no tiem pasākumiem, ar kuru palīdzību valdība centās saglabāt dzimtbūšanas balstus. Visai šai sistēmai nebija stingra pamata, tā nenodrošināja rubļa patiesu stabilitāti un sabruka Krimas kara periodā.

Otra naudas apgrozības reforma Krievijā tika izvesta gadsimta beigās.

Krievu-turku kara beigās 1879. gadā naudas apgrozība («kredītbilētes») sasniedza ļoti lielus apmērus — 1188 milj. rbļ. (1879. g. janvarī), un kredītrublis apgrozībā tika vērtēts tikai par 66,7 kap. zeltā. Zemes ātra virzīšanās pa kapitalistisko ceļu prasīja atteikšanos no svārstīgās papīra valūtas un pāreju uz cietu zelta valūtu. Tas bija nepieciešams kredīta sistēmas attīstībai, kapitālieguldījumu attīstībai ilgstošam periodam, ārzemju kapitāla piesaistīšanai. Muižnieku intereses, gluži otrādi, prasīja svārstīgu, nestabilu valūtu, kas atļāva gūt labumu no preču eksporta. Bet muižnieki varēja tikai pavilcināt lietu par desmit gadiem, bet nevarēja gala iznākumā aizkavēt naudas reformas izvešanu. Jau 80-to gadu sākumā valdības aprindās rodas pārlicība, ka lietderīgi nostiprināt naudas apgrozību un ievest cietu valūtu. Sākumā paredzēja, ka kredītrubļa kurss jāpalielina līdz zelta paritātei. Šajā nolūkā tika paredzēts 8 gadu laikā izņemt 400 milj. rbļ. uz budžeta rēķina. Bet to realizēt neizdevās, jo budžetā nevarēja sameklēt šim nolūkam nepieciešamos līdzekļus. Pēc 6 gadiem bija izņemts tikai 87 milj. rbļ. Tad tika nolemts ieturēt citu virzienu naudas politikā — noturēt rubļa kursu uz izveidojušās līmeņa, censties izvairīties no tā tālākas krišanas, lai pakāpeniski sagatavotu naudas reformu —

papīra naudas apmaiņu pret zeltu pēc izveidojušās kursa, uzkrāt šim nolūkam pietiekamu zelta fondu. Zelta fonda uzkrāšana un papīra naudas izlaišanas pārtraukšana vai ievērojama samazināšana prasīja budžeta deficīta likvidēšanu un aktīvas maksājumu bilances sasniegšanu. No momenta, kad Viti iecēla par finanču ministru, izdevās panākt ieņēmumu pieaugumu, pamatojoties uz aizvien pieaugošu aplikuma smagumu, nodokļu nastas pieaugumu. Bet budžets pēc būtības bija ar deficitu. Sevišķi budžetu apgrūtināja vecu parādu maksājumi, izdevumi par dzelzceļu izpirkšanu un jaunu celšanu, kara izdevumu pieaugums. Deficītu sedza ar valsts aizņēmumiem. Valsts parāda apmēri, Vitem par ministru esot, pieauga par 3,5 mljrd. rbļ., no kuriem 1 mljrd. rbļ. — uz ārzemju aizņēmumu rēķinu. Uz šā paša avota rēķinu izdevās papildināt arī zelta krājumu. Krievijas maksājumu bilance par 1881.—1897. g. izveidojās ar aktīvās puses pārsvaru par 273 milj. rbļ. Tas notika, pateicoties aktīvai tirdzniecības bilancei (par norādīto periodu — 4255 milj. rbļ.) un ārzemju aizņēmumiem un investīcijām — 1800 milj. rbļ. Tirdzniecības bilances aktivitāte bija saistīta ar pastiprinātu izvedumu uz tā rēķina, ka iedzīvotāji nedabūja pilnīgi paēst un lauki grima nabadzībā. Tādējādi zelta fondam, kas 80-ajos un 90-ajos gados bija uzkrājies, tiešais avots bija masu grimšana nabadzībā un ārzemju kredīti. 1897. gadā Valsts bankā bija uzkrāts zelts par 1095 milj. rbļ., kamēr kreditbiļešu apgrozībā bija pavisam par 1067 milj. rbļ. Bija nobriedusi apmaiņas atjaunošana. Bet pirms tam cara finanču ministrija lieto virkni līdzekļu rubļa ārējā valūtas kursa nostiprināšanai. Šajā nolūkā tiek izlietota zināma daļa zelta fonda. Ārzemju kapitāla ieinteresētība sava eksporta attīstīšanā uz Krieviju un cara aģentu darbība noveda pie tā, ka rubļa kurss ārzemēs nostabilizējās noteiktā līmenī — 1,50 rbļ. papīra naudā par 1 rbļ. zeltā. Tālāk tika pieņemta virkne pasākumu darījumu izvēšanai zeltā iekšzemē. Ar 1895. g. 5. maija likumu noteica, ka ar likumu atļautus rakstiskus darījumus var noslēgt zelta monetā. Tāds likums bija nepieciešams, jo pirms tam par naudas vienību formāli bija sudraba rublis. 1896. gadā noteica, ka 5 rubļu zelta moneta tiek cieti novērtēta 7,50 rbļ. kreditbiļetēs. Pēc 1897. g. likuma zelta moneta ar veco zelta saturu, provi un svaru bija jākaļ ar jaunu nosaukumu: 5 rbļ. vietā — 7,50 rbļ., 10 rbļ. vietā — 15 rbļ. Pēc tam noteica kreditbiļešu izlaišanas kārtību un to apmaiņu pret zeltu rubli pret rubli. Tādējādi kreditbiļete tika nostabilizēta līmenī 66 $\frac{2}{3}$ % kap. zeltā pret rubli, un to sāka

apmainīt pret zelta rubļiem ar mazāku zelta saturu. Tāpēc cenas, kas bija izteiktas papīra naudā, pēc apmaiņas ieviešanas nepārmainījās. Vites reforma ievērojamā mērā balstījās uz ārzemju kredītiem un uz iespēju tos turpmāk saņemt. Tika radīta no ārzemēm atkarīga naudas sistēma (sk. V nodaļu).

VALUTU STABILIZĀCIJA PERIODĀ PĒC PIRMĀ PASAULES KARA

Valutu stabilizācijai periodā pēc pirmā pasaules kara ir vesela virkne īpatnību, kas saistītas ar kapitalisma imperialistiskās stadijas īpatnībām.

Vācija — zeme, kas piedzīvoja sakāvi, ātrāk par visām citām kapitalistiskām zemēm pēc pirmā pasaules kara stabilizēja savu valutu. Kā tas varēja gadīties? Kā jau bija parādīts, 1923. g. beigās vācu markas vērtība krita biljonu reizi. Anglijas, Francijas un ASV valdošās aprindas nolēma palīdzēt Vācijai, baidīdamās, ka Vācijas tautsaimniecības tālāka dezorganizācija var novest pie vācu imperalistu varas gāšanas. Sabiedroto zemju valdošo aprindu tuvredzība arī bija tā, ka tās savām rokām nostiprināja vācu imperalistu pozīcijas. Vācijas valdība, balstoties uz kredītiem un sabiedroto zemju finanču kapitāla visāda veida atbalstu, 1923. g. oktobrī stājās pie savas valūtas stabilizācijas. Sajā nolūkā nodibināja tā saucamo Renten banku, kas pret nekustamas mantas un citu vērtību iekļājumū sāka izlaist tā saucamo «rentes marku». Renten marka tika pielīdzināta zeltam, valdība uzturēja tās kursu, pielīdzinot to aizvien lielākam daudzumam vērtībā kritušo marku. Renten markas izlaida tādā kārtībā, ka piešķīra kredītu valdībai viena miljarda divsimt miljonu rentes marku apmērā. Pēc tam tika nodibināta tā saucamā zelta diskonta banka, kas izlaida banknotes angļu naudas vienībās un mainīja šīs banknotes pret sterliņu mārciņām.

1924. gadā pēc Dausa plāna pieņemšanas likvidēja rentes marku un ievēda zelta marku. Reichsbanku reorganizēja uz jauniem principiem. Pēc 1924. g. likuma Reichsbankas banknotēm vajadzēja būt segtām ar zeltu un ārzemju valutu ne mazāk par 40%, pārējam segumam vajadzēja sastāvēt no vekseliem un čekiem. Pazeminot seguma procentu, tiek maksāts nodoklis, kas pieaug progresīvi, atbilstoši seguma procenta pazeminājumam. Reichsbankas izlaižamai markai principā vajadzēja tikt apmaiņītai pret zeltu. Bet apmaiņu atlika. Reichsbanka tajā pašā

laikā apmierināja visas prasības uz ārzemju valutu pēc zelta paritātes. Vērtībā krītošās vecās markas bija jāapmaina pret jaunu marku pēc kursa viens biljons pret vienu zelta marku. Tādējādi Vācijā formāli tika izvesta devalvacija, ja tikai var uzskatīt par devalvaciju vērtības krišanu biljonu reizi. Tas drīzāk līdzinās nulifikācijai. Noteiktai jaunai emisijas sistēmai, bez apmaiņas pret zeltu, bet apmierinot visas prasības uz ārzemju valutu pēc cieta kursa, tātad bija zelta devižu sistēmas raksturs.

Iekšzemē stabilizēto marku varēja emitēt ievērojamos daudzumos, par cik vecās markas vērtības krišana radīja naudas tukšumu. Līdz pirmam pasaules karam naudas apgrozība Vācijā bija pāri par 6,5 mljrd. marku. Bet sakarā ar markas vērtības krišanu apgrozībā esošās naudas reālā vērtība pirms reformas nebija lielāka par 350 milj. marku. Tādējādi iekšzemē varēja, pamatojoties uz apgrozības vajadzībām pēc apgrozības līdzekļiem, bez kaites emitēt lielas sumas (protams, līdz apgrozībai nepieciešamā naudas daudzuma robežām). Kas attiecas uz ārējo valūtas kursu, tad tas viscaur balstījās uz ārzemju kredītiem.

Pat pēc Vācijai labvēlīgiem Bazeles ekspertu komisijas aprēķiniem¹ Vācija samaksāja citām zemēm periodā no 1924. līdz 1930. g. 19,1 mljrd. marku, tajā skaitā: 10,3 mljrd. marku reparāciju, 2,5 mljrd. marku procentu un 6,3 mljrd. marku tirdzniecības bilances negatīvā saldo segšanai.

Šo 19,1 mljrd. marku sedza ar 3 mljrd. marku ienākumiem no kuģniecības, apdrošināšanas, turisma utt. Atlikušo sumu (16,1 mljrd. marku) — ar ārzemju kredītiem.

Bet tā kā ārzemju kredītu kopējais pieplūdums šajā periodā bija 18,2 mljrd. marku, tad Vācija pat uzkrāja 2,1 mljrd. marku valūtas fondu. No tā starp citu izriet, ka Vācija faktiski nav samaksājusi ne feniņa par reparācijām, jo visi maksājumi notika uz ārzemju kredītu rēķinu.

Jādomā, ka Bazeles ekspertu komisijas aprēķinos pārspīlētās Vācijas izmaksātās reparācijas sumas. Jāšaubās, vai tās pārsniedza 6—7 mljrd. marku. No otras puses, acīm redzot samazināts tirdzniecības bilances pasīva saldo. Tādējādi uz ārzemju kredītu rēķinu ne vien sedza reparācijas, bet lielos mērogos uzkrāja zināmas izejvielu rezerves, kas bija nepieciešamas kara sagatavošanas programai realizēšanai.

¹ Sk. „Мировые экономические кризисы“, 1939. г., III сѣд., 414. лрр.

Neko nesamaksājusi par reparacijām, Vācija varēja uz to pašu kreditu rēķinu uzkrāt milzīgu valutas fondu. Viss Vācijas ārzemju parāds 1930. g. beigās līdzinājās 25,5 mljrd. marku. ASV un Anglijas finanču kapitāls, nezinādams, kur likt kapitāla pārpalikumu, sūtīja to uz Vāciju, uzlūkojot to par izdevīgu kapitāla ievietošanu, domājot, ka vācu reakcija nodrošinās tā saglabāšanu. Vēsturiskā pārbaude parādīja, cik nedrošs un bīstams bija šis pasākums. Vāciju maz traucēja tas, ka Reichsbankas valdē bija ārvalstu pārstāvji un ka pie bankas bija komisars — sabiedroto pārstāvis, kuram bija jāseko banknošu emisijas pareizībai un bankas rezervju saglabāšanai. Ārzemju kontroles galvenais uzdevums bija tas, lai Vācijas valdība neizmanto bankas resursus valsts kases vajadzībām. Sajā pašā nolūkā uz ārzemju ekspertu pieprasījumu likumā par banku ievēda atrunu par to, ka Vācijas valdībai nav tiesības izlaist papīra naudu un tāpat tā nevar brīvi izvēlēties naudas sistemu. Sevišķas nozīmes visiem šiem ierobežojumiem Vācijai nebija. Vācieši centās pavājināt ārzemnieku kontroli, bet vispār tā viņus netraucēja, tā negāja tajā virzienā. Vācieši plaši izmantoja ārzemju kreditus, lai atjaunotu paplašinātā mērogā savas bruņošanās rūpniecisko bāzi, un Vācijas valsts pagaidām varēja neizlietot ievērojamus pašu līdzekļus šiem mērķiem.

Anglija stabilizēja savu valutu 1925. gadā. Jau no 1920. g. Anglijas valdība sāka noteiktu kursu uz mārciņas stabilizāciju. Valdības deflācijas politikas rezultātā no 1920. līdz 1922. g. izdevās samazināt naudas masu apmēram par $\frac{1}{6}$. Deflācijas politika paasināja krīzes parādības 1920. gadā. Periodā no 1922. līdz 1924. g. valdība saglabāja naudas masu apmēram vienā un tajā pašā apjomā. Banku kredita operācijas arī nostabilizējās, valsts finanses uzlabojās: 1922./23. un 1923./24. g. bija valsts budžeta ieņēmumu pārsniegums pār izdevumiem. Cenas nostabilizējās, mārciņas kurss sākumā paaugstinājās, bet pēc tam sakarā ar leiboristu partijas nākšanu pie varas iesākās kapitālu aizplūdums uz ārzemēm. To izsauca konservatīvo vēlēšanās radīt grūtības leiboristu valdībai. 1924. g. pirmā pusē mārciņas kurss turējās pazeminātā līmenī. 1924. g. vasarā mārciņa kļuva zemāka nekā paritāte par 10—12%. Uzvara, ko vēlēšanās 1924. gadā guva konservatīvie, noveda pie kapitālu atgriešanās Anglijā un mārciņas kursa ātra pieauguma. Ap 1925. g. Anglijas bankas rīcībā izrādījās uzkrāta zelta rezerve 180 milj. sterl. mārc. apmērā. Anglija noslēdza vienošanos par kreditu Amerikas Savienotās Valstīs 300 milj. dol. apmērā ar

specialu nolūku atbalstīt mārciņas stabilizāciju. Šajos apstākļos tika izdots likums (1925. g. maijā), pēc kura, pirmkārt, tika atcelts R. Pila 1844. g. likums par emisiju un Anglijas banka tika atbrīvota no pienākuma apmainīt banknotes un valsts kases zīmes pret zeltu; otrkārt, tika atcelts likums par zelta brīvu kalšanu, treškārt, Anglijas bankai bija pienākums uz pieprasījumu pārdot zeltu stienos, bet ne mazāk par 400 uncēm par cenu 3 mārc. 17 šil. un $9\frac{1}{2}$ pensu par vienu unci standartproves zelta. Tas nozīmēja, ka sterliņu mārciņa tiek atjaunota savā pirmskara zelta paritātē, bet ka zelta apgrozības nebūs, bet būs tikai pieļauta apmaiņa pret zelta stieņiem apmēram 1700 sterl. mārc. vērtībā. Tas nozīmēja zelta stieņa standarta sistēmas ieviešanu. 1925. g. naudas reforma nebija pabeigta, ciktāl līdzās banknotēm vēl joprojām pastāvēja valsts kases nauda (currency notes). Pēc 1928. g. likuma valsts kases zīmes pasludināja par banknotēm, t. i. par Anglijas bankas saistību zīmēm. Valdība pie tam nodeva bankai arī visu zeltu, kas nodrošināja valsts kases emisiju. Ar zeltu nesegto banknošu emisijas robeža bija noteikta 260 milj. sterl. mārc. Tā bija suma, kas tajā laikā faktiski nebija segta ar zeltu. Bez tam valsts kasei tika dota tiesība atļaut Anglijas bankai ar zeltu nesegtu banknošu emisiju arī virs kontingenta 260 milj. sterl. mārc. uz laiku ne vairāk par 6 mēnešiem, pie tam termiņš var tikt pagarināts, bet visumā ne vairāk par diviem gadiem.

Atzīmēsim dažas metodes, ar kurām Anglija stimulēja zelta krājuma pieaugumu pēc reformas. Valdība aizliedza ārējo aizņēmumu piešķiršanu. Kuģniecības sabiedrības uz Anglijas bankas ieteikumu paaugstināja tarifus zelta pārvedumiem uz Ameriku par 50%, kas attiecīgi pārvirzīja zelta punktu un veicināja zelta krājumu saglabāšanu. Diskonta likme tika uzturēta augstākā līmenī nekā ASV, un tas sekmēja zelta pieplūdumu Anglijā. Mārciņas stabilizāciju sekmēja arī virkne citu apstākļu. Vispirms zemā diskonta likme ASV, kas atspoguļoja aizdevu kapitalu pārpalikumu un zelta pārāk lielo uzkrāšanos tur. Valūtu vērtības krišana Francijā, Beļģijā arī sekmēja mārciņas nostiprināšanu, jo izraisīja kapitalu bēgšanu no šīm zemēm uz Angliju. Anglijas bankas zelta fondi reformas izvešanas laikā pārsniedza pirmskara fondus vairāk nekā $4\frac{1}{2}$ reizes. Ar visu to zelta sterliņu mārciņas nodrošinājums bija zemāks par pirmskara nodrošinājumu, sastādot 1925.—1928. g. periodā vidēji 36% pret naudas apgrozību, kamēr pirms kara tas faktiski bija 66%. Anglija vienīgā no karojošām un naudas reformu izvedušām

zemēm atjaunoja savas valutas vērtību pirmskara līmenī. Anglija uzskatīja to par savu kā pasaules naudas tirgus centra prestiža lietu. Anglija domāja, ka tas uzlabos viņas pozīcijas konkurencē ar ASV par pasaules naudas centra lomu. Beidzot mārciņas revalorizācija nozīmēja procentu un parādu saņemšanu to sākotnējā vērtībā. Protams, ka tādai politikai vajadzēja dārgi maksāt Anglijai un vispirms tās strādnieku šķīrai.

Ap reformu notika ilgstoša kņada. Viena valdības komiteja nomainīja otru (Čemberlena, Kenlifa, Bredberi komitejas). Cīņa notika jautājumā par zelta valutas atjaunošanu.

Keinss un tā saucamās Kembridžas skolas ekonomistu grupa, izejot no kvantitatīvās teorijas, lika priekšā saglabāt papīra valutu, kuras pirktspeja regulējama ar dažādām valdības manipulācijām. Pie tam viņi paziņoja, ka jautājums par pirktspeju svarīgāks nekā jautājums par valutas kursu. Lai kādu nejēdzīgu naudas apgrozības teoriju šī skola arī aizstāvētu, tomēr tā iepriekš nojauta, ka Anglijas pozīcija turpmāk būs arvien vairāk atkarīga no preču eksporta un angļu preču konkurences spējām, salīdzinot ar amerikāņu precēm, t. i., vairāk no angļu preču cenām nekā no tās naudas kapitalu ienākumiem.

Angļu bankieri, neielaižoties teoretiskos spriedumos, vienkārši paziņoja, ka zelta standarta sistēma vislabākā, Mak-Kens, angļu Midlendās bankas priekšsēdētājs, toreiz teica: «Ciktāl šajā zemē no desmit cilvēkiem deviņi uzskata zelta valutu par labāko valutas sistēmu, tā patiesībā tāda ir.»

Neraugoties uz bažām, ko izteica arī rūpniecības aprindas, ka augsts valutas kurss būs par preču eksporta kavēkli, ka tas var prasīt augstas procentu likmes ieviešanu (lai nodrošinātu zelta pieplūdumu), valdība, kurā Čerčils bija finanču ministrs, nolēma ievest zelta standarta sistēmu.

Mārciņas kursa pacelšana prasīja deflaciju un pastiprināja angļu rūpniecības pēckara stagnāciju, mārciņas kursa pacelšana apgrūtināja budžetu un it īpaši tāpēc, ka no budžeta aizdevumu devēji saņēma vairāk, nekā tie faktiski bija aizdevuši valstij (jo mārciņa kara laikā bija lētāka). Budžeta sasprindzinājums nozīmēja tā sloga pastiprināšanu, kas guleja uz darba ļaužu šķīrām. Tajā pašā laikā Anglijai nepavisam neizdevās atjaunot savas pozīcijas pasaules naudas tirgū. Arī pati stabilizācijas gaita parādīja mārciņas zināmu atkarību no ārzemju kredītiem. Mārciņas stabilitāte saglabājās tikai līdz 1931. gadam.

Francija. Francijā 1926. gadā lielkapitāla valdība, nākot pie varas un pamatojoties uz sīkburžuazisko partiju atbalstu, kuras

bija nobiedētas ar inflāciju, sāka spiest ar nodokļiem strādnieku šķiru un citus darba ļaužu slāņus nolūkā palielināt valsts budžeta resursus un iznīcināt budžeta deficītu. Budžeta ieņēmumi tika palielināti par 2 mljrd. franku 1926. gadā un 7 mljrd. franku 1927. gadā. Tas deva pat ieņēmumu pārpalikumu pār izdevumiem. Valsts kases tekošais parāds tika nokārtots tā, lai tas neizsauktu emisiju. Lielkapitāla valdība Francijā un tās ieturētais kurss uz franka stabilizāciju izsauca kapitālu atpakaļpieplūdumu Francijā, kas izraisīja ievērojamu franķa vekseļu kursa paaugstinājumu. Francijā sāka pieplūst arī ārzemju kapitāli. Te bija tīri spekulatīvs aprēķins uz franka kursa celšanos: domāja, ka valdība ies pa franka pirmskara kursa atjaunošanas ceļu. Tālāk Francijas valdība realizēja ievērojamu deflāciju, kas izsauca rūpniecības sašaurināšanos un bezdarba pieaugšanu. Izdeva likumu par emisijas maksimālās sumas atcelšanu apmaiņā pret zeltu un ārzemju valūtu. Tādas apmaiņas kārtībā banknotes atļāva izlaist bez šķēršļiem.

Kapitālu pieplūdums izpaudās zelta pieplūdumā no ārzemēm — Francijas bankas zelta rezerves stipri palielinājās. 1928. g. vidū Francijas bankas zelta krājumi sasniedza 36 mljrd. franku, franka kurss faktiski nostabilizējās jau 1927. g. sākumā. 1928. g. jūnijā izdeva likumu, kas fiksēja franka stabilizāciju. Pēc šā likuma franķis tika devalvēts līdz $\frac{1}{5}$ no pirmskara paritātes (1 franķis = 65,5 miligramiem 900. proves zelta). Apmaiņu pret zelta monetām pagaidām neievēda, apmaiņu atļāva tikai pret zelta stieņiem minimāli 215 tūkst. franku vērtībā. Zelta monētu kalšanas brīvība pagaidām tika atlikta. Zelta segums minimāli tika noteikts 35% (reformas momentā tas faktiski bija 40%). Tādējādi, neraugoties uz lielu zelta pieplūdumu, Francijas valdība neuzskatīja par iespējamu pacelt franka kursu līdz pirmskara paritātei. Franka kursu noteica zemāk par tā relatīvo vērtību iekšzemē. Tas tika izdarīts eksporta stimulēšanas nolūkā, franču preču konkurences spējas pastiprināšanai pasaules tirgū. Bez tam cietais franķis taču balstījās uz ievērojamu ārzemju zelta un kredītu pieplūdumu ārzemju bankās. To nevarēja uzskatīt par sevišķi stingru pamatu frankam. No otras puses, interesanti atzīmēt, ka Francija pilnīgi neizmantoja savus kredītus un varēja vienmēr draudēt saviem kreditoriem ar tās piešķirto kredītu pilnīgu atprasīšanu un tādējādi apdraudēt citu valūtu un ārzemju banku labklājību.

Pārējās zemes. Kas attiecas uz citām zemēm, tad jāatzīmē, ka lielākā daļa no tām neatjaunoja zelta apgrozību, bet izveda

reformas, noteicot zelta devižu apgrozību. Tas attiecas uz Itāliju un uz visām Eiropas valstīm, kas nodibinājās pēc pirmā pasaules kara: Poliju, Čehoslovākiju, Ungāriju u. c., kā arī lielāko daļu koloniju un puskoloniju. Zelta devižu sistēmas ieviešana šajās zemēs pilnīgi izskaidrojama: tām nebija zelta krājumu. Zelta krājumu sadalījums pēc kara izrādījās sevišķi nevienmērīgs. To zemju valūtas, kurām nebija zelta krājumu, izrādījās atkarīgas no tādu zemju valūtām, kurām bija liels zelta krājums. Turpmākā notikumu gaita parādīja, ka arī šie lieli zelta krājumi tomēr nebija pietiekami stingrs balsts valūtām.

*

Mēs redzējam, ka valūtu stabilizācija pirmsimperialistiskā periodā noveda parasti pie metaliskās apgrozības.

Pie tam XIX gs. pašā sākumā krīzes vēl nebija nopietns šķērslis stabilizācijai (Anglija). Valūtu stabilizācija radīja labvēlīgus apstākļus kapitalisma attīstībai. Tuvojoties imperialisma periodam, jau rodas atkarīgu valūtu nodibināšanas gadījumi pat lielās valstīs (Krievija).

Valūtu stabilizācijai kapitalisma vispārējās krīzes periodā ir īpašs raksturs. Tās galvenās iezīmes ir šādas:

1. Lielākā daļa zemju neatgriezās pie pirmskara zelta apgrozības sistēmas, bet ievēda zelta devižu vai zelta stieņu sistēmu. Pie tam tas attiecas arī uz tādām bagātām zemēm kā Anglija un Francija.

2. Lielākā daļa zemju savu valūtu stabilizācijas nodrošināšanai ķērās pie ārzemju aizņēmumiem. Šos aizņēmumus noslēdza galvenokārt ASV, Francijā un Anglijā. Bet arī Anglija bija spiesta apdrošināties ar aizņēmumu ASV, franķa stabilizācija arī balstījās uz ārzemju kredītu pieplūdumu.

3. Balstīšanās uz ārzemju aizņēmumiem un tādu naudas sistēmu ieviešanu, kas bazējās uz citu zemju zelta fondiem (zelta devižu sistēma) vairumam zemju nozīmēja viņu valūtu atkarību no to zemju valūtām, kuras koncentrēja pie sevis lielāko daļu pasaules zelta krājumu, t. i., vispirms no ASV, Francijas un Anglijas. No otras puses, pakļauto valūtu liktenis vairs nebija vienaldzīgs Anglijai un Francijai, jo zemes, kas nodro-

šināja savu valutu ar angļu un franču banku vekseliem, katrā laikā varēja pieprasīt šo vekselu samaksu zeltā. Ar to Francijas un Anglijas zelta fondi izrādījās zināmā atkarībā no to valutu stāvokļa, kuras bija no tiem atkarīgas. Tātad pastiprinājās visu zemju valutu savstarpējā atkarība.

4. Visās zemēs valutu stabilizācijai gāja līdz nodokļu nastas pastiprināšanās, vairumā zemju — deflācija un sekojošas deflācijas krīzes, tātad bezdarba pieaugums, darba algas pazemināšana utt. Tajā pašā laikā lielkapitāls, nopelnījis no inflācijas, ieguva labumu arī no valutu stabilizācijas, pārceļot visus stabilizācijas grūtumus uz darba ļaužu šķirām, spekulējot uz valutas celšanos, padarot lielāko daļu pasaules zemju atkarīgu no dažām vislielākām bankām. Valutas reformas tika izvestas tā, ka tās nostiprināja imperialistu agresīvāko grupu (Vācijā) pozīcijas.

5. Kapitalistisko zemju prakse apgāza visas nezinātniskās teorijas par valutu absolūtas stabilizācijas iespēju, stabilizējot cenas vai nodibinot indeku valutu, valutu ar pastāvīgu pirkjspēju, vai nodibinot valutu ar svārstīgu zelta saturu. Bankrotēja visi sapņi par zelta varas gāšanu kapitalisma apstākļos un tādas valutas radišanu, kura nav pamatota uz zeltu. Citiem vārdiem, bankrotēja visas dažāda veida «organizētā kapitalisma» teorijas kā vispār, tā arī to piemērošana naudas apgrozības sferai.

6. Zelta devižu un zelta stieņu sistemu ievēšana nenozīmēja, ka atjaunota zelta apgrozība un banknošu brīva apmaiņa pret zeltu, bet ka noteikts neapmaināmās banknotes paveids; nevis atjaunota samērā stabila valuta, kāda valdīja pirms 1914. g. kara, bet ieviesta naudas sistēma ar ievērojami mazāku stabilitāti, tuva papīra naudai. Pie tam zelta ietaupījums visumā kapitalismam neradās, jo zelta krājumi ievērojami pieauga un palielinājās zelta produkcijas daļa, kas iet naudas apgrozības nodrošināšanai. Te visa lieta tikai tāda, ka šis zelta «ietaupījums» lielākai daļai zemju nozīmēja to valutu atkarību no zemēm, kas koncentrējušas pasaules zelta krājumus.

7. Nevienmērības paasināšanās zelta krājumu sadalījumā starp zemēm, pārlietā naudas kapitālu rašanās ASV un Francijā un šo kapitālu pastāvīga pārvietošanās, meklējot izdevīgāku pielietošanu, bailes no politiskām pārmaiņām un sociāliem satricinājumiem, kuras izsauc pastāvīgu kapitālu migrāciju, naudas kapitālu eksports un imports kā līdzeklis, lai izdarītu spiedienu uz savas zemes un citu zemju valdībām — viss tas vēl vairāk

paasināja arī bez tam nepietiekami stabilās valutas¹ nestabilitāti.

8. No visa tā izriet vispārīgs secinājums, ka valutu stabilizācija, kas sasniegta 1923.—1928. g. periodā, bija ļoti neizturīga, nestabila stabilizācija. Šī valutu stabilizācija pilnīgi atspoguļoja kapitalisma stabilizācijas pagaidu un nestabilo raksturu. Valutu stabilizācija 1923.—1928. g. nenozīmēja valutas krīzes likvidāciju, kura sākās pirmā pasaules kara periodā, tā tikai nozīmēja tās pagaidu mīkstināšanu. Nepagāja pat divi gadi, kad izvērtās valutas katastrofa visā kapitalistiskā pasaulē. Upuri, ko tautas nesa stabilas valutas radīšanas nolūkā, izrādījās bez rezultātiem.

¹ «Internacionalā naudas apgrozība, kas noveda pasauli tuvu bojā ejai sešu gadu laikā — 1925.—1931. g. — neatbilda patiesībā «standarta» nosaukumam. Tas bija standartu konflikts, kuri viens otram kaitēja.» (Ch. Morgan-Webb, *The Rise and Fall of the Gold Standard*, 90. lpp.)

VIII NODAĻA

NAUDAS APGROZĪBAS KRIZES. VALUTAS KRIZE KĀ 1929.—1933. G. PĀRPRODUKCIJAS KRIZES REZULTATS

NAUDAS APGROZĪBAS KRIZES

No saimniecisko krīžu teorijas zināms, ka kapitalisma apstākļos pārprodukcijas krīzes ir neizbēgamas, ka to periodiskā atkārtšanās ir kapitalistiskā ražošanas veida raksturīga iezīme. Naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas rašanās nozīmē krīžu iespējas rašanos. Bet šī iespēja pārvēršas īstenībā tikai kapitalisma apstākļos. Par nepieciešamību krīzes kļūst tikai pastāvot kapitalismam. Galvenais krīžu cēlonis ir pretruna starp sabiedrisko ražošanas raksturu un kapitalistisko piesavināšanās formu. Pārprodukcijas krīzes atspoguļojas arī naudas attiecību sfērā. Tām iet līdz naudas krīzes. Šis pēdējās ietver dažādas parādības: tās ir gan biržas krīzes, gan kredita sistēmas krīzes, gan naudas apgrozības krīzes. Naudas krīzes var dažreiz izcelties patstāvīgi, ārpus ražošanas krīzes, bet pa lielākai daļai tās ir pārprodukcijas krīzes izpausme apgrozības sfērā. Mēs nespraužam sev par mērķi aplūkot visus naudas krīžu veidus. Mēs aplūkosim te tikai vienu naudas krīžu paveidu — naudas apgrozības krīzes kā pārprodukcijas krīžu izpausmi. Attīstītu kapitalistisku saimniecību apkalpo apgrozības kredita līdzekļi: banknotes, čeki. Saimnieciskā krīze naudas sfērā izpaužas vispirms ar to, ka rodas milzīga vajadzība pēc maksāšanas līdzekļiem. Preču pirkšana-pārdošana ievērojami samazinās, un nauda nepieciešama vispirms nevis kā apgrozības līdzeklis, bet kā maksāšanas līdzeklis. Visiem jāmaksā, bet maz ir tādu, kas domā pirt. No tā izriet spiediens uz bankām ar kredita pieprasījumiem un noguldījumu atprašījumiem. Bet šajā laikā bankas ga-

ligi novājinātas, jo traucējumi preču apgrozībā jau izraisījuši noguldījumu un tekošo kontu samazināšanos un kreditu palielināšanos. Bankas nav spējīgas apmierināt noguldītāju prasības. Bankas griežas pie pēdējā patvēruma — pie zemes centralās emisijas bankas. Bet centralās bankas kreditu lielums saistīts ar tās emisijas iespējām, ar tās zelta bāzes apmēriem. Stāvoklis paasinās ar naudas kā maksāšanas līdzekļa pretrunu tālāku attīstību. Kamēr iet labi, pastāv plašas norēķinu iespējas, savstarpēji dzēšot kredita saistības, norēķinoties bez skaidras naudas. Bet, kad sākas bankroti, pārtrūkst savstarpēju maksājumu ķēde, norēķini bez skaidras naudas krasi samazinās, krasi pieaug pieprasījums pēc skaidras naudas, lai izdarītu norēķinus. Bankroti, firmu un banku krachi noved tālāk pie tā, ka komercialais kredīts kļūst neiespējams, visi ar mieru pārdot preces, bet tikai skaidrā naudā, neviens vairs netic nekādām kredita saistībām. Viss tas rada neiedomājamu pieprasījumu pieaugumu pēc skaidras naudas, pie kam, kamēr emisijas banka vēl kārtībā, banknotes pieņem kā skaidru naudu. Bet pēc tam draudošais stāvoklis, kādā nokļūst pati emisijas banka, noved pie tā, ka par skaidru naudu atzīst tikai zeltu. «Bet tiklīdz kredīts satricināts, — un šī fāze nenovēršami ietilpst modernās rūpniecības ciklā, — pēkšņi izrādās, ka visa realā bagātība patiesi un nekavējoties jāpārvērš naudā, zeltā un sudrabā, — prasība, kas ir ārpazīgama un tomēr nenovēršami izriet no pašas sistēmas. Bet viss zelts un sudrabs, kam jāapmierina šis ārkārtīgais pieprasījums, ir tikai dažus miljonus liela suma, kas glabājas bankas velvēs.»¹

Bet banka nespēj apmierināt visus pieprasījumus pēc zelta, jo vairāk tāpēc, ka krīzes sākumam iet līdz parasti pasīva maksājumu bilance (eksporta samazināšanās, kamēr maksājumi par agrāko importu turpinās; bieži notiek arī kapitalu atplūdi). Tātad zelta zemē kļūst mazāk, bet kapitalisti alkst tikai pēc zelta. Zeltu noslēpj. Pieprasījumi pēc zelta tātad pieaug arī tiešas zelta tezaurēšanas mērķiem («barbariska uzkrāšanas forma — uzkrāšana uzkrāšanas dēļ»). Preču vērtība krīt, ražošanas līdzekļos ieguldīto kapitalu vērtība krīt, kredīts sabrūk; vienīgā realā vērtība paliek zelts. Tas liek vēl vairāk pazemināt preču cenas, pārdot tās par ļoti zemām cenām, lai tikai iegūtu zeltu. Cenšanās visu bagātību pārvērst zeltā ir tiešs krīzes produkts. No tā skaidrs, ka katra krīze ietver draudus nau-

¹ К. Маркс, Капитал, III сēj., 2. д., 1923. г. изд., 113. лпп.

das apgrozībai, valutas stabilitātei, pie tam stāvoklis var ievērojami pasliktināties sakarā ar emisijas sistēmas nepilnību. Ir zināms, piemēram, ka R. Pila akts Anglijā (1844. g.), ko dik-tēja šauri egoistiskās bankiešu intereses, ārkārtīgi saasināja maksāšanas līdzekļu krīzi saimniecisko krīžu laikā, un vairākas reizes tā darbību vajadzēja apturēt. Tomēr parasti pirmsimpe-rialistiskā perioda krīzēs valutu svārstības nebija ievērojamas, tās nenogāja līdz valutu vērtības galīgam zudumam. Tikai kapita-lisma vispārējās krīzes periodā pārprodukcijas krīžu spēks tāds, ka naudas apgrozības krīze izvēršas tās visasākā formā: tā nonāk līdz vispārējai valutu vērtības krišanai. Izteikto atzinumu ilus-tracijai minēsim dažus faktus no krīžu vēstures.

Mēs izmantosim šim nolūkam faktu materialu, kas savākts darbā «Pasaules saimnieciskās krīzes» (Мировые экономические кризисы), III sējumā.

1825. g. krīze Anglijā. Pārprodukcijas nobriešanu pavadija ievērojama maksājumu bilances pasliktināšanās, vekseļu kursu krišana un zelta atplūdi. 1824. g. marta beigās Anglijas bankas zelta krājums bija 13,9 milj. sterl. mārc., 1825. g. jūnija beigās — 5,5 milj. sterl. mārc. 1825. g. jūnijā-julijā notika biržas krachš, izputēja daudz uzņēmumu un sāka attīstīties kredita krīze. Procenti sāka augt. Privatbankas nevarēja apmierināt pieaugušo pieprasījumu pēc kredita. Pastiprinājās prasības pret Anglijas banku. Zelta fonda samazināšana radīja trauksmi, un bankas klienti sāka šaubīties arī par banknotēm. Sāka pieaugt pieprasījumi pēc zelta, kas jau izrietēja no iekšējās apgrozības. Zelta krājums nokrita 1825. g. jūlijā līdz 4,2 milj. sterl. mārc. 1825. g. oktobra beigās izcēlās asa kredita krīze, banku masvei-dīga bankrotēšana. Tā sākās ar provinces bankām. Noguldī-tāju spiediens lika provinces bankām griezties pēc palīdzības pie Londonas. Sāka izņemt noguldījumus no Londonas bankām. Sākās šausmīgs sajukums. 1825. gadā nobankrotēja 79 bankas, 1826. gadā — 25 bankas. Tālāko notikumu gaitu sarežģīja nau-das apgrozības krīzes attīstība. Neviens vairs neticēja nekādiem kredita saistību veidiem, visi pieprasīja skaidru naudu un vispirms zeltu. 1825. g. 3. decembrī Anglijas bankas apgrozībā izlaisto bank-nōšu suma līdzinājās 17 milj. sterl. mārc., tā paša gada 31. decembrī šī suma bija pieaugusi līdz 25,8 milj. sterl. mārc., t. i. decembra mē-nesī vien banknošu apgrozības apmēri palielinājās par 55%. Aiz-devu procenta celšanās jau no novembra pārtrauca zelta aizplū-dumu uz ārzemēm un pat tā pieplūdumu. Bet Anglijas bankas zelta krājumi visu laiku samazinājās un noslīdēja līdz 1 milj.

sterl. mārē. Uz 24. decembri banknošu nodrošinājums zeltā bija nokritis no 43% 1825. g. sākumā līdz 3,9% (bet, ja ņem vērā provinču banku banknotes, tad līdz 2,9%). Radās jautājums par banknošu apmaiņas pārtraukšanu. Apmaiņu nepārtrauca, stāvoklis sāka uzlaboties, bet, kā redzam, Anglijas bankas banknotes atradās nopietnu draudu priekšā.

1873. g. krīze Amerikas Savienotās Valstīs. Minēsim dažus faktus, kas raksturo naudas apgrozības krīzi. 1873. gadā spiediens uz bankām noveda tās pie bankrota un daudzos gadījumos pie skaidras naudas (grinbeku) izsniegšanas ierobežošanas. Skaidrā naudā samaksāja tikai sīkus čekus vai to izsniedza daļējai darba algas izmaksai. Bija masveidīgi darba algas neizmaksāšanas gadījumi, jo trūka skaidras naudas. Aptureja skaidras naudas izsniegšanu arī krājķekšes. Skaidras naudas trūkums nenovēršami izraisīja tās tezaurēšanu. Bostonā tika konstatēts, ka daudzi klienti tur savu naudu seifos. Bankas klienti pārstāja savu dienas ieņēmumu iemaksāt bankā. Skaidras naudas trūkums noveda pie naudas surogatu parādīšanās, sāka apgrozīt noreķinu palatu u. c. sertifikāti. Radās ažio uz skaidru naudu, tas sniedzās līdz 5%.

1907. g. krīze. Vēl asāka bija naudas apgrozības krīze 1907. gadā ASV. Skaidras naudas izsniegšanas ierobežojumi notika visā zemē, pie tam daudzās vietās vēl agrāk, nekā sākās klientu spiediens uz bankām. Daudzās pilsetās skaidras naudas izsniegšanu neizdarīja katru dienu vai aprobežoja ar nelielām sumām, no 10 līdz 300 dol. dienā. Noguldījumus izsniedza ar naudas surogātiem — noreķinu palatu u. c. sertifikātiem. Naudas bads kā naudas krīzes izpausme pastāvēja, neraugoties uz to, ka naudas masa nepārtraukti pieauga. Naudas apgrozība no 1907. g. septembra līdz decembrim pieauga par 273 milj. dol. Surogatu bija izlaists vairāk nekā par 500 milj. dol. (apmieram 17% no visas naudas masas), — vairāk nekā jebkad iepriekšējās krīzēs. Plaši attīstījās naudas tezaurācija. Pēc dažiem aprēķiniem bija tezaurēts 300 milj. dol. Radās ažio uz skaidru naudu (zeltu), kas sasniedza 4%, pie tam nauda apgrozījās ar ažio gandrīz 3 mēnešus — ilgāk nekā jebkad līdz tam krīzēs. Viss tas liecināja par naudas apgrozības krīzes ārkārtīgu paasināšanos.

Neraugoties uz visai aso raksturu, kāds bija krīzēm aplūkotos gadījumos, tās te nenonāca līdz valūtu krišanai. Vienīgi 1907. g. krīzē mēs jau varam redzēt *ilgstošu* tendenci dažādus apgrozības kredīta līdzekļus novērtēt zemāk, salīdzinot ar zeltu. Naudas apgrozības krīzes visvairāk, protams, tāpat kā krīzes

visumā, atsaucas uz strādnieku šķiru. Lielam bezdarbam un algas pazemināšanai pievienojās tās nekārtīgā izmaksa, strādnieki un plaši darba laužu slāņi viņiem vissmagākā periodā zaudē iespēju saņemt no bankām un krājkasēm savus ietaupījumus un tiek ekspropriēti, bankām bankrotējot. Saprotams, ka banku varasvīri un lielie noguldītāji, kas labi orientējas banku stāvoklī un tiek iepriekš informēti, paspēj izņemt savus noguldījumus un tezaurēt reālas vērtības.

REGULĒJAMĀS VALUTAS TEORIJA

Ražošanas spēku un ražošanas attiecību nesaskaņa, ražošanas anarchijas pieaugums, likstas, kas ceļas no produktu pārpalikuma, imperialisma periodā kļuvušas tik acīm redzamas parādības, ka buržuaziskā teorija pasludināja kapitalisma plānveidīgas organizācijas iespēju un nepieciešamību. Te, no vienas puses, izpaužas tas fakts, ka kapitalistiskā valsts nenovēršami spiesta arvien vairāk iejaukties saimnieciskā dzīvē, no otras puses, priekš buržuaziskās teorijas tam bija tāda nozīme, ka kapitalisma plānveidīgas organizācijas idejai vajadzēja novērst masas no cīņas par socialismu. Tādai receptei vajadzēja pamatot kapitalistiskās valsts pieaugošo iejaukšanos saimnieciskā dzīvē nolūkā saglabāt kapitalismu.

Plānveidīga saimniecības organizācija nav iespējama, ciktāl pastāv privatīpašums, bet valsts iejaukšanās, pastāvot privatīpašumam uz ražošanas līdzekļiem, nevar pārvarēt attīstības stichiskās likumsakarības. Tāpēc «organizētā kapitalisma» teorija ir apzināta tautas krāpšana un tajā pašā laikā mēģinājums ar kaut kādām reformām paildzināt kapitalisma pastāvēšanu. Daži vaļširdīgi «reformatori» atzīstas, ka viņiem kapitalisma krīzes ir mazāks ļaunums nekā kapitalistiskā ipašuma iznīcināšana.

Tā V. Beveridžs 1929.—1933. g. krīzes periodā rakstīja: «ja kapitalistiskais plāns izrādīsies nederīgs, tad sliktākā gadījumā mums būs cita, modernai krīzei līdzīga krīze, kamēr socialistiskā plāna nederīguma gadījumā mēs riskējam sagraut daudz ievērojamākas vērtības nekā ekonomiskā labklājība.»

Tāda paša veida kapitalisma plānveidīgas organizācijas teorijām pieskaitāma «regulējamās valutas» ideja.

Viens no krasākiem «regulējamās valutas» teorijas apologetiem ir Keinss.

Keinss uzskata, ka mūsdienu apstākļos parādīties jauns naudas veids — «pārvaldāmā nauda».

«Pārvaldāmā nauda» pieskaitāma kaut kādam objektīvam vērtības standartam un tajā pašā laikā tā ir bez piemērotas vērtības esoša papīra vai reprezentatīva nauda (atsevišķs gadījums banku naudai, kas atspoguļo parādus, kuri pieder valstij, un kurai piešķirts chartāls raksturs).

«Pārvaldāmā nauda» ir hibrids, un pēc Keinsa domām to nav viegli izprast, jo publika pazīst tikai lietisko naudu un dekretēto naudu.

Bet patiesībā tā neesot ne viens, ne otrs, bet īpašs naudas veids, kam, to pārvaldot ar tās izlaišanu, būs noteikta vērtība attiecībā pret tā standartu.¹

Valutas stabilitāte pēc Keinsa ir tās pirktspējas, t. i. cenu līmeņa, stabilizācija.

Stabilizējot valutu, priekšroka jādod pirktspējai, nevis valūtas kursam. Padarīt par izšķirošo valūtas ārējo kursu ir vienkārši neprātīgi. Stabīlas iekšējās vērtības mērauklas radīšanu Keinss atzīst par ne visai vieglu lietu, bet tas esot it kā «zinātnisks jauninājums». Starp citu tepat Keinss paziņo, ka regulējamā valūta jau nemanot iezagusies dzīvē, ka «metālu nesaturošs regulējams vērtības mērs» jau pastāv.² Keinss uzskata, ka arī zelta apgrozība pašreiz ir regulējama valūta, ciktāl visu iegūto zeltu bankas glabā savos pagrabos un tai ir mērķīga vērtība. No savas regulējamās valūtas teorijas Keinss taīsa secinājumu, ka kapitalismam iespējams attīstīties bez krīzēm.

Sākumā Keinss saistīja pirktspējas stabilitāti tieši ar naudas daudzumu apgrozībā. Pēc tam, dziļāk paslēpjot šo atzinumu, Keinss sāka piedēvēt cenu, un tāpat arī pirktspējas, stabilitāti līdzsvaram starp investīcijām un ietaupījumiem.

Ar nosacījumu, ja investīcija atbilst ietaupījumiem un pastāv kontrole par naudas apgrozību un kontrole par naudas ienākumiem, iestājas pilnīgs līdzsvars — pirktspējas stabilitāte, jo saglabājas nemainīga attiecība starp naudas daudzumu, ko izlieto patēriņam, un patēriņa līdzekļiem un naudas daudzumu, ko izlieto jauniem ieguldījumiem, un «kapitāliem labumiem».

Tādējādi valūtas regulēšanu, tās stabilitātes nodrošināšanu Keinss saista ar kapitalistiskās saimniecības «plānveidīgu organizāciju».

Krachs, kādu piedzīvo šī «kapitalisma organizācijas» teorija kapitalistisko zemju ikdienas praksē, nav nejaušs. Tas atspo-

¹ Keynes, A Treatise on Money, I sēj., 7. lpp.

² Кейнс, Трактат о денежной реформе, 1925. г. изд., 91., 94. лpp.

guļo utopismu, kāds ir mēģinājumam iznīcināt ražošanas anarchiju un kapitalisma pretrunas, atstājot neskartu kapitalismu, uzlabojot tikai tā pārvaldīšanu, kuru veic bankas.

Kas attiecas uz jautājumu par valutas stabilitāti, pamatojoties uz pilnīgu cenu stabilitāti, tad vispār cenu indeka pilnīga stabilitāte ir utopija, jo tas nozīmē likvidēt to mehānismu, kas regulē kapitalismu. Tomēr stichisku mehānismu atvietot ar plānveidīgu tautsaimniecības regulēšanu *kapitalistiskā* valsts nevar. Tā nevar tātad arī iznīcināt krīzes. Tādējādi regulējamās valutas teorijai trūkst jebkāda zinātniska pamata.

No otras puses, Keinss izmanto savu «teoriju», lai pamatotu, ka ir lietderīga darba algas pazemināšana ar inflācijas palīdzību, kam jāpaaugstina kapitalistu peļņa un jāstimulē jauni ieguldījumi...

Regulējamās valutas teorija atspoguļo to objektīvo faktu, ka kapitalistiskā valsts spiesta arvien vairāk iejaukties saimnieciskā dzīvē un tātad arī naudas apgrozības sferā. No šās iejaukšanās kapitalisma pretrunas un tā anarchija tikai pastiprinās, bet tas buržuaziskos «plānotājus» nemulsina. Viņi ne tik daudz tic savu receptu patiesam spēkam kā tam, ka varbūt izdosies izkulties.

Beveridžs rakstīja 1929.—1933. g. krīzes laikā: «Pasaule līdzīga pacientam, kura slimībai ārsti vēl nezina līdzekļu, izņemot laiku un ticību tās dzīvotspējai, tās organisma izturībai. Mēs ticam līdz ar Keinsu, ka organisma izturība palīdzēs mums izkulties.»

Tādējādi regulējamās valutas teorijai jāpārlicina «nezinātāji», ka jau ir recepte, kas glābs slimo, kamēr «zinātāji» labi zina, ka tādas receptes nav, ka vēl jāatrod kāda recepte, lai novēršami nenokļūtu vēl sliktākā stāvoklī.

Līdz ar tādu regulējamās valutas teorijas vispārēju nozīmi visām kapitalistiskām zemēm Keinsa teorijai bez tam ir specifiska nozīme Anglijai. Tā atspoguļo pozīciju, kāda ir zemei, kas pēc sava zelta rezervju stāvokļa nevar konkurēt ar ASV uz cietais zelta valutas bāzes un gribētu izolēties no tās, radot noslēgtu zemju bloku ar papīra valutu (sterliņa bloks), t. i. no Anglijas atkarīgu un pusatkarīgu valstu grupu, kuras būtu ar mieru uzturēt savu valutas kursu tikai attiecībā pret sterliņu mārciņu un būtu gatavas par savām precēm saņemt no Anglijas samaksu nevis zeltā, bet vērtībā kritušās mārciņās. Tas nenozīmē, ka angļu fināncisti un lordi piekrīt Keinsa teoretiskiem atzinumiem. Ir pietiekams pamats domāt, ka drīzāk gan viņi tiem nepiekrīt.

Bet Keinsa teoriju atbalsta kā teoriju, kas pamato «sterliņa bloku» pret dolaru, kā teoriju, kas aizstāv Anglijas pozīciju.

Regulējamās valutas teorija šādā vai tādā mērā mēģināja pamatot naudas stabilizācijas praksi daudzās Eiropas zemēs pēc pirmā pasaules kara. Regulējamās valutas teorijai vajadzēja pamatot, ka kapitalistiskās naudas sistēmas, kurām nav nepieciešamās zelta bāzes, tikpat labas un izturīgas kā ASV naudas sistēma. Tajā pašā laikā regulējamās valutas teorijai ASV «prosperity» periodā vajadzēja pārliecināt visu pasauli, ka Amerikas konjunktūra, kas pamatota uz «ideālo» sistēmu, pēc kuras kredītu regulē federalā rezervju sistēma, ir izturīga.

Nepieredzēta rūpniecības, tirdzniecības un valutas krīze 1929.—1933. g. satricēja drupās regulējamās valutas elku, atmaskoja melnīgās pasacīņas par kapitalisma attīstību bez krīzēm.

1929.—1933. G. NAUDAS KRĪZES ĪPATNĪBAS

Atšķirībā no visām iepriekšējām krīzēm naudas krīze 1929.—1933. g. saimnieciskās krīzes periodā sasniedza augstāko sasprindzinājuma punktu, pieņēma visasākās formas, attīstījās līdz pat valutas vērtības krišanai, kas aptvēra visu kapitalistisko pasauli. Šis sevišķais naudas krīzes spēks bija tiešs rezultāts tam, ka 1929.—1933. g. krīze, kā norādīja biedrs Staļins 1930. gadā VK(b)P XVI kongresā, bija «pati nopietnākā un pati dziļākā no visām līdz šim bijušām pasaules saimnieciskām krīzēm». 1929.—1933. g. saimnieciskā krīze izvērtās uz kapitalisma vispārējās krīzes bāzes, un te bija tās dziļuma un ilgstošā rakstura galvenais cēlonis. Jau 1928. g. beigās sākās lauksaimniecības krīze Kanādā, ASV, Argentīnā, Brazīlijā, Austrālijā. Lauksaimniecības krīze, kurai bija savi īpaši cēloņi, tajā pašā laikā atspoguļoja jau pieaugošo pārprodukciju rūpniecībā. Rūpniecības produkcija sasniedza ASV savu rekordu tikai 1929. g. vidū, pēc kam tūr iesākās strauja rūpniecības ražošanas krīze. Krīze tūlīt pēc tam izcēlās Kanādā, Japānā un citās zemēs. Krīze attīstījās nevienmērīgi, bet pakāpeniski izplatījās pa visu kapitalistisko pasauli, kļuva par pasaules krīzi, kas aptvēra visas zemes, par krīzi, kurā pārprodukcija rūpniecībā savijās ar lauksaimniecības krīzi pasaules galvenajās agrarzemēs, pie kam agrārā krīze aptvēra visas lauksaimniecības nozares. Visas monopolistisko apvienību pūles, kas bija vērstas uz to, lai pavājinātu krīzes ietekmi uz monopoliem, tikai to pāildzināja, padziļināja un paasi-

nāja. Krīze ilga vairāk nekā četrus gadus, postīdama kapitalistisko zemju saimniecību «un izsūkdama no tās taukus, kas uzkrāti iepriekšējos gados» (Staļins). Krīzes spēkam nenovēršami vajadzēja novest pie valūtu sabrukuma. Pārprodukcijas krīze izsauca stipru cenu krišanos, pie kam visvairāk krita neorganizēto preču īpašnieku — zemnieku, amatnieku, sikkapitalistu — preču cenas. Cenu krišanai nenovēršami vajadzēja izraisīt firmu bankrotēšanu, daudzu tūkstošu akciju sabiedrību un sīko un vidējo uzņēmumu bojā eju. Akciju sabiedrību bojā ejai, ļoti daudzu uzņēmēju bankrotam nenovēršami bija jānovēd pie bankrota bankas līdz pat emisijas bankām un pie valūtu vērtības krišanas. Valūtu stabilizācija, kas notika neilgi pirms 1929.—1933. g. krīzes, neradīja pietiekami stabilas naudas sistēmas: tā notika kapitalisma vispārējās krīzes apstākļos, nestabilas kapitalisma stabilizācijas apstākļos. Valūtas stabilizācija lielākā daļā zemju nenoveda pie zelta apgrozības atjaunošanas, nenoveda pie bankošu apmaiņas atjaunošanas. Pēc stabilizācijas naudas sistēmas izveidojās visvairāk kā zelta devižu un zelta stieņu sistēmas, kā mazelastīgas sistēmas, kā dažādu zemju savstarpēji saistītas sistēmas, kā savstarpēji atkarīgas sistēmas. Zelta krājumu sadalījuma ārkārtīga nevienmērība, ļoti lielais daudzums lieku aizdevu kapitālu, kuri klaiņoja, meklējot visdrošāko, no ekonomiska un politiska riska nodrošinātu pielietojumu, — viss tas piešķīra valūtām lielu nestabilitāti. Naudas sistēmas, ko raksturoja tāda veida īpatnības, nespēja izturēt visspēcīgākās saimnieciskās krīzes triecienus. Bankrotu spēks bija tāds, ka tas sagrāva visstiprāko emisijas banku pozīcijas un tam vajadzēja izsaukt valūtu sabrukumu. Pēc valūtu sabrukuma sekoja kā valstu iekšējo, tā arī ārējo parādu legalizēta nesamaksa. Valstis pēc būtības sevi pasludināja par bankrotējušām. Tas radīja lielāko banku un koncernu sabrukumu. Pilnīgi izjuka kredīta sistēma. Tika pārtraukti maksājumi par kredītiem un aizņēmumiem ārzemēs, par sabiedroto savstarpējiem parādiem, apstājās kapitālu eksports, sašaurinājās ārējā tirdzniecība, paasinājās cīņa par ārējiem tirgiem, izvērtās tirdzniecības karš, kurā tika izmantota valūtu vērtības krišana kā dempinga uzbrukuma ierocis. Valūtu vērtības krišana aptvēra arvien lielāku zemju daudzumu un kļuva arvien ievērojamāka. Viss tas atkal atgriezeniski ietekmēja ražošanas krīzi, savukārt to padziļinot un komplicējot.

VALUTAS KRIZES PIRMAIS POSMS

1929. g. vasaras beigās ASV jau bija novērojama pārprodukcija daudzās nozarēs, septembrī jau sākās ražošanas samazināšana. Nelūkojoties uz zināmu sasprindzinājumu aizdevu kapitalu tirgū, akciju kursi vēl celās un uzliesmoja biržas spekulācija. Oktobrī viss tas beidzās ar neredzētu biržas krachu, ar pilnīgu vērtspapīru tirgus dezorganizāciju. Nedēļā bija pārdots līdz 80 milj. akciju, kursi krita no 30 līdz 80%, biržu slēdza uz 3 dienām. Biržas krīze Amerikas Savienotās Valstīs sākumā tomēr neizsauca maksāšanas līdzekļu krīzi kā parasts. Monopolistiskās apvienības vēl spēja aizturēt naudas krīzes izvēršanos, toties jo dziļāka tā kļuva vēlāk. Krīze, kas iesākās ASV, sāka pakāpeniski pārsvieties uz visām zemēm. Valutas krīze vispirms iesākās zemēs, kas eksportēja izejvielas. ASV rūpniecības krīze paasināja šajās zemēs lauksaimniecības preču noieta un eksporta krīzi, šo zemju maksājumu bilances sāka pasliktināties. Biržas krīzes tajās zemēs, kas parasti izveda kapitalu, vērtspapīru kursu krišana un aizņēmumu emisijas operāciju pārtraukšana neatļāva daudzām agrarzemēm segt savas bilances pasivitāti ar aizņēmumiem. Zelts sāka aizplūst no agrarzemēm. Tas izsauca zelta izveduma aizliegumu, un valūta šajās zemēs sāka vērtībā krist. Jau 1929. g. oktobrī Urugvajas valūta vērtībā krita par 5,5%, novembrī Argentinas valūta — par 2,6%, 1930. g. janvārī Brazīlijas valūta — par 7,8%. 1930. g. februārī jau krita Ķīnas, Spanijas, Iranas, Urugvajas, Argentinas, Bolīvijas valūtu kursi. 1929. g. beigās Argentinas zelta krājumi bija samazinājušies gandrīz par $\frac{1}{3}$, bet Brazīlijā 1930.—1931. g. bija samazinājušies gandrīz līdz nullei (no 148 milj. dol. 1928. g. beigās līdz 0,3 milj. dol. 1931. g. beigās). Līdz 1931. g. septembrim (t. i. līdz angļu sterliņu mārciņas sabrukumam) daudzu zemju valūtas jau bija ievērojami kritušas vērtībā. Tā 1931. g. augustā jau bija kritušas vērtībā šādas valūtas:

Urugvajas	par 54,5%	Argentinas	par 33,1%
Ķīnas	„ 49,1%	Australijas	„ 23,4%
Brazīlijas	„ 46,8%	Venecuēlas	„ 10,6%
Spanijas	„ 40,1%	Jaunzēlandes	„ 8,8%
Meksikas	„ 39,8%	Bolīvijas	„ 4,5%
Iranas	„ 39,6%		

No Anglijas zināmā mērā atkarīgu zemju (Argentinas, Brazīlijas u. c.), kā arī dažu Anglijas koloniju, bankrots ievērojami pasliktināja Anglijas maksājumu bilanci. Anglijas ieņēmumi no

kapitalieguldījumiem krita, kas arī nopietni ietekmēja maksājumu bilanci. Bet tomēr 1929. un 1930. g. laikā Anglijai vēl bija aktīva maksājumu bilance. Rūpniecības krīze pašā Anglijā jau 1929.—1930. g. bija ļoti spēcīga, bet tās valūta vēl turējās. Šajos gados saglabāja savu vērtību arī Vācijas valūta, ko uzturēja tās kreditori, baidīdamies, ka Vācijas krachš skars arī viņus.

Periodā no 1929. g. jūnija līdz 1930. g. augustam Vācijas zelta rezerves pat palielinājās no 1765 milj. marķu līdz 2619 milj. marķu. Tādējādi pirmo valūtas krīzes posmu no 1929. g. oktobra līdz 1931. g. jūnijam (kad sākās naudas krīze Centrālajā Eiropā) raksturo galvenokārt daudzu otrās šķiras kapitalistisko zemju, nabadzīgāko, visvairāk agrarzemju, valūtu vērtības krišana. Tajā pašā laikā jau rodas priekšnoteikumi tam, lai valūtas krīze izplatītos tālāk. Bet pagaidām galveno kapitalistisko lielvalstu valūtas vēl bija stabilas. Pagaidām Anglija, Francija, ASV vēl spēja uzturēt sava galvenā parādnieka — Vācijas — valūtu. Bet tajā pašā laikā cīņa starp lielvalstīm zelta dēļ paasinājās. Francija 1929. gadā izņēma no Anglijas bankām daļu savu noguldījumu kā līdzekli, lai izdarītu spiedienu uz Angliju Haģas konferences laikā. Anglija tad zaudēja 20 milj. sterl. mērc. zeltā. Tādu pašu spiedienu izdarīja Francija uz Angliju 1930. g. vasarā sakarā ar domstarpībām jautājumā par Vācijas aizņēmuma izvietojanu.

VALUTAS KRĪZES OTRAIS POSMS

Valūtas krīzes otrais posms sākās 1931. g. vidū. Maijā izvērtās asa naudas krīze Austrijā. Lieta sākās ar to, ka sabruka lielākā Austrijas banka «Kreditanstalt», ko kontrolēja Rotšilds. Bankas līdzekļi iestēga daudzos rūpnieciskos uzņēmumos Austrijā un ārzemēs. Vienu uzņēmumu bankroti un citu uzņēmumu smagais stāvoklis 1931. g. maijā nostādīja «Kreditanstalt» tādā stāvoklī, ka tā nespēja izpildīt savas saistības un pārtrauca maksājumus. «Kreditanstalt» bankrots bija signāls kapitāla aizplūšanai no Austrijas. Ārzemju kreditori sāka pieprasīt savus kredītus. Stāvoklis kļuva saspīlēts arī citās zemēs. Austrijas kapitāls sāka aizplūst uz ārzemēm, meklējot drošāku ieguldīšanas vietu. Rezultātā — krasa zelta krājumu krišana un valūtas kursa krišana (apmēram 18% līdz gada beigām). Panika no Austrijas pārgāja uz Vāciju. Mēs jau runājam par to, ka Vācijai izdevās piesaistīt ārzemju kredītus ļoti ievērojamos apmēros. Milzīga daļa no šiem

kreditiem bija īstermiņa krediti. Vācu finanču magnāti izmantoja šos īstermiņa kreditus ilgtermiņa ieguldījumiem. Tāpēc ārzemju īstermiņa kreditu atprasišanas sekām vajadzēja būt banku sabrukumam un valutas sabrukumam. Bankas nevarēja izņemt ilgtermiņa ieguldījumus un bankrotēja. Vācijas zelta krājumi bija apmēram 10% no tai piešķirtiem kreditiem. Kreditu atprasišanas sekām vajadzēja tajā pašā laikā būt nenovēršamai valutas krīzei. Tā tas arī bija. Kad panika no Austrijas naudas tirgus pārsviedās uz Vāciju, tur vispirms bankrotēja lielākā banka — «Danatbank». Sāka aizplūst noguldījumi, kuri piederēja ārzemju kreditoriem. To sekmeja arī naudas apgrozības stāvoklis iekšzemē. Salīdzinot ar 1929. g., uz 1931. g. jūliju produkcijas apmēri bija samazinājušies par 22%, cenu indekss nokrita par 20%, bet naudas apgrozība pieauga no 6602 milj. marku līdz 6638 milj. marku. Šajos apstākļos, pat pastāvot stabilai naudas apgrozībai, vajadzēja būt zināmam naudas pārpalikumam, salīdzinot ar apgrozības vajadzībām. Taisnība, krasi pazeminājās norēķini bez skaidras naudas. Reichsbankā no 1929. g. līdz 1931. g. tie samazinājās no 126,2 līdz 85,8 milj. marku, bet jāņem vērā, ka bez skaidras naudas veiktu norēķinu samazināšanās nepavisam nenozīmē, ka tie tajā pašā apmērā aizvietoti ar skaidru naudu. Bez skaidras naudas veiktu norēķinu samazināšanās ievērojamā mērā atspoguļo apgrozījumu vispārēju samazināšanos. Sprototams, krīze rada maksāšanas līdzekļu vajadzības pieaugumu un naudas tezaurēšanu. Bet ievērojama preču cenu sumas pazemināšanās, pastāvot stabilam naudas daudzumam apgrozībā, norāda tomēr uz emitētas naudas pārpalikumu. Tikai noieta krīze neļāva skaidri izpausties cenu reakcijai uz naudas pārpalikumu. Ārzemju kreditu spiediens sakrita ar stiprām markas pozīcijas svārstībām iekšzemē. Reichsbanka ātriem tempiem sāka zaudēt zeltu. No 2215 milj. marku zelta 1930. g. beigās palika 1931. g. beigās 984 milj. marku. Reichsbanka varēja pazaudēt visu savu zelta krājumu. 1931. g. jūlijā Vācijas valdība ievēda virkni valutas ierobežojumu: visi starptautisko norēķinu darījumi atļauti tikai caur Reichsbanku, aizliegti jebkādi darījumi un valutas kotēšana par kursu, kas augstāks par oficiālo. Faktiski tika atcelta valutas apgrozības brīvība ar ārzemēm, atcēla arī zelta devižu sistemu. Ārzemju krediti praktiski bija iesaldēti Vācijā. Naudas krīze Austrijā un Vācijā atspoguļoja ne vien šo zemju ekonomikas krīzi, bet tā atspoguļoja arī pasaules saimniecisko krīzi — to savstarpējo kredita-naudas attiecību savstarpējās atkarības savijumu, kas padarīja par nen-

vēršamu ķēdes pārtrūkšanu, pārtrūkstot kaut kādam posmam. Banku krachs Austrijā un Vācijā bija impulss naudas krīzes ievērojamam paasinājumam Anglijā, kurš nobrieda pasaules notikumu attīstības gaitā. Naudas apgrozība Anglijā 1931. g. septembrī palika gandrīz stabila, salīdzinot ar 1929. g. Bet rūpniecības produkcija 1931. g. III ceturksnī bija par 26% mazāka nekā 1929. g. III ceturksnī, bet vairumcenu indekss 1931. g. septembrī bija mazāks par 28% nekā 1929. g. septembrī. Kāpēc tad nesamazinājās naudas apgrozība? Pirmkārt, šie izpaudās pieprasījuma pieaugums pēc maksāšanas līdzekļiem, otrkārt — parādnieku kredita nespēja, treškārt — budžeta deficīts. Ražošanas un preču apgrozījuma krišana izraisīja budžeta ieņēmumu krišanu. Uz 1931./32. g. sagaidīja 120 milj. sterl. mārč. deficitu. Tā segšanai normalu avotu nebija. Valsts vērtspapīru summa Anglijas bankas portfeli 1929.—1931. g. palielinājās par 28 milj. sterl. mārč. Uzņēmumu bankroti, budžeta deficīts arī bija inflatoriskās emisijas cēlonis. Mārčiņas stabilitāte bija apdraudēta, vienīgi krīze preču apgrozībā apslēpa un pārmainīja inflācijas parādības preču cenās. Vēl jo lielāki draudi radās mārčiņas zelta kursam. Mārčiņas starptautiskās pozīcijas jau no krīzes sākuma bija apdraudētas. Mēs jau runājām par to, ka Anglijas maksājumu bilance izveidojās ļoti nelabvēlīgi. Sakarā ar eksporta samazināšanos pieauga *tirdzniecības* bilances pasīvais saldo, kas 1931. gadā jau bija 408 milj. sterl. mārč. pret 352 milj. sterl. mārč. 1928. gadā. Ieņēmumi no investīcijām ārzemēs nokrita tajā pašā laikā par 50 milj. sterl. mārč. Nokrita ienākumi no kuģniecības un banku operācijām. Rezultātā 1931. gadā radās *maksājumu* bilances pasīvs saldo 104 milj. sterl. mārč., ko varēja segt tikai zeltā. Bet vēl lielākas briesmas radās angļu mārčiņai sakarā ar Anglijas ievērojamu īstermiņa parādu. Lieta tāda, ka Anglijai izdevās pievilkt lielus īstermiņa kreditus. Tas bija kā augstas diskonta likmes, tā arī daudzu citu cēloņu rezultāts. Anglija pati bija parādā par īstermiņa kredītiem 250 milj. sterl. mārč. vairāk, nekā viņai bija parādā citas zemes. Ārzemju kreditoriem atprasot savus noguldījumus no Anglijas sakarā ar ekonomiskā stāvokļa vispārēju nestabilitāti, vajadzētu rasties ļoti sasprindzinātam stāvoklim ar Anglijas valutu. Šajos apstākļos Austrijas un Vācijas banku krachs bija tiešs impulss katastrofai. Vācijā un Austrijā «iesala» angļu kredīti par 2½ mljrd. marku. Vispārējais smagais Anglijas financialais stāvoklis izsauca paātrinātu kapitalu bēgšanu no tās. Liela nozīme bija arī franču kapitalu bēgšanai, kas bija metode spiediēna izdarīšanai uz Angliju

aiz politiskiem apsvērumiem. 1931. g. jūlijā—septembrī Anglija zaudēja 34 milj. sterl. mērc. zeltā. Tālākā ārzemju kredītu atprasišana nozīmētu, ka Anglija varēja zaudēt visu savu zelta fondu, bet par parādiem nebūtu norēķinājusies. Anglijas īstermiņa parādu kopējā summa 1931. gadā bija vairāk par 400 milj. sterl. mērc., bet tās zelta fonds, pastāvot pasīvai tirdzniecības un maksājumu bilanci, bija 588 milj. sterl. mērc. Atlika viena izeja — pārtraukt maksājumus zeltā. Tas nozīmēja atcelt zelta standartu, ko arī izdarīja 1931. g. septembrī. Sterliņu mērciņa kļuva neapmaināma pret zeltu. Visas bankas pārtrauca savu saistību samaksu zeltā par visiem parādiem. Tas nozīmēja veselās zemes bankrotu. Sterliņu mērciņas krišana radīja paniku visā pasaulē. Tika slēgtas biržas Berlinē, Vīnē, Bombejā, Kalkutā, Briselē, Antverpenē, Amsterdamā, Oslo, Tokio un citās pilsētās.

Jau pirmās nedēļas laikā mērciņa nokrita par 25%. Tam bija pietiekami iekšējie un ārējie priekšnoteikumi. Paverās ceļš inflācijas attīstībai, ko angļu finanču magnāti nolēma izmantot, lai pārceļtu uz darba ļaudīm krīzes smagumu, no vienas puses, un lai attīstītu dempinga eksportu, no otras puses. Dempingam vajadzēja uzlabot stāvokli Anglijas ārējā tirdzniecībā. Sterliņu mērciņas sabrukums izsauca daudzu uz mērciņu balstošos valūtu sabrukumu. Krita Indijas valūtas, Danijas, Norveģijas, Zviedrijas, Kanadas, Portugales, Eģiptes, Jaunzelandes u. c. valūtu kursi. Sabruka Japānas, Somijas, Salvadoras valūtas. Daudzas zemes, kas balstījās uz sterliņu mērciņu, pārgrozīja savu valūtas orientāciju (Spānija, Turcija, Persija, Afganistana). Mērciņas sabrukums radīja tādu paniku, ka visas bankas visā pasaulē sāka lietot enerģiskus līdzekļus tālākai zelta savākšanai savās velvēs. Bankas centās pārvērst zeltā visas devises (pat dolaros). Tā rīkojās Holandes, Šveices, Beļģijas bankas. Vācu imperialisti arī šajos apstākļos piekāpa ASV un Angliju un panāca to atbalstu. Ārzemju bankieri piekrita pagaidām neatprasīt īstermiņa parādu no Vācijas, bet sabiedroto valstu valdības piekrita uz gadu atlikt Vācijas reparāciju maksājumus. Ar to Vācijai bija atstāti līdzekļi, kurus tā izmantoja, lai bruņotos, un bija radīta šķietamība, ka marka saglabājusi savu kursu. Patiesībā pēc vecā markas kursa nekādi darījumi netika izdarīti, marka netika apmainīta pret zeltu, radās zelta ažio, ārzemēs parādījās darījumi ar markām uz «iesaldēto» kredītu rēķinu par zemu kursu. Vienlaicīgi Vācijā sākās inflācija, izlaižot dažādus naudas surogātus. Tika izlaistas nodokļu bonas, kuras pieņēma nodokļu samaksai no uzņēmējiem. Milzīgas subsidijas bankām, fabrikantiem un

muižniekiem, pieaugot budžeta deficitam, nenovēršami izsauca naudas emisijas pieaugumu, kaut gan Vācijas valdība darīja visu, lai to nomaskētu.

VALUTAS KRIZES TRESAIS POSMS

Ar sterliņu mārciņu un ar to saistītu valutu krišanu vien nebija diezgan. 1932. gads bija pasaules saimnieciskās krīzes vislielākā paasinājuma gads. Ražošana sasniedza zemāko punktu. Kapitalistiskā pasaule visumā rūpnieciskās produkcijas ziņā bija atsviesta atpakaļ par 23—24 gadiem, ASV — par 26—27 gadiem, Vācija — par 36 gadiem, Anglija — par 35 gadiem. Pēc atsevišķiem produkcijas veidiem regress bija vēl lielāks. Tā Anglijā čuguna ražošana bija atsviesta atpakaļ par 71 gadu. ASV krīzes gaitā produkcijas krišana atsevišķās nozarēs (celtniecībā) sasniedza 81%, tērauda ražošana samazinājās par 75%, čuguna ražošana — par 79% utt. Banku un citu uzņēmumu bankroti palielinājās visās zemēs. 1932. g. vidū akciju kursi sasniedza savu viszemāko līmeni. Arvien jaunas zemes tika ievilkas valutas katastrofā. Grieķija, Čile, Ekvadora, Siama, Dienvidslāvija — tādi bija 1932. g. valutas sabrukuma kārtējie upuri.

1932. g. beigās valutu vērtība bija kritusi šādos apmēros (sk. tabulu 277. lpp.).

Tādējādi trīsdesmit kapitalistiskām zemēm valutas vērtība krita, pie kam 20 zemēm vairāk nekā par $\frac{1}{3}$ no paritātes, kas pastāvēja pirms krīzes. 1932. g. atklāja jaunu iezīmi valutas krīzes gaitā. Pirmoreiz visā kapitalistisko valutu pastāvēšanas laikā radās kapitalistisko valdību organizēta cīņa pret valutas kursu paaugstināšanu, par tās pazemināšanu. Šo cīņu atklāja Anglija. 1932. g. sākumā mārciņas stāvoklis sāka uzlaboties, tāpēc ka pieplūda kapitāli no ASV, jo tās baidījās no briesmīgās dolara vērtības krišanas. Lieta tāda, ka mārciņas vērtība jau bija kritusi, un bija skaidrs, par cik. Bet, kas būs ar dolaru, to vēl nezināja. Anglijas valdība nekavējoties sāka lietot līdzekļus, lai nepieļautu mārciņas kursa kāpšanu. Anglijas banka pastiprināja papīra mārciņu piedāvājumu. 1932. g. vidū tika pielietots «nolīdzināšanas fonds» 175 milj. sterl. mārc. apmērā, ko radīja uz speciala likuma pamata. Šis fonds atradās valsts kases rīcībā, kurai vajadzēja iedarboties uz mārciņas kursu, nepieļaut tā paaugstināšanos un vispār uzturēt to vēlāmā līmenī attiecībā pret zeltu.

<i>pāri par 50 %</i>		<i>no 40 līdz 50%</i>	
Irana	par 63,1%	Bolivija	par 49,8%
Japana	„ 58,4%	Australija	„ 46,2%
Griekija	„ 58,2%	Spanija	„ 44,5%
Peru	„ 56,9%	Somija	„ 43,5%
Urugvaja	„ 54,2%		
Ķīna	„ 52,7%		
Cile	„ 50,5%		
<i>no 30 līdz 40%</i>		<i>zem 30%</i>	
Argentīna	par 39,3%	Dienvidslāvija	par 23,6%
Jaunzēlande	„ 38,5%	Ekvadora	„ 20,0%
Brazīlija	„ 37,2%	Salvadora	„ 17,8%
Norvēģija	„ 37,0%	Venecuēla	„ 17,1%
Dānija	„ 36,5%	Austrija	„ 15,6%
Meksika	„ 35,8%	Kanada	„ 13,4%
Zviedrija	„ 33,2%		
Anglija	„ 32,6%		
Indija	„ 32,1%		
Sīama	„ 32,1%		
Portugāle	„ 31,8%		

Nolidzināšanas fonds saņēma Anglijas bankā banknotes apmaiņā pret valsts kases vekseliem. Ar šīm banknotēm nolīdzināšanas fonds uzpirka zeltu un ārzemju valutu, kad mārčiņai draudēja paaugstinājums. Tādējādi, pārvaldot pietiekamu daudzumu banknošu, nolīdzināšanas fonds varēja izsaukt kursa pazeminājumu, pat zeltam pieplūstot. Julijā mārčiņa krita vērtībā par 27,1% no paritātes, bet 1932. g. decembrī jau par 32,6%. Anglija nolēma turēt mārčiņas kursu pazeminātā līmenī, lai stimulētu savu eksportu un padarītu izdevīgu angļu preču pirkšanu pasaules tirgos. Pēc būtības tas nozīmēja valūtas kara pieteikšanu. Vienlaicīgi Amerikas Savienotās Valstīs notikumi attīstījās šādi: neraugoties uz ražošanas tālāko krišanu, stāvoklis kredita-naudas sfērā 1932. g. vidū āreji uzlabojās, tomēr tā bija šķietamība. Monopolistiskam kapitālam Amerikas Savienotās Valstīs izdevās ar mākslīgiem līdzekļiem, attīstot inflāciju, atbalstīt bankas. 1932. g. sākumā tika radīta rekonstruktīva finanču korporācija, kuras līdzekļi bija saņemti no valdības. Rekonstruktīvā finanču korporācija sniedza pastiprinātu atbalstu bankām: no 2 mljrd. aizdevuma, ko tā bija izsniegusi dažādiem uzņēmumiem, pāri par 1,5 mljrd. bija izsniegti bankām. Banku stāvoklis tika tāpat atvieglots ar Glass-Stigala tiešu inflācijas likumu, pēc kura federalās

rezervju bankas var izsniegt aizdevumus bankām-biedriem bez nodrošinājuma, pret to saistības rakstiem. Pēc Glass-Stigala likuma kā federalo rezervju banknošu izlaides nodrošinājumu līdz ar komercialiem saistības rakstiem sāka pieņemt valsts aizņēmumus. Ar 1932. g. jūlijā pieņemto likumu tika stimulēta nacionālo banku tālākā banknošu izlaišana, kuras, kā mēs atceramies, vajadzēja pakāpeniski izņemt. Pēc šā likuma tās atļāva izlaist arī pret valsts $3\frac{3}{8}$ procentu aizņēmumu obligācijām, kuras bija izlaistas par 3 mljrd. dol. lielu sumu. Tādējādi valsts ar aizņēmumiem saņēma līdzekļus, lai atbalstītu lielā monopolistiskā kapitāla uzņēmumus un pirmā kārtā bankas. Bet, tā kā šie aizņēmumi kalpoja naudas emisijas nodrošināšanai, tad pēc būtības valsts subsidēja finanču kapitālu uz papīra naudas inflācijas rēķinu.

Valsts parāds palielinājās no 1929. g. līdz 1932. g. par 2,5 mljrd. dol., bet valsts papīru portfelis rezervju bankās un bankās — FRS¹ biedros pieauga apmēram par tādu pašu sumu. Naudas apgrozība no 1929.g. beigām līdz 1932.g. beigām pieauga par 810 milj. dol., pie tam par 279 milj. dol. samazinājās zelta sertifikātu apgrozība; pieauga tajā pašā laikā federalo rezervju banknošu un nacionālo banku banknošu apgrozība. Cenas nokrita par 35%, bet rūpniecības produkcijas indekss — par 59%. Skaidrs, ka realizēto preču cenu summa krasi pazeminājās. Zināmā mērā realizēto preču cenu summas pazemināšanos raksturo izmaksātās darba algas indekss. Šis indekss apstrādājošā rūpniecībā samazinājās 1932. g. beigās, salīdzinot ar laiku no 1932. g. augusta līdz oktobrim, par 63%. Neraugoties uz visu to, naudas apgrozība palielinājās par 20%. Skaidrs, ka radās ievērojama nesaikana starp naudas masu, ar ko varēja rīkoties, un preču apgrozības vajadzībām. Inflācijas process attīstījās īpatnējos preču pārprodukcijas apstākļos, tomēr attīstījās intensīvi. Inflācijas straume virzījās pa gultni, kuru ierāva monopolistiskā lielkapitāla financēšana, ko veica kā valsts, tā arī tieši bankas. Inflācija preču pārprodukcijas apstākļos nevarēja skaidri izpausties preču cenu kāpšanā, bet tā zināmā mērā aizturēja to krišanu (padziļinot krīzi). Inflācijai vajadzēja ietekmēt dolara kursu. Labvēlīgais stāvoklis banku sfērā uz inflācijas rēķinu nevarēja ilgi turpināties. Rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu bankroti pieauga. Bankas, atbalstot uzņēmumus, ar kuriem tās bija saistītas, ieguldīja milzīgus līdzekļus vērtspapīros. Pieauga aiz-

¹ FRS — Federalā rezervju sistēma. — Tulk.

devumi pret nekustamo īpašumu un sašaurinājās normalie komercialie aizdevumi. Viss tas padarīja banku aktīvus ļoti nelikvidus. Federalā rezervju sistema ieguldīja ievērojamus līdzekļus valsts vērtspapīros, tās manevrēšanas iespējas tā rezultātā krasi sašaurinājās. Pietiktu ar zināmu noguldījumu atprasīšanas pieaugumu, lai nenovēršami atklātos banku resursu nelikviditate un izceltos banku sabrukums un līdz ar to maksāšanas līdzekļu krīze. Tā tas arī bija. Ar 1932. g. beigām sāka pieaugt noguldījumu izņemšana no bankām. Tas sākumā bija tikai 1932. gadā notikušās rūpniecības stāvokļa pasliktināšanās tiešs rezultāts. Bet te arī sāka atklāties banku nelikviditate. Noguldījumu atprasīšana kļuva par pašmērķi (glābt kapitalus, naudu), un 1933. g. sākumā izceļas pat ASV neredzēta banku katastrofa. Pēc akad. Trachtenberga aprēķina bankas februārī zaudēja ne mazāk par 4 mljrd. dol. noguldījumu no kopējās sumas 40 mljrd. dol., kas pie tām skaitījās (kuru lielumu vairākumu bankas bija imobilizējušas nelikvidās vērtībās). Tādu klientu spiedienu bankas nevarēja izturēt. Sāka slēgt vienu banku pēc otras. Štati viens pēc otra izdeva rīkojumus par banku moratoriju un banku slēgšanu. Vilnis aizvēlās līdz Ņujorkai: 4. martā te paziņoja par banku slēgšanu uz vienu nedēļu. Sajā dienā stājās pie savu pienākumu pildīšanas jaunais prezidents Ruzvelts. Pēc viņa dekreta visas bankas slēdza uz 4 dienām. Bet pēc tam tās ne uzreiz, bet tikai pakāpeniski atvēra ar īpašu atļauju. Šīs kārtības rezultātā banku sistema bija atbrīvota no pilnīgi maksātnespējīgām bankām, kurām bija noguldījumi par 4 mljrd. dol. Gandrīz mēnesi banku sistema nedarbojās. Maksājumu apgrozība apstājās

Jau pirms banku slēgšanas naudas apgrozība sāka augt ātriem tempiem. Noguldītāji pieprasīja noguldījumus skaidrā naudā. No 1. februāra līdz 8. martam naudas masa palielinājās par 33,4%, par 1,886 milj. dol. Skaidrā nauda tika izņemta maksājumiem. Banku sabrukuma apstākļos citādi norēķināties nevarēja: attīstījās maksāšanas līdzekļu krīze. Bet no otras puses, kredīta sistēmas sabrukums un maksāšanas līdzekļu krīze radīja tiekšanos uz tezaurēšanu. Šī tendence attīstījās jau no 1930. g., milzu apmērus tā sasniedza banku panikas dienās 1933. g. februārī. Uzskata, ka tikai februārī un marta sākumā vien tika noslēpts zelts ne mazāk kā par 500 milj. dol. Pieprasījumi pēc zelta arvien auga, pieauga tā izvedums uz ārzemēm. Federalās rezervju sistēmas zelta rezerves nokrita no 1. februāra līdz 8. martam gandrīz par 700 milj. dolaru. Valdība pieņēma veselu virkni līdzekļu cīņai pret zelta tezaurēšanu. Federalās rezervju

bankas sāka izņemt zeltu no bankām-biedriem. 1933. g. 5. aprīlī pilsoņiem tika aizliegts glabāt zeltu vairāk nekā par 100 dol., visu pārējo zeltu vajadzēja nodot bankām. Beidzot 19. aprīlī tika aizliegts zelta izvedums uz ārzemēm. Visu šo līdzekļu kopums nozīmēja ASV atsācīšanās no brīvas zelta apgrozības sistēmas, atteikšanos no zelta standarta sistēmas. Sākas dolara vērtības krišana. 1933. g. maijā sakarā ar likumu par palīdzību fermeriem tiek pieņemts Tomasa labojums, kas atļauj federalām rezervju bankām izlaist banknotes par 3 mljrd. dol. pret valsts vērtspapīru nodrošinājumu, prezidentam tiek piešķirta tiesība pazemināt dolara zelta saturu par 50%. 1933. g. beigās dolars nokrita savā vērtībā par 36% zem paritātes. 1934. g. 30. janvārī tika izdots likums par zeltu, kas noteica jaunus naudas apgrozības principus ASV. Zelta apgrozība ASV tika atcelta. Viss zelts no rezervju bankām tika nodots valstij, pret to bankas saņēma zelta sertifikātus. Valdībai tika uzdots ar šo likumu noteikt dolara jaunu zelta saturu, samazinot tā vērtību ne zemāk par 40%. Dolara zelta saturu ar valdības rīkojumu noteica 59,06% apmērā no agrākā zelta satura. Notika dolara devalvacija. Tātad ASV, neraugoties uz to milzīgo zelta krājumu, kas 1929. gadā bija 39% no pasaules krājuma, valutas vērtības krišana negāja secen. Vai dolars varēja tikt izglābts? Vispār, protams, varēja izglābt, ja krīzes un bankrotu smagums tiktu pārlikts uz lielkapitalu, uz monopolistiem. Bet, kad faktiskā vara atrodas finanču oligarhijas rokās, tas, protams, nav iespējams. Valutas katastrofa šajos apstākļos bija nenovēršama. Pastāvēja vairāki cēloņi, kas piespieda finanču kapitalu aktīvi meklēt izeju dolara vērtības pazemināšanā. Pirmkārt, parādnieku plašo masu stāvoklis cenu krišanas apstākļos kļuva nepanesams. Jau 1929. g. februārī fermeri bija parādā 12 mljrd. dol. Fermeru stāvoklis un to neapmierinātības pieaugums arvien vairāk radīja finanču kapitāla satraukumu. 15 milj. bezdarbnieku plus fermeru bezizejas stāvoklis radīja nopietnus draudus pastāvošai socialai iekārtai. Dolara vērtības krišana, ar to radītā parādu samazināšanās un inflatoriska cenu kāpšana varēja, likās, nedaudz atvieglot fermeru stāvokli vai vismaz radīt viņiem atvieglojuma iespējas iluziju. No otras puses, Anglijas metode, kas pastāvēja valutas kursa apzinātā pazemināšanā, prasīja konkurentu atbildi. Pasaules ekonomiskā konferencē 1932. g. jūnijā neizdevās panākt vienošanos par valutu stabilizāciju. Savienotās Valstis aktīvi iet cīņā ārējā tirgū ar dolara vērtības pazemināšanas metodēm. Anglija un ASV izrādās ieinteresētas savu valutu kursa pazemināšanā

un sava konkurenta valutas kursa paaugstināšanā. Dolara devalvacija kalpoja šim mērķim. Zelta pārvērtēšana jaunajos dolaros radīja zelta fonda lieluma nominalu pieaugumu dolaros. Tādējādi izveidojušos pārpalikumu 2 mljrd. dol. pārvērtā specialā dolara stabilizācijas fondā, ko nodeva valsts kases sekretara ziņā. Fonda uzdevums bija uzturēt dolara kursu attiecībā pret citām valūtām vēlāmā līmenī un, lai cik tas arī paradoksāli, uzturēt citu valutu kursu augstākā līmenī un dolara kursu pazeminātā līmenī. Stabilizācijas fondam pēc būtības bija uzbrūkošs raksturs. Fonds bija zeltā, t. i., varēja radīt svešu valutu paaugstinājumu, tās uzpērkot pret zeltu. Dolara vērtības krišanai vajadzēja nodarēt valutas kara mērķiem. Anglija nepalika parādā: viņas «stabilizācijas» fonds tika palielināts līdz 375 milj. sterl. mārc. Anglija pakāpeniski noved mārciņas vērtības krišanu līdz dolara vērtības krišanas līmenim (līdz 59—60% no kursa pirms krīzes).

Šajā pašā periodā turpinājās agresīvo zemju — Vācijas un Japānas — valutu krišana. Šīs zemes nostājās uz intensīva bruņošanās un kara sagatavošanas ceļa. Japāna jau bija paspējusi sagrabt Mandžuriju. Vācija pēc tam, kad varu bija sagrabuši fašisti, sāka atklāti gatavoties realizēt savu programmu par pasaules valdīšanu. Lai realizētu savu kara programmu, Japāna un Vācija sāka iztērēt savus (un turklāt nelielos) zelta resursus un nostājās uz inflācijas izvēšanas ceļa. Šajās zemēs radās stāvoklis, ko biedrs Staļins nosauca par militāri inflatorisku konjunkturu.

1933. g. beigās Japānas jena jau bija nokritusi vērtībā vairāk nekā par 60%, tās vērtība 1933. g. decembrī bija 39,5% no tās paritātes.

Vācijā sakarā ar zelta brīva eksporta pilnīgu aizliegšanu marka pārvērtās par noslēgtu valutu. Tajā pašā laikā zelta fonds, iztērēts bruņošanās mērķiem, nokrita no 920 milj. markām (zelts un ārzemju valūta) 1932. gadā līdz 84 milj. markām 1934. gadā, t. i., samazinājās 11 reizi. Izlaisto banknošu nodrošinājums zeltā nokrita līdz 2,2%. Ārzemēs kotēja tā saucamās «bloķētās» markas, kuru katram veidam pašā Vācijā bija ierobežota maksātspēja: turistu markas, markas norēķiniem Vācijā izmantojot iesaldētos kontus, markas vērtspapīru pirkšanai Vācijā u. tml. Šīs tā saucamās reģistra, turistu, kredīta un citas markas ārzemēs kotēja ar atvilkumu 40 līdz 60% no paritātes.

Tāda bija faktiskā markas vērtības krišana 1934. gadā.

VALUTAS KRIZES CETURTAIS POSMS

Nākošo valutas krizes posmu pēc dolara sabrukuma raksturo tā saucamo zelta bloka zemju valutu sabrukums. Tātad pēdējais naudas krizes cēliens norisinājās jau īpaša veida depresijas periodā. Dolara sabrukuma momentā sešas zemes saglabāja savu pirmskrizes naudas apgrozības sistemu: Francija — zelta stieņu sistemu, Beļģija, Šveice un Holande — zelta apgrozības sistemu, Itālija un Polija — zelta devižu sistemu. Londonas ekonomiskās konferences laikā šīs zemes noslēdza savā starpā tā saucamo «zelta bloku» ar nolūku cīnīties par zelta standartu un naudas vienības saglabāšanu pirmskrizes paritātes līmenī. Saprotams, ka bloka iniciatore bija Francija. Periodā no 1928. līdz 1932. g. zelta imports Francijā pārsniedza eksportu par milzīgu sumu — apmēram 63 mljrd. franku. Francija domāja, ka, saglabājot «zelta standartu» vispārējās valutu vērtības krišanas apstākļos, tā arī turpmāk paliks par patvērumu citu zemju zelta fondiem. Bet milzīgie zelta resursi dotu tai iespēju izdarīt lielu ietekmi uz citu zemju — un pirmā kārtā Anglijas — naudas apgrozības stāvokli.

Anglija, pazeminājusi mārciņas kursu, centās savās pašas interesēs (t. i., lai citas valutas turētos paaugstinātā līmenī, salīdzinot ar mārciņu) sniegt zināmu palīdzību Francijai franka kursa uzturēšanai. 1933. gadā Francija saņēma īstermiņa aizņēmumu 30 milj. sterl. mārc. no Anglijas. Bet Anglija, lai kā tā gribētu, nevarēja glābt visas vēl veselas saglabājušās valutas.

1934. g. maijā krita vērtībā Itālijas valuta, 1935. g. sākumā — Beļģijas, 1936. g. aprīlī — Polijas valuta. 1936. g. oktobrī krita zelta bloka balsts — franks un kopā ar to arī Šveices un Holandes valutas. Lai cik stipri arī Francija turējās pretim savas valutas vērtības krišanai, balstoties uz milzīgiem zelta krājumiem, tomēr no valutas krizes tā nevarēja izvairīties. Saimnieciskās krizes rezultātā Francijā radās ievērojams budžeta deficīts. 5 gados valsts parāds pieauga par 50 mljrd. franku. Milzīgas grūtības bija ārējā tirdzniecībā. Francijas eksports 7 gados samazinājās par 70%. Francijas valutas stabila kursa rezultātā, kritot vērtībā Anglijas un Amerikas valūtai, cenas franču eksporta precēm izrādījās apmēram par 30% augstākas par angļu un amerikāņu cenām. Francija sāka zaudēt zeltu. Dolara stabilizācija un mārciņas kursa uzturēšana apmēram uz viena un tā paša līmeņa noveda pie tā, ka kapitāli no ASV, kuri agrāk bija emigrējuši uz Franciju, atgriezās Anglijā. Francija 1934.

gadā zaudēja pāri par 6 mljrd. franku zelta, bet 1935. gadā — pāri par 12 mljrd. franku, par 1936. g. 9 mēnešiem — pāri par 18 mljrd. franku, pie tam zelta pastiprinātu zaudēšanu 1936. g. izsauca vecā parastā metode — finanču oligarchijas spiediens uz kreiso valdību. Kapitalu bēgšanai vajadzēja būt tai, kas nodiktē valdībai finanču oligarchijas gribu. Franks neizturēja spiedienu no ārienes un iekšienes. Francijas bankas zelta krājumi 1935.g.septembra beigās bija samazinājušies līdz 50 mljrd.franku. Naudas apgrozība pieauga no 67,7 mljrd. franku 1929. g. līdz 87,4 mljrd. franku 1936. gadā, franks virzījās uz katastrofu. 1936. g. 1. oktobrī izdeva valūtas likumu, kas piešķīra valdībai tiesību noteikt jaunu franka zelta saturu robežās no 25,19 līdz 34,35% no paritātes. Zelta imports un eksports tika aizliegts. Darījumus par zeltu monetās un stieņos varēja izdarīt tikai ar Francijas bankas atļauju. Ministru Padome noteica franka zelta saturu 45 miligramus zelta jeb par 20,5 miligramiem zemāk par agrāko paritāti. Zelta pārvērtēšana saskaņā ar jauno franka saturu deva 17 mljrd. franku pārpalikumu, no kuriem 7 izlietoja valdības parāda dzēšanai bankai, bet 10 tā saucamā «stabilizācijas» fonda izveidošanai pēc angļu un amerikāņu parauga. Franka krišana nozīmēja, ka 1929.—1933. g. krīze gala iznākumā noveda pie visu bez izņēmuma kapitalistisko zemju valūtu vērtības krišanas.

VALUTU STĀVOKLIS PĒC 1929.—1933. G. KRĪZES UN PIRMS KARA IZVĒRŠANĀS EIROPĀ

1929.—1933. g. krīzi nomainīja depresija, kas bija īpaša veida depresija, kura nevarēja rūpniecību novest pie uzplaukuma un arī neatgriezta to pie vislielākā pagrimuma punkta. Zināma rūpniecības atdzīvošanās, kas sākās pēc depresijas, nepārgāja uzplaukumā. Gluži otrādi, ar 1937. g. otro pusi no jauna sākās saimnieciskā krīze, kas aptvēra ASV, Angliju, Franciju, zemes, kuras vēl nebija pārgājušas uz kara ekonomikas sliekšņiem. Agresīvās zemes — Vācija, Japana, Itālija — pastiprināti attīstīja kara rūpniecību, bet arī tās tuvojās krīzei. Pārprodukcijas krīzi pārtrauca otrā pasaules kara iestāšanās. Karš, kurā agresori Vācija un Japana palēnām ievilka pasauli jau vairāku gadu laikā, 1939. gadā pārvērtās Rietumeiropas valstu atklātā sadursmē.

Valutu stāvoklis pēc 1929.—1933. g. krīzes beigām neuzlabojās. Gluži otrādi, jau depresijas periodā sabruka Francijas valūta. Turpināja svārstīties visu zemju valūtās, turpināja krist agresīvo zemju valūtas, tikai dolārs nostabilizējās uz pazemināta līmeņa. Stāvoklis atsevišķās zemēs izskatījās šāds.

Anglija. Pēc dolāra krišanas, no 1934. g. līdz pat 1937. g., sterliņu mārciņas kurss svārstās starp 59,3% un 61,7% no vecās paritātes, paliekot tādejādi uz līmeņa, kas tuvs vērtībā kritušā dolāra līmenim. Kapitalu pieplūdums Anglijā sakarā ar vairāk vai mazāk stabilu mārciņas līmeni varēja novest pie mārciņas kursa paaugstināšanās, bet Anglijas valdība uzskatīja, ka kursa paaugstināšana radīs draudus Anglijas ārējai tirdzniecībai, un mākslīgi, iepērkot par mārciņām zeltu un ārzemju valūtu, uzturēja mārciņas kursu zemā līmenī. Šim nolūkam valsts kases «nolidzināšanas fonds» 1935. gadā tika palielināts līdz 550 milj. sterl.mārc. No otras puses, Anglija nevarēja iet tālāk pa savas valūtas vērtības apzinīgas pazemināšanas ceļu. Pirmkārt, tas tai bija neizdevīgi kā zemei-kreditorei, otrkārt, tā baidījās ASV atbildes soļu, kuras, balstoties uz savu vareno zelta fondu, varēja lietu pagriezt pavisam ne par labu Anglijai. Lūk, kāpēc Anglija, kad franks tika devalvēts, labprāt paziņoja, vienlaicīgi ar Amerikas Savienotām Valstīm un Franciju, ka franča devalvacija neizraisīs valūtu kursa tālākas mākslīgas pazemināšanas politiku. Bet ar 1938. gada otro pusi no jauna sākās sterliņu mārciņas kursa krišana. Gada beigās mārciņa bija nokritusi līdz 56,7% no agrākās paritātes. Lieta tāda, ka Anglijas maksājumu bilance sāka pasliktināties un vispirms uz tirdzniecības bilances rēķina, ko acīm redzot izraisīja preču krājumu palielināšanās Anglijā sakarā ar pieaugošiem kara draudiem (tirdzniecības bilances negatīvais saldo 1937. gadā palielinājās par 183 milj. franku, salīdzinot ar 1935. gadu). Stāvokļa saasināšanās Eiropā 1938. g. vasaras beigās izraisīja ievērojamu kapitalu atplūdumu. Mārciņas kursa pazemināšana izsauca ASV protestu. Anglija sāka pielietot zināmus līdzekļus, kas darbojās pretim tālākai mārciņas kursa pazemināšanai, ierobežoja kapitalu eksportu. Anglijas bankas un valdības zelta krājumi no 1934. g. ievērojami pieauga: no 1584 milj. dol. (jaunajos dolāros) 1934. gadā līdz 2690 milj. dol. 1938. gadā. Kaut gan 1937.—1938. g. zelta krājums palika stabils, tomēr 1938. g. jau no jauna notika zelta atplūdums no Anglijas.

Maksāšanas bilances saspīlējums, kapitalu atplūdi, mārciņas

kursa uzturēšanas grūtības, sarežģītais starptautiskais stāvoklis piespieda Angliju lietot līdzekļus, kas atļāva paplašināt naudas apgrozību, pastāvot tam pašam vai pamazinātam nodrošinājumam. 1939. g. februārī pieņēma jaunu likumu, pēc kura Anglijas bankai ik nedēļas bija jāpārvērtē zelta krājumi atbilstoši mārciņas kursa pārmaiņām. Tas nozīmēja, ka, ja mārciņas kurss kritīs, tad nodrošinājuma cena palielināsies un, neraugoties uz emisijas pieaugumu, nodrošinājuma apmēri būs likumīgi. Jo vairāk kritīs mārciņas vērtība, jo nominali augstāka būs nodrošinājuma cena.

Tāds likums formāli atvēra ceļu inflācijai. Pēc šā paša likuma ar zeltu nenodrošināto banknošu summa tika noteikta 400 milj. sterl. mārc. (agrāk bija 260), bez tam pēc šā likuma starpībai no Anglijas bankas zelta fonda pārcenošanas vajadzēja ienākt nolīdzināšanas fonda rīcībā. Tātad jo vairāk sterliņu mārciņa krita vērtībā, jo lielāki kļuva nolīdzināšanas fonda līdzekļi. Bez tam līdzekļu pavairošana nolīdzināšanas fondā, kas piederēja valdībai, tajā pašā laikā nozīmēja valsts finanču resursu palielināšanu, kam bija nozīme kara gadījumā. Nolīdzināšanas fondam bija tiesība nodot valdībai tā rīcībā esošās banknotes pret valsts kases vekseliem.

Isi pirms Anglijas iestāšanās karā sākās stiprs zelta un kapitalu atplūdums no Anglijas. Anglijas valdība pasludināja, ka tā pārtrauc mārciņas kursa noturēšanas operācijas. Rezultātā mārciņas kurss uzreiz nokrita par 9%. Tas bija 1939. g. 25. augustā. 3. septembrī iesākās karš. Tādējādi pēc 1929.—1933. g. krīzes sterliņu mārciņai nebija *noteikta* zelta saturs. Ar svārstīgu un nestabilu mārciņu Anglija iegāja karā.

Francija. Pēc franka devalvacijas 1936. gadā tas netika stabilizēts. Francijas finanču oligarchija pilnīgi izmantoja spēli ar franku savās interesēs. Kapitalu pieplūdumi un atplūdumi no Francijas sāka noteikt franka likteni. Bet tā nestabilitate un kursa krišana kļuva par tiešu uzbrukuma līdzekli darba ļaužu masām.

Francijas bankas zelta krājumi nokrita no 1934. g. līdz 1936. g. no 5,4 mljrd. dol. līdz 2,9 mljrd. dol. Pēc franka devalvacijas zelta krājumi turpināja samazināties. 1937. gadā tie jau bija 2,5 mljrd. dol. 1937. g. jūnijā atcēla likumu par minimālo un maksimālo zelta saturu lielumu frankā. Likums deva valdībai iespēju pazemināt franka zelta saturu arī turpmāk un pie tam bez jebkādiem ierobežojumiem. Tajā pašā laikā budžeta deficīts, ko finanču oligarchija nevēlējās likvidēt, noveda

pie tā, ka valdība arvien biežāk un arvien lielākos apmēros sāka ķerties pie aizņēmumiem Francijas bankā. «Aizdevumi valstij» sāk ieņemt arvien lielāku vietu Francijas bankas aktīvos, jau 1938. gadā tie gandrīz trīs reizes pārsniedz vekseļu diskonta operācijas. Aizdevumi valstij laikā no 1936. līdz 1939. g. kopējā sumā bija ne mazāki par 91 mljrd. franku. Attiecīgi palielinājās papīra naudas emisija: no 87 mljrd. franku 1936. gadā «banknošu» suma, ko Francijas banka laidusi apgrozībā, palielinājās līdz 123 mljrd. franku 1939. g. jūlijā. Sprotams, ka tās vairs nebija banknotes, bet īsta papīra nauda, ko emitēja valstij izsniegtu aizdevumu kārtībā. Zelta atplūdums, plašā naudas emisija nenovēršami noveda pie franka kursa krišanas. Franka kurss 1937. g. beigās vairs bija tikai 51,2% no paritātes (līdz 1936. g.), kamēr pēc devalvacijas 1936. gadā tas bija 70,4% no paritātes. 1938. gadā starptautiskie sarežģījumi izraisa tālāku kursa krišanu, kas samazināja franku līdz 37,9% no paritātes. 1937. un 1938. gadā Francijas bankas zelta krājums tika pārvērtēts pēc franka jaunā kursa, bet starpība («peļņa») no pārvērtēšanas nonāk valsts kases rīcībā valsts vērtspapīru kursa noturēšanai.

Uz Minchenes vienošanos un Daladjē valdības reakcionāro politiku finanču oligarhija reaģēja ar kapitalu pieplūdumu Francijā, kura apmērus aprēķina līdz 24 mljrd. franku (no 1938. g. beigām līdz 1939. g. septembrim). Karā Francija iestājās ar milzīgu valsts parādu bankai, ar svārstīgu franku, ar jau ievērojamu papīra naudas emisijas sumu.

ASV. Pēc 1934. g. dolars nostabilizējās vienā līmenī. Bet tajā pašā laikā ASV valuta tiek pakļauta daudzu pretrunīgu procesu iedarbībai. Nestabilais politiskais stāvoklis Eiropā, kara draudi izraisa arvien lielāku Eiropas kapitalu pieplūdumu ASV. Tas nenovēršami izsauca ASV zelta krājumu pieaugumu. ASV zelta krājums pieauga no 8,2 mljrd. dol. (jaunie dolāri) 1934. g. beigās līdz 14,5 mljrd. dol. 1938. g. beigās.

Bidamās no konjunktūras mākslīgas ierosmes zelta pieplūduma rezultātā, valsts kase «sterilizē zeltu», iegādājoties zeltu pret valsts kases vekseļiem un nodibinot «neaktīvā zelta» fondu, kas nefunkcionē kredīta sistēmā. Ar šo metodi domāja novērst nepamatoti strauju konjunktūras kāpumu, bet aiz tā krīzi. Bet, tā kā naudas faktori nav krīzes cēlonis, tad krīze no 1937. g. tomēr iesākās. Nelīdzēja arī «neaktīvā zelta» pārvēršana «aktīvā zeltā», zelta nodošana banknošu emisijas mērķiem. Krīzi arī šoreiz, kā jau vispār, nevarēja novērst ar manipulācijām

kredīta sferā. Federalās rezervju banknotes palielinājās apgrozībā no 3727 1936. g. martā līdz 4405 milj. dol. 1938. g. decembrī. Palielinājās arī apgrozībā esošo sudraba sertifikātu summa par vairākiem simt miljoniem dolaru. 1937. g. krīze nepaspēja izvērsties līdz maksāšanas līdzekļu krīzei. Naudas apgrozības pieaugums ASV liekas pamatots, ciktāl ievērojami pieauga zelta krājumu apmēri. Patiesībā te darbojās citi faktori, kas nozīmēja svarīgas pārmaiņas cirkulējošās naudas dabā. Arvien vairāk palielinājās valsts parāds (no 26,4 mljrd. dol. 1934. gadā līdz 39,8 mljrd. dol. 1939. gadā), un, kaut gan tā lielākā daļa nenogulsnējās bankās, tomēr federalās rezervju sistēmas aktīvos valsts vērtspapīri spēlēja arvien lielāku lomu. Pēc 1935. g. augustā izdotā likuma federalās rezervju bankas varēja izsniegt aizdevumus pret jebkuriem vērtspapīriem ar termiņu līdz 4 mēnešiem. Jaunās tendences, kaut arī lēni, te izpaudās tajā ziņā, ka federalo rezervju banku banknošu izlaidšana arvien vairāk tika izdarīta tādējādi, ka tika finansēta valsts un banknotes pārvērstas papīra naudā. 1934.—1939. g. periodā tika lietoti līdzekļi banku sistēmas centralizācijas pastiprināšanai. Ar 1935. g. likumu tika uzdots visām štatu bankām ar depozītiem ne mazāk par 1 milj. dol. no 1942. g. 1. jūlija iestāties federalā rezervju sistēmā, piedraudot, ka tām pretējā gadījumā būs liegta tiesība apdrošināt depozītus. Tajā pašā laikā speciala komiteja par operācijām atklātā tirgū (komitejā ietilpa visi Federalās rezervju sistēmas pārvaldnieku padomes locekļi un 5 federalo rezervju banku pārstāvji) dabūja tiesību dot visām bankām obligātas direktīvas par operācijām atklātā tirgū. Visus šos līdzekļus uzskatīja par konjunktūras regulēšanas līdzekļu radīšanu, bet šis efekts šajā ziņā neiznāca un arī nevarēja iznākt.

ASV, stabilizējušas dolaru pazeminātā līmenī, tajā pašā laikā cieši novēroja citu zemju valūtu kursu kustību un bija gatavas sākt cīņu, tālāk pazeminot dolara kursu, ja citas zemes izšķirsies par valūtas karu cīņā par ārējiem tirgiem.

1936. gadā ASV pasludināja, ka pārdos zeltu eksportam pēc cieta kursa tām zemēm, kuras uzņemsies tādu pašu saistību atiecībā pret ASV, pie kam ASV valdībai ir tiesība šādu līgumu pārtraukt, 24 stundas iepriekš par to brīdinot. Tādu vienošanos ar ASV noslēdza Anglija, Francija, Beļģija, Šveice un Holande. Tajā pašā laikā ASV valdība nepiešķīra zelta eksporta tiesības privatpersonām, bet uzlika par pienākumu visas šādas operācijas izdarīt caur valūtas fondu. Svarīgākie cīņas līdzekļi par dolara kursu un par zeltu koncentrējās ASV valdības rokās.

Agresoru zemes. Agresivajās zemēs naudas apgrozība bija pilnīgi nodota bruņošanās pieauguma kalpībā un imperialistiskā kara izvērsšanai, un dabiski, ka tā nonāca arvien chaotiskākā stāvoklī. Vācijā banknošu apgrozība palielinājās no 3,6 mljrd. marku 1933. gadā līdz 11,8 mljrd. marku 1938. gadā, arvien vairāk pēc saviem apmēriem sašaurinātas preču apgrozības apstākļos. 1939. g. jūnijā hitlerieši nolēma atbrīvot Reichsbanku no jebkādiem formāliem šķēršļiem inflācijai: tika izdots likums par Vācijas valsts banku, kurš, atkārtotot virkni pantu, kas noteic ikkatras valsts bankas darbību, nosaka, ka apmērus, kādos Reichsbanka financē valsts kasi, — vai šī financēšana būtu tieša vai valsts kases vekseļu diskonta formā u. tml. — noteic tikai Vācijas reichskanclers, t. i. Hitlers. Agresīvo zemju zelta krājumi krasi krita. Biedrs Staļins VK(b)P XVIII kongresā minēja datus par dažādu zemju zelta krājumu kustību, no kuriem redzams, ka demokrātisko zemju zelta krājumi no 1936. g. beigām līdz 1938. g. septembrim pieauguši, bet agresīvo zemju zelta krājumu lielums bija niecīgs. Vācijas zelta krājumi no 650 milj. veco amerikāņu dolaru 1928. gadā samazinājās līdz 16 milj. dol. 1936. gadā un šajā līmenī palika arī 1938. g. (17 milj. dol.). Japānas zelta krājumi pazeminājās no 541 milj. dol. 1928. gadā līdz 274 milj. dol. 1936. gadā un līdz 97 milj. dol. 1938. gadā. Vācijas bloķētās markas jau 1936. gadā bija kritušas vērtībā par 50—80%, un tātad to vērtība bija 20—50% no paritātes. Japāņu jena 1938. g. beigās bija vērts tikai 32,2% no savas paritātes, tādējādi krītot vērtībā gandrīz par 70%. Pie kara izvērsšanas brīža agresoru zemes nonāca jau ar vērtībā pazeminājušos un krītošu valutu, iztrūkstot (vai gandrīz iztrūkstot) tās reālam nodrošinājumam.

NAUDAS-KREDĪTA FAKTORI, KAS PAASINĀJA VALUTAS KRĪZI

1929.—1933. g. krīze atklāja visu plānveidīgi organizēta kapitalisma «teoriju» pilnīgu bankrotu. Buržuaziskiem teoretiskiem atlika vainu novelt nevis uz kapitalistisko saimniecības sistēmu, bet uz sliktu regulēšanu, uz sliktu politiku. Teorijām, kas piedēvē cikliskās svārstības naudas faktoriem, vajadzēja te izdarīt buržuazijai savu pakalpojumu. Kādi ir pārprodukcijas krīzes un valūtas krīzes cēloņi? Vieni uz to atbildēja: zelta trūkums, tā nepareizs sadalījums — tas arī noveda pie preču cenu krišanas. Keinss, Kasels, Solters un citi ekonomisti, kas aizstāvēja sterliņu mārciņas intereses pret dolaru, apgalvoja, ka pa-

saules naudas apgrozība nevienmērīga zelta sadalījuma rezultātā samazinājusies, ka ir bijusi deflacija, kura izsaukusi krīzi. Ameriķu ekonomisti apgalvoja pretējo, ka krīze ir tikai reakcija uz inflāciju, kas norisinājās no XX gs. sākuma. Inflācijas rādītājs it kā esot ievērojams ceņu pieaugums no 1900. g. Tātad vainīgs neesot vis nevienmērīgs zelta sadalījums, bet inflācija.

Šī nevienprātība, kāda pastāv pat izskaidrojot krīzi ar naudas faktoriem, liecina par to, ka visām šīm «teorijām» ir tieša kalpošanas nozīme, lai attaisnotu vienas vai otras kapitalistiskas zemes politiku, un tām nav nekā kopēja ar zinātņi.

Pārprodukcijas krīzi vispār, kā arī tās izsaukto valutas krīzi, nevar izskaidrot ar parādībām naudas apgrozības sfērā. Nevar ar to izskaidrot arī sevišķo krīzes smagumu. Šis pēdējais, kā redzējam, bija sekas tam, ka 1929.—1933. g. krīze attīstījās uz kapitalisma vispārējās krīzes fona. Līdz ar to, protams, naudas-kredīta sfēras stāvoklis pastiprināja un paasināja kā krīzi visumā, tā valutas krīzi atsevišķi.

Pie kādiem secinājumiem mēs nonākam, iztirzājot faktisko materiālu par pasaules valutas krīzi? 1929.—1933. g. saimnieciskā krīze atšķirībā no visām iepriekšējām pārprodukcijas krīzēm izraisīja ne vien krīzi kredīta un maksāšanas līdzekļu sfērā, bet arī asu valutas krīzi, kas aptvēra bez izņēmuma visas kapitalistiskās pasaules zemes un noveda pie vispārējās valutas vērtības krišanas. Šī valutas vērtības krišana skāra visas zemes, tiklab bagātās, kā nabadzīgās, tiklab tādas, kurām nebija lielu zelta krājumu, kā arī tādas, kurām tie bija. Valutas krīzi tieši radīja tas milzīgais graužošais spēks, kāds bija saimnieciskai krīzei, kura attīstījās kapitalisma vispārējās krīzes apstākļos. Rodas jautājums: kādas tad pašas naudas apgrozības (un kredīta) sfēras īpatnības radīja kapitalisma vispārējā krīze un nenovēršami ietekmēja valutas krīzes spēku un vērienu? Faktorus, kas kapitalisma vispārējās krīzes periodā grāva valutu stabilitāti un ietekmēja valutas krīzi, var raksturot šādi:

1. Pārmaiņas banknotes dabā imperialisma periodā. Finanču kapitāla valdīšanas apstākļos, «līdzdalības» sistēmas izplatīšanās apstākļos komercialā kredīta un vekseļa forma bieži ietver monopolistisko apvienību pašfinansēšanu. No tā izriet banknotes rakstura pārmaiņšanās, tās tuvošanās papīra naudai. Uz kredīta emisiju pamatotās naudas sistēmas zināmā mērā zaudē kredīta garantiju. Monopolisti rīkojas ar banknošu emisiju, kā viņiem patīk.

2. Galīgi paasinās nevienmērība zelta krājumu sadalījumā, kas grauj banknošu nodrošināšanu ar zeltu.

3. Zelta nodrošinājuma trūkums noved pie tā, ka tiek radītas naudas sistēmas bez zelta apgrozības un bez tiešas apmaiņas pret zeltu. Tādu naudas sistēmu stabilitāte mazāk tiek garantēta ar zeltu nekā zelta štandarta līdz sistēmās, kas valdīja līdz 1914. gadam.

4. Zelta nodrošinājuma trūkums vienām zemēm un zelta krājumu koncentrācija citās zemēs rada valutu ciešu savstarpēju atkarību. Vairāku lielāko kapitalistisku zemju valūtas ir nodrošinājums daudzu citu zemju valūtām. Tas nozīmē ne vien ar zelta krājumiem nabadzīgo zemju atkarību no galvenām kapitalistiskām zemēm, bet krīzes laikā noved pie galveno kapitalistisko zemju valūtas atkarības no daudzu citu zemju valūtu likteņa.

5. Aizdevu kapitāla pārlika uzkrāšanās imperialisma vispārējās krīzes laikā, rantjē skaita pieaugums noved pie tā, ka pastāvīgi ir liela suma aizdevu kapitāla, kas netiek izlietots. Rodas liels daudzums aizdevu kapitālu, kas klejo no vienas zemes uz otru, meklējot izdevīgāku un drošāku izlietojumu, un jutīgi reaģē uz visām ekonomiskās un politiskās konjunktūras pārmaiņām. Šo kapitālu pārvietošanās, kas izsauc krasas pārvirzes zelta kustībā, arī ir naudas sistēmu nestabilitātes faktors kapitalisma vispārējās krīzes periodā.

Tādējādi saimnieciskās krīzes priekšvakarā kapitalistisko zemju valūtām ne vien nebija nepieciešamo pietiekamās stabilitātes garantiju, bet tās arī pastāvīgi atradās to stabilitāti apdraudošos apstākļos. Visi faktori, kas darbojās pretim valūtu stabilitātei, ar krīzes sākumu pastiprināja savu nozīmi. Tajā pašā laikā pārprodukcijas krīze radīja ekonomikā tādas parādības, kas arī bija valūtu sabrukuma galvenais cēlonis. Cenu krišana, uzņēmumu bankroti, veselu zemju, veselu sociālu slāņu nespēja izpildīt savas parādu saistības izraisīja banku sabrukumu un grāva valūtas no ārienes un iekšienes, un tam vajadzēja novest pie valūtu krišanās kā vispārējā bankrota izpausmes. Finanču oligarhija ne vien nedomāja glābt valūtas (ko varēja izdarīt tikai uz tās rēķinu), bet inflācijas politikā meklēja grūtību atrisinājumu uz strādnieku, sīkburžuazisko iedzīvotāju slāņu un citu zemju rēķinu. Monopolistiskā kapitāla apzinātai inflācijas politikai vajadzēja: nodrošināt lielkapitāla financēšanu, paglābt te to, ko var, no bankrota; pazemināt darba ļaužu reālo dzīves līmeni, aplaupīt sīkburžuaziju, pavājināt zemnie-

cības neapmierinātību ar cerībām, ka lauksaimniecības produktiem cenas kāps. Beidzot inflācijai, valūtu kursu krišanai bija jānodrošina izdevīgas pozīcijas konkurences cīņā ārējā tirgū. Viss tas noveda pie tā, ka kapitalistiskās valdības ne vien neicinājās ar inflācijas procesu, bet apzinīgi stimulēja valūtu vērtības krišanu.

INFLĀCIJAS PROCESA ĪPATNĪBAS PĀRPRODUKCIJAS KRĪZĒ

Pārprodukcijas krīzes apstākļos inflācijai bija virkne īpatnību. Mēs zinām, ka inflācija izsauca papīra naudas vērtības krišanu, kas izpaužas tās zelta kursa krišanā un cenu paaugstināšanā. Pētījot papīra naudas apgrozības likumsakarības, tika parādīts, ka iespējama zelta kursa un cenu atšķirība, pastāvot vispārējai tendencei tām savstarpēji izlīdzināties. Šī kursa un cenu atšķirība var izcelties tīri stichiski inflācijas naudas straumes nevienmērīgas izplatīšanās rezultātā, bet tā var tikt izsaukta arī mākslīgi, iejaucoties valstij ar zināmu cenu regulēšanu vai ar valūtas kursa manipulācijām (ar zelta krājumu vai ārzemju kredītu palīdzību). Krīzes apstākļos pirmā raksturīgā inflācijas procesa iezīme bija tā, ka tas sākotnējā stadijā parādījās pilnīgi apslēptā formā. Krīze izsauca kredītu darījumu pamazināšanos, bez skaidras naudas veiktu noreķīnu samazināšanos, skaidrā naudā veiktu darījumu izplatīšanos, vajadzības pieaugumu pēc naudas tikai maksājumiem, naudas tezaurēšanu. Emisija, kas apmierina šīs vajadzības, tika saskaņota ar emisiju, kas iet monopolu un valsts kases financēšanai. Pirmā apslēpta otrā un zināmā mērā vājināja tās darbību. Otrā raksturīgā inflācijas procesa iezīme ir tā, ka tas neizpaužas cenu pieaugumā. Noritot paasinātas pārprodukcijas apstākļos, inflācija zināmā mērā bremsēja cenu krišanu, bet nevarēja izsaukt to paaugstināšanu. Arī tas uz zināmu laiku apslēpa inflāciju. Preču pārprodukcija izraisīja īpatnēju naudas piespiedu tezaurāciju, jo preču cenu krišana nestimulēja to, lai ar preču iepirkšanu nodrošinātos no inflācijas. Bet jo lielākas prasības uzstādāmas zeltam. Norisinoties inflācijai citos apstākļos, kad nav pārprodukcijas krīzes, liekā pirktspēja tiek virzīta uz precēm, uz zeltu, dažādām citām vērtībām, nekustamu īpašumu u. c. Bet pārprodukcijas krīzes apstākļos visi centās pārvērst tezaurēto naudu un vispār visu rīcībā esošo naudu vispirms zeltā. Tādējādi inflācijas procesam bija vairākkārt jāpastiprina spiediens uz zelta rezervēm, kurš arī parastā krīzē pietiekami intensīvs. Šis spēks,

kas ir iekšējam pieprasījumam pēc zelta, ir trešā raksturīgā inflācijas procesa iezīme pārprodukcijas krīzē. Ceturrtā raksturīgā inflācijas procesa iezīme ir tā, ka galveno kapitalistisko zemju valdības sākumā noturēja savu valutu kursus un pat sniedza viena otrai palīdzību šajos nolūkos. Šis apstāklis pilnīgi notušēja inflācijas procesu, bet pēc tam noveda pie tā, ka valutu vērtības krišana notika kaut kā pēkšņi, uzreiz, lēcienveidīgi, izpaudās viskatastrofalākā formā. Pāreja no apslēptas inflācijas uz atklātu valutu vērtības pazemināšanos vienos gadījumos notika tieši zem iekšējo faktoru spiediena (bankroti, parādnieku bezizejas stāvoklis, piemēram, Amerikas Savienotās Valstis), citos gadījumos tiešu iedarbību izdarīja ārējie faktori (ārējie parādi — Anglijā, ārzemju kreditu atsaukšana — Vācijā), trešā gadījumā — finanču oligarchijas spiediens ar «kapitalu bēgšanas» metodi (Francija). Bet visos gadījumos valutu vērtības krišana bija inflācijas un vispārējā bankrota rezultāts. Valutu zelta kursu krišana izraisīja zināmu cenu kustību uz augšu. Bet cenu pieaugums bija neievērojams salīdzinājumā ar inflācijas apmēriem, kas atkal izskaidrojams ar preču pārprodukcijas bremsējošo ietekmi. Cenu pieaugums atpalika no kursu krišanas. Šis apstāklis radīja sevišķi labvēlīgus apstākļus cīņai par ārējiem tirgiem. Zelta kā visas naudas-kredīta sistēmas bāzes loma ar visu spēku izpaudās krīzes un inflācijas procesa attīstībā. Inflācijas procesa īpatnība izpaudās arī tajā apstākļi, ka ne tikai lieli zelta pārvietojumi, bet arī nelielas zelta fondu svārstības izraisīja krasu valutu kursu svārstību.

VALUTAS KRĪZES SEKAS

Valutas krīzes sekas bija īpašuma ievērojama pārdalīšana, sīko uzkrājumu un ietaupījumu ekspropriācija, strādnieku šķiras stāvokļa pasliktināšana. Inflācija neuzlaboja arī fermeru stāvokli. Tā neizraisīja gaidīto cenu pieaugumu, un realās cenas zeltā, kaut gan nedaudz pieauga, tomēr bija ievērojami zemākas par pirmskrīzes cenām. Valutu vērtības krišana nozīmēja veselu zemju bankrotu, paasināja starptautiskās attiecības, izraisīja veselu valutas kara posmu.

Biedrs Staļins VK(b)P XVII kongresā, norādot uz apstākļiem, kas padarījuši 1929.—1933. g. krīzi sevišķi ilgstošu, sacīja: «Ar šiem pašiem apstākļiem izskaidrojams arī tas fakts, ka krīze nav aprobežojusies ar ražošanas un tirdzniecības sferu vien, bet ir aptvērusi arī kredīta sistēmu, valutu, parādu saistību

sferu utt., sadragādama tradicionāli nodibinājušās attieksmes kā starp atsevišķām zemēm, tā arī starp sociālām grupām atsevišķās zemēs.»

Valūtas krīze iznīcināja pasaules naudas tirgus vienotību, pārveršot lielāko daļu valūtu noslēgtās «vietējās» valūtas. Tas bija tiešs valūtu ierobežojumu rezultāts, kuri saistīti ar zelta trūkumu un valūtu vērtības krišanu. Karam sākoties, jau pastāvēja vesela virkne dažādu ierobežojumu zelta un ārzemju valūtas brīvā apgrozībā daudzās valstīs. Sevišķi stingrus ierobežojumus ieveda agresoru zemes — Vācija un Japana, kas bija iztērējušas savu zelta fondu atlikumus, lai sagatavotu karu vīrskundzības iegūšanai pār pasauli. Anglija 1938. gadā no jauna ieveda virkni līdzekļu, — pēc tam, kad 1932. g. tā tos bija atcēlusi, — kuri ierobežo kapitālu eksportu un tātad zelta apgrozības brīvību. Tādas zemes kā Argentīna, Brazīlija, Dānija, Turcija u. c. ieveda dažādus ierobežojumus, kas pastāvēja vai nu obligatā par importu ieņemtās ārzemju valūtas nodošanā (pilnīgi vai daļēji), vai valūtu piespiedu kursu noteikšanā, ierobežojumos, zeltu un ārzemju valūtu pārvedot uz ārzemēm, u. c. Brazīlija 1938. gadā apturēja ārzemju maksājumus. Norveģija, neievēdot ierobežojumus ar likumdošanu, praksē tos realizēja, utt. Līdzekļi, ko lieto vienas zemes, nenovēršami skāra arī citas zemes, kas bija spiestas realizēt valūtas ierobežojumus kā pretošus. Pasaules naudas apgrozības vienotības, karam sākoties, nebija. Valūtas ierobežojumi pastiprināja naudas apgrozības anarchiju arī iekšzemē, radot daudzus kursus: bieži divus oficiālus valūtas kursus — vienu priekš eksporta, otru priekš importa, vairākus oficiālus valūtas kursus, saistītus ar atsevišķiem valūtas līgumiem starp zemēm, un beidzot nenovēršamo brīvo kursu, kas nevēlējās pakļauties nekādai regulēšanai un tika noteikts pilnīgā saskaņā ar pieprasījuma un piedāvājuma stichiju un bieži izjauca visus oficiālos valūtu kotējumus. Brīvais kurss daudzās zemēs tika ar likumu atzīts priekš nereglamentētām valūtas operācijām. No lielvalstīm tikai Francija, atceļot valūtas ierobežojumus 1937. gadā, tos neatjaunoja līdz tam brīdim, kad tā iestājās karā. Bet arī te finanču magnātu machinācijas, kuri izsauca mākslīgus, negaidītus zelta atplūdumus un pieplūdumus, radīja nestabilu valūtas stāvokli un bija par cēloni jau kreiso aprindu pieprasījumiem pēc valūtas ierobežojumiem.

Valūtas ierobežojumi radīja kardinalas pārmaiņas ārējā tirdzniecībā, novedot pie tā, ka valdība tieši regulēja tās apmēru un virzienu. Valūtas regulēšana kļuva ass ierocis tirdz-

niecības karā starp valstīm. Valutarie pasākumi, kas ierobežo preču importu, izraisīja preču piedāvājumu samazināšanos un cenu paaugstināšanos. Importieri uzskrūvēja cenas ievadamām precēm. Tāda veida valutas ierobežojumi nenovēršami rada arī valutas iekšējās vērtības samazināšanos.

Valutas ierobežojumi nenovēršami izsauca dažādu zemju mēģinājumus vienoties par savstarpējo norēķinu apmēriem un kārtību. To neatlaidīgi prasīja kreditoru zemju intereses, kuras nevarēja izņemt ne savus naudas kapitalus, ne tirdzniecības ieņēmumus, ne parādu procentus. No otras puses, eksportētājas zemes bija arī importētājas. Tātad bija nepieciešama kaut kāda savstarpēja vienošanās par norēķinu kārtību. Tāda veida vienošanās plaši izplatījās. Tā, piemēram, pēc vienošanās ar Angliju Argentīnai vajadzēja no ieņēmuma, kas iegūts, pārdodot preces uz Angliju, pirmā kārtā samaksāt savus valsts parādus Anglijai, bet pēc tam segt maksājumus par preču importu no Anglijas uz Argentīnu. No valutas ieņēmuma sakarā ar eksportu uz Angliju Argentīnai palika tikai neliela daļa valsts parādu samaksai citām zemēm.

Sevišķi izplatījās valutas nolīgumi kliringu, specialas norēķinu organizācijas formā ar savstarpējām parādu saistību ieskaitēm, t. i., bez skaidras naudas veiktu norēķinu organizācijas formā, nepiedaloties zeltam vai ārzemju valūtai. Šī sistēma ir tiešs valūtu ierobežojumu rezultāts. Kliringu sistēmu izmantoja ekonomiskam karam starp kapitalistiskām zemēm: eksportētājas zemes bija spiestas iepirkt preces savām vajadzībām noteiktās zemēs. Ja, piemēram, Turcija noslēgusi kliringu ar Vāciju, tad tā bija spiesta ieņēmumu no savu izejvielu eksporta realizēt Vācijā — pirkt preces Vācijā, citādi tā vispār neko nesāņemtu par savām izejvielām. Tas nozīmēja, ka Vācija, salīdzinot ar Angliju, ieguva priekšrocības savu preču realizēšanā Turcijā, pie tam priekšrocības divējādā nozīmē: Turcija izrādījās ieinteresēta iepirkt preces Vācijā, bet Vācija tajā pašā laikā, ievēdot Turcijas preces, ieguva atpakaļ savus Turcijā «iesaldētos» līdzekļus.

Tādas konkurences paasināšanās sekām nenovēršami bija jābūt tādām, ka arī Anglijai bija jānostājas uz kliringa nolīgumu ceļa, lai pastiprinātu savu preču eksportu un sāņemtu atpakaļ savus Turcijā «iesaldētos» kapitalus.

Klirings paasināja ekonomisko cīņu starp kapitalistiskām zemēm. It īpaši jānorāda, ka kliringa nolīgumus pielietoja Vācija savu satelītu un neitrālo zemju aplaupīšanai. Vācija, no-

slēdzot ar tām «nolīgumus», plaši izmantoja importu no šīm zemēm un nekompensēja tās ar attiecīgu eksportu no Vācijas. Bet tajos gadījumos, kad eksports no Vācijas arī notika, Vācija burtiski izveda visādus mēslus par neticami augstām cenām. Tādējādi, ja sākumā Vācija izmantoja kliringu kā konkurences līdzekli ar citām zemēm, tad pakāpeniski tā galvenais mērķis kļuva apkrāpt un aplaupīt zemes, kas labprātīgi vai piespiesti eksportē savas preces uz Vāciju. Kliringa nolīgumi pēc savas formas ir racionala norēķinu organizācijas sistēma, bet kapitalisma apstākļos — tikai pēc formas. Kapitalisma apstākļos starptautiskie kliringa nolīgumi pēc savas būtības ir pasaules naudas tirgus sabrukuma, valutas chaosa izpausme; kliringa nolīgumi tiek izmantoti konkurences paasināšanai, jaunu atkarības un eksploatacijas formu noteikšanai.

Atliek aplūkot jautājumu, kā krīzes rezultātā kara priekšvakarā bija sadalīti zelta krājumi.

1929.—1933. g. saimnieciskās krīzes un pasaules valutas krīzes rezultātā agrākais pirmskrīzes zelta fondu sadalījums netika atjaunots. Notika tālāka nevienmērības procesa paasināšanās zelta sadalījumā starp zemēm, pie kam šo tendenci pastiprināja agresīvo zemju trakā bruņošanās sacensība.

Centrālo banku un kapitalistisko zemju valdību zelta krājumi
(miljonos veco dolāru)

Gadi	Anglija	Francija	Vācija	Holande	Šveice	Visa Eiropa	ASV	Japana	Visa pasaule
1929	710	1633	544	180	115	4550	3900	542	10166
1934	937	3221	19	339	372	6515	4875	232	12456
1938	1592	1441	17	589	422	5454	8587	97	15080

No šiem datiem redzama zelta resursu tālāka koncentrācija ASV (39% vietā — vairāk par pusi no pasaules krājumiem), Anglijā un Francijā un dažās nelielās zemēs (kur kapitāli mēģināja paglābties, bēgot no vētrām lielajās zemēs). Pie tam no šīs tabulas redzams, kādas krasas pārmaiņas notika ar zelta krājumu atsevišķās zemēs (Francija). Valutu vērtības krišana bija tik ievērojama un to izraisīja tik dziļi cēloņi, ka ne 1929.—1933. g. saimnieciskās krīzes izbeigšanās, ne zināma rosība ap 1936. g. neradīja uzlabojumu valutu stāvokli. «Valutu regulēšana» pāildzināja krīzi, stimulēja valutu tālāku krišanu

un valutas anarchiju. Visas zemes (bet it īpaši agresoru zemes) iegāja kara saimniecības posmā ar valūtām, kas bija krikušas vērtībā. Valutas krīze, kā arī 1929.—1933. g. un 1937. g. saimnieciskā krīze, ar visu skaidrību parādīja, cik melīgs un apologetisks raksturs ir visāda veida «teorijām» un «teorijām» par «organizēto kapitalismu». Krīze parādīja, ka vislabākā naudas un kredīta sistēma nevar ne novērst, ne likvidēt krīzi. Naudas faktori paši par sevi nav krīzes cēloņi. Mēģinājumi iedarboties uz krīzi ar dažādām manipulācijām naudas un kredīta sistēmā radīja nevis krīzes pavājināšanos, bet, otrādi, tās ietilgšanu un paasināšanos. Krīze un tās sekas parādīja, ka runas par «pārvaldāmu», «regulējamu» valūtu ir tikpat nepareizas kā runas par kapitalisma plānošanu. Ja par «plānošanu» sauc iedarbību, teiksim, uz lauksaimniecību nolūkā samazināt sējumus, tad, protams, par valutas «pārvaldīšanu» var nosaukt tās grūšanu vērtības krišanas bezdibeni. Bet līdz šim vēl nav zināma kapitalistiskās plānošanas pieredze, kas nodrošinātu patiesu ražošanas spēku attīstību, kā arī nav zināma valutas «pārvaldīšanas» pieredze, kas varētu pārvarēt valutas krīzi un tās sekas. Cīņa par zeltu, kas izvērtās valutas krīzes gaitā, kursu īpaša jutība pret zelta pārvietošanos ir labākais pierādījums tam, ka tā saucamā «pārvaldāmā» valūta cieši saistīta ar zeltu, bazējas uz to un ka kapitalistiskā pasaule kā vēl nekad meklē glābiņu no vispārēja bankrota mēģinājumā saglabāt absolūto vērtību, naudas precī. Zelta fondi ir kapitalistisko lielvalstu līdzekļi, cīņai savā starpā, zelta fondi ir rezerve kara gadījumam.

Cīņa par zeltu nozīmē, ka «plānošana», «regulēšana» u. c. nevar pārvarēt stichijas likumus, ka šie pēdējie trako ar neredzētu spēku.

IX NODAĻA

INFLACIJAS PROCESS OTRĀ PASAULES KARA APSTĀKĻOS

Naudas apgrozības stāvoklis kapitalistiskās zemēs otrā pasaules kara periodā liecina par dažu jaunu inflācijas formu attīstību. Mēs nespraužam sev par mērķi sniegt naudas apgrozības ainu visā pasaulē. Lai izanalizētu dažas jaunas parādības, mēs aplūkosim inflācijas procesa izpausmi pēc trim valstu grupām: a) Vācija, b) tās okupētās valstis, c) Anglija un Amerika.

VĀCIJA

Vācijas kara izdevumi 1914.—1918. g. kara 51 mēneša laikā bija 147 mljrd. marku. Vācijas kara izdevumi otrā pasaules kara 4 gadu laikā bija 292 mljrd. marku, bet visi izdevumi — 367 mljrd. marku. Tas ir pēc oficiāliem datiem (sk. «Statist», 1944. g. 26. februārī — atsaukšanās uz oberfinancprezidenta Švarca rakstu, ko viņš ievietojis žurnālā «Die Bankwirtschaft»); Faktiskie kara izdevumi bija ievērojami lielāki, bet tie acīm redzot oficiālos aprēķinos neietilpst, ciktāl tos sedza ar tiešu laupīšanu naturā okupētajās teritorijās.

Pēc tiem pašiem datiem no 367 mljrd. markām 124 mljrd. marku tika segti ar nodokļiem, 139 mljrd. marku — ar kredīta operācijām un 50 mljrd. marku — ar speciāliem ieņēmumiem. Pārējo sumu avoti nav zināmi. Kā speciālie ieņēmumi 50 mljrd. marku apmērā, tā arī pārējās sumas acīm redzot ir mesli no okupētajām zemēm un Vācijas satelītiem. Nodokļu skrūve bija saskrūvēta līdz galam. Tikai pirmajos 4 kara gados vien nodokļu suma dubultojās (no 17 līdz 34 mljrd. markām), bet fašistu valdīšanas laikā Vācijā nodokļu suma palielinājās 5 $\frac{1}{2}$ reizes.

Otrais ienākumu avots — valsts aizņēmumi — bija stipri uzpūsts.

Vācijas valsts parāds palielinājās no 1939. g. augusta līdz 1944. g. jūlijam $9\frac{1}{2}$ reizes — no 34 mljrd. marku līdz 315 mljrd. marku (1933. g. martā tas bija tikai 11,6 mljrd. marku), pie tam īstermiņa parāds bija lielāks par pusi no minētās sumas. Vācijas valsts aizņēmumi atšķirībā no demokratiskām zemēm tika izplatīti nevis brīvprātības kārtībā, bet atklātā piespiedu kārtībā.

Krājbankām un kooperatīviem vajadzēja 40% visu jauno noguldījumu pārvest saviem centriem, kas šos līdzekļus ieguldīja valsts obligācijās. Tajā pašā laikā ar likumu par «dzelzs ietaupījumiem» valdība piespieda noteiktu darba algas daļu noguldīt krājkasēs. Krājkasu noguldījumu avots bija arī sumas, kas atbrīvojās siktirgotājiem, amatniekiem un uzņēmējiem, kad piespiedu kārtā slēdza viņu uzņēmumus. Ar valsts kredītkases palīdzību Vācija izvietoja savus aizņēmumus arī okupēto valstu bankās, piespiežot šīs bankas ieskaitīt Vācijas obligācijas papīra naudas izlaišanas nodrošināšanai.

Vācijas kara izdevumi pārsniedza tās nacionālo ienākumu. Saprotams, ka ievērojams kara izdevumu segšanas resurss bija okupēto vasaļu teritoriju aplaupīšana. Pilnīga kopsuma par to, ko Vācija salaupījusi kara gados, vēl nav saskaitīta. Bet sumas te ir diezgan iespaidīgas. Aplaupīšanas metodes bija visdažādākās. Vispirms tieša kara kontribūcija, kas deva pāri par 20 mljrd. marku (sk. «Statist», 1944. g. 25. XI). Akad. Trachtenbergs visu meslu sumu, ko saņēmusi Vācija okupācijas izdevumu segšanai, novērtē 85—90 mljrd. marku apmērā (И.А. Трахтенберг, „Финансовые итоги войны и проблема инфляции“, 46. lpp.). Dažādo materiālo vērtību tieša laupīšana (izejvielas, pārtika, kurināmais, transporta līdzekļi u. c.) arī deva vairākus desmitmiljardus marku ik gadus. Vācijas sabiedroto un vasaļu piegādes pēc būtības bija bez atlīdzības, jo pēc kliringa norēķiniem Vācija par tiem nemaksāja. Pēc kliringa norēķiniem Vācija saņēma ne mazāk par 15 mljrd. marku gadā.

Jādomā, ka Vācija ik gadus ar laupīšanu ieguva lielāku sumu nekā puse tās nacionālā ienākuma. Tomēr ne pašu zemē iegūto resursu, ne citās zemēs salaupītā nepietika milzīgo izdevumu segšanai kara gados.

Kā pastāvīgs kara izdevumu financēšanas avots izvirzījās papīra naudas emisija. Valsts maksāja uzņēmējiem par kara pasūtījumiem ar valsts kases vekseliem, kurus pēc tam diskontēja

Reichsbankā. Reichsbankā tika izvietota valsts īstermiņa parāda bezprocentu obligāciju ievērojama daļa. No tā izrietēja krass naudas apgrozības pieaugums.

Reichsbankas emisijas sumā neietilpst vācu nauda, kas izlaista okupētās teritorijās. Okupācijas naudas brīva apmaiņa pret reichsmarkām bija aizliegta, bet vāciešiem atļāva apmaiņu līdz 2000 markām. Tomēr vācu tirdznieciski rūpnieciskiem uzņēmumiem okupētos apgabalos uzkrājās milzīgas sumas okupācijas naudas. Ar saimniecības ministrijas atļauju viņi to mainīja pret reichsmarkām. Tāpēc zināmā mērā okupācijas naudas izlaide ietekmēja Reichsbankas papīra naudas emisijas lielumu. Reichsbankas banknošu apgrozība palielinājās šādā kārtā (uz gada beigām): 1933. g. — 3,6 mljrd. marku, 1937. g. — 5,4 mljrd. marku, 1939. g. — 11,7 mljrd. marku, 1941. g. — 19,3 mljrd. marku («Statist», 1944. g. 25. novembrī) un 1945. g. 28. februārī — 55 mljrd. marku (F. R. B.).

Naudas izlaišana pret valsts kases vekseliem un apmaiņa pret okupācijas valutu nozīmēja tiešu un pēc būtības atklātu inflāciju. Jautājums var būt tikai par to, kāpēc naudas emisija nebija vēl lielāka. Tiešām pirmā pasaules kara 4 gados tika izlaists (no 1913. g. beigām līdz 1918. g. beigām) 26 mljrd. marku. Otrā pasaules kara laikā (no 1938. g. beigām) — apmēram 45 mljrd. marku. Tas bija apstākļos, kad kara izdevumi vairāk nekā divkārojās. Atbilde uz šo jautājumu dota iepriekš: neredzēta citu zemju aplaupīšana, daudzu miljonu ārzemju vergu bezmaksas darbs līdz zināmam laikam pavājināja vajadzību pēc emisijas resursiem. Vācijai okupētajās teritorijās izdevās radīt fināncialas aplaupīšanas mehānismu līdzās laupīšanai naturā. Arī tam bija liela nozīme priekš Vācijas, citādi inflācija Vācijā būtu vēl lielāka. Ciktāl marka jau ilgi pirms kara bija kļuvusi par noslēgtu valutu, papīra naudas inflācija nevarēja ietekmēt oficiālo markas kotēšanu. Kliringa sistēma norēķinos ar neitralajām zemēm un pastāvējis to kredīts Vācijai, neitralo zemju un Vācijas vasaļu piespiešana vest rēķinus markās pēc mākslīgi paaugstināta kursa uzturēja markas cietā kursa šķietamību. Patiesībā neoficiālos darījumos starptautiskā apgrozībā marku kotēja ne augstāk par 5 zelta feniņiem, t. i. 20 reizi zemāk par nominalu. Oficiālie cenu indeksi arī nedod priekšstatu par markas vērtības krišanu iekšzemē. Pēc oficiāliem datiem 1943. g. budžeta indekss pieauga par 9,5%. Sprototams, tas ir fiktīvs indekss. Lieta tāda, ka iedzīvotāju apgāde par valdības regulētām cenām tika samazināta līdz minimumam. Surogatu lietošana noveda pie tā,

ka no atsevišķām precēm palika tikai to vecie nosaukumi. Arī tad zemo cenu līmeni te uzturēja ar tīri teroristiskām metodēm attiecībā pret sīktirgotājiem un zemniekiem. Pēdējiem aizliedza jebkādu brīvu pārdošanu. Visus produktus, izņemot minimumu, vajadzēja nodot lielām monopolistiskām tirdznieciskām organizācijām par zemām cenām.

Nebija maz gadījumu, kad sīktirgotājus sodīja ar nāvi par oficiāli noteikto cenu pārkāpšanu. Tajā pašā laikā kapitalistiskie monopoli kolosāli iedzīvojās arī pastāvot šīm cenām, jo tiem bija tiesība par ļoti zemām cenām uzpirkt zemnieku produktus.

Nelegālā tirdzniecībā cenas tā pieauga, ka kļuva izdevīgi radīt lielas kontrabandas organizācijas preču ievēšanai no neitrālām zemēm un to pārdošanai par ārpātīgi augstām cenām. Pēc Šveices avīžu paziņojuma («Nationalzeitung», 1945. g. 19. janvārī) šo kontrabandas organizāciju rīcībā bija veselas smago automašīnu kolonas, kuras pārvadājušas kravu nelegālam tirgum. Inflācijas (tāpat arī to baiļu, ko izjuta vācieši par hitleriešu režīma likteni) rādītājs bija liels pieprasījums pēc dārgmetāliem un dažādām citām vērtībām. Izvairīšanās no markas, tai krītot vērtībā, un nojauta par Vācijas sakāvi bija svarīgs vērtības krišanas faktors. Pieauga cenas akcijām, kuru kursu tāpat stingri regulēja. Bet ciktāl uz akciju tirgu spiediens bija mazāk efektīvs nekā uz preču sīktirgotājiem, akciju kurss pieauga daudz vairāk nekā oficiālās preču cenas. Jau 1943. gadā akciju kurss pacēlās par 55% («Economist», 1943. g. 20. novembrī).

Tādējādi inflācijas procesa īpatnības Vācijā otrā pasaules karā bija šādas:

1. Citu zemju aplaupīšana, ko izdarīja hitleriskā Vācija, vācu verdzībā atdzīto strādnieku bezmaksas darbs, nodokļu milzīgais smagums iekšzemē, sīktirgotāju un amatnieku ekspropriācija — visi tie bija faktori, kas samazināja vajadzību pēc emisijas resursiem. Saprotais, ka šie faktori varēja darboties tikai noteiktās robežās, kamēr vēl bija ko laupīt.

Neraugoties uz šo faktoru darbību, kas samazināja vajadzību pēc emisijas, milzīgie izdevumi kara vešanai izraisīja intensīvu inflācijas procesu.

2. Inflācija nevarēja izpausties parastās formās, ciktāl cenu pieaugums tika aizturēts ar administratīvām un tīri teroristiskām metodēm. Tas noveda pie tā, ka viss inflatoriskās emisijas smagums spieda uz pagrīdes tirgu, kas arvien vairāk pieauga. Te inflācija izpaudās tai parastās krasa cenu pieauguma formās.

3. Inflācijas process, ko izraisīja hitleriskā valdība, nevarēja izpausties visās savās sekās, ciktāl hitleriskās Vācijas sagrāves rezultātā tika radīti jauni ekonomiski apstākļi.

*

Attiecībā uz Japanu un Itāliju aprobežosimies, tikai minot vispārējos datus.

Japanā naudas apgrozība pieauga no 3818 milj. jenu 1939. g. decembrī līdz 42 300 milj. jenu 1945. g. augustā, t. i. 11 reizes. Naudas apgrozība Itālijā pieauga no 24 mljrd. liru 1939. g. decembrī līdz 248 mljrd. liru 1944. g. decembrī — 10 reizi. Inflācijas process intensīvi attīstījās kā vienā, tā otrā zemē.

Bulgarijā naudas apgrozība pieauga no 1938. g. līdz 1944. g. (decembris) 24 reizes, Somijā (tajā pašā laikā) — gandrīz 8 reizes, Rumānijā — 6,5 reizes.

FRANCIJA

Vācijas okupēto valstu finanču stāvokli pilnīgi noteica tas, cik lielā apmērā hitleriskā Vācija tās aplaupīja. Spilgts piemērs ir Francija. Tā saucamie okupācijas karaspēka uzturēšanas izdevumi bija galvenais budžeta deficīta faktors. Vācieši iekasēja no Francijas 300 milj. franku dienā, bet pēc Viši valdības zonas ieņemšanas — 500 milj. franku dienā. Tas iznāk 172,5 mljrd. franku gadā. Bez tam Itālija saņēma 12 mljrd. franku gadā. Sašaurinātās saimniecības apstākļos, kad pastāvīgi tika izsūkņētas no Francijas rūpniecības un pārtikas preces, ražošanas iekārtas, izejvielas utt., Francijas budžets nespēja segt tādu izdevumus. Rezultātā — milzīgs valsts parāda un papīra naudas masas pieaugums. Papīra naudas emisijas galvenais cēlonis tāpat ir Francijas tieša aplaupīšana. Kamēr uz 1939. g. 31. augustu banknošu apgrozība bija 142 mljrd. franku, momentā, kad Franciju atbrīvoja sabiedrotie, tā sasniedza 600 mljrd. franku.

Franku kotēja brīvā tirgū Spanijā un Šveicē 4—5 reizes zemāk nekā oficiālais kurss. Franka vērtības krišana iekšzemes tirgū izveidojās emisijas pieauguma ietekmē, no vienas puses, bet no otras puses to ietekmēja arvien lielāka preču pārsūkņēšana uz Vāciju. Francijas oficiālais eksports uz Vāciju, sākot ar «pamiera» momentu, bija līdz 1943. g. 31. oktobrim apmēram 140 mljrd. franku, bet imports no Vācijas — 41,4

mljrd. franku. Tas ir, neņemot vērā «neregistrēto eksportu» uz Vāciju — «trofejas» un pārējos aplaupīšanas veidus.

Tikai par 1942.—1943. g. vien vācieši rekvizēja Francijā līdz 680 tūkst. tonnu kviešu un 260 tūkst. tonnu rudzu, kas līdzinās maizes devai 15 milj. franču («Statist», 1944. g. 5. februārī). Visa tā rezultātā pat 13 regulēto preču indekss uz 1943. g. beigām pacēlās 2½ reizes, nerunājot jau par brīvā tirgus cenām.

Kā norādīja franču ekonomiskā prese, ļoti grūti konstatēt, kāda bija patiesā franka vērtības krišana iekšzemē. Iepriekšējā paredzēšana, ka viņus izdzīs no zemes, bija par cēloni tam, ka vācieši sevišķi pastiprināja visāda veida mantas izsūkņēšanu, «daļēji, lai paņemtu no saviem upuriem visu palikušo mantu, daļēji — cenšoties pastiprināt atbrīvotājiem grūtības, atstājot pēc sevis inflācijas chaosu» («The Banking», 1945. g. janvaris). Grieķijā šis chaoss sasniedza vislielākos apmērus. 1939. gadā bijušo 9,5 mljrd. drachmu vietā tur 1944. gadā apgrozījās 2 500 000 000 mljrd. drachmu.

Tādējādi inflācijas procesa īpatnība hitleriešu armijas okupētās valstīs bija tā, ka inflāciju izraisīja šo zemju aplaupīšana, ko izdarīja Vācija.

Sis inflācijas faktors pārstāja darboties līdz ar vāciešu izdzīšanu un Vācijas sagrāvi.

Tomēr zināmā mērā šis faktors turpina darboties arī vēlāk, ciktāl, pastāvot lielai emisijai, naudas masas daļa ir sakrājušies pie iedzīvotājiem un tikai vēlāk liek sevi just. Uzskata, ka, piemēram, Francijā pēc vāciešu izdzīšanas līdz 200 mljrd. franku bija sakrājušies uz laukiem un vēl nebija iesaistīti apgrozības kanālos okupācijas periodā.

Bet tādās valstīs kā Grieķija, kur angļu karaspēks radījis bazi anarchijai zemē un atkal atdevis varu monarchistiski fašistiskiem elementiem, tautsaimniecības sabrukums turpinās. Naudas reformu mēģinājumi neizdevās, un Grieķija pārcieš neticamas inflācijas grūtības (uz 1946. g. 15. jūniju apgrozījās 413 mljrd. jauno drachmu).

ANGLIJA

Anglijas kara izdevumi otrā pasaules karā, salīdzinot ar pirmo, reāli izrādījās 3,5 reizes lielāki.

Tas apstākļi, ka karš pret fašistisko Vāciju bija antifašistisks, atbrīvošanas karš, ļāva Anglijas valdībai tieši prasīt no

iedzīvotājiem upurus un ievērojami pastiprināt nodokļu aplikumu. Tas deva iespēju segt ar parastiem ieņēmumiem (nodokļiem) daudz lielāku izdevumu daļu nekā pirmajā karā. Tā jau 1940. gadā parastie ieņēmumi sedza apmēram 40% no visiem izdevumiem, bet kara beigās — 52% no visiem izdevumiem, vairāk par pusi. Bet absolūtā deficīta summa tomēr bija ievērojama, un tās lielums bija 2700—2800 milj. sterl. mārc. gadā. Deficītu sedza ar valsts aizņēmumiem. Rezultatā valsts parāda summa kara beigās izrādījās visai ievērojama: tā pārsniedza 20,5 mljrd. sterl. mārc. Valsts aizņēmumus izvietoja kā starp individuāliem turētājiem, tā arī uz banku līdzekļu reķinu. Gala iznākumā zināma (kaut arī neliela) valsts parāda daļa nogulsnējās Anglijas bankā — zemes centralajā emisijas bankā. No 1938. g. līdz 1945. g. martam Anglijas bankas valsts vērtspapīru portfelis pieauga gandrīz par 1200 milj. sterl. mārc., naudas apgrozība tajā pašā laikā pieauga par 740 milj. sterl. mārc. — 2½ reizes: no 485,6 milj. sterl. mārc. līdz 1225 milj. sterl. mārc. («Statist», 1945. g. 9. jūnijā) un uz 1945. g. septembra beigām — līdz 1311 milj. sterl. mārc.

Atgādināsim, ka Anglijas naudas apgrozība pirmā pasaules kara laikā palielinājās par 370 milj. sterl. mārc., kas līdzinās apmēram 700 milj. tagadējo sterl. mārc.

Citiem vārdiem, absolūtie naudas emisijas apmēri pirmā un otrā pasaules karā reālā izteiksmē gandrīz vienādi. Tomēr emisijas pārmērība salīdzinājumā ar maksājumu apgrozījuma vajadzībām nerada nekādas šaubas.

Naudas apgrozības pieauguma temps ievērojami pārsniedza maksājumu apgrozījuma palielināšanās tempu.

Privatpersonu kopējā izdevumu summa 1944. gadā palielinājās salīdzinājumā ar 1938. g. par 60% — no 4891 līdz 7717 milj. sterl. mārc. («Statist», 1945. g. 28. aprīli), kamēr vidējā naudas apgrozība palielinājās tajā pašā periodā par 137%, t. i., naudas masa apgrozībā palielinājās divkārt ātrākā tempā pat salīdzinājumā ar maksājumu apgrozījumu, pamatojoties uz pieaugušajām cenām.

Tādējādi valsts parāda pieaugums tieši izraisīja naudas apgrozības palielināšanos.

Bez tam valsts parāda pieaugums radīja emisijas milzīgas potenciālas iespējas.

Lieta tāda, ka ievērojamu daļu valsts vērtspapīru uzpirka akciju bankas. Uzpēkot no saviem klientiem vērtspapīrus, ban-

kas parasti nemaksā skaidrā naudā, bet attiecīgās sumas ieskaita savu klientu noguldījumu kontos. Noguldījumi (depozīti) pieaug, kamēr faktiski par šiem noguldījumiem skaidra nauda no klientiem nav ienākusi. Bet noguldījumu īpašnieki var jebkurā laikā atprasīt no bankām kā skaidru naudu, tā arī naudas sumas norēķiniem bez skaidras naudas. Depozītu pieaugums nenovēršami rada bez skaidras naudas veikta naudas apgrozījuma pieaugumu. Tas nozīmē, ka starpība starp naudas masas apmēriem un preču cenu sumu ir vēl lielāka. Depozīti no 1939. g. beigām līdz 1946. g. septembrim pieauga divkārt.

Tādējādi valsts parāda pieauguma ietekme uz maksājumu apgrozījumu izpaužas kā naudas masas pieaugumā, tā arī čeku apgrozības pieaugumā. Beidzot, depozītu pieaugumā ietverta pastāvīga iespēja milzīgos apmēros palielināt naudas apgrozību arī turpmāk kā ar skaidru naudu, tā arī ar čekiem, kurus izraksta noguldījumu īpašnieki uz bankām.

Tālāk milzīgais valsts parāds nozīmē lielu smagumu budžeta izdevumu daļai. Procenti vien par aizņēmumiem būs līdz $\frac{2}{3}$ no Britānijas nacionalā parāda pirms pēdējā kara.

Novērtējot budžeta izdevumu un ieņēmumu sabalansēšanas iespēju, jāņem vērā augstais nodokļu aplikuma līmenis arī pašreizējā laikā, bet nodokļu likteņi būs atkarīgi no angļu rūpniecības likteņiem. Tajā pašā laikā angļu kapitalisti ved kampaņu pret augstiem nodokļiem mantīgām šķirām ar lozungu, ka, pastāvot pašreizējam nodokļu aplikuma līmenim, nav iespējams rūpniecības uzplaukums, pavājinās tās konkurences spēja. Tādējādi jādomā, ka valdības kreditoperācijām arī tagad būs jānotiek lielos apmēros. Tātad, ja Anglijas valdība vēl spēja kautkādā mērā regulēt pašu valsts parāda lielumu, tad tā (parāda) eksistēšanas sekas iespējams regulēt vēl daudz mazākā mērā. Vairākos gadījumos valsts vispār neko nevar iesākt un spēj tikai novērot, kā tās rīcība izraisa pārmērīgu naudas apgrozības pieaugumu un milzīgas potenciālas iespējas attīstīties inflācijai. Lai novērtētu naudas masas ietekmi uz tirgu un pretrunas, kas saistītas ar inflācijas momentiem, nav maza nozīme tam jautājumam, pie kā tad sakrājas šī pieaugošā naudas masa un kam pieder pieaugošie ietaupījumi bankās. Zurnals «The Banker» (1945. g. martā), atsaucdamies uz britu «Sabiedriskās domas institūta» datiem, paziņo, ka 52% ģimeņu ir tikai 9% ietaupījumu, kamēr augšējiem 12% ģimeņu pieder puse visu ietaupījumu. Pie tam, ja aprēķinā ņem ģimenes, kurām nav pelnītāju (t. i., kuras sastāv no pensionāriem vai kur vīri armijā), tad ietaupījumu sadalījuma

nevienmērība pieaug. Secinājums, ko taīsa žurnals: «darba ļaužu masai ir samērā neīevērojami naudas īetaupījumi».

Lielākās naudas masas koncentrācija augšējo slāņu kabatās nozīmē vēl koncentrētāku tās spiedienu uz tirgu, nozīmē spekulācijas pastiprināšanos un plašas melnā tirgus attīstības iespējas.

Katrā ziņā skaidrās naudas apgrozība pieauga ātrāk nekā banku depozīti.

Par melnā tirgus cenu pieaugumu ir tikai ļoti fragmentāri dati, un gūt te kopēju ainu ir grūti. Normēto preču cenas regulē valsts. Vairumcenu indekss 1945. g. augustā pieauga, salīdzinot ar pirmskara indeksu, apmēram par 68%, bet mazumcenu indekss pārtikas precēm — par 32% («The Banker», 1946. g. jūlijs). Regulējamā tirdzniecībā mazumcenas valdībai izdevās noturēt, pateicoties speciālām subsidijām, ko izsniedza ražotājiem un tirgotājiem. Tam, protams, nebija maza nozīme parasto inflācijas seku novēršanai iekšējā tirgū. Bet jāņem vērā, ka galu galā subsidijas tiek izsniegtas uz nodokļu un aizņēmumu rēķinu. Valsts parāds pieaug...

Tam, ka iedzīvotāju turīgās aprindas aizturēja savās rokās skaidru naudu, par cēloni nebija tikai operācijas melnā tirgū vien. Žurnals «The Banker» (1945. g. janvārī), rezumējot banku operācijas par 1944. g., piezīmē, ka jāšaubās, vai plašā publika vēlēšies pārvērst savus kases resursus ilgtermiņa ieguldījumos. Tomēr pastāv nodoms plaši izmantot banku depozītu pieaugumu rekonversijas un rekonstrukcijas fināncešanai, t. i., pēc būtības, uzbudinošu līdzekļu iešļircināšanai pēckāra ekonomikā. Ne velti tas pats žurnals pasvītro, ka banku likviditāte pazeminās. Tā 1914. gadā banku pašu kapitālu un rezervju lielums bija 9,4% no depozītiem, 1939. g. augustā — 6,2% un 1945. g. sākumā — ne vairāk par 3,2%. Ņemot vērā apslēptās rezerves, šis procents nepārsniegs 6,4.

Ja iekšējie faktori radā nopietnus draudus Anglijas valūtai, tad īevērojami lielākā mērā inflācijas izvēršanās briesmas un Anglijas valūtas tālāko vērtības krišanu noteic Anglijas ārēja ekonomiskā pozīcija.

Kad sākās karš ar Vāciju un līdz lendlīza nodibināšanai, Anglija, būdama slikti sagatavota karam, bija spiesta iepirkt kara materialus Amerikas Savienotās Valstīs skaidrā naudā. Šiem pirkumiem Anglija iztērēja savu zelta fondu. Anglijas bankas zelta krājumi pazeminājās no 2690 milj. dol. 1938. g. decembrī līdz 1 milj. dol. 1944. g. decembrī. Anglija iztērēja pirkumiem

arī visas savas valutas rezerves, amerikāņu vērtspapīrus, pārdeva daudzus savus uzņēmumus ārzemēs. 1941. g. sākumā Anglijas valutas rezerves bija iztukšotas. Lendlizs bija vienīgā izeja no stāvokļa tiklab Anglijai, kurai nebija par ko pirkt preces, kā arī ASV. Bet ar lendlizu Anglija nevarēja apmierināt visas savas vajadzības. Anglija plaši sāka izmantot savu koloniju resursus. Milzīgajām svešu līdzekļu sumām, kas bija «iesaldētas» Anglijā kopš 1929.—1933. g. krīzes, pievienojās jaunas sumas.

Kamēr kolonijas pastāvīgi bija Anglijas parādnieces, kara laikā Anglija bija parādā zemēm, kas ietilpa Britānijas impērijā un atradās Anglijas ekonomiskās ietekmes sfērā, milzīgu sumu — 14—16 mljrd. dol.

Žurnālā «The Statist» 1945. g. 28. aprīlā rakstā, kas bija veltīts Anglijas finanču ministra Andersona runai, lasām: «Pašreiz mūsu tiešs parāds aizjūras piegādātājiem (izņemot lendlizu) ir pāri par 3000 milj. sterl. mārc. un var ievērojami pārsniegt 4000 milj. sterl. mārc. . . . laikā, kad tiks sekmīgi pabeigts karš pret Japānu.» Bet Anglija paļaujas uz to, ka šīs saistības nevar uzlūkot kā tīri komerciālus parādus. Andersons izteica domas, ka šie parādi taisīti vairāk kreditoru nekā Anglijas labā. Lai kā tas arī nebūtu, bet Anglija nav spējīga šo parādu segt. Tas paliek par iesaldētu parādu. Saņemot kādu daļu parāda valstis-kreditoros, droši vien, varēs tikai, pērkot angļu preces. Praktiski tas nozīmē, ka daļu Anglijas izveduma vajadzēs izlietot parāda samaksai, un tas nedos Anglijai valutas ieņēmumu. No otras puses, Anglijas ieguldījumu samazināšanās ārzemēs, Anglijas tehnikas novecošanās un angļu rūpniecības izstrādājumu dārgums, savas rūpniecības attīstība kolonijās, ārējo aizņēmumu parāda pieaugums — viss tas nozīmē, ka Anglija nevar cerēt uz pastāvīgu labvēlīgu maksājumu bilanci.

Andersons arī pareģoja, ka Anglijas maksājumu bilanci vairāku gadu laikā nevarēs līdzsvarot. Anglija ievērojamā mērā cer uz amerikāņu kredītiem. «Uzplaukstoša Britānija ir ASV uzplaukuma nosacījums, bet viens no galveniem uzplaukstošas Britānijas nosacījumiem ir pēckara eksporta problēmas atvieglošana.» Tā angļi pārliecina amerikāņus, un šie atzinumi ir visas angļu finanču literatūras vadošais motīvs.

Tādā situācijā Anglija kara laikā bija spiesta aizliegt pārveidumus uz ārzemēm, aizliegt banknošu, vērtspapīru un ārzemju valutas izvešanu, noteikt zelta un ārzemju valutas obligātu pārdošanu valsts kasei, aizliegt brīvus darījumus ar ārzemju va-

lutu. Sterliņu mārciņa atklāti tika pārversta noslēgtā papīra naudas valutā.

Sterliņu mārciņas kurss nokrita no 1937. g. augusta par 13%, bet pēc tam mākslīgi (faktiski aizliedzot brīvus valutas darījumus un piespiežot kolonijas piešķirt Anglijai kreditus) tika noturēta šajā pazeminātā līmenī — 403,5 centi par mārciņu.

Tālāka mārciņas kursa noturēšana tiek panākta, pasliktinot iedzīvotāju apgādi.

Valutas ieņēmuma Anglijai nepietiek viselementārāko vajadzību apmierināšanai. Jo Anglija parasti apmierināja savas vajadzības pēc pārtikas un izejvielām par 75% ar importu. Ik gadus Anglija ievada līdz 10 milj. t labības, 2 milj. t cukura, 2,5 milj. t gaļas un citu lopkopības produktu, 1 milj. t eļļas sēklu — pavisam līdz 17 milj. t pārtikas.

Lūk, kāpēc pēc lendliza atcelšanas Anglija bija spiesta krasi samazināt pat izejvielu ievadumu rūpniecībai un sakoncentrēt visus resursus pārtikas ievēšanai. Ar to izskaidrojams, kāpēc pēc kara pabeigšanas Anglijas valdība bija spiesta pazemināt pārtikas apgādes normas un rūpniecības preču izsniegšanas normas, bet brīvajā tirgū cenas stipri pieauga. Šādā situācijā Anglijas valūtai pastāv ļoti nopietni draudi. ASV palīdzība Anglijai maksās dārgi. Galvenā amerikāņu kapitalistu prasība ir tāda, lai Anglija dotu savām kolonijām plašas tirdzniecības iespēju ar ASV.

Šim nolūkam nepieciešams atcelt priekšrocības muitas Anglijas tirdzniecībā ar Britānijas imperijas zemēm un pavājināt (vai iznīcināt) tā saucamo sterliņu bloku, t. i., pavājināt to zemju atkarību no Anglijas, kuras atrodas tās ekonomiskā ietekmē. Anglijai jāsamaksā savi sterliņu parādi, pie tam vienlaicīgi tai jādod saviem parādniekiem iespēja pārverst sterliņu mārciņas dolaros uz Anglijas dolaros saņemtā kredita rēķinu. Tādējādi, saņemot uz kredītu zināmu sumu izejvielu un pārtikas iepirkšanai pasaules tirgū, Anglijai vienlaicīgi jāsašaurina tirgus savas produkcijas realizēšanai Britānijas imperijas robežās, piešķirot to konkurentei.

Anglijas dominijās un kolonijās (Australija, Kanada, Britu Indija) naudas apgrozība palielinājās vairāk nekā 4 reizes (no 1938. g. līdz 1944. g.), kas arī atspoguļoja inflācijas procesa atbilstību un upurus, ko nesa šīs zemes cīņā pret fašismu kara periodā.

*

Tādējādi Anglijas naudas apgrozības īpatnības otrā pasaules kara laikā ir šādas:

1) neraugoties uz to, ka emisijas apmēri, salīdzinot ar kara izdevumiem, bija mēreni, tā bija pārmērīga un izsauca inflācijas parādības (stipru depozītu pieaugumu, zināmu ietekmi uz cenām, lielus naudas atlikumus pie iedzīvotājiem)¹;

2) pati cīņa ar inflāciju, krasi palielinot valsts parāda absolūtos apmērus, nozīmē, ka uzkrājas nopietni priekšnoteikumi inflācijas izvēršanai.

Cenu regulēšanai nebija maza nozīme cīņai ar inflācijas izpausmēm, bet, ciktāl tā notika uz nodokļu maksātāju un aizņēmumu rēķinu, tā zināmā mērā nozīmēja tikai uzkrājušos pretrunu atrisināšanas novilcināšanu;

3) pēc kara inflācijas parādības pastiprinājās. Skaidras naudas daudzums pie pašiem iedzīvotājiem ir 3 reizes lielāks nekā 1938. gadā, bet tekošie konti bankās 2½ reizes pārsniedz pirmskara līmeni. Iedzīvotāju rīcībā naudas ir vairāk nekā pirms kara par sumu, kas gandrīz līdzinās nacionalam gada ienākumam («Economist», 1946. g. 25. maijā); tas nevar neietekmēt visu naudas apgrozības procesa stāvokli;

4) Anglijas naudas apgrozībai galvenās briesmas tomēr draud no tās ārējām tirdzniecības un ārējām valutas attiecībām.

Bet leiboristu valdības politika noved pie tā, ka visi izdevumi pārīšanai uz mierlaika ekonomiku tiek pārlikti uz strādnieku šķiru.

ASV

ASV kara izdevumi pirmā pasaules kara pēdējā gadā līdzinājās 11,6 mljrd. jauno dolaru, kamēr 1942. gadā (gads, kurā ASV iestājās karā) tie jau bija 26 mljrd. dol. lieli. ASV kara izdevumi 1944. gadā sasniedza milzīgu sumu — 88,5 mljrd. dol., t. i. gandrīz 8 reizes vairāk nekā 1918. gadā. Pirmā pasaules karā kara izdevumi no 1914. līdz 1918. g. tika segti galvenokārt ar aizņēmumiem.

G. Fisks («Eiropas un Amerikas finānciālais stāvoklis pēc kara») novērtē aizņēmumu daļu kopējā ieņēmumu sumā pa kara laiku uz 68,77%.

¹ Mums liekas pārāk kategorisks akad. Trachtenberga novērtējums, kas attiecas uz Anglijas un ASV kara fināncēm un kura saturs ir tāds, ka inflācijas ārēju izpausmju šajās zemēs nebija (И. Трахтенберг, Финансовые итоги войны, 1946. г. изд., 69. lpp.).

1942.—1945. g. karā aizņēmumiem Amerikas Savienotās Valstīs bija relatīvi mazāka nozīme. Pēdējā kara gadā ar nodokļiem jau tika segta gandrīz puse kara izdevumu. Nodokļu ieņēmumu absolūtie apmēri un īpatnējais svars kara gaitā pieauga.

Kaut gan aizņēmumiem bija mazāks īpatnējais svars kara izdevumu segšanā sakarā ar pašu izdevumu lielumu, valsts parāds kara beigās sasniedza kolosālu sumu — pāri par 200 mljrd. dol., salīdzinot ar 48,3 mljrd. dol. 1941. g. jūnijā.

Milzīgā valsts parāda sumā jau kara gaitā ietekmēja naudas apgrozības apmērus. Vēl lielākā mērā nekā Anglija ASV kara laikā bija norūpējušās par to, kā likvidēt «inflatorisko pārrāvumu». 1944. g. sākumā daudzi amerikāņu ekonomisti stāvokli novērtēja šādi: valdība uzpērk līdz 50% no visas produkcijas, nodokļi samazina iedzīvotāju pirktspēju par 20%. Tātad privatpersonu rokās saglabājas pirktspēja par 80%, kurai stāv pretim 50% produkcijas. 30% pirktspējas nevar tikt realizēti. No tā tiek secināts, ka nepieciešams attīstīt valdības kredīta operācijas.¹

Bet lieta tāda, ka aizņēmumi samazināja inflatorisko pārrāvumu par daudz mazāku sumu nekā izlaistā aizņēmuma sumā.

«Federal Reserve Bulletin» (sk. «F.R.B.» par 1945. g. augustu) ziņo: «Lielākā daļa izlaisto aizņēmumu tiešām tiek realizēta starp privatpersonām, bet ne bankās. Tomēr ievērojamu daļu obligāciju pēc tam uzpērk brīvā tirgū komercbankas. It īpaši tas notiek aizņēmuma izlaišanas brīdī, kad turētāji realizē tirgū agrāko aizņēmumu obligācijas, lai ieņemtās sumas izlietotu jaunā aizņēmuma iegādāšanai.»

Bankām izdarot aizņēmumu pirkšanas operācijas no privatpersonām, rezultāts ir tāds, ka šo privatpersonu ietaupījumi pieņem noguldījumu vai skaidras naudas formu, palielinās depozīti un pieaug naudas apgrozība. ASV bankas bija ieguldījušas valsts vērtībās uz 1944. g. 30. decembri 85 885 milj. dol., — 4 reizes vairāk, nekā bija ieguldīts uz 1940. g. 31. decembri (20,9 mljrd. dol.).

Atbilstoši tam depozītu sumā pieauga no 75,9 mljrd. līdz 141,4 mljrd. dol., bet naudas apgrozība — no 8,4 (uz 1940. g. 27. novembrī) līdz 26,7 mljrd. dol. (uz 1945. g. 30. jūniju). Ekonomiskā prese nosauca šo naudas apgrozības pieaugumu par «apbrīnojamu» (sk. «The Banker», 1945. g. janvāris). Tiešām var likties nesaprotami, kāpēc zemē, kur tik attīstītas banku ope-

¹ Sk. W. Bell rakstu, kas ievietots «Federal Reserve Bulletin», 1944. g. janvārī.

racijas, iedzīvotāji turējuši par labāku daļu no saviem ietaupījumiem pārvērst skaidrā naudā. Varbūt to izsauca preču apgrozījuma pieaugums? Bet «pēdējo divu gadu laikā tomēr kasu resursu pieaugums noritēja bez attiecīga pieauguma kopējā patēriņa priekšmetu ražošanā un pakalpojumu sniegšanā» («Fed. Res. Bul.», 1945. g. augusts, 721. lpp.).

Naudas apgrozības pieaugums neatbilda preču apgrozījuma pieaugumam. Preču apgrozījuma (pieaugošās cenās) salīdzināšana ar naudas apgrozības pieaugumu parāda, ka naudas apgrozības pieauguma temps bijis 4 reizes lielāks nekā preču cenu summas pieauguma temps. Tas liecina par milzīgiem naudas pārpalikumiem tiešā rīcībā.

Cenu pieaugums pēc dzīves izmaksas indeka kara sākumā bija apmēram 30%. Cenu pieaugumu daļēji ietekmēja netiešos nodokļu pieaugums. Bet lieta tāda, ka faktiski cenas pieauga vairāk. Rakstu krājumā «Labour and the War» («Darbs un karš», sastādījusi darba pētniecības asociācija) lasām: «Dzīves izmaksas pieaugumu nevar parādīt cenu indekā, ciktāl noticis apslēpts cenu pieaugums sakarā ar preču zemāku kvalitāti, lietojot surogatus un samazinot vai pārtraucot dažādus pakalpojumus, kas tikuši sniegti sakarā ar patēriņa priekšmetu pārdošanu.»¹

Tālāk šajā pašā krājumā tiek norādīts, ka tirgū izzuduši produkti, kurus agrāk pirka personas ar nelieliem ienākumiem. Šīs personas bija spiestas pirkt dārgus produktus, kas pēc kvalitātes tagad tikai nedaudz atšķiras no agrākajiem lētiem produktiem.

Tādējādi Amerikas Savienotās Valstīs, bez šaubām, notika ievērojams apslēpts cenu pieaugums.

Pēc dažiem aprēķiniem tas nebija mazāks par 50—60%, kamēr stundās darba alga pieauga vidēji ne vairāk kā par 15—20%.

Saprotams, ka pēc kara pabeigšanas, pieaugot bezdarbam un samazinoties ražošanas apmēriem un tālāk pieaugot cenām, stāvoklis ir ievērojami sliktāks.

Nevar noliegt to milzīgo ietekmi, kāda ir valdības izdarītai cenu regulēšanai kā bremsējošam faktoram. Augstais saimniecības monopolizācijas līmenis ievērojami atviegloja cenu kontroli Amerikas Savienotās Valstīs. Nav arī šaubu par to, ka cenu regulēšanas atcelšana pastiprinās (un ļoti ievērojami) inflācijas atklātu izpaušanos. Inflācijas iedarbība nevarēja izpausties pilnā mērā cenu reakcijā uz naudas pārpalikumu. Tajā

¹ Labour and the War, 1943. g., 23. lpp.

pašā laikā cenu regulēšanas raksturs, tās sociāli šķiriskā puse kļūst skaidrāka, ja atceramies, ka, arī pastāvot regulēšanai, koncerni un trestī saņēma ievērojami lielāku peļņu nekā pirmskara laikā. Tāpēc jautājumam par to, kurš kuru regulē, ir svarīga nozīme, lai noteiktu, kāds raksturs ir «kontrolei par inflāciju». Bet, no otras puses, jāpasvītro, ka cenu pieaugumam, kaut arī tas ievērojami aizkavējās, bija sistematisks raksturs visā kara laikā.

Atsevišķos sektoros, melnajā tirgū pilnīgi izpaudās naudas pārpalikums un tās vērtības krišana. Acīm redzot melnajam tirgum tomēr nebija maza loma ASV kara ekonomikā. Par to var spriest kaut vai pēc šāda fakta: ievērojams strādnieku līderis Kalifornijā kādā no savām runām paziņoja: «pirkt melnajā tirgū ir tikpat slikti kā pārraut piketu līniju (domāti streikotāju piketi — G. K.). Ja preces maksā augstāk par maksimāli noteiktām cenām, tad tās ir ar kašķi aplipinātas preces, un mēs pie tām nepieskarsimies.»¹

Kā redzam, te tiek izdarīts mēģinājums ar morālām metodēm iedarboties uz tirgu. Cenu regulēšanā naudas pārpalikuma apstākļos ietverta nopietna pretruna. Cenu pieauguma kavēšana noveda pie tā, ka saglabājās «inflatōriskais pārrāvums» starp naudas masu, kas bija pie iedzīvotājiem, un preču piedāvājumu. Kāpēc tad bija vajadzīga skaidra nauda, kāpēc pieauga pieprasījums pēc skaidras naudas? Jādōmā, ka pieprasījums pēc skaidras naudas nāca galvenokārt ne no plašiem iedzīvotāju slāņiem, bet no dažādiem komersantiem, spekulantiem, melnā tirgus veikalniekiem utt. Angļu žurnāls «Economist» rakstā par Amerikas banku sistēmu pēc kara («Economist», 1944. g. 28. oktobrī) rakstīja par to, ka no iedzīvotāju ietaupījumiem uz 1944. g. 30. jūniju kabatās atrodas 20 biljonu dolaru, bet noguldījumos (demand deposit) — 29 biljoni, pie tam (ko ļoti svarīgi pasvītrot) veikalnieciskām sferām depozītu procents ir zemāks. Žurnāls to izskaidro ar šādiem cēloņiem: melnā tirgus pastāvēšanu, izvairīšanos no nodokļiem, neuzticēšanos bankām, bagātību uzkrāšanu, lielu sumu atrašanos naudas makos utt. Spekulanti nekļuva par banku klientiem. Bankas nezaudēja klientus, bet arī nepiesaistīja tās grupas, kas ar spekulāciju uzkrāja milzīgu naudu.

Tas, ka zemē ar tik attīstītiem bez skaidras naudas veiktiem norēķiniem kā ASV kara laikā vajadzēja tik stipri palielināt

¹ «Yearbook of American Labour», I sēj., New York, 1945. g., 224. lpp.

skaidras naudas masu apgrozībā, nozīmē, no vienas puses, ka melnā tirgus operācijas, par kurām nav kaut cik ticamu datu, sasniedza lielus apmērus, no otras puses, tas liecina par to, ka neuzticēšanās bankām kļuva par naudas apgrozības konjunktūras faktoru (protams, līdzās citiem faktoriem, par kuriem šācīts iepriekš).

Kas radīja šo neuzticēšanos? Komercijas pasaules veikalniekiem skaidrs, ka milzīgie banku ieguldījumi valsts aizņēmumos nopietni pavājinājuši banku likviditāti. Nav nejauši, ka ASV pacēlās ļoti daudzas balsis par to, ka galvenais uzdevums pēc kara ir noturēt valsts vērtspapīru kursu. Tiešām banku noguldītāju līdzekļus bankas ieguldījušas aizņēmumos.

Pēc kara jā sagaida depozītu samazināšanās sakarā ar iedzīvotāju ienākumu samazināšanos, izdevumiem rekonversijai, uzņēmumu finanču stāvokļa pasliktināšanos utt.

Ja iesāksies liels depozītu atplūdums, tad bankas varēs apmierināt noguldītājus vienīgi tajā gadījumā, ja tām būs iespējams realizēt valsts aizņēmumus pēc kursa, ne zemāka par to, pēc kāda tos pirkušas. Tātad valstij (vai federalai rezervju sistēmai) jābūt spējīgai izņemt no tirgus jebkuru obligāciju daudzumu. Šim nolūkam vajadzīgi līdzekļi. Bet valsts tos var saņemt atkal tikai ar aizņēmumiem. Ja valstij nebūs līdzekļu, tad vai nu bankas bankrotēs, vai tām vajadzēs sākt neierobežotu inflatorisko emisiju, lai apmierinātu noguldītājus. Visas šās problēmas komplicētība veikalnieciskai pasaulei saprotama. Jau te rodas tās neuzticēšanās bankām. Bet šī neuzticēšanās ievērojami paasinās, baidoties no krīzes, nojaušot tās nenovēršamību. Tādā banku sistēmas stāvoklī impulss, ko dotu preču noieta krīze, nozīmētu noguldītājiem katastrofu. Atmiņa par 1929.—1933. g. krīzi vēl nebija izzudusi. Pie visa tā jāpiebilst, ka pati naudas sistēma tagad ir citādāka nekā pirmā pasaules karā.

Pirmā pasaules karā ASV iestājās ar naudas sistēmu, kas bija pamatota uz brīvu banknošu apmaiņu pret zeltu. Šī apmaiņa netika pārtraukta arī kara laikā, kaut gan ASV spēra soļus, lai nepieļautu zelta krājumu izvešanu uz ārzemēm. Otrā pasaules karā ASV iestājās neapmaināmu banknošu apgrozības apstākļos (un ar dolaru, kura vērtība krīzes laikā bija kritusies par 41%). Ja apgrozībā ir neapmaināmas banknotes, mēģinājumam atrisināt banku sistēmas grūtības ar emisiju acīm redzami sekas būs inflācijas izvēšanās.

Neuzticība kapitalistisko banku stiprumam, bailes no krīzes, kuras rezultātā parasti notiek masveidīgi banku bankroti un no-

guldītāji zaudē savus noguldījumus, piespiež turēt lielas naudas sumas pie sevis, bet, no otras puses, bailes no inflācijas izsauc tendenci pārvērst naudu uzkrātā bagātībā. Un, ja inflācijas faktori pilnīgi neizpaužās cenu kustībā, tad jo spēcīgāka izrādījās cenšanās uz hoarding — bagātību uzkrāšanu (ko arī atzīmēja prese). Tajā pašā laikā neuzticēšanās nozīmēja naudas kustības paātrināšanos no vienu spekulantu rokām otru spekulantu rokās. Tātad pati neuzticība bankām ir cēlonis, kas izraisa naudas ieplūdumu apgrozībā.

Tādējādi brīvās naudas masa pie iedzīvotājiem, kura nenonāk bankās, melnā tirgus cenu pieaugums, cenu uzskrūvēšana likvidām vērtībām, milzīgais banku depozītu pieaugums — visas tās ir naudas apgrozības dezorganizācijas izpausmes formas.

«Fed. Res. Bul.» (1944. g. martā), mēģinot definēt, kas ir inflācija, rakstīja, ka inflācija ir «nevēlama ātra cenu pieaugšana». Tāds definējums vispār nav pietiekams, vēl nederīgāks tas ir apstākļos, kad uz cenām tiek izdarīta iedarbība un attīstās īpatnējas naudas apgrozības dezorganizācijas formas.

Kara laikā samērs starp ASV naudas apgrozības un zelta rezerves apmēriem ievērojami pārmainījās. Absolūtie zelta fondu apmēri no 1938. g. ievērojami palielinājās. Tā 1938. g. decembrī tie bija 14,5 mljrd. dol., bet 1945. g. jūnijā — 20,2 mljrd. dol. Vislielākos apmērus tie sasniedza 1941. gadā — 22,7 mljrd. dol. Sākot ar 1941. g., notiek zelta resursu sistematiska samazināšanās.

Šās samazināšanās apmērs par 4 gadiem nebija lielāks par 11%, bet, ja 1940. gadā ASV zelta fondi $2\frac{1}{2}$ reizes pārsniedza apgrozībā esošās naudas daudzumu, tad kara beigās zelta rezerves bija mazākas par naudas masu (20,2 un 26 mljrd. dol.). Saprātams, ka procentuālā zelta fondu attiecība pret naudas masu te ir ļoti augsta. Nodrošinājuma norma te ievērojami augstāka par likumā noteikto normu (te jāsap, ar 1945. g. 12. jūnija kongresa aktu tā pazemināta no 40 līdz 25%).

Tomēr šīs milzīgās zelta rezerves nenodrošina iespēju atgriezties pie brīvas banknošu apmaiņas pret zeltu. Karš nemaz te neuzlaboja stāvokli, kāds bija kara priekšvakarā. Vēl vairāk, viss, kas te teikts par banku likviditātes apdraudējumu un inflācijas briesmām, rāda, ka ASV nespēj atgriezties pie zelta apgrozības sistēmas.

Tajā faktā, ka kapitalistiska zeme, kura koncentrējusi līdz 70% no pasaules zelta krājuma, nevar atļauties pāriet uz zelta apgrozību, spilgti izpaužas kapitalistiskās saimniecības pretru-

nas, spilgti izpaužas tas, ka apslēptie spēki, kas izsaukuši tādu 1929. g. — 1933. g. krīzes asumu un neredzētu naudas apgrozības dezorganizāciju visā kapitalistiskā pasaulē, turpina plīsties un ka kapitalismam nav varas, kas spētu tos apturēt un atgriezt kapitalistisko pasauli mierīga plūduma gultnē.

Savienotās Valstīs varētu, ja vēlētos, lietot vairākus līdzekļus, lai ievērojami palielinātu zelta krājumus. Bet te naudas kā bagātību uzkrāšanas funkcija nonāk pretrunā ar tās kā kapitāla lomu, nekustīgais stāvoklis — ar kapitāla cenšanos kustēties, gūt sev virsvērtību. Lūk, kāpēc ASV daži uzskata, ka pārdojot preces pret zeltu — tas ir gandrīz tas pats, kas atdot par velti, jo nekustīgā zelta ASV jau tā ir daudz.

Neraugoties uz inflācijas briesmām iekšzemē, ASV ir gatavas samazināt savu zelta fondu, lai paplašinātu savu ekspansiju.

Lai paplašinātu noieta tirgus un kapitāla pielietošanas sfēras, ASV ir gatavas aizdot zeltu. Tas pat izdevīgāk nekā pārdojot pret skaidru naudu. Vēl vairāk tādēļ, ka valūtas stabilizācija citās zemēs pamazina konkurenci, ko izdara ar valūtu dempinga veida kursa pazemināšanu.

No tā izriet paradoksalais stāvoklis, ka ASV lielākā mērā ir gatavas palīdzēt citu zemju valūtu stiprināšanai (saprotams, šīs zemes pakļaujot verdzībai) nekā ievest savā zemē banknošu apmaiņu pret zeltu. ASV drīzāk spēj paplašināt kredīta virsbūvi pār savu zelta bāzi starptautiskā mērogā nekā likvidēt visas virs tās izbūvētās kredīta sistēmas ēkas grīdošanos iekšzemē. Kā tas jau ne vienu reizi vien bijis imperiālisma periodā, visu svētumu svētums — valūtas stabilitāte — tiek upurēta kapitalistiskai ekspansijai. Bet šī ekspansija nepavisam nepavājina ekonomiskās pretrunas. Valūtu savstarpējā atkarība, kā parādīja 1929.—1933. g. krīze, nepadara tās stiprākas, bet, otrādi, pastiprina visas sistēmas nestabilitāti.

ASV iekšējie apstākļi ir tādi, ka kara pabeigšana noveda nevis pie inflācijas procesu samazināšanās, bet pie to pieaugšanas. Kara pabeigšana nesamazināja nesaskaņu starp preču piedāvājumu un pieprasījumu, pie tam tas nav izskaidrojams ar to, ka iekustināti uzkrājumi (individuālo noguldītāju depozīti palielinās). Tas izskaidrojams ar to, ka tiek saglabāts augsts individuālo ienākumu līmenis vispirms kā milzīgo kara izdevumu rezultāts, kādi ir arī pēc kara. Volless savā vēstulē Trumenam vērsa uzmanību uz to, ka ASV kara izdevumi tagad 10 reīzu lielāki par 30-to gadu asīgnējumiem, lai gan tagad neviens nedomā uzbrukt ASV. Neražīgās izmaksas kara mērķiem ir tagad svarīgākais in-

flācijas procesa attīstības faktors ASV. Lai iebiedētu naivus politikus, apgrūtinātu šo kara budžetu samazināšanu un aizkavētu karaspēka demobilizāciju, militari politiskie izlūki sacēla troksni par «jaunu karu». Biedrs Staļins viņus atmaskoja savā 1946. g. 17. septembra intervijā. Naudas ienākumu pārpalikums kā neražīgu izdevumu sekas izceļas apstākļos, kad ievērojami pavājināti cenu regulēšanas pasākumi. Kamēr notika kņada ap cenu likumu, dažu dienu laikā jūnijā un jūlijā cenas paspēja krasī pacelties. Tā, piemēram, prese ziņoja, ka gaļas cenas tikai divās dienās pacēlušās par 50—60% pret agrākām, ar valdības regulējumu noteiktām cenām. Cenas kviešiem Kanzasas Sitijā strauji pacēlās no 22 centiem līdz 2 dol. 9 centiem. Darba ministrijas indekss 1. jūlijā pacēlās par 97,5% pret pirmskara indeku. Reakcijas pastiprināšanās ASV izpaudās tiklab ārējā, kā iekšējā politikā.

Tādējādi otrā pasaules kara periodā Amerikas Savienoto Valstu naudas apgrozībai raksturīgs ir sekojošais:

1. Kamēr ASV pirmā pasaules karā iestājās, pastāvēt zelta apgrozības sistēmai, un saglabāja to visā kara laikā un pēc tā, otrā pasaules karā ASV iestājās, neraugoties uz ievērojamu zelta krājumu pieaugumu, pastāvēt neapmaināmu banknošu apgrozībai, ar dolaru, kura vērtība, salīdzinot ar 1914. g., bija kritusi par 41%.

2. Naudas apgrozības ievērojamu palielinājumu kara laikā izsauca ne vien kara financēšanas metožu ietekme (valsts kredīts) un kara apstākļu specifika, bet arī tāda faktora iedarbība kā neticība banku likviditātei un baiļas no krīzes.

3. Pārmērīga naudas apgrozības ietekme atsaucās uz cenu pieaugumu un it īpaši cenu palielināšanas apslēptās formās. Liela nozīme, lai novērstu inflācijas atklātu izpaušanos, bija valdības izdarītai cenu regulēšanai.

Inflācijas izpausme ir krasa naudas atlikumu palielināšanās pie iedzīvotājiem.

4. Milzīgu depozītu uzkrāšanās bankās ir inflācijas stāvokļa izpausme un rada apstākļus pēkšņai un ātrai naudas masas augšanai, kura nav saistīta ar preču apgrozījuma pieaugumu.

5. Kaut gan esošais zelta krājums tālu pārsniedz likumiskās zelta nodrošinājuma normas, tomēr radikāla pārgrozība tajā samērā, kāds ir starp zelta krājumu un naudas apgrozības apmēriem, salīdzinot ar pirmskara samēru, liecina par nopietnām pārvirzēm ASV naudas sistēmā.

Viss teiktais liek mums nepiekrīst novērtējumam, kāds ir dažu autoru darbos, ka Amerikas Savienotās Valstīs kara laikā un tūlīt pēc tā pabeigšanas kaut kādu skaidru inflācijas pazīmju neesot bijis. Šis pazīmes bija, un jo tālāk, jo tās kļūst arvien skaidrākas. Inflācija, ko aiztur un kurai neļauj izpausties ārēji, turpina palikt inflācija; pārmainās tikai tās izpausmes formas. Ar bremzējošiem faktoriem palēnināts inflācijas process izpaužas īpatnējās formās.

Līdz ar to jātaisa tas vispārējais secinājums, ka, kaut gan kapitalistiskas valsts iejaukšanās arī var zināmā mērā modificēt naudas apgrozības likumsakarību izpausmi, tomēr naudas stichiskās apgrozības pamatlikumi paliek spēkā līdz tam laikam, kamēr tiek saglabātas kapitalistiskās attiecības.

ZELTA KRĀJUMI UN ZELTA IEGUVE

Lai novērtētu naudas apgrozības stāvokli, liela nozīme ir tam, ka notiek tālāka nevienmērības pastiprināšanās zelta krājumu sadalījumā. No 1938. g. beigām līdz 1945. g. maijam ASV zelta krājumi pieauga gandrīz par 6 mljrd. dol. Anglijā tie samazinājās par 2689 milj. dol. Vienlaicīgi samazinājās Kanadas zelta krājumi par 188 milj. dol. Bet toties Dienvidāfrikas Savienības zelta krājumi palielinājās par 631 milj. dol. Jādoma, ka te ir Anglijas apslēptās rezerves. Hitleriskās koalīcijas zemes pazaudēja savus zelta krājumus. Lielākā daļa «neitrālo» zemju Eiropā palielināja savus zelta krājumus: Turcija — no 29 milj. dol. līdz 225, Zviedrija no 321 līdz 470 un Šveice — no 701 līdz 1105 milj. dol. Jāpieņem, ka «neitrālajās zemēs» ielūda ne mazums zelta no Vācijas. Spanija pazaudēja pāri par 400 milj. dol.

Neraugoties uz tādu zelta krājumu pieaugumu, «neitrālajā» Turcijā naudas masa pieauga vairāk nekā 4 reizes un cenas vairāk nekā 4,5 reizes (no 1939. līdz 1945. g.); Šveicē naudas masa un cenas pieauga divas reizes, Zviedrijā naudas masa — 2,3 reizes, bet cenas 1,8 reizes.

Lielākā daļa Vidus- un Dienvidamerikas zemju (izņemot Argentīnu) palielināja savus zelta krājumus, apgādājot sabiedrotos ar tiem nepieciešamām precēm.

Tā Čīle, Kolumbija, Kuba, Meksika, Peru un Urugvaja palielināja visā kopumā savus zelta krājumus pāri par 500 milj. dol.

Zemes, kuras okupēja hitlerieši, tomēr izglāba ievērojamu daļu savu valsts zelta krājumu.

Tādējādi zelta krājuma pārdalīšana notika ASV labā un preteji Anglijas interesēm. Zināmai krājumu pārdalīšanai par labu mazajām zemēm nav izšķirošas nozīmes, kaut gan tā, bez šaubām, palielinās zināmā mērā Dienvidamerikas zemju pirktspējas (dati no «Fed. Res. Bul.» par 1945. g. jūliju).

Zelta ieguve pasaules kara pirmajos gados pēc nepilnīgiem datiem pieauga no 958 milj. dol. 1938. g. līdz 1094 milj. dol. 1940. gadā, kad tā sasniedza kulminācijas punktu. No 1941. g. sākās sistematiska zelta ieguves krišana. Uz 1945. gadu tā pazeminājās līdz 646 milj. dol. Pie tam jāpiezīmē, ka Dienvidāfrikā, kaut arī notika zelta ieguves pazemināšanās, salīdzinot ar 1941. g., tomēr 1945. gadā tika iegūts zelta nedaudz vairāk nekā 1938. gadā. Attiecīgie dati ir šādi: 1938. g. — 425 milj. dol., 1941. g. — 504 milj. dol. un 1945. g. — 427,8 milj. dol. Tādējādi zelta ieguves pazemināšana notika uz citu ieguves rajonu rēķinu. Krasi pazeminājās zelta ieguve Amerikas Savienotās Valstīs: no 178 milj. dol. 1938. gadā un 210 milj. dol. 1940. gadā līdz 35 milj. dol. 1945. gadā. Tāda ieguves pazemināšanās izskaidrojama ar darba spēka trūkumu, ražošanas izmaksu (tajā skaitā arī darba algas) ievērojamu paaugstināšanos papīra dolaros, kamēr oficiālā cena zeltam papīra dolaros nepaaugstinājās. Dolara zelta kursa stabilitātei, ievērojami pieaugot cenām, nenovēršami vajadzēja izsaukt zelta ieguves krišanos. Ieguves stabilitāte Dienvidāfrikā izskaidrojama ar valsts īpašu aizgādību.

Zelta ieguves samazināšanās tikai paasina cīņu par tā sadali. Lai kā arī daži buržuaziskie ekonomisti, kā anglis Eincigs, ironizēja (domājot ASV) par «mānticīgām bailēm ārzemēs ļaunumu nesoša zelta spēka priekšā», visas zemes turpina cīņu par zeltu. Lai kā arī zeltu dzītu laukā no apgrozības, tas turpina valdīt kapitalistiskā pasaulē. Laiku pa laikam šajā pasaulē izjutamie satricinājumi liek just, ka kapitalistiskā kredītu sistēma un naudas apgrozība joprojām paliek tikai virsbūve pār šauru zelta fondu bazi. Kapitalistiskās valsts iejaukšanās pieaugums ekonomikā nevar atcelt šo kapitalistiskās naudas apgrozības pamatlikumu. Jo nestabilākas kļūst attiecības kapitalistiskā ekonomikā un jo vairāk riska jaunos kapitalieguldījumos, jo lielāka ir cenšanās iegūt «zelta talismanu», reālās vērtības garantiju, saglabāt zeltu, kaut vai ieraktu zemē, kā tas barbariski tika darīts, kapitalismam rodoties. Ne jau gadījuma pēc Morgans-Vebs rakstīja, ka pēdējos desmit gados kapitalistiskā pasaule «pārvērtu-

sies no tirdznieciskās un investējošās pasaules par skaidras naudas ietaupījumu pasauli.¹

Ceņšanās pēc «skaidras naudas ietaupījumiem» ir tikai pamatkapitāla nepilnīga noslogojuma fakta, kapitalistiskās ražošanas grūtību atspoguļojums. Morganam-Vebam viņa formulējumā ir neapšaubāms pārspīlējums. Bet autors, neizprotot satrušanās procesu, atklāja vienu no tā tendencēm. Tā buržuaziskie ekonomisti taustīdamies uzduras dažādiem faktiem, kas raksturo kapitalisma ietrunēšanu, kuras būtību un izpausmes formas jau sen atklājusi un pilnīgi noskaidrojusi leņiniski-staļiniskā teorija par imperialismu un kapitalisma vispārējo krīzi.

NOSLĒGUMS

Taisīsim dažus slēdzienus.

Naudas apgrozībā sintetiskā veidā visvairāk vispārinātā formā izpaužas ievērojama daļa kapitalistiskās ekonomikas pretrunu. Kapitalistiskās ražošanas stāvoklis gala iznākumā noteic naudas apgrozības stāvokli. Visa kapitalistiskās ekonomikas evolūcija, visas tās cikliskās svārstības spilgti atspoguļojas naudas apgrozībā, bet arī pats naudas apgrozības stāvoklis ļoti stipri iedarbojas uz kapitalistiskās ražošanas un preču apgrozības gaitu, uz dažādu šķiru stāvokli.

Ap XX gs. sākumu izveidojusies monopolistiskā kapitāla virskundzība pastiprināja anarhiju visā saimnieciskā dzīvē un radīja apstākļus, kuriem nenovēršami vajadzēja radīt asas naudas apgrozības krīzes. Finanču oligarhijas virskundzība satricināja kapitalistisko kredīta sistemu, pārgrozīja kredītnaudas raksturu, grāva tās stabilitātes garantijas. Politisko un ekonomisko attiecību paasināšanās starp zemēm noveda pie tā, ka zelta fondus sāka uzlūkot vispirms kā valstu rezerves starptautiskā cīņā. Valdības, gatavodamās imperialistiskiem kariem, sāka izņemt zeltu no apgrozības un pastiprināt centralizētos zelta fondus, kas arvien nevienmērīgāk tika sadalīti starp zemēm.

1914.—1918. g. karš ievērojami paātrināja un ļoti paasināja naudas apgrozības, kā arī visas imperialistiskās ekonomikas,

¹ Ch. Morgan-Webb, *The Rise and Fall of the Gold Standard*, 1934, 150. lpp.

briestošo krīzi. Pirmais pasaules karš izsauca zelta valūtu sistēmas sabrukumu. Gandrīz visa kapitalistiskā pasaule iegāja nestabilas un vērtībā krītošas papīra naudas dominēšanas posmā. Pēckara periodā daudzu zemju valūta gāzās burtiski bezdibeni. Īslaicīga valūtu stabilizācija nenozīmēja atgriešanos pie pirmskara stāvokļa, pie zelta apgrozības. Tālākā attīstības nevienmērības pastiprināšanās un ekonomisko un politisko pretrunu pasasināšanās izraisīja nevienmērības paasināšanos zelta krājumu sadalījumā, atkarīgu valūtu sistēmas radišanu, zelta fondu pēkšņu pārvietošanos no vienas zemes uz otru. Tirgu šaurums un cīņas pasasināšanās par tirgiem radīja, no savas puses, aizvien nelabvēlīgākus apstākļus valūtu stabilitātei. 1929.—1933. g. krīze, visdziļākā un asākā no visām līdz tam bijušām pārprodukcijas krīzēm, izraisīja savukārt asu naudas krīzi, kas sasniedza augstāko saspīlējuma punktu.

Krītā vērtībā visas kapitalistiskās pasaules valūtas. Izveidojās paradokss stāvoklis, kad valdības pašas sāka censties pasliktināt savu valūtu kursu, lai ieņemtu labākas pozīcijas pasaules tirgū. Vislielākie zelta krājumi nevarēja pasargāt zemes no valūtas katastrofas. Naudas apgrozības dezorganizācija aptvēra visas kapitalistiskās zemes.

Vispārējās ekonomiskās situācijas būtiskā atšķirība pirmā un otrā pasaules kara priekšvakarā spilgti izpaudās naudas apgrozības dažādajā stāvoklī. Kamēr pirmā pasaules kara priekšvakarā kapitalistiskās zemes funkcionēja zelta apgrozība, otrā pasaules kara priekšvakarā valdīja svārstīgā, nestabilā papīra naudas valūta, bija pasaules naudas tirgus sabrukums, valdīja valūtas chaoss.

Karš pastiprināja ekonomiskās pretrunas, un pēckara ekonomika izvirza kapitalistiskām valstīm daudzas problēmas.

Amerikas Savienotās Valstīs ir milzīgi zelta krājumi un tajā pašā laikā pastāvīgi draud pastiprināties papīra naudas inflācija, draud pēckara krīze, kas nesaudzēs valūtu. Anglijā apgrozības pārpildīšana ar papīra naudu — pastāvīgi angļu sterliņu mārciņas pozīcijas tālākas pasliktināšanās draudi. Hitleriskās Vācijas aplaupītās Rietum- un Viduseiropas zemes, kas cenšas izkļūt no tā saimnieciskā chaosa un inflācijas, kur tās iegrūda hitlerieši — chaosa, kuru ar mieru saglabāt un pastiprināt pasaules reakcija. Tāda ir kapitalistiskās pasaules valūtu attiecību nepievilcīgā aina.

Kapitalistisko zemju naudas apgrozības stāvokļa pārmainīšanās pēdējos trijos gadu desmitos atspoguļo to pretrunu paasi-

nāšanos ekonomikā un politikā, tās pārvirzes, kas notikušas kapitalisma vispārējās krīzes laikā un ko sagatavojusi visa kapitalisma attīstības imperialistiskā stadija.

Tikai Ņeņina un Staļina darbos, Ņeņinski-staļiniskā teorijā par imperialismu mēs atrodam zinātniski pamatotu atbildi uz jautājumu par cēloņiem, kādi ir tām kapitalistisko zemju katastrofiskām pārmaiņām, kas ir XX gadsimtā.

Buržuaziskā teorija nespēj noliegt to neapstrīdamo faktu, ka zelta standarta bojā eja ir kapitalistiskās pasaules ekonomikā notikušu svarīgu pārmaiņu rezultāts.

Angļu ekonomists P. Eincigs savā pamfletā, kas domāts Keinsa valutas plāna aizsardzībai, rakstīja, ka zelta standarta neiespējamību XX gadsimtā (pēc viņa domām XX gadsimts naudas apgrozībai sācies 1914. gadā) izsauca tas, ka XX gs. jau vairs nepastāv tie apstākļi, kas bija XIX gadsimtā. Atšķirībā no XX gs. XIX gadsimtā nebija tādu katastrofisku karu, kas izsauca milzīgus postījumus un kapitalu bēgšanu, nebija tik stipru baiļu no revolūcijas, nebija tā izplatīts socialisms un netika apstrīdēta bagāto šķiru vara, bija stabilitāte un cenu līdzsvars u. c.¹ Eincigs neskaidri nojauš, ka attīstība ar kariem un katastrofām XX gadsimtā pazudinājusi zelta standartu. Bet Eincigs neizskaidro šās katastrofiskās attīstības cēloņus. Kapitalismam tik nepatīkamu faktu atzīšana noder Eincigam tikai par pamatu, lai attaisnotu valutas ekspansiju, inflācijas politiku.

Buržuaziskie ekonomisti nojauš, ka nevar vairāk vai mazāk vienmērīgu kapitalisma attīstību XIX gadsimtā izskaidrot ar zelta standarta eksistēšanu, bet līdz ar to viņi apgalvo, ka tieši cīņa pret «monetaro ortodoksiju», manipulācijas naudas apgrozības sferā ļaus nodrošināt tirdzniecības un rūpniecības uzplaukumu. «Neraugoties uz to, ka ir kļedzošs preču trūkums, spēja tās ražot netika izmantota visās zemēs tāpēc, ka kredīta radīšana pilnas ražošanas slodzes financēšanai runātu pretim klasiskai monetarai doktrinai.»² Tātad radiet arvien jaunus un jaunus kredītus, emitējiet naudu — un kapitalistiskās ražošanas uzplaukums nodrošināts! Šis vecās idejas, kuras izceļušās no «krāpnieka un pravieša» Lou, rod kapitalisma vispārējās krīzes laikā labvēlīgu augsni, lai izplatītos. Tām pieķeras kā glābšanas līdzeklim no smagiem ekonomiskiem satricinājumiem, kā līdzeklim, kam jāiedevs dzīvība novecojušā organismā.

¹ P. Einzig, *Currency after the War*, London, 22. lpp.

² Turpat, 11. lpp.

Cita buržuazisko ekonomistu grupa nav mierā ar šo recepti. Visu ļaunumu tā saskata citur: tajā apstākļi, ka nav paļāvības par radīto vērtību stabilitāti. Tā neaicina vis uz priekšu, uz jauniem eksperimentiem, bet atpakaļ, pie XIX gs. kapitalisma. Tā uzskata, ka līdzeklis šim nolūkam ir atgriešanās pie zelta valūtas. Šī grupa pamato savus uzskatus šādi: naudas svarīgākā funkcija ir vērtības saglabāšanas līdzeklis. Tā tagad svarīgāka nekā jebkad agrāk. Šī funkcija prasa «kā nākošās vērtības garantiju kaut ko materialāku un būtiskāku nekā valdību prestižu un spēju».¹

Valdības rīkojas pret dabiski, ņemot savās rokās rīcību par visu zeltu, tas jādod privatpersonu rokās. «Zelts nav sagraujams.» Pateicoties tā īpatnībām (retums un saglabāšanās), tas rada «uzticību nākotnei».² Jūtot, kā grīļojas finanču oligarhijas vara mūsdienu pasaulē, tās piekritēji mēģina atrast zelta aizstāvēšanai argumentus no demokrātijas. Te viņi runā augstā stilā. Loma, kādā ir zeltam, esot visdemokrātiskākā parādība pasaulē. «Tā tika radīta ar vispārēju cilvēces piekrišanu...»³

Dažādās naudas funkcijas var izpildīt dažādas mūsdienu naudas formas, bet vērtības saglabāšanas funkcija, kurai jārada «neskaitāmiem miljoniem» uzticība nākotnei, piesaistīta zeltam ar piecdesmit gadsimtu pieredzi un tradīciju!⁴ Tātad vieni redz glābiņu jaunu praviešu — Keinsa un citu — priekšlikumos. Citi — sauc atpakaļ, «pie piecdesmit gadsimtu pieredzes!» Bet, kas apvieno visus — tā ir «ekonomiskās disciplīnas» prasība.

Ir Eincigs, ir citi autori aicinājumam uz naudas ekspansiju pievieno atrunu, ka tāda politika kļūst iespējama tikai apstākļos, kad nobriedis jautājums par «ekonomisko disciplīnu». Šā miglainā lozunga saturs tiek atšifrēts ikdienas praksē. Vieni tajā redz prasību, lai valsts iejauktos ekonomikā kapitalistiskās šķiras interesēs visumā. Bet visi buržuaziskās teorijas virzieni piekrīt tam, ka šis lozungs nozīmē prasību no strādnieku šķiras, lai tā neprasītu darba algas palielināšanu un kapitalistu peļņas samazināšanu, lai tā neprasītu ražošanas īstu nacionalizāciju un sabiedriskās kārtības patiesu demokrātizāciju. No strādnieku šķiras prasa, lai tās «disciplinētība» radītu kapitalistiem «paļāvības» situāciju. Dodiet kapitalam «paļāvību» tā nākotnei! Uz

¹ Ch. Morgan-Webb, The Outlook for Gold, London, 37.—38. lpp.

² Turpat, 16. lpp.

³ Turpat, 146. lpp.

⁴ Turpat, 146. lpp.

šās pozīcijas apvienoti visi buržuaziskās teorijas novirzieni. «Jau-
nais ideāls», ko liek priekšā mūsdienu buržuaziskā politiskā eko-
nomija, — «pārvaldāmā saimniecība» ar «pārvaldāmo valutu»,
pastāvot «disciplinētai» strādnieku šķīrai. «Ortodoksie» tomēr
pastāv uz citu: atpakaļ pie kapitalisma ar brīvu zelta apgrozību
un brīvu konkurenci.

Pēc kapitalistiskiem principiem plānveidīgi organizētas eko-
nomikas fantastiskā aina tikpat maz realizējama kā reakciona-
rais plāns par atgriešanos pie pirmsmonopolistiskā kapitalisma.
Zelts paliek par kapitalistiskās naudas sistēmas pamatu pie vi-
sām buržuazisko valdību manipulācijām. Bet, kas attiecas uz mē-
ģinājumiem «disciplinēt strādnieku šķīru», t. i. piespiest to at-
teikties no tās demokratiskām un socialistiskām prasībām, šie
mēģinājumi nenovēršami sabruks.

Tā XX gadsimta atšķirība no XIX gadsimta, kuru spiesta at-
zīt buržuaziskā teorija, to apstiprina. Cīņa starp galvenām ka-
pitalistiskās sabiedrības šķīrām turpinās. «Šīs cīņas iznākumu
izšķir proletariešu šķīra, strādājošo šķīra» (J. Staļins).

S A T U R S

Lpp.

Priekšvārds	3
Ievads	5

I n o d a | a. Naudas izcelšanās un būtība

Nepieciešamība lietot vēsturisko principu naudas pētišanā	7
Vienkāršā vērtības forma	8
Preces pretrunas un vērtības formas	10
Pilnīgā jeb izvērstā vērtības forma	12
Vispārējā vērtības forma	12
Vērtības naudas forma	14
Naudas materiāla vēsture √	15
Zelts un sudrabs kā naudas materiāls	18
Naudas materiāla vēsture Krievijā	19
√ Naudas būtība	20
√ Naudas rašanās un preču saimniecības pretrunu attīstība	22
√ Nauda un kapitāls	24

II n o d a | a. Naudas funkcijas

Vērtības mērs	26
Cenu mērogs	27
Naudas vienība Krievijā	28
Preču cenu pārmaiņas	29
Vienota vērtības mēra nepieciešamība kapitalisma apstākļos	30
Vērtības mērs un preču saimniecības pretrunu attīstība	31
Nauda kā apgrozības līdzeklis	31
Apgrozībai nepieciešamās naudas daudzums	33
Moneta	34
Naudas zīmes	35
Papīra nauda	37
Apgrozības līdzeklis un preču saimniecības pretrunu attīstība	37
Nauda √	38
Nauda kā bagātību uzkrāšanas (tezaurācijas) līdzeklis	39
Nauda kā maksāšanas līdzeklis	41

	Lpp.
Norēķini bez skaidras naudas un norēķinu palatas	44
Apgrozībai nepieciešamās naudas daudzuma likuma attīstība	45
Likumīgais maksāšanas līdzeklis	47
Pasaules nauda	48
Naudas funkcijas kā naudas būtības izpausme	49
Naudas funkcijas un kapitāls	49
Naudas fetišisms	51

III nodaļa. Naudas teoriju kritika. Marksa naudas teorijas attīstīšana, ko veikuši Ļeņins un Staļins

Metalistiskā naudas teorija	53
Naudas kā tehniskā ieroča teorijas	55
Kvantitatīvā naudas teorija	58
Nominalistiskā naudas teorija	64
Nominalistiskās un kvantitatīvās teorijas sakars	70
Kvantitatīvās teorijas jaunākais variants	70
Revizionistiskās naudas teorijas	76
Naudas loma utopiskā un sīkburžuaziskā socialisma teorijās	77
Naudas teorijas Krievijā	80
Ļeņiniskais posms naudas teorijā	83

IV nodaļa. Metaliskās naudas apgrozības likumsakarības

Naudas sistēmas	89
Metaliskās naudas sistēmas	91
Pilnvērtīgās naudas vērtība	93
Brīvā un slēgtā monētu kalšana	94
Monetas stabils svars un prove	95
Remedijs	95
Nepilnvērtīgās naudas vērtība	97
Bimetalisms	98
Pāreja uz monometalismu	100
Cīņa par bimetalisma atjaunošanu	102
Valsts un zelta vērtība	103
Vai naudai ir dažāda vērtība dažādās funkcijās	105
Kvantitatīvais faktors un naudas vērtība	106
Naudas vērtības pārmaiņa kā zelta rūpniecībā notikušas darba ražīguma pārmaiņas rezultāts	113
Darba ražīguma pieaugums zelta rūpniecībā	117
Zelta vērtības pazemināšanās	120
Metaliskās naudas sistēmas imperialisma periodā	122

V nodaļa. Apgrozības līdzekļi, pastāvot kredīta sistēmai

	Lpp.
Kredīta naudas rašanās	127
Banknote	131
Banknošu apgrozības likumi	133
Anglijas emisijas sistēma	141
ASV. emisijas sistēma	146
Francijas emisijas sistēma	148
Vācijas emisijas sistēma	150
Cariskās Krievijas emisijas sistēma	152
Čeku apgrozība	156
Vekseļu kurss	161
Vekseļu kurss, maksājumu bilance un aizdevu procents	166
Zelta fondi un to uzdevums	168
Neapmaināmās banknotes	174
Banknote imperiālisma periodā	177

VI nodaļa. Papīra naudas apgrozība

Papīra naudas būtība	185
Papīra naudas parādīšanās un attīstība Ziemeļamerikā	188
Papīra naudas izcelšanās un attīstība Francijā	191
Papīra naudas rašanās Anglijā	199
Papīra nauda Austrijā	199
Papīra naudas parādīšanās un attīstība Krievijā	200
Papīra naudas parādīšanās likumsakarības	204
Papīra naudas apgrozības likumsakarības	205
Papīra naudas vērtības krišana un cenu celšanās	207
Zelta ažio	209
Intervalu kurss papīra naudas apgrozībā	211
Pirktpējas paritātes teorijas kritika	214
Papīra naudas apgrozības šķiriskais raksturs	216
Papīra naudas vērtības krišana Vācijā no 1914. līdz 1923. g.	222
Papīra naudas vērtības krišana Francijā no 1914. līdz 1926. g.	225
Papīra naudas vērtības krišana Anglijā no 1914. līdz 1925. g.	228
ASV un citu valstu valūta pirmā pasaules kara periodā	229
Papīra naudas vērtības krišanas ekonomiskās un sociālās sekas	231
Jautājumā par inflācijas būtību	237

VII nodaļa. Valūtas stabilizācija

Kas ir stabila valūta	243
Valūtas stabilizācijas paņēmieni	245

Dažas raksturīgas valutu stabilizācijas iezīmes atsevišķās valstīs pirmsimperialistiskā periodā	248
Valutu stabilizācija periodā pēc pirmā pasaules kara	253

VIII nodaļa. Naudas apgrozības krīzes. Valūtas krīze kā 1929.—1933. g. pārprodukcijas krīzes rezultāts

Naudas apgrozības krīzes	262
Regulējamās valūtas teorija	266
1929.—1933. g. naudas krīzes īpatnības	269
Valūtas krīzes pirmais posms	271
Valūtas krīzes otrais posms	272
Valūtas krīzes trešais posms	276
Valūtas krīzes ceturtais posms	282
Valūtu stāvoklis pēc 1929.—1933. g. krīzes un pirms kara izvēšanās Eiropā	283
Naudas-kredīta faktori, kas paasināja valūtas krīzi	288
Inflācijas procesa īpatnības pārprodukcijas krīzē	291
Valūtas krīzes sekas	292

IX nodaļa. Inflācijas process otrā pasaules kara apstākļos

Vācija	297
Francija	301
Anglija	302
ASV	308
Zelta krājumi un zelta ieguve	316
Noslēgums	318

Redaktors H. Zvaigznīte
Techn. redaktors V. Siliņš
Korektori Dz. Mantniece, Z. Miezīte

Nodota salikšanai 1948. g. 20. oktobrī.
Parakstīta iespiešanai 1948. g. 9. decembrī.
Papīra formāts 61×86 cm. Metiens 2000 eks.
20,5 iespiedloksnes. 22,6 izdevn. loksnes.
44100 burtu iespiedloksnē.
JT 14032. Izdevn. pasūt. 1954-Z95, tipogr. — 7665.

Maksā 15 rbļ. 50 kap.

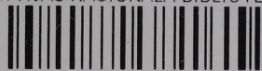
ЛАТГОСИЗДАТ — РИГА
Отпечатано в типографии № 3, ЛПТ
Рига, ул. Бривибас № 129/133,

Kļūdu izlabojumus

Lpp.	Rīnda	Iespiests	Jābūt	Kas vainīgs
71	7. no apakšas	līdzekļus otrkārt	līdzekļus, otrkārt	tipografija
83	1. no augšas	uzstādīja	uzskatīja	"
102	3. no apakšas	1 : 5	1 : 15	korektore
129	20. un 21. no augšas	no pārdevēja	no pircēja	redaktors
249	20. un 21. no augšas	погущих	могущих	korektore
264	2. no apakšas	un pat tā pieplū- dumu	un izraisīja pat tā pieplūdumu	redaktors

G. A. Kozlovs, Naudas un tās apgrozības teorija.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309057034

~~MAKSA 13 RBL. 50 KAP.~~

Jaunā cena
8. rbl. 10 kap.